REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः

SABDARTHACINTĀMANIH

प्रथम खण्ड

भाग - ब

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Coimbatore - 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860
Reprint 1992

Printed at
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl Complex,
Phase-II, Phone 533736, 533762
Delhi 110035

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ धने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ काथति । कायतिवा । कैशब्दे । कथद्गीसौ १ अन्येभ्योपीतिडः ॥ ककारे ॥

कंवसः । पु । कम्बलार्थेषु ॥

कंसः । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पु । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पानभाजने ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसी इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥मद्यादिपानपात्रे। पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ।वृत्तवदिहनिकमीतिस ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकारः । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायांब्राह्मणाज्जातोऽम्बष्ठो गान्धिकोवणिक् । कांसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्सम्बभूवतुः ॥ इतिब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकारसः । ततोबभूवु पुत्रा श्चनवैतेशिल्पकारिणः । मालाकारः कर्मकारः शङ्खकार कुविन्दकः । कुम्भकारः कांसकारः षडेतेशिल्पिनोनरा

॥ इतिब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पु । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । जिजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कंसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन्० । क्विप्चेति क्विप् ॥

कंसा । स्त्री । कंसवत्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसाराति. । पु । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारि. । पु । } अराति. अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । त्रि । कंसायहिते ॥ छः ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काक्ष्याम् । सौराष्ट्राम् ॥

ककन्द । पु । कनके । स्वर्णे ॥

ककुब्जलः । पु । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थ । पु । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाकोःपौत्रे ॥ ककुदि वृषांसे तिष्ठति । ष्ठा० । कः ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ शैलशृङ्गे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात्द ॥

ककुद । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प

वंशाग्रभागे ॥ कं सुखं कौति । कु० । क्विप् । तुक । पृषोदरादि ॥

ककुद्मान् । पु । वृषे । बलीवर्द्दे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पर्वते ॥ ककुदस्ति अस्य । मतुप् । यवादित्वान्न वत्वम् ॥

ककुद्मती । स्त्री । कट्याम् । पौछा इति भाषा ॥ ककुद्दूपस्कन्धः । स इव मांसपिण्डं ककुत् । सोऽतिशयितो ऽस्याम् । मतुप । यवादित्वान्न व ॥

ककुप् । स्त्री । प्रवेण्याम् ॥ दिशि ॥ शोभायाम् ॥ चम्पकस्रजि ॥ रागिणीविशेषे ॥ अस्या लक्षणं यथा । पीतं वसाना वसनं सुकेशी वने रुदन्ती पिकनाददूना । विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्तथेयमिति सङ्गीतदामोदरः ॥ ककते । ककतीत्यर्थे । बाहुलकात् कुभ प्रत्ययः ॥ यद्वा । कं वातं स्कुभ्नाति विस्तारयति । स्कुभ इति सौत्रः । क्विप् । पृषोदरादित्वात् सलोपः ॥

ककुभः । पुं । रागविशेषे ॥ वीणाङ्गे । प्रसेवके । वीणादण्डाधःस्थितं शब्दगाम्भीर्याय दारुमयं भाण्डं यच्चर्मणा च्छाद्यते तस्मिन् ॥ अर्जुनपादपे ॥ ककुभः शीतलो भग्नक्षतक्षयविषास्रजित् । मेदोमेहव्रणान् हन्ति तुवरः कफपित्तहृत् ॥ ककुभोऽद्रिषः

सन्त्यस्य बहुविस्तरत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ पर्वतान्तरे ॥ कश्च कुश्च ककू । ते भाति । भा० । अन्तर्भावितण्यर्थः । आतोऽनुपेति कः ॥

ककुभा । स्त्री । दिशि ॥ केन आदित्येन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यस्येति टाबन्तोपीति कश्चित् । तन्न । अधिकरणवत्त्वाभावप्रसङ्गात् ॥ केन कुत्सिता भाति । भादीप्तौ । सुपीति कः । भिदाद्यङ् वा ॥ रागिणी विशेषे ॥

ककुभादनी । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

ककुभः । पुं । खगान्तरे ॥

कक्कोल । पुं । न । स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे । कोलके । काँकला इति गौडभाषा । काँकोली- इति फलकपूर इति गन्धका इति- च प्रसिद्धे ॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम् । आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्ध्यहृत् ॥ ककते । कक० । सम्पदादित्वात् क्विप् । कोलति । कुल संस्त्याने । पचादित्वात् अच् । ककाच तत् कोलश्च ॥

कक्कोलकम् । न । कोषफले । कक्कोले । सूक्ष्ममरिचे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कक्खट । त्रि । कठिने ॥ कक्खति ।

ककक्षकसने । मकादिभ्योटन् ॥

कक्खटपत्रकः । पु । पाट इतिगौड प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजमणे ॥

कक्खटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । सैखडी इति भाषा ॥

कक्ष. । पु । बाहुमूले । काख इतिभाषा ॥ वीरुधि । लतायाम् ॥ तृणे ॥ शुष्कतृणे ॥ शुष्कवने ॥ पापे ॥ कच्छे ॥ अरण्ये ॥ पार्श्वे ॥ कषति । कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिहनिकमिकषिभ्य. स' ॥

कक्षवता । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कक्षशायः । पु । कुक्कुरे ॥

कक्षा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमेऽञ्चले । अधोंशुकस्य पृष्ठतो निक्षिप्ताञ्चले ॥ स्पर्द्धास्पदे ॥ इभरज्ज्वाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ काञ्च्याम् ॥ राजद्वारप्रवेशे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ उष्ट्रिकायाम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । बाहुपार्श्वांसकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्दिशेदिति ॥ कषति कष्यते वा । कष० । वृत्तिसेकृते टाप् ॥

कक्षापटः । पु । कौपीने ॥ इतिहला युध ॥

कक्षावेक्षक । पु । शुद्धान्तपाले ॥ उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे ॥ कवौ ॥ षिङ्गे ॥ दा'स्थे ॥ कक्षाया. अवेक्षक. ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदिति निपातनात् कक्ष्याया. सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान् अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एषणिकापात्रे । काँटे की कटोरी इति भाषा ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । बृहतिकायाम् ॥ हर्म्यादिप्रकोष्ठे । राजगृहादेर्वेष्टनावच्छिन्ने देशे । राजगृहादीनां प्राकारकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिक्रम्येति यथा ॥ सादृश्ये ॥ कक्षरज्जौ ॥ काञ्च्याम् । मेखलादामनि ॥ यथा । परिधानाद्बहि. कक्ष्या निबद्धा ह्यासुरीमतेति ॥ मध्येभबन्धने । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ यथा । हेमकक्ष्यागजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशा मुद्भव. कुत. ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ काँक् इतिगौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कंकचडा इति भाषा॥ यमे ॥ युधिष्ठिरन्नृपे । अजातशत्रौ ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराज च्युते ॥ कङ्कते । ककिगतौ । अच ॥

कङ्कट. । पु । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककिलौल्ये । शकादिभ्योऽटन् ॥ यद्वा । कं सुखं कटति । कटि० । मू०क ॥

कङ्कटक. । पु । सन्नाहे । तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थे कन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कडा इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्गणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कंशुभं कणति । कणशब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककिलौल्ये । बहुलमन्यत्रापीति मनुदात्तेतश्चहलादेरितिवा युच् । पृषोदरादित्वाण्णत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कण्ठाभरणविशेषे ॥ कंगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीणां हस्ताभरणे ॥ कङ्कनम् । ककिगतौ । घञ् । कङ्के गतौ कणति । कण शब्दे । अच । गौरादित्वान् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । क सुखं कणति । कण० । पचाद्यच् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कंगणीति प्रसिद्धे स्त्रीणां करभूषणे ॥ कङ्कणयते । कणशब्दे । अस्माद्यङ्लुगन्तात् पूङ्किण कङ्कणचेति ईकन् । धातोः कङ्कणादेशश्च ॥

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्गी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि० । बाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकादतच । गौरादित्वान ङीप् । स्वार्थे कन । केश इति ह्रस्व ॥ यद्वा । कस्य शिरसोऽङ्का । शकन्ध्वादिः । कङ्कं प्यतति । क्वुन ॥ बलाप्रभेदे । नागबलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कशोट । पुं । काँकिला इति गौड भाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जल-व्यघे ॥

कङ्कशोटि । पुं । कङ्कशोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव शोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पत्राणीव पत्राणि यस्य ॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । सँड़सी सणीसीतिच भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कङ्करोल' । पु । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौडभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कप्रनु । पु । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्का । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णतामे । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्काल । पुं । शरीरास्थि । त्वङ्मांसरहिते शरीरारम्भकेऽस्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे ॥ कसुख शिरो वा कालयति । कलक्षेपे । चुरादि । अच् ॥ यद्वा । कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकात् कालन ॥

कङ्कालमाली । पु । रुद्रे । विरूपाक्षे ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि. ॥

कङ्कुः । स्त्री । कांगुनी इतिख्याते कङ्गुधान्ये ॥ न । कंसासुरभ्रातरि ।

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैक नलिकाख्यं स्यात्तदन्यद्रेणुकसंज्ञितम् ॥ पीतप्रभं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामपीतं लघु त्यक्तसत्त्वं नेष्टं हि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठरेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृमिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरु । पु । काकविशेषे । दाकाल भुजि ॥

कङ्केलिः । पु । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केल्ल । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केल्लि । पुं । अशोकवृक्षे । वञ्जुले ॥

कङ्कम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गु । स्त्री । काँगनीतिप्रसिद्धे धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णरक्तसितास्तथा ॥ पीता चतुर्विधा कङ्गूस्तासां पीतावरा स्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद् बृंहणी गुरुः । रूक्षश्लेष्महरातीव वाजिनां गुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गयति वा मृगण्डुः । मृगव्यादित्वात् कु । शकन्ध्वादिः ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इतिभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्यान्धायाम् ॥

कङ्गू । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कचः । पुं । केशे ॥ बृहस्पतेः पुत्रे ॥ बन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कचबन्धने । पुंसीतिघ ॥ कचत्यात्मानं वा । पचाद्यच् ॥ मेघे इतिशब्दमाला ॥

कचङ्गनम् । न । करशून्यहट्टे । निर्मुंटे । पैंठ इतिभाषा ॥

कचङ्गल । पुं । पाथोधौ । समुद्रे ॥

कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचबन्धने । उषिकुटिद्लिकचिखजिभ्य कपन् ॥

कचपच । पु । केशसमूहे ॥ पाशः पक्ष्य हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥

कचपाश । पुं । केशसमूहे ॥

कचरिपुफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

कचहस्त । पुं । केशसमूहे ॥

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुश्शीले ॥ पुं । भुजङ्गमे ॥

कचाग्रम् । न । वाद्याग्रे । असरेखहृष्टे ॥

कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥

कचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे ॥

कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे बालके ॥

कचुः । स्त्री । कच्व्याम् । अरवी कचालू इतिच भाषा ॥

कचेलम् । न । पत्रीनिबन्धने ॥

कचूटम् । न । जलपिप्पल्याम् ॥

कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचरति । पचाद्यच् । रथवदयोश्चेतिच कारात् कोःकत्तत्पुरुषेऽचीतियोग-

विभागाद्वा कोः कत् ॥ न । तक्रे ॥

कच्चित् । अ । कामप्रवेदने ॥ साभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कदिति कुशब्दादेशः । कत् चित् अनयोः समाहारद्वन्द्वः ॥

कच्छः । पु । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नवृक्षे ॥ नौकाङ्गे ॥ काछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । कच्छायाम् ॥ अत्रस्मृति । नाभौ पृष्ठे तथा नाभौ कच्छत्रय मुदाहृतम् । एभिः कच्छैः परीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृत इति ॥ परिधानादहिः कच्छा-निवद्धाद्धासुरीभवेत् । इतिवाचनकच्छः ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । गयेश्वरात् पूर्वभागे समुद्राद्युत्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यातलम्बे श्रीशक्तिसङ्गमे इति ॥ कचति कचदीप्तौ । बाहुलकाच्छः ॥ यद्वा । केन जलेन छ्यति । छो छेदने । अन्येभ्योऽपीतिडः । कंजलं छ्यति परिच्छिनत्ति । छो छेदने । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छो जलप्राये त्रिलिङ्गकइत्यमरः ॥

कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

कच्छटिका । स्त्री । कच्छायाम् । कछो टो इति भाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कच्छप । पु । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्मे । कछुवा इति भाषा ॥ अस्य मांसप्रकारो गुणाश्च । तप्ततोये परिक्षिप्त सम्यक् छिन्नञ्च कच्छपम् । तन्मांसं खर्परान्नीत्वा खण्डितं स्वल्पखण्डकैः ॥ पाचितं सार्षपे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । वेसवारसमायुक्तं दाडिमेन सदाम्लिते ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारक इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रवातजिच्छुक्रकारकः । स्निग्धोष्णः प्रीणनः सद्यो विपाके कटुकस्मृत इति ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्य बन्धविशेषे ॥ मद्यस्य यन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीतियोगविभागात्कः ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिताः पञ्च वा षड्वा दारुणाः कच्छपोन्नताः । कफानिलाभ्यां पिडकाः ज्ञेयाः कच्छपिका बुधैरिति ॥ प्रमेहोपेक्षया जातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वीणाविशेषायाम् ॥ क्षुलौ । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छः कच्छे वा पिबति । कच्छेन पातिवा । सुपीतिकः । गापोष्टक् तु न पिबते सुराशीधोरितिवचनात् । गतिकारकेतिसूत्र-युक्ते. प्राक्समास । जातेरितिङीष् ॥

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेति कः ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । गृष्टिभेषजे ॥ चीरिकायाम् । झिल्ली मर्झोरा इति भाषा । झिँझीपोका इति गौडभाषा ॥ परिधानापराञ्चले । काछ इति भाषा ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छु. । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्मा बह्व्यः पिडकाः स्राववत्यः पामेत्युक्ता कण्डुमत्यः सदाहा । सैव स्फोटैस्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कच्छुरुग्रा स्फिचोश्चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ हपुषाभेदे ॥

कच्छुर. । पु । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छूरस्ति अस्य । कच्छ्वा ह्रस्वश्चेति र. ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥ यवास् । गन्धपत्र्याम् ॥ दुस्पर्शायाम् ॥

॥ यवासे॥ पुश्चल्याम् ॥ कच्छूं राति । राटाने। आत इति क । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कच्छू । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धेपामरोगे ॥ कषति । कषहिंसायाम् । कषेश्छश्चेच्छू ॥

कच्छूमती। स्त्री। शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि। कच्छूयुक्ते॥

कच्छोटिका । स्त्री । कच्छे । परिधानाञ्चले । कछोटी इतिभाषा ॥

कच्वी। स्त्री। अरवीं घुंआ इति प्रसिद्धे शाकविशेषे । वितण्डायाम् ॥

कजम् । न । कमले ॥ केजातम् । जनी । डः ॥

कज्जलम् । न । काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने । लोचके ॥ पुं । मेघे ॥

कज्जलध्वजः । पुं । दीपे॥ कज्जलं ध्वजं यस्य ॥

कज्जलरोचकः । पुं । न । ज्योत्स्नाटचे । दीपवृक्षे । दीवट इति भाषा॥

कज्जला । स्त्री । मत्स्यविशेषे । कज्जल्याम् ॥

कज्जली । स्त्री । मत्स्यविशेषे ॥ मिश्रितरसगन्धके ॥ यथा । शुद्धं सूतं तथागन्धं खल्वे तावद्विमर्दयेत् । सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत् ॥ यथा कज्जलिका ख्याता हंसपदी वी

र्यवर्त्तिनी । नानानुपानयोगेन सर्वव्याधिविनाशिनीति ॥

कञ्चटम् । न । जलतण्डुलीये । लाङ्गल्याम् । काँचडादाम इतिगौडप्रसिद्धे जलजशाकविशेषे ॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तत्कञ्चटमुदाहृतम् । कञ्चट तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु ॥ चंवराई शाकस्य विशेषे ॥ इति भावप्रकाश. ॥

कञ्चडः । पु । कञ्चटप्रभेदे । चक्रमर्दे । अम्बुपे ॥

कञ्चारः । पुं । सूर्ये ॥

कञ्चिका । स्त्री । वंशशाखायाम् । कुञ्चिकायाम् । कमची इतिभाषा ॥ क्षुद्रस्फोटे ॥

कञ्चुकः । पुं । वारवाणे । भटादेश्चोलकाकृतिसन्नाहे ॥ लोहवर्मणि ॥ कञ्चते । कचिदीप्ति बन्धनयोः । वाहुलकादुकन् ॥ कवचे ॥ निर्मोके । अहिनिर्ल्वयिन्याम् । सर्पत्वचि। काँचली इतिभाषा ॥ चोलके ।-कूर्पासे । अङ्गिकायाम् । अङ्गिया काँचुली चोली इतिचभाषा॥ वस्त्रे ॥ वस्त्रोपकण्ठीताङ्गस्थितवस्त्रे ॥

कञ्चुकालुः । पुं । सर्पे ॥

कञ्चुकी । पुं । अन्तःपुराध्यक्षे । सौविदल्ले । स्थापत्ये । राज्ञांस्त्यगारेव

क्षीरव्याधिकृते ॥ चिह्ने ॥ अहौ । सर्पे ॥ जोङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चषके ॥ आवद्धकवचे ॥ कञ्चुकस्योस्त्यस्य। मतङ्गनिः॥ नस्यात् कर्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । ओषधिप्रभेदे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणा मङ्गरक्षिण्याम् ॥

कञ्ज. । पु । केशे ॥ विरिञ्चौ । चतुरानने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी° । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धेपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जज । पु । ब्रह्मणि । विश्वसृजि ॥

कञ्जन. । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनि. । पु । शालूके ॥ कञ्जस्य पद्मस्य योनि रुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाइ प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति । कञ्जिः सौत्रः । कञ्जिमृजिभ्यांचिदिप्यारन् ।

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकाख्ये । वभ्रनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पु । श्रोणौ ॥ कटिपार्श्व ॥ किलिञ्जे । वीरणनडादिमये तृणासते । चटाई मांदरी, इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ ओषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रि । क्रियाकारे । कटति कण्यतेवा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । पुंसीतिघ. ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकीतिख्यातायाम् ॥ कटवृणोति । वृञ्च° । संज्ञायां भृतृ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पु । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये । वाहुभूषणे ॥ दन्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कण्यते वा कटे° । कृन्शिल्पिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन्निति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पु । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनि. ॥

कटकोल. । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पु । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके ॥ त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पु । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रू । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ ब्रह्मदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राक्षसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छील । प्रुङ्गतौ । क्विब्वचिप्रच्छीति क्विपदीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्ग । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ नृपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषकृमीन् । हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नी कटुस्तथाचकीर्त्तिता ॥ तत्फलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात्कफशुक्रकृत् । श्वेताश्वेद्गुणसंयुक्ता ॥ कटचङ्कति । अन्येभ्योपीतिडः । गौरादि ॥ काँटाशिरीष इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्ब । पुं । वाद्यभेदे ॥ वाणे ॥ कटति । कटे० । कुकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कटकी इतिभाषा ॥ हस्तिन्याम् । हथिनी इतिभाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं बिभर्त्ति । डुभृञ्धा० । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदम इति खच् । मुम् ॥

कटव्रणः । पु । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्ष । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ गतिशयितौ अचिरणीयत । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥ कटं गयड मक्षति वा । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भ्रूक्षेपु तिर्यङ्निपाताकुपाङ्गदृष्टि. कटाक्ष' ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाह । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपभेदे ॥ तैलादि पाकपात्रे ॥ जायमानविषाणाग्रमहिषीशावके । महिषीशिशौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटि । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कटिचम् । न । रसनायाम् । काञ्च्याम् । कर्धनी कौंधनी तगडी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिवर्मणि ॥

कटी । पु । इभे । गजे ॥ त्रि । कटवति ॥

कटिप्रोथ' । पु । स्फिचि । चूतड इति भाषाप्रसिद्धे कटिदेशस्थमांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुसीति घ । कथ्या' प्रोथो मांसपिण्ड' ॥

कटिरोहक' । पु । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥

कटिल्लक' । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे॰ । वाहुलकादिल्ल । स्वार्थेकन् ॥

कटिशीर्षक. । पु । कटिदेशे ॥

कटिशूल । पु । कटिदेशस्थे शूलरोगे॥ अस्यौषधं यथा । रजनीकदलीक्षारलेप सिध्मविनाशन । कुष्ठस्य भागमेकन्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीत्वाकटिशूलविनाशनमिति ॥

कटिशृङ्खला । स्त्री । चितिकायाम् । कटिधार्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे कथ्यलङ्कारविशेषे॥

कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कथ्यते । कटे॰ । सर्वधातुभ्यइन् । कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवचन इति गौरादिषुपाठाद्वा ङीष् ॥

कटीतल । पुं । न्युब्जखड्गे । बाँकाखाँडा इति भाषा । खुखुंडी इति खुखुडी इतिचनेपालभाषा ॥

कटीर । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटी ॥ कटति कथ्यते वा कटीगतौ कटे॰ वा । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्यईरन् ॥

कटीरक । पु । नितम्बे ॥ कटीरएव । स्वार्थेक. ॥

कटु । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटू रूक्ष. स्तन्यमेद श्लेष्मकण्डूविषापह' । वातपित्तकृदाग्नेय' शोषी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥-चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीलतायाम् ॥ स्त्री । कटुकायाम् । कटुरोहिण्याम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया मुखम् । कटे॰ । कटिवटिभ्यांचेत्यु' । वस्तुतस्तु शस्वृस्निहित्रप्यौत्यच चकारादु । कटिवटिभ्यामिति सूत्रस्योज्ज्वलदत्तादिष्वदर्शनात् । स्त्रिया वोतोगुणोति ङीषि कट्वी कटु र्वा ॥ कटति । मृ॰ उर्वा ॥

कटुकः । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थेकः॥

कटुकन्द । पु । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ लशुने ॥ कटुः कन्दोऽस्य ॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेह । पु । सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥ कटुरोहिण्याम् । कटम्भरायाम् । कुटुकी इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पाके तिक्ता रूक्षा हिमा लघुः । भेदिनी दीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा ॥ प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालाबुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपित्तायाम् । शतपर्व्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीट. । पुं । मशके ॥

कटुक्वाण. । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वक्पत्रकमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुच्छद. । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तक । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुकः । पुं । कुपीलौ । कुचला इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताप्रभेदे । तिक्ततुण्ड्याम् । कटुतराइ इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्तालाबाम् ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्तकासविषापहा । तिक्ता कटुर्विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुश्चासौ तुम्बी च ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्रयम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पाव. । पु । नदीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्र । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफल. । पु । पटोले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभङ्गः । पुं ।
कटुभद्रम् । न । } शुण्ठ्याम् ॥

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

कटुरव । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । अशोकरोहिण्याम् ॥ काथेऽस्यास्त्वगा

ष्ठा ॥ कटुश्चासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेह । पु । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्धे पात्रे ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे ५ प्रकाशे । स्वर्णघटे सयुतकाचकूप्या दत्वामुख लोहपलोहहूचे । निष्कासितो धूमरसस्तु तस्य सौगन्धिके काचकटोरकेय इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमेधिके पर्वणि ९ ऽध्यायेपिच । रत्नाम्ब देवकीदत्त पात्रे काञ्चननिर्मिते । कटोराणां चतुःषष्टि. प.त्रस्योभयत. स्थिता इति ॥कटति । कटे० । ओलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्ध पात्रभेदे ॥ स्वार्थेक

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोल: । पु । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ कटति । कटे० । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ॥

कटोलक: । पु । कटोलार्थे ॥ स्वार्थे क ॥

कटोलवीणा । स्त्री । कोन्दुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्लक्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य बीणा ॥

कट्टार । पु । कटिशस्त्रे । कटार इतिभाषा ॥

कट्फल । पु । कायफल इति प्रसिद्धे वृक्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिकायाम् ॥ कट्फल स्तुवर स्तिक्त कटु र्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वास प्रमेहार्श कासकण्ठामयारुची. ॥ कटति । कटे० । क्विप । कट्फलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ इन्द्रचर्भ्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म्हगेर्व्वारौ ॥

कट्वङ्ग । पु । सूर्यवंशजे दिलीपन्टपतौ ॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कट्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ तक्रे ॥ दध्न ससारकस्यात्र तक्रं कट्वरमुच्यते ॥ कटति । कटे० । छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वराइतिष्वरजन्त साधु ॥

कट्वी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताविशेषे । कटुकवल्ल्याम् । काष्ठवल्लिकायाम् ॥ सुकाष्ठायाम् ॥ वोतोगुणवच-

नादिति ङीष् ॥

कठ । पु । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिन्ने ॥ ऋचांप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुश्शाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तम धीते । वैशम्पायनान्तेवासित्वात् जातस्यणिनेः कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्द' । पुं । शिवे ॥

कठर' । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकु । पुं । पक्षिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाह्वक । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जर: । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णार्जकायाम् ॥ कठिनं जरयति । जृष् वयोहानौ । ण्यन्त. । कर्मण्यण् । पृषोदरादि ॥

कठिन' । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीचिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । बहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठक. । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

कठिनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । वर्णलेखिकायाम् । पाकशुक्लायाम् खैलखडी इतिभाषा ॥ गुडशर्करायामारम्भे न पतति कठिनी संसम्भ्रमायस्य । तेनाम्नायदि सुतिनी सद्वन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्ल । पु । कारवेल्ले ॥ कठति । कठशोके । बाहुलकादिल्ल ॥

कठिल्लक । पु । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानार्थीम् ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृवाचित्वेन जातित्वान्ङीष ॥

कठेर. । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठ० । पतिकठिकुठीभ्येरक ॥

कठेरू. । पु । चामरवाते । मन्थरौ ॥

कठोर । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः । इति माघः

कड. । पु । मूर्खे ॥ कडति । कडमदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । त्रिकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्कर । पुं । माषमुद्गादिकाण्डे । बुसे ॥ कडङ्करोति । कृ० । कडङ्करदक्षिणा दिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्करीय । त्रि । } कडङ्करार्हे गवि ॥
कडङ्कर्य्य । त्रि । }

कडङ्कर मर्हति । कडङ्करदक्षिणा च्छ्चेति छ. यतच ॥

कडङ्गः । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गरः । पु । बुसे ॥ गृणाति गिरति वा । गृशब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गर । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम् ॥ यद्वा । कडति । कड० । क्विप् । कड्च तत् अङ्गञ्च । कडङ्गं राति । रा० । क. ॥

कडचम् । न । पात्रविशेषे ॥

कडम्बः । पु । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल् इतिचभाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कृकदिकडीत्यम्बच् । केन लम्बते वा लवि० । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बकः । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कडम्बी । स्त्री । कलम्बीशाके ॥

कडारः । पु । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ कडारस्तृणवह्निवद्दिव्यन्ये इतिभरत. ॥ दासे ॥ गडति । गड सेचने । गडे कडचेत्यारन् ॥

कणः । पु । अतिसूक्ष्मे । लेशे ॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूक्ष्मस्तण्डुलावयव कणइति व्याख्यातार. ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलु. । पु । गुग्गुलुप्रभेदे । वंशपीते । स्वर्णकणे । गन्धराजे ॥

कणजीर. । पु । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । सूक्ष्मगन्धिनि ॥

कणभ. । पु । कीटविशेषे ॥

कणभक्षक । पु । भारिटखगे । श्यामचटके । शैशिरे ॥

कणलाभ. । पु । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ अल्पे ॥ टाप् ॥

कणाटीन. । पु । }
कणाटीर. । पु । } खञ्जनपक्षिणि ॥
कणाटीरक । पु । }

कणाद । पु । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिकः । पुं । कणायाम् ॥ शत्रौ ॥ नीराजनाविधौ ॥ सूजीइतिभाषाप्रसिद्धे शुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अत्यन्तसूक्ष्मवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कणगतौ । पचाद्यच् । स्वार्थेकन् । इत्वम् ॥ यद्वा । कणति । कणशब्दे । क्वुन् ॥ कणा. सन्त्यस्या । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न । पीडितानां शब्दे । आ

सनादे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय कणा सन्त्यस्य । लोमादित्वाच्छ ॥ यद्वा । कणिनं स्वावयवं शयति । शो तनूकरणे । आत इति कः ॥

कणी । स्त्री । श्यामकाण्डलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । कणे ॥

कणीचिः । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । कणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किरीची इतिच प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये ॥ सत्मीगतिसंज्ञकोऽयं निपातः ॥

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ करिण्याम् ॥

कणेरुः । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टकः । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे ॥ नैयायिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । कांटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नात्सुखास्तमानि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चापि च केटीवर्णी चान्ये विशेषत इति ॥ वेणी ॥

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफलः । पुं । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकदल्लाकी । स्त्री । वार्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्यः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । वृहत्याम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिष्वप्रत्येति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप् । हरीतक्यादिषु लिङ्गमेव प्रकृतिवच्च सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी सरा स्वादुस्तुशुष्कता । चक्षुष्या चलशोषघ्नी पाचिनी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषघ्नी पाचनी श्वासकासघ्नी ग्रहण्यतीसारजित् ॥

पिकथके रूपाधिकद्वात्य इतिचिन्तामणि. ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । बहुलमन्यत्रापीति कुन् ॥

कथङ्कथिक । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि । प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कथङ्कारम् । अ । केनप्रकारेण कृत्वेत्यर्थे । कथमित्यर्थे ॥ अनर्थकादेव करोतेः कथम्पूर्वाणमुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्यंशेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति भाषा ॥ इतिहलायुध ॥

कथम् । अ । हर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ प्रकाराद्यर्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावनायाम् ॥ केनप्रकारेण । किमर्थेति थमु ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ बाढमित्यर्थे ॥ कथमादितथाप्यस्य यत्नगौरव भेदयोः ॥

कथम्भूत । त्रि । किम्प्रकारे ॥ क प्रकारं किंवा प्रकार मापन्नः । द्वितीयाश्रितादिषु मासः ॥

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां विदुः । परम्पराश्रया या स्यात् सा मता ख्यायिका क्वचिदिति कोशाद्भवाचार्य. ॥ पक्षप्रतिपक्षोपन्यासेनविचारणायाम् ॥ नैयायिकमतेतु नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वाक्यसन्दर्भ कथा । तद्भेदास्त्रय । वादो जल्पो वितण्डाचेति ॥ कथा काद्म्बर्यादिस्वरूपा सैवगद्यपद्यमयी चम्पूरितिग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्ग. । त्रि । वातूले ॥ वार्त्तायाम् । गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्राण. । त्रि । कथके । कथोपजीविनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां प्राणा यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इतिभाषा ॥ कथ० । क्तः ॥

कद. । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । दुदाञ् । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे । विताने ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥ कुत्सितोऽध्वा । कुगतीतिसमास. । कोः कत् तत् पुरुषेऽचीति कदादेशः ॥

कदनम् । न । मर्दे । युद्धे ॥ पापे ॥ बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्बः । पु । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुर शीत. कषायो लवणो गुरु । सरो विष्टम्भकृद्रूक्ष कफस्तन्यानिल प्रद ॥ अन्यच्च । नीपो महाकदम्ब स्याद्धाराकदम्बइत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च हस्तपुष्प कदम्बकः स्त्रयभेदः । तथाऽलेपि । धारिद्र स्तु रजोवल । धूलीकदम्बको धाराकदम्ब षट्पदप्रिय ॥ हस्तपुष्प केशराख्यः प्रावृषेण्य कदम्बक' । नीपोमना कदम्बोपि तथा वञ्जुफ लोमतः । कृष्णमरटी कार्या भरत'॥ सर्षपे ॥ देवताडकतृणे ॥ न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति । कद वैक्लव्ये धातु । कुकदिकडि कटिभ्योम्बच् ॥

कदम्बक. । पु । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थे च ॥ स्वार्थेकन ॥ यद्वा । कदति कन्दयति वा । कद हिंसायाम् । कदि आह्वाने रोदने च । कुकदीत्यम्बच् । अनित्यत्वान्नुम् । स्वार्थेक. ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्याय. । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणा मुत्पत्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डायाम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम् ॥

कदर । पु । सोमवल्के श्वेतखादिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाआमुडा इति गौडभाषाप्रसिद्ध व्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादिभि. । ग्रन्थि कोलवदुत्सन्नो जायते कदर स्तु सइति ॥ अङ्कुशे ॥ इत्यादि । दृ विदारणे । पचाद्यच् । कस्यजलस्य दर ॥

कदर्थित. । त्रि । विडम्बिते । दूषिते ॥ कुत्सितोर्थ. कदर्थ । को कत् । कदर्थः कृत: कदर्थित: ॥

कदर्य्य । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात् सञ्चिनोत्यर्थान् स कदर्य इतिस्मृत. ॥ कुत्सितो ऽर्थः स्वामी ॥ कुगतीतिसमास. । कोः कत तत्पुरुषे ॥

कदल: । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीलतायाम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदि आह्वानेरोदनेच । वृषादित्वात् कलच्

कदलक: । पुं । कदलार्थे ॥स्वार्थेक:॥

कदला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम्॥ डिम्बिकायाम्॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेराकृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारणबुसायाम्। रम्भायाम्॥ यथा । माणिक्यमर्त्यामृतचम्पकाद्या भेदा. कदल्या बहवोपि सन्ति। उक्तागुणास्ते प्वधिकाभवन्ति निर्दोषतास्याल्लघुताचतेषाम्॥ गुणान् पथ्य मोचाफले ॥ पताकायाम्॥ करिवैजयन्त्याम्॥ मृगविशेषे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदिआ० । ष्ट षादित्वात साधु । गौरादि' ॥

कदलीकन्द. । पुं । रम्भामूले । केराकन्द केलाकन्द इतिच भाषा॥ शीतल: कदलीकन्दो बल्य केश्यो म्लपित्तजित्।वह्निकृद्दाहहारीच मधुरो रुचिकारक'॥ कन्द' कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो विद्रुघृतेन राढ्. । उद्धूलित. सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्यक्तितएवरूच्य ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे॥ कदल्या कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरंगुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्ड. । पु । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धेमोचामध्यस्थदण्डे॥ कृत्त' स्विन्न. सलिलविधूत कृत्ततन्तु प्रभिन्न. कम्बुभृस्थाजलविरचित. चारजम्बीरपुष्टा.। मध्ये मध्ये तनुशकलितेनार्द्रकेणातिपूर्णः स्वादुस्तूर्णं भवतिसुतरांगर्भदण्ड कदल्या ॥ योनिदोषहरोदण्ड कदल्यो।स्रक्दरंजयेत् । रक्तपित्तहर. शीत सुरुच्योग्निप्रवर्द्धन ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कब इति भाषा॥ सर्वैकान्यकियत्तद: काले-दा ॥

कदाकार । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सित आकारोऽस्य । को कदादेश' ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि॥ कुत्सिता आख्यायस्य। को' कत् तत्पुरुषेचीतिकदादेश: ॥

कदाचन । अ । कस्मिन्काले । किसी समयमे इतिभाषा ॥

कदाचार.। त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सित आचारोयस्य। को कत् आदेश:॥

कदाचित् । अ । जातु । कस्मिँस्मिन्काले प्रस्तावे॥ कदाचिच्च अनयो समाहार' ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इतिपक्षेकदादेश ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथ । पु । कुत्सितरथे ॥

कद्रु । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे । कन्दति । कदि आह्वाने । मृगव्वादित्वात् साधु ॥

कद्रुपुत्र । पु । नागे ॥ कद्र्वाः पुत्रः ॥

कद्रू । स्त्री । नागमातरि ॥ सञ्ज्ञायामियङ् ॥

कद्वद । त्रि । गर्ह्यवादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । रथवदयोश्चेति कोः कत् । कुत्सितस्य वदोवा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पु । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णाधस्तूरे ॥ धत्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्दवृक्षे ॥ करागुग्गुलुवृक्षे ॥ [illegible] । कनति । कनीदीप्तौ । वृक्षादिभ्योवुन् ॥ साध्याङ्गमे ॥

कनकक्षार । पुं । टङ्कणे । सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्ड । पु । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कनकपल । पु । सुवर्णादिपरिमाणाख्ये षोडशमापके । पलपरिमाणे । कुवविस्ते ॥ इतिहारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरस । पु । हरिताले ॥

कनकलोद्भव । पु । रासे ॥

कनकाचल । पु । सुमेरुपर्वते ॥ हानवि शेषे ॥ कनकमय अचलः ॥

कनकाध्यक्ष । पु । भौरिके । सुवर्णाधिकृते ॥ कनकस्य अध्यक्षः ॥

कनकारक । पु । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्णकलशे ॥ कनकस्य आलुः । संज्ञायां कन् ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वय । पु । धत्तूरे ॥ कनकाह्वयोऽस्य । भुक्तेऽस्मिन् कनकवर्णपृथ्वीदर्शनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखल । पुं । उशादेवाः स्थाने तीर्थविशेषे ॥ उशाकनखलेस्मृते तिपुराणम् ॥

कनन । त्रि । काणे । एकदृष्टि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिका । स्त्री । समितायाम् ॥

कनिष्ठ । त्रि । अतियूनि ॥ अल्पवये ॥

सुश्रुतेतु । कण्टकारी सरा तिक्ता कटुकादीपनी लघु । रूक्षोष्णापाचनीकासश्वासज्वरकफानिलान् ॥ निहन्ति पीनस पार्श्वपीडाक्रिमिहृद्रामयान्। तयोः फलं कटुरसं पाके च कटुकं भवेत् ॥ शुक्रस्य रेचनं भेदि तिक्तं पित्ताग्निकृल्लघु । हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदक्रिमिज्वरान् ॥ कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा ॥ तद्वत् प्रोक्तासिता चुद्राविशेषाद्गर्भकारिणी ॥ ग स्त्वस्याम् ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण । ङीप ॥

कण्टकारीफलम् । न । कण्टकार्याः फले ॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु । रूक्षोष्णं श्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम् ॥ शाकप्रकारस्तु । तोयाम्लस्विन्नवृन्तीफलं मार्द्रकश्च दपृणाहतं चिरविपाचितमाज्यकेन । चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितश्च वह्निं प्रबोधयति कासनिवारणहीति ॥

कण्टकालुकः । पु । यवासे । यासे ॥

कण्टकाशनः । पु । उष्ट्रे ॥ कण्टकानिअशनमस्य ॥

कण्टकाष्ठीलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कुलिशे ॥

कण्टकितः । त्रि । पुलकिते ॥

कण्टकी । पु । मत्स्ये ॥ खदिरवृक्षे ॥ विकङ्कते ॥ मदनवृक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ वंशे ॥ वदरवृक्षे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्मिन् । इनि' ॥

कण्टकिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥ शोणाभिण्ट्याम् ॥ मधुखर्जूर्याम् ॥

कण्टकिफलः । पुं । कटहल इतिप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पनसे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्य । अत इनिठनौ वितीनि' । कण्टकि फलमस्य ॥ समष्ठिलावृक्षे ॥

कण्टकिलः' । पुं । बेडुवाँश इति गौडभाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे ॥

कण्टकिलता । स्त्री । त्रपुष्याम् । खीरा इति भाषा । कण्टकिनी चासौ लता च ॥

कण्टकी । स्त्री । वार्त्ताकीविशेषे । कांटीलाबैगन् इति भाषा ॥

कण्टकुरण्टः । पु । झिण्ट्याम् ॥

कण्टतनुः । स्त्री । वृहत्याम् ॥

कण्टदला । स्त्री । केतक्याम् ॥

कण्टपत्रः । पु । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टपत्रफला । स्त्री । ब्रह्मदण्ड्याम् ॥

कण्टपादः । पु । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टफलः । पु । क्षुद्रगोक्षुरे ॥ पनसे ॥ धुस्तूरे ॥ लताकरञ्जे ॥

कण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥

कराटल । पु । वावले । ववुल इति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कराटवल्ली । स्त्री । आवल्लीवृक्ष ॥

कराटवृक्ष । पु । तेज फलवृक्षे ॥

कराटाफल । पु । कराटकिफले । कटहल इति भाषा ॥ विशेषात पनस ग ज्ञेः गुणैरिमैर्मन्दवर्हिभि ॥

कराटाशृगला । स्त्री । नीलभिराण्याम्॥

कराटालु । पु । वणे ॥ वृश्चग्याम् ॥ वाल्लिक्याम् ॥ वर्बुरे ॥

कराटाह्वयम् । न । पद्मकन्दे ॥

कराठी । पु । कलाये ॥ अपामार्गे ॥ खदिरे ॥ गोक्षुरे ॥

कराठः । पुं । मदनद्रुमे ॥ होमकुण्डा दृष्टिरङ्गुलिपरिमितेस्थाने ॥ यथा । ग्वाता दाद्योऽङ्गुल. कराठ सर्वकुण्डेष्व यंविधिरिति ॥ त्रि । गले । ग्रीवाग्र भागे ॥ अत्र विशुद्धनामषोडशदल पद्म मस्ति ॥ सन्निधाने । निकटे ॥ ध्वनौ ॥ कणति । कणशब्दे कणो ष्ठ. ॥ यद्वा । कराठते । कठिशोके । अच् ॥

कराठकूणिका । स्त्री । वीणायाम् ॥

कराठतालिका । स्त्री । अश्वग्रीवावेष्ट करज्जुचर्म्मादौ ॥ इति शब्दमाला ॥

कराठनीडक. । पु । चिल्लपक्षिणि । चील इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेष.॥

कराठनीलक । पु । उल्कायाम् । मसाल इतिभाषा ॥ इतिशब्दमाला ॥

कराटपाशक । पु । हस्तिकण्ठ रज्जौ ॥

कराठभूषा । स्त्री । ग्रैवेयके । कराठा गा पसकरी इतिचभाषा ॥ भूष्यतेऽनया । भूष अलङ्कारे । गुरोश्चहल । क राठस्यभूषा ॥

कराठमणि । पु । ग्रैवेयकमणौ । काकले ॥ कराठस्य मणि. ॥

कराठशुद्धि. । स्त्री । गलस्य कफाद्यलिप्तत्वे ॥

कराठसूत्रम् । न । स्तनालिङ्गने ॥ यथा । यत कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघात निविडोपगूढ़ा । परिश्रमार्थं शनकै विदग्धा स्तत्कराठसूत्रं प्रवदन्तिसन्त इति ॥

कराठाग्नि । पु । पक्षिणि ॥ कराठे अग्निरस्य ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कराठाल. । पु । शरणे ॥ युद्धे ॥ गोणाप्रभेदे । खुर्जी इतिभाषा ॥ क्रमेलके ॥ नौकायां.खनित्रे ॥

कराठाला । स्त्री । जालगोणिकायाम् ॥

कराठिका । स्त्री । कराठाभरणे । एकलडीकराठी इति भाषा ॥ इतिहेम-चन्द्रः ॥

कराठी । स्त्री । गले ॥ अश्वकराठवेष्टनर

ण्डचर्म्मादौ ॥

कण्ठीरव । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकाल । पु । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्य । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठहिते ॥ उभयत्र शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादेर्निर्मलीकरणे । कुडना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उलूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाड्याम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डु । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडिमदे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्यय ॥

कण्डुर । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ कुन्दरुणे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिंब्याम् ॥ अस्यन्ते पर्य्याम् ॥ कण्डूराति । रादाने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डू । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्वाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥

कण्डूघ्न । पु । आरग्वधे ॥ गौरसर्षपे ॥

कण्डूति । स्त्री । कण्ड्वाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयते. क्तिच् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्ड्वाम् ॥

कण्डूयमान. । त्रि । कण्डूयितरि । कषमाणे ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्वाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ्० । कण्ड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कव्याम् ॥ कण्डूंराति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूलः । पुं । शूरणे ॥ त्रि । कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोल । पु । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडिमदे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कडिगडिगण्डीतिरूपे कण्डे. प्राठादोलच् ॥

कण्डोलक: । पु । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । कैंद्रा इति

॥ नेत्रगण्डयोर्लं० । नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गलेवा स्यात् दुःशीला श्यावलोलेक्षणा च । कूपौ यस्या गण्डयोश्च स्मितेषु निस्सन्दिग्ध बन्धकीं तां वदन्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविलम्बिनि देवरं ललाटे श्वशुरं हन्त्युदरे स्फिचौ पतिञ्च । अतिलोमशयाश्चितोत्तरौष्ठी नशुभा भर्तुरतीव याच दीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्त० । स्तनौ सरोमौ मलिनोल्वणौ च क्लेशं ददाते विषमौ च कर्णौ । स्थूलाः कराला विषमाश्च दन्ताः क्लेशाय चौर्याय च कृष्णमांसा ॥ २१ ॥ हस्त० । क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्क-सरीसृपोलूकसमानचिह्नैः । शुष्कैः शिरालैर्विषमैश्च हस्तैर्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अन्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन रूक्षाग्रकेशी कलहप्रियासा । प्रायो विरूपासु भवन्ति दोषा यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥ अधुना शरीरस्यैव विभागमाह । पादौ सगुल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु सजानुचक्रे । मेढ्रोरुमुष्कञ्च ततस्तृतीयं नाभिं कटिं चैव चतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥ उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयं च षष्ठमथ स्तनान्वितम् । अथ सप्तमम-सजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥ नवमं नयने च सभ्रुणी सललाटं दशमं शिरस्तथा । अशुभेष्वशुभं दशाफलं चरणाद्येषु शुभेषु शोभनम् ॥ २६ ॥ इति वाराह्यां कन्यालक्षणं नामाध्यायः । ६७ ॥ * ॥ घृतकुमार्याम् । सहायाम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ चक्रराज्ञौ ॥ अथ कन्याकालीनजन्मराशिफलम् । युवतिगे शशिनि प्रमदाजनप्रवरकेलिविलासकुतूहली. । विमलधीश्च युतो जननोत्सवे सुविधिनाविधिना सहितः पुमान् ॥ कन्यास्थसोमजे नरो नानाभाषाविशारदः । सौभाग्यगुणसम्पन्नः सुरतः सुरतप्रियः ॥ चतुरचरणच्छन्दोभेदे । भूगोलेल कन्या । भात्यत्कन्या सैकाधन्या । यस्याः कूले कृष्णोऽखेलत ॥ कनति । कनदीप्तौ । अघ्न्यादि । कन्यायाः कनीनचेति निर्देशात् यसि-प्रथम इति न ङीप् ॥ दक्षिणावर्तस-मीपे दुर्गादेव्याम् ॥

कन्याकुब्जः । पु । कान्यकुब्जदेशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कन्याटः । पुं । वासस्थाने ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कन्याधिप । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापति । पुं । जामातरि ॥

कन्यापाल । पु । कनैत इतिहिमगिरिप्रसिद्धे शूद्रजातिविशेषे । पालवशिजि ॥

कन्याराम. । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । इथेली अँगौछा इति भाषा ॥

कप । पुं । वंरुणे ॥

कपट । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादक ॥ यद्वा । पटति । पट० । अच् । काश्च द्भयोऽपि पटोर्थ्यापक ॥

कपटधारी । त्रि । छलाढ्ये ॥

कपटिक । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ अस्त्यर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहार वति । दम्भविशिष्टे ॥ कपटोस्ति अस्याश्मि. न्वा । इनि. ॥

कपटिनी । स्त्री । गौडभाषया चीडा नामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द्द । पु । शिवस्यजटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्वपूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । रालोप । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्त्तिं ददाति । सुपीति योगविभागात्कः ॥ कस्य जलस्य परापूरणेन दापयतीति वा । दैप् शोधने । आत इति क ॥

कपर्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दक । पु । हरजटाजूटे ॥ चराचरे । वराटके ॥ अस्या प्रभेदा । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विद्गला ५ ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

कपर्दी । पु । शिवे । ईशे ॥ कपर्द्दोजटाजूटोऽस्यास्ति । इनि ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इतिभाषा ॥ क वातम् शिरोवा पाटयति प्रविशते । पटगतौ । कर्मण्यण् ॥ अर्द्धर्चादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इतिभाषा ॥ कपाटएव । स्वार्थे क । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अल्पार्थे ङीप् ॥

कपाल । पु । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादि शकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां स्नायकर्परादिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचैलमसहायता समता चैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ शब्द

नश्च यथा। कृष्णाद्यकपालाभं य-द्रूढ़ं परुषं तनु। कपालं तीव्रवञ्चुलं तत् कुष्ठं विषमं स्मृतमिति ॥ कपा लयति। कर्मण्यण् ॥ यद्वा। कम्प्यते। कपि चलने। तमिविशिविडिम्लृणि कुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन्। कम्पीतिनिर्देशात्नलोपः। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वं वा ॥

कपालमालिका। स्त्री। तर्कुण्याम्। तर्कौ। तकुआ इतिभाषा ॥ इतिशिकाण्डशेषः ॥

कपालभृत्। पु। शिवे ॥ कपालं ब्रह्मकपालं च। बिभर्त्ति। डुभृञ्। क्विप् ॥

कपालमाली। पुं। भूतेशे। शिवे ॥ कपालानां माला विद्यते ऽस्य। व्रीहिः ॥

कपालिका। स्त्री। भग्नमृन्मयभाजनशकले ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा। कपालेष्विव दीर्यत्सु दन्तानां सैव शर्करा। कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनीतिमाधवः ॥

कपाली। पु। महादेवे। ब्रह्मकपालशालिनि ॥ कपालोऽस्ति अस्य। अतइनिः ॥ स्वनाम्नाख्याते जाति वि० ॥ सतु ब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात इति पराशरपद्धतिः ॥

कपालिनी। स्त्री। दुर्गायाम् ॥ इन्नन्तान् ङीप् ॥

कपि। पु। सिल्हके ॥ शाखामृगे। वानरे ॥ एकैकस्योपकाराय प्राणान् दास्यामि ते कपे। इति हनूमन्तं प्रति श्रीरामवाक्यम् ॥ मधुसूदने ॥ रक्तचन्दने ॥ कम्पते। कपि चलने। कुण्डकम्प्योर्नलोपश्चेतिइप्रत्ययः ॥ वराहे ॥ कादुदकात् भूमिं पाति रक्षतीति कपिर्वराहः। पातेर्बाहुलकात् किप्रत्ययः ॥

कपिकच्छु। स्त्री। मर्कट्याम्। शूकशिम्ब्याम्। कौंच किवाँच इतिभाषा ॥ कपिकच्छुर्भृशं वृष्या मधुरा बृंहणी गुरुः। तिक्ता वातहरी बल्या कफपित्तास्रनाशिनी ॥ तद्बीजं वातशमनं स्मृतं वाजीकरं परम् ॥ कपीनां कच्छुः कण्डूर्हेतुत्वात् ॥

कपिकच्छुफलम्। न। शूकशिम्ब्याः फले ॥ कोमलं रोमसहितं त्विक्षाज्ये विपाचितम्। सोपस्करं सशाकोक्तं सिन्धुजेन समन्वितम् ॥ कपिकच्छुफलं पथ्यं मधुरं बृंहणं गुरु। स्निग्धं शीतानिलहरं दुष्टव्रणविनाशनम् ॥

कपिकच्छुफलोपमा। स्त्री। अलुकालतायाम् ॥

पादन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अनयेषा मतिशयेन युवा अल्पो वा । अजादीगुणवचनादेवे तीष्ठन । युवाल्पयो कनन्यतरस्यामिति कनादेश ॥

कनिष्ठकम् । न । तृणकद्वये ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्वलाङ्गुलौ ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुयोगलक्षणा ङीषं वाधित्वा अजादित्वा ट्टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्षतारके ॥ कनिष्ठाङ्गुलौ ॥ कनति । कनीदीप्तौ । वाहुलका दीन । स्वार्थेकन । टाप् । इत्वम् ॥

कनीयान । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पोवा । द्विवचनविभज्योपपदेतरवीयसुनौ ॥ अजादीगुणवचनादेवेति ईयसुन । युवाल्पयोरिति कन.देश ।

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कन्तु । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ क सुखम् अस्ति अस्य ॥ क शंभ्यां वभयुस्तितुतयस इति तु ॥ कामदेवे ॥ कुशूले ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृशिकम्यमीदिभ्यः प्रत्ययोधातोस्तु गागमश्च ॥ कमिमनीषितुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । मन्मथभित्तौ । काँथ इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । स्यूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदरी इतिचभाषा॥ यथा । भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अचला केशवे भक्ति र्विभवैःकिंप्रयोजनमिति ॥ कम्यते । कमु० । वाहुलकात् थन । टाप ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी दुर्दर्षातीक्ष्णकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुष्प्रवेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्द । पु । न । सूरणे ॥ ग्राम्य कन्दस्तु दोषल ॥ सस्यमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गृञ्जने ॥ पु । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । तस्य निदानलक्षणे यथा । दिवास्वापादतिक्रोधा द्व्यायामा दतिमैथुनात । क्षताच्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्या कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काश लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तु योनिज. इति ॥ सचतुर्विध । लक्षणभेदात । यथा । रूक्षविवर्णं स्फुटितं वातिकं तंविनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात पित्तात्मकन्तुतम् ॥ नीलपुष्पप्र

तीकाशं कण्डूमन्तं कफात्मकम् स वैलिङ्गसमायुक्तं सन्निपातात्मकं वि दु ॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्य शेषा. कृच्छ्रप्रसाधना इति ॥ कन्दति क न्दयति कन्द्यते वा । कदि आह्वाने रोदनेच । अच् घञ्वा ॥

कन्दगुडूची । स्त्री । गुडूचीविशेषे । क न्दामृतायाम् । पिण्डाम्बुनि । सुष मी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे ॥

कन्दटम् । न । शुक्लोत्पले । कोंभी- इति भाषा ॥

कन्दफला । स्त्री । शृङ्गारमेष्याम् ॥

कन्दमूलम् । न । मूलके ॥

कन्दर. । पु । अङ्कुशे ॥ पु । स्त्री । गुहा याम् ॥ न । आर्द्रके । शृङ्गबेरे ॥ केन जलेन दीर्यते । दृविदारणे । खल्वेरप ॥

कन्दरा । स्त्री । दर्याम् । कृत्रिमाकृत्रि मेगृहाकारे गिरिविवरे ॥ कन्दरा टाप् ॥

कन्दराकर' । पुं । शिलोञ्चये । पर्वते ॥ कन्दराणामाकरः ॥

कन्दराल. । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ कन्द रांलाति । ला आदाने । आत इति क. ॥ प्लक्षद्रुमे ॥ कर्पराले । आखोट वृक्षे ॥ कन्दरा भजति । भजभूषणा दै । कर्मण्यण् ॥ कन्दराऽस्यास्ति या । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

कन्दरालक । पु । कन्दराले ॥

कन्दरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

कन्दरोद्भवा । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदि नि वृक्ष ॥

कन्दर्प्प । पु । कामदेवे ॥ पुरुषोत्पत्त्यर्थो य कामाना मध्ये काम.सच भगवतो विभूति ॥ कमित्यव्ययं कुत्सायाम् । कुत्सितोदर्पोऽस्य अस्माद्वा ॥ यद्वा ॥ कसुखं तत्र तेन वा दृप्यति । दृपहर्ष मोहनयो । पचाद्यच् ॥ अथवा । के ब्रह्मणिदृप्तवान् क ब्रह्माण दर्पित वान वा । पृषोदरादि ॥ ध्रुवकप्र भेदे ॥ यथा । यतो विंशतिवर्णाङ् घ्रिर्भुव. कन्दर्पसंज्ञकः । वीरे वा क रुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदर ॥

कन्दर्पकूप' । पु । भगे । योनौ ॥

कन्दर्पजीव । पु । कामवृद्धिनामवृक्षे ॥

कन्दर्पमुषल । पु । मेढ्रे । शिश्ने ॥ इ तित्रिकाण्डशेष ॥

कन्दर्पशृङ्खल । पु । शृङ्गारबन्धविशे षे ॥ तल्लक्षणम् । नारी पादद्वयं स्था प्य कान्तस्योरुद्वयोपरि । कटिं बेद्धो लयेद्राशुबन्धः कन्दर्पशृङ्खल इति॥

कन्दलम् । न । कलापे ॥ उपरागे ॥ नवाङ्कुरे ॥ कलध्वनौ ॥ अपवादे ॥ पुं ।

कनके ॥ युद्धे ॥ कपाले ॥ भूमिकन्दस्या पुष्पे ॥

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्रभेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मबीजे ॥ कन्देसस्यमूले लीयते । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीतिड ॥ यद्वा । कन्दते । कदि० । वृषा०कलच् । गौ०ङीष् ॥ भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । शूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दवहुला । स्त्री । चिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरणः । पुं । ओले । सूरणे ॥

कन्दसंज्ञम् । न । योन्यर्शसि । योनिरक्तरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानादि कन्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्य । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्ह । पु । शूरणे ॥

कन्दालु । पु । कासालौ ॥ धरणीकन्दे ॥ चिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कडाही इति भाषा प्रसिद्धे भर्ज्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥ स्कन्दति । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । स्कन्दे सलोपश्चेत्यु. ॥

कन्दुक । पु । गेन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ कन्द्यते । कदि० । बाहुलकादु. । कंसुखं ददाति दयते यति यच्छति वा मित० डु । स्वार्थेकन् ॥ कंशिरो दुनोति द्रवति वा । टुदु उपतापे दुगतौ वा । प्राग्वत् ॥

कन्दुपक्वम् । न । जलोपसेकं विना केवलपात्रे यदग्निनापक्वं भृष्टतण्डुलादि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्वानि तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति तिथ्याततत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पु । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलोत्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । त्रिशाखे ॥

कन्ध । पु । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पु । वारिवाहे ॥ वारिपङ्क्ते ॥ कम्जलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कंशिरो धारयति । संज्ञाया भृतृवृजीति खच् । खच्चिह्रस्व. ॥ यद्वा । धरति । धृञ० । पचाद्यच् । कंशिरसोधरा ॥

कन्धि । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पु । समुद्रे ॥

कन्नम् ॥ न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षीयाङ्कुमार्यां

कपिकन्दुकम् । न । शिरोस्थिनि ॥

कपिका । स्त्री । नीलसिन्दुवारवृक्षे ॥

कपिकेतनः । पुं । अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥ कपि. केतन चिह्नमस्य ॥

कपिकोलि. । पु । कोलिविशेषे ॥

कपिचूडा । स्त्री । आम्रातकवृक्षे ॥

कपिचूत. । पुं । आम्रातके । आम्डा इतिभाषा ॥

कपिज. । पुं । तुरुष्के । सिल्हके । शिलारस इति गौडभाषा । नागौरी गूद इति भाषा ॥

कपिजाङ्घिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥

कपिञ्जल. । पुं । तित्तिरौ ॥ कपिञ्जल इतिप्राज्ञैः कथितो गौरतित्तिर ॥ कपिञ्जल इतिख्यातो लोके कपिश्च तित्तिर इतिच ॥ चातकखगे ॥ ते जलेपक्षिणि ॥

कपितैलम् । न । तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । सिल्हके । नागौरीगूदइतिभाषा॥

कपित्थ । पु । कैथ इति प्रसिद्धेवृक्षे । कुचफले ॥ कपित्थोथदधित्थस्तु ग्राही फलसुगन्धक. । अत्यम्लोदधिफल श्चिरमाली कपिप्रियः ॥ कपित्थमामं सङ्ग्राहि कषायंलघुलेखनम् । पक्वं गुरु तृषाहिक्काशमनंवातपित्तजित् ॥ स्वाद्वम्लं तुवर कण्ठशोधनं ग्राहि दुर्जरम् ॥ अपिच । कपित्थमाम कण्ठघ्नं विशदग्राहि वातलम् । मधुराम्लकषायत्वात् सौगन्ध्याच्च रुचिप्रदम् ॥ कपयस्तिष्ठन्त्यत्र । कपिरिवतिष्ठतिवा । सुपिस्थ इतिक. । पृ० ॥

कपित्थत्वक । पुं । एलवालुके ॥

कपित्थपर्णी । स्त्री । कपित्थानीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । विरजायाम् । चित्रपर्णाम् ॥

कपित्थास्य । पु । वानरविशेषे । गोलाङ्गूले । दधिशोणे । नगाटने ॥

कपिध्वज । पुं । हनुमता महावीरेण ध्वजरूपतयाऽनुगृहीते अर्जुने ॥ कपिर्हनूमान् ध्वजे अस्य ॥

कपिनामा । पु । सिल्हके ॥ कपिर्नामास्य ॥

कपिपिप्पली । स्त्री । रक्तापामार्गे । वशिरे ॥ सूर्यावर्त्तवृक्षे ॥

कपिप्रभा । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिप्रभु । पु । रघुनाथे । श्रीरामे ॥ कपीनां सुग्रीवादीनां प्रभु. ॥ कपिराजे ॥

कपिप्रियः । पुं । आम्रातके ॥ कपित्थे ॥ कपीनां प्रियः ॥

कपिप्रिया । स्त्री । चिञ्चायाम् । तिन्तिडीकायाम् ॥ कपीनां प्रिया ॥

कपिरथ. । पु । श्रीरामे ॥ अर्जुने ॥

कपि रव रवे वा कस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेषु भगवतोऽंशविभूतिविशेषे देवहूत्यां कर्दमप्रजापतेराविर्भूते ॥ सिद्धानां कपिलो मुनिरिति भगवदुक्ते ॥ अयञ्च सांख्यभक्तिसेश्वरसांख्ययोगप्रचारको भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसांख्यमतप्रवर्त्तके च मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ नीलपीतः कपिलः इति रभसः ॥ कपिलो रोचनाछविरित्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कबते । वर्णते । कपे पश्चेति इलच प्रत्ययः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल्लचा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्य्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् ॥

कपिलद्रुम । पुं । सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्ग्गायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिलोपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपावृक्षविशेषे । पीतायाम् । कृष्णशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायामपि ॥ कपिलवर्णगोमात्रे । अनुराधानामनक्षत्रदिक्करिण्याम् ॥ भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भद्रगन्धिन्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकदिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा । कज्जलाचलशैलात्तु पूर्वस्मिन् शुभ्रपर्वते । यथा सच पुरा देवैश्च यज्ञः सुरेश्वरः ॥ ततः पूर्वस्मात् भवा देवी नदीकपिलसंज्ञिता ॥ तस्याः स्नात्वा नरो गङ्गास्नानजं फलमाप्नुयात् इति कालिकापुराणे ८१ अध्याय ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

कपिलाचार्य्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलाख्यः सौ । साङ्ख्यस्य शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानस्य आचार्य्यश्च ॥

कपिलाश्व । पुं । विरोचनसि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिलाक्ष्याम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्त्रः । पुं । नारदे ॥

कपिवल्लभ । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । कोलवल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तन्तुवत् रोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । सिह्लकनामगन्धद्रव्ये ॥

श्यावे । कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णयुक्ते ॥ कपिर्वर्णविशेषोऽस्या स्ति । लोमादित्वात् श ॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमिन्द्वाय कपिशं ताम्रमिति मल्लिनाथ. ॥

कपिशा । स्त्री । माधव्याम् । माधुरीसुरायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ टाप् ॥

कपिशाञ्जन । पु । शिवे ॥

कपिशापुत्र. । पु । पिशाचे ॥

कपिशी । स्त्री । माधव्यामदिरायाम् ॥

कपिशीका । स्त्री । मदिरायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेष. ॥

कपिशीर्षम् । न । कपशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥

कपिशीर्षकम् । न । हिङ्गुले ॥ लोक कपशीर्षके । प्राकाराग्रे ।

कपिष्ठल. । पुं । ऋषिविशेषे ॥ कपिष्ठलोगोत्र इतिनिपातनात् षत्वम् ॥

कपीज्य । पु । क्षीरिकावृक्षे ॥

कपीतः । पु । श्वेतगुञ्जावृक्षे ॥

कपीतन. । पु । गर्दभाण्डे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ आम्रातके ॥ अश्वत्थे ॥ पूगवृक्षे ॥ मालूरवृक्षे । बिल्वे ॥ तनोति । तनुविस्तारे । पचाद्यच । कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तन. । अन्येषामपी तिदीर्घ. ॥ यद्वा । या. सम्पया. तनः ईतनः । कपीना कृपेर्वा ईतनः ॥

कपीन्द्र' । पु । हनूमति ॥ सुग्रीवे ॥ राघवे ॥ वराहमूर्तौ ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च । कपीनामिन्द्रो वा ॥

कपीश । पु । हनुमति ॥ कपीश मक्ष हन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ कपीनामीश ॥

कपीष्ट. । पुं । राजादनवृक्षे ॥ कपित्थे ॥

कपूय । त्रि । कुत्सिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् । पृषोदरादि. ॥

कपूयचरण. । त्रि । दुष्कृतिनि । कुत्सितकर्मणि ॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य ॥

कपोत । पु । पारावते । कबरवे ॥ कपोतको गुरु' स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राही शुक्रलः शीतः सुस्वादूरुचिकारक. ॥ घुघुतौं इति प्रसिद्धे चित्रकण्ठविहङ्गमे । धूसरे । धूम्रलोचने ॥ कस्य वायो' पोत इव । कोवायु पोतो नौरिवास्य वा ॥ यद्वा । कवते । कवृवर्णे । कबेरोतच् पश्च ॥ पश्चिमाचे ॥

कपोतकम् । न । सौवीराञ्जने ॥

कपोतचरणा । स्त्री । नलीनामगन्धवस्तुनि ॥

कपोतपालिका । स्त्री । स्तम्भाग्रप्रसारिते दारुविशेषे ॥ सौधादिप्रान्तकाष्ठा

द्दिरचिते पक्षिस्थाने । विटङ्के ॥ पालयति । पालकस्थले । क्वुन । कपोतानां पालिका ॥ कपोतान् पालयति वा । कर्मण्यण् । संज्ञायां कन् इति कन ॥

कपोतपाली । स्त्री । विटङ्के ॥ कपोतान् पालयति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मीवृक्षे ॥

कपोतवर्णी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

कपोतवाणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कपोतसारम् । न । स्रोतोऽञ्जने ॥

कपोताङ्घ्रिः । पु । कपोतपादे ॥ स्त्री । नख्याम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥ कपोताङ्घ्रिरिव ॥

कपोताभः । पुं । कपोतवर्णे ॥

कपोतारिः । पु । श्येनपक्षिणि ॥ कपोतानाम् अरिः ॥

कपोलः । पुं । गल्ले । गण्डे । चक्षुर्गोतिर्यक्सन्धिभागे । गाल इतिभाषा ॥ कम्पते । कपिचलने । कपिगडिगण्डौ च्योलच् । कपोतिनिर्देशात् नलोपः ॥ कं सुखं पोलति वा । पुल महत्त्वे । कर्मण्यण् ॥

कप्याख्यः । पुं । सिल्हके ॥

कप्यासः । पुं । वानरगुदे । कपिपृष्ठान्ते ॥

कफः । पुं । शरीरस्थधातुविशेषे । श्लेष्मणि । सौम्यधातौ ॥ कफस्य कोप कुसुमागमे भवति । अस्य प्रकोपहेतुः । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिःप्रपूरैः । तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रवसन्ते ॥ अपि च । गुरुपटुमधुराम्लस्निग्धमापैः स्तैन्यद्रवदधिदिननिद्राशीतनिश्चेष्टताभिः । प्रथमदिवसभागे रात्रिभागे पित्राद्यं भवति हि कफकोपो भुक्तमात्रे वसन्ते इति ॥ त्रिधाविभक्तस्य दिवसस्य प्रथमे भागे एवं रात्रेश्चाद्ये भागे ॥ फाल्गुनचैत्रमासे च जन्तुपीडाकरोमतः । सर्वशास्त्रविचारकैः श्लेष्मा राजप्रकीर्तितः ॥ केन जलेन फलति । फलनिष्पत्तौ । अन्येष्वपि दृश्यते इति डः ॥ यद्वा । केशिरसि कफन्ति वा पूर्ववत् डः ॥

कफकूर्चिका । स्त्री । लालायाम् । स्पृक्कायाम् । आख्यासवे । लाल थुक इत्यादि भाषा ॥

कफघ्नी । स्त्री । क्षुपाप्रभेदे ॥

कफणिः । पुं । स्त्री । कफोणौ ॥ केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण गतौ स्फुरणचलने वा । इन् । पृषोदरादि ॥

कफणी । स्त्री । कफोणौ ॥ कूर्परिका

दिति पञ्चेऽङीष ॥

कफप्रकृतिक । त्रि । कफस्वभावे ॥ त ल्लक्षणं यथा। गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्ग स्निग्धकेशो महाबलः । स्वप्नेजलाश्र यालोकी श्लेष्मप्रकृतिकोनर इति ॥

कफवर्द्धन. । पु । पिण्डीतगरवृक्षे ॥ त्रि । श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफात । पु । कफनाशके ॥ कफमत्ति । अद्० । क्विप् ॥

कफान्तक । पु । वर्बुरवृक्षे ॥ इतिराज निर्घण्ट ॥

कफारि । पुं । शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पु । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्ले ष्मले । श्लेष्मणे । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफो ऽस्यास्ति । इन्द्रोपतापेतीनि ॥

कफेलू. । पु । श्लेष्मातके ॥ कफंलाति । लाआदाने । कन्दूहन्भूअम्बूकफेलू कर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो नि पातनादेत्वम् ॥

कफोणि । पु । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोहणी इति भाषा ॥ कंसुखं स्फो रयति । स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । प्रयुक्तः । अचद: ॥ वृ० । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरतिवो । फण० । स्फुर० । इन् । वृ० ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोतक्लेश. । पु । कफस्य वमनायोप स्थितौ ॥

कबन्ध' । पु । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ रा हौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उ दके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरश्शू- न्यकलेवरे ॥ कवन्धोऽस्त्रीक्रियायुक्त मपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्या णा सवरोषुघतेषु हतमूर्द्धसु । त दावेशात्कबन्ध स्यादेकोऽमूर्द्धाक्रि यान्वित.॥अपिच । नागानामयुतं तु रङ्गनियुतं सार्द्धरथानाशत पत्तीनां दशकोटयोनिपतिता एक कवन्धो रणे । तादृक्कोटिकवन्धनर्त्तनविधौ खेलप्रलतखेशिरस्तेषाङ्कोटिनिपात नेरघुपते कोदण्डघण्टारव' । इति प्राचीना ॥ कसुखं बध्नाति । बन्धब न्धने । कर्मण्यण ॥ कंवध्यतेछिद्यतेऽस्मात् । घञ् ॥ केनवायुना वध्यतेवा । कोवायुरेवबन्ध आश्रयोयस्यवा ॥

कबन्धी । पु । ऋषिविशेषे ॥

कमित्थ । पु । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः ति ष्ठन्त्यत्र ष्ठा० । सुपिस्थ इतिक' । पृ० ॥

कबिल' । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपि लवर्णेयुक्ते ॥

कभम् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्त के ॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम् ॥

कम्यते । कमु० । णिङभावे णिच ॥

कमठः । पु । कच्छपे ॥ दैत्यविशेषे ॥ मुनिभाजने ॥ शल्लक्याम् ॥ भगवतोऽवतारविशेषे ॥ न । मुमानोज्ज्वपात्रविशेषे । यक्तो वलर्का लोट इति भाषाप्रसिद्धे ॥ काम्यते । कमु० । कमेरठ ॥ के जलेमठति वा । मठ मदनिवासयोः । पचाद्यच् ॥

कमठी । स्त्री । कच्छप्याम् । दृत्याम् ॥ स्वल्पकूर्मजातौ ॥ शल्लक्याम् ॥ पुंयोगादिति जातेरिति वा ङीष् ॥

कमण्डलुः । पुं । न । करके । कुण्ड्याम् । सन्यासिनां जलकाष्ठादिमयेपात्रे ॥ अलाबु दारुपात्रञ्च मृण्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ पुं । प्लक्षपादपे ॥ मनुष्यजातिविशेषे ॥ कस्य प्रजापतेर्जलस्य वा मण्डः सारः । तं लाति । ला० । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । मण्डनम् । मडि भूषायाम् ॥ । घञ् । कस्य मण्डं भूषां लाति । डुः ॥

कमनः । पुं । कामे ॥ अशोकवृक्षे ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । कामुके ॥ कामयते कमु० । कर्त्तरि ल्युट् ॥ अभिरूपे । कमनीये । मनोहरे ॥ अनुदात्तेतश्चेति युच् ॥

कमनच्छदः । पु । कङ्कपक्षिणि ॥

कमनी । स्त्री । कामयित्र्याम् । ङीप् ॥

कमनीय । त्रि । कामनायोग्ये । वल्गुनि । मनोहरे । रुचिरे । कान्ते । शोभने ॥ कमेरनीयर् ॥

कमरः । त्रि । काममोहिते । कामिनि ॥ कामयते । कमु० । अर्त्तिकमिभ्रमीत्यरश्चित् ॥

कमलः । पु । मृगविशेषे । सारसे ॥ न । जले । ताम्रे ॥ क्लोमनि ॥ भेषजे ॥ सारसपक्षिणि । जलजे । पद्मे ॥ अस्यगुणाः । कमलं शीतलं वर्ण्यं मधुरं कफपित्तजित् । तृष्णादाहास्रविस्फोटविषवीसर्पनाशनम् ॥ विशेषतः सितं पद्मं पुण्डरीकमिति स्मृतम् । रक्तं कोकनदं ज्ञेयं नीलमिन्दीवरं स्मृतम् ॥ धवलं कमलं शीतं मधुरं कफपित्तजित् । तस्मादल्पगुणं किञ्चिदन्यद्रक्तोत्पलादिकमिति ॥ षण्मात्रस्य सप्तम ऽऽ । प्रभेदे ॥ कामयते काम्यते वा । कमु० । णिङभावे वृषा० कलच् ॥ कम् जलम् अलति । अल भूषणादौ । मू० कोवा ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । उक्तो मध्यताले न लघुमध्ये स्फुरेद्गुरु । सप्तदशाक्षरैर्युक्तः कमलोऽयं भयानके इति ॥

कमलखण्डम् । न । कमलानां समूहे । कमलादिभ्यः खण्डः ॥

कमलच्छद । पु । पद्मदले । पद्मपत्रे ॥

कमलज । पुं । अजयोनौ । धातरि ॥ कमले जात. । जनी । ड ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ कमलमालयस्यास्या देव्याम् ॥ वरस्त्रियाम् ॥ कालकट्टादिपत्तने कमलानींबू इति ख्याते फलविशेषे ॥ यथा । रम्भाफलं तिन्तिडीक कमलानागरङ्गकम् । कलान्येतानि भोज्यानि पथ्योऽन्यानि विवर्जयेदिति तन्त्रसारे पुरश्चरणप्रकरणम् ॥ काम्यते । कम्° । वृषा° कलच् ॥ कमलम् अस्ति अस्याः । अर्श आद्यच् वा ॥ छन्दोविशेषे । यथा । द्विगुणनगणसहितः सगण इह हि विहित. । फणिपतिमतिविमला क्षितिप्रभवति कमलेति ॥ सवैयान्तर्गता कमला यथा । वसुभि.प्रमिता. सगणा विहिता पुनरेकमितो भिहितो गुरुरन्ते । यदि सत्कवयो विलसन्मतयोऽभिधयाकमलेतितदा कलयन्ते । विदधत्यनघा रमणीयतया रसनापरिखेलितयाकुतुकन्ते । यशवन्तनरेशविशोभियशोधिकशोभितसाविदधातुमुदन्ते इति ॥

कमलालय । पु । सिद्धस्थानविशेषे ॥ यथा । कमलालये महास्थाने कमलाख्यो महेश्वर । कमला नम स्वेशानी सकलार्थप्रदायिनीत्यागमोक्ति ॥

कमलालया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कमलमालयोयस्या ॥

कमलासन । पु । धातरि ॥ कमलमासनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थ । पु । पृथिवीपद्ममध्ये मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकमलासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मखण्डे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कमलादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इतिशब्दनिर्घण्ट' ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङभावे तृच् ॥

कम्प. । पु । गात्रादिचलने । वेपथौ । वेपने ॥ कम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चलने । भावे घञ् ॥

कम्पन । पु । शिशिरत्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्रे । लोले । चञ्चले ॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशील. । कपि° चलनशब्दार्थादितियुच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पु वायौ ॥

कम्पाक । पु । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्पे

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्प्यतेस्म । क
पि० । क्त ॥

कम्पिल्ल । पु । काम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कँवीला कामल इतिच भाषा प्रसिद्धे द्रव्ये ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लक । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्प्र । त्रि । कम्पयुक्ते । अतिचञ्चले ॥ कम्पनशीले । नमिकम्पीतिर' ॥

कम्बर । पु । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बलः । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ वैकक्ष्ये ॥ स्वनामख्यातेमेषादिलोमरचिते वस्त्रासनादौ । रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्यते । कमु० । कमेर्बुक्चेतिकलः ॥ कंकुत्सित शिरोऽम्बु वा बलते । बलसंवरणे सम्वरणेच । अच् ॥ कम्बति कम्ब्यते वा । कम्बगतौ । वृषादित्वात् कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्त्यस्य । इनि. ॥

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृषवाह्ये शकटे ॥ कम्बलः सास्ना । सा ऽस्त्येषाम् । इनिः । कम्बलिभिर्वृषै वह्यते । वह० ण्यत् । स्वार्थेकम् ॥

कम्बलीया । स्त्री । ऊर्णायाम् ॥ कम्ब लायहिता । असम्बाम्बाश्वयत । त स्मैहितमिति छ' ॥

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्ब लाश्चसञ्ज्ञायामिति प्राक्क्रीतीयेष्व र्थेषुयत ॥

कम्बिः । स्त्री । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्यते । कमु० । बाहु लकात् बिन ॥

कम्बुः । पु । न । शङ्खे ॥ पु । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्बुरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ नलके । पोला इति भाषा ॥ काम्यते । कमु० । कम्ब्वादय श्चेतिनिपातित' ॥ कम्बति । कम्ब गतौ । मृगय्वादित्वात् ॥

कम्बुकः । पु । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतिचिरेखाश्च ग्रीवायाम् ॥ कम्बु शङ्ख इवग्री वातिस्रो रेखा यस्याः ॥

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बूः । पुं । वलये ॥ शङ्खे ॥ त्रि । प रद्रव्यापहारिणि ॥ कम्बूर्जम्बूजम्बू कम्बूरित्युज्ज्वलदत्तोक्तपाठात् साधुः ॥

कम्बोजः । पु । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खवि शेषे ॥ देशविशेषे ॥ तद्देश्या । यवन

दृष्टमुमारभ्यन्त्ते च्छाहृचिन्नपूर्वत'। कम्भोजदेशो देवेभि वाजिराशिपरा यथः ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कम्भातायी। पु। शङ्खचिल्ले ॥

कम्भारी। स्त्री। गम्भार्य्याम् ॥ कं जलं बिभर्त्ति। डुभृञ्०। कर्मण्यण्। ङीप् ॥

कम्भु। न। उशीरे ॥ इतिराजनिर्घण्ट' ॥

कम्रः। त्रि। कामुके। मैथुनेच्छाविशिष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते। कमु०। नमिकम्पीतिरः ॥

करः। पुं। वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ पाणौ ॥ प्रत्याये। भागधेये। कर्षकादिद्वारा प्रत्येकस्थावरजङ्गमादादेयेराजग्राह्यभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्तनक्षत्रे ॥ अनुक्तलेशपगुरो ॥ संज्ञायाम् ॥ कीर्य्यते। कृविक्षेपे। ऋदोरप् ॥ करोति वा। अच् ॥ कर्मोपपदेसति कर्तृवाचकोयंशब्द. । यथा। आनन्दकर' ॥

करक. । पु। करकवृक्षे ॥ पक्षिविशेषे ॥ दाडिमवृक्षे ॥ करे ॥ लङ्कायाम् ॥ पलाशवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥ करीरवृक्षे ॥ नारिकेलास्थनि। माला इतिगौड भाषा। नरेलो कपाली इतिचभाषा ॥ पुं। न। करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं। स्त्री। वर्षोपले ॥ कृणोति। कृञ् हिंसायाम्। करोति दोषाभावं वा। कृ आदिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥

करकङ्कणन्याय। पु। कङ्कणशब्देनैव करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि करशब्दपूर्वक कङ्कणशब्द. करसम्बद्ध कङ्कणबोधार्थक इत्यर्थपरे दृष्टान्ते॥

करकच। पु। योगविशेषे ॥ यथा। शनिभार्गवजीवज्ञकुजसोमार्कवासरे। षष्ठ्यादितिथय सप्तक्रमात् करकचा स्मृता इति ॥

करकच्छपिका। स्त्री। कूर्ममुद्रायाम् ॥

करकण्टक. । पुं। नखे ॥

करका। स्त्री। वर्षोपले। मेघोपले। ओलाइतिभाषा ॥ कृणोतेर्वुन्नन्ता टापि क्षिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादितीत्त्वंन ॥

करकाजलम्। न। दिव्यपानीयभेदे ॥ दिव्यवाय्वग्निसंयोगात्संहता' खात्पतन्तियाः। पाषाणखण्डवत्तापस्ता कारकोऽमृतोपमा ॥ करकाजजलरूक्षंविशदंगुरुचस्थिरम्। दारुणं शीतलंसान्द्रंपित्तहृत कफवायुकृत् ॥

करकाम्भ. । पु। नारिकेलवृक्षे ॥

करग्रह. । पु। विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करञ्जी । स्त्री । उदकीर्य्यें । महाकरञ्जे ॥ करञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी । वीर्य्योष्णा वमिवातार्शःकृमिकुष्ठप्रमेहजित ॥

करट. । पुं । गजगण्डे ॥ कुसुम्भवृक्षे ॥ निन्द्यजीवने ॥ एकादशाहादिश्राद्धे ॥ दुर्दुरूटे ॥ वायसे ॥ वाद्यविशेषे ॥ करोति शकुनम् । शकादिभ्योऽटन्॥ केति रटतिवा । रटशब्दे । पचाद्यच् ॥

करटकः । पुं । करटार्थे ॥ स्वार्थेकन् ॥

करटा । स्त्री । दुःखदोह्यायाङ्गवि ॥ अजायतष्टाविति मदन्त वचयाष्टाप् ॥

करटी । पुं । हस्तिनि ॥

करटिनी । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

करटुः । पु । कर्करेटौ । करकटियाइतिगौडभाषाप्रसिद्धपक्षिवि० ॥

करणम् । न । हेतौ । साधकतमे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ यद्व्यापारानन्तर मव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तस्मिन्नित्यर्थे । तेनदात्रेण धान्यं लुनातीत्यत्रहस्तादे करणत्वेपि दात्रस्यैव करणत्वम् । तथाचोक्तम् । कारणाव्यवधानेपि क्रियानिष्पत्तिकारणम् । यद्विवक्षितं तेषु करणत्व प्रकीर्त्तितमिति ॥ साधने ॥ कर्म्मणि ॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववाद्येकादशसु ॥ यथा । ववाख्यवालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयःसप्त । शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि ॥ सितादे.करणंबवेकोयातितिथ्यर्द्धसम्बय. । सप्तभक्तोवशेषेणमितस्याद्ववतोगतम्॥ चराणि विष्टिं करणान्यृते चसा भवन्ति सौम्याखिलकर्म्मसिद्धये । तथैवधीराश्चिपितृकर्म्मणे विष्टिर्विघातादिविधौवराभवेदिति ॥ हस्तलेपे॥ नृत्यप्रभेदे ॥ नृत्यविषयकाष्टोत्तरशतकरणविशेषेषु ॥ यथा । करणानान्तुसर्वेषां सामान्य लक्षणन्त्विदम् । प्रायोवामकरोवक्ष स्थितोन्य पुरतोनुगः ॥ पादाभ्यांकरणंस्येय तदिहाष्टोत्तरंशतम् । निकुञ्चितंपार्श्वक्रान्तमतिक्रान्तंविवर्त्तकम् ॥ विद्युद्भ्रान्तंगजक्रीडंक्रान्तञ्चगरुडप्लुतमित्यादिसङ्गीतदामोदर ॥ गीतप्रभेदे ॥ क्रियाप्रभेदे ॥ व्रतबन्धे ॥ कायस्थसंहतौ ॥ कृतादौ ॥ क्षेत्रे ॥ गात्रे । काये ॥ संवेशने ॥ कायस्थे ॥ इन्द्रिये ॥ वर्णानांस्पष्टतादौ ॥ योगिनामासनादौ ॥ न्याय

मते व्यापारवदसाधारणकारणङ्करणम्। समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणमध्ये यदसाधारणकारणं तदेव करणमिति॥ सांख्यमते इन्द्रियेषु॥ यथा। करणं त्रयोदशविधम्। इन्द्रियाण्येकादश बुद्धिरहङ्कारश्चेति त्रयोदशप्रकारं करणम्। त्रयोदशविधे करणेऽवान्तरविभागं करोति। अन्तःकरणं त्रिविधं दशधा बाह्यं त्रयस्य विषयाख्यम्। साम्प्रतकालं बाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्॥ ३३॥ अस्यार्थः। अन्तःकरणं त्रिविधम्। बुद्धिरहङ्कारो मन इति। शरीराभ्यन्तरवर्त्तित्वादन्तःकरणम्॥ दशधा बाह्यमिन्द्रियम्, त्रयस्यान्तःकरणस्य विषयाख्यम्। विषयमाख्यातीति विषयाख्यम्। सङ्कल्पाभिमानाध्यवसायेषु कर्त्तव्येषु द्वारीभवति। तत्र बुद्धीन्द्रियाण्यालोचनेन कर्मेन्द्रियाणि यथास्वं व्यापारेण। बाह्याभ्यन्तरयोः करणयोर्विशेषमाह। साम्प्रतकालमित्यादि। साम्प्रतकालं वर्त्तमानकालं बाह्येन्द्रियम्। वर्त्तमानसमीपमनागतमपि वर्त्तमानम्। अतीतानागतवर्त्तमानविषया भवति। त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्। तद्यथा। पूरभेदादभूद्वृष्टिः अस्ति धूमादग्निरिह नगनिकुञ्जे असत्युपघाते पिपीलिकाण्डसञ्चरणादिह भविता वृष्टिरिति तदनुरूपाः सङ्कल्पाभिमानाध्यवसाया भवन्तीति॥ श्रोत्रादिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि वागादिपञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि मनो बुद्धिश्चेति द्वादशसंख्याके॥ करणवर्गे मनोबुद्धिश्चेतिदर्शितविशेषौ वृत्तिमांस्त्वहङ्कारः कर्त्तैव। चिदाभासस्तु सर्व्वेषामविशिष्टः। अनात्मा भौतिकः करणतश्च॥ इतिकर्त्तव्यताके साधने॥ धात्वर्थे॥ पुं। वैश्याच्छूद्रायां जाते। अयं लिखनवृत्तिः कायस्थ इति ख्यातः। इति भरतः॥ धनधान्याध्यक्षता च राजसेवा तथैव च। शिल्पे. परिचर्याच दुर्गान्तः पुररक्षणम्॥ एषा पारशवस्योक्ताऽप्रशस्ता करणस्य च। प्रोक्ताऽप्रशस्ता वृत्तिरुभयत्रसुखप्रदा॥ व्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायामुत्पन्ने झल्लमल्लादिसंज्ञके॥ यथा। झल्लो मल्लश्च राजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेव च। नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव चेति मनौ १० अध्याय.॥ वामरादौ॥ किरति कीर्य्यते ऽनेन वा। कृ°। बहुलमन्यत्रापीति युच्। कच्छपुटो बहुकमिति व्युत्पा॥ कारणकार्य्यम्। न। इन्द्रियाणाङ्कार्य्ये॥ आ

हरणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् किं कर्म कतिविधञ्चेत्यत आह ॥ कार्य्यञ्चतस्य दशधा हार्य्यन्धार्य्यं प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधा कार्य्यम् । आहार्य्यम् धार्य्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्य्यं व्याप्यम् कर्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दा ज्ञानेन्द्रियाणा शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमया यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्य्यमपि अन्तःकरणत्रयस्य प्राणादिलक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्चभौतिकम् शब्दादीना ञ्चपञ्चाना समूहः पृथिवीति । तेच दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्य्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्य दशधेति शब्दादीनांपञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणानाञ्च कार्य्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापारः । पु । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । नच व्यापारावेशंविना कारकत्वमिति व्यापारमाह । तदाहरणधारण प्रकाशकरम् । तत्रकर्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषय यथा स्वमुपाददते स्वव्यापारेण व्याप्नुवन्तीतियावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनांसितु स्ववृत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणितु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिप । पु । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक् । त्वचोवात । चक्षुष सूर्य्य । रसनाया प्रचेता । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्नि । हस्तस्य इन्द्र । पादस्य विष्णु । पायोर्मित्र । उपस्थस्य प्रजापति ॥ मनसश्चन्द्रः । बुद्धेश्चतुर्मुखः । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिपः । पु । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिप ॥

करणी । स्त्री । वैश्या च्छूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ ल्युडन्तात् ङीप् ॥

करणीय । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्य्ये ॥ कृञोऽनीयर् ॥

करण्डः । पु । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । कँरंडी करण्डी इतिचभाषा प्रसिद्धे पुष्पादिधारणार्थे भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । डुकृञ्० । अण्डन्कृसृभृवृभ्यश्चण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । कालखण्डे । यकृति ॥

प्रभेय' ॥

करभः । पु । मणिबन्धादाकनिष्ठं करस्य बहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रपुत्रे । बोतादृतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन की र्यंतेवा । कृविक्षेपे कृञ्हिंसायांवा । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । भादीसौ । मुतिकः ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डीवृक्षे ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उदकीर्ये । करञ्ज्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभ. । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलुवृक्षे ॥

करभादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । माम्याम् ॥

करभीर. । पु । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरू. । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्याःसा । ऊरूत्तरपदादौपम्येऊङ् ॥

करमट्ट. । पुं । गुवाकवृक्षे । तन्मुखारे ॥

करमरी । पुं । बंदुग्राहइतिप्रसिद्धे । वन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करमर्द. । पु । करमर्दके । करौंदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मृद्क्षोदे । कर्मण्यण् ॥ मधुरोऽम्लश्चाम्लरुस्तु करमर्दद्वयं मतम् । करमर्दद्वयं त्वाम मम्लंगुर्वतृषापहम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्दक. । पु । कृष्णपाकफले । करौंदाइतिभाषा । सुषेणे । अविग्ने ॥ करमर्दएव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्दिका । स्त्री । वनकरमर्दके ॥ करमर्दोल्लघुफला सा ज्ञेया करमर्दिका ॥

करमर्दी । पुं । करञ्जवृक्षे ॥

करमर्दी । स्त्री । करमर्दकवृक्षे ॥

करमाल. । पुं । खतमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥

करमाला । स्त्री । करपर्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । बरछीभालाइतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्ब । त्रि । आमिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ्० । कृकादिकदम्बश्च ॥

करम्बित । त्रि । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥

करम्भ । पु । दधिमिश्रितसक्तुषु ॥ के न जलेन रभ्यते मिश्रीक्रियते । केन वायुना वा रभ्यते । रभिरनेकार्थः । अकर्त्तरिचेति घञ् । रभेरश बलिटोरितिनुम् ॥

करम्भकम् । न । कर्कसारे । करम्भे ॥

करम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ शतावर्य्याम् ॥

करम्ब । पु । नखे ॥ करेरटतीति । ख श्वेरिगुपधेति कः ॥

करर्द्धि । स्त्री । करताल्याम् ॥ करस म्पर्द्धि ॥ करस्य ऋद्धि ।

करवाल । पुं । कृपाणे ॥ करंवलति । करेण वलति वा । वलप्राणने । कर्मण्यण् । ज्वलादिभ्योणो वा । यद्वा । वलसंवारः । वलनेष्टने । घञ् । करोवालोस्य करेण वल्यते वा । कर्मणि घञ् ॥

करवालिका । स्त्री । ईल्याम् । करपालिकायाम् ॥ करंवलते । वलहिंसादानयोः । अच् । करेण वाल्यते वा । विजन्तादच् । कन् ॥

करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्रे ॥

करवीर । पुं । कृपाणे । खड्गे ॥ दैत्य विशेषे ॥ ब्रह्मावर्त्ते दृषद्वतीनदीतीरे चन्द्रशेखरराजपुरे ॥ श्मशाने ॥ विषप्रभेदे । करवीरमूले ॥ कनेर इतिप्रसिद्धे वृक्षे । प्रतिहासे । अश्वमारके ॥ करवीरद्वयतिक्तं कषायं कटुकञ्च तत् । व्रणलाघवकृन्नेत्रकोपकुष्ठव्रणापहम् ॥ वीर्योष्णं कृमिकण्डूघ्नं भक्षितं विषवन्मतम् ॥ रक्तश्वेतप्रभेदेन करवीरद्वयं मतम् ॥ करं वीरयति । वीरविक्रान्तौ । कर्मण्यण् ॥ न । अश्वपुष्पे ॥ करवीरस्य विकारो वा पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो लुक् ॥

करवीरक । पु । अर्जुनवृक्षे ॥ करवीरार्थे ॥

करवीरकन्दसंज्ञ । पुं । तैलकन्दे ॥

करवीरभूषा । स्त्री । आढक्याम् । अरहड इतिभाषा ॥

करवीरी । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ सद्गव्याम् । श्रेष्ठगव्याम् ॥ पुत्रवत्याम् ॥

करशाखा । स्त्री । अङ्गुलौ ॥ करस्यशाखेव ।

करशीकर । पुं । वमथौ । करिशुण्डनिर्गतजलकणे ॥ करस्यशीकरः ॥

करशूक । पुं । नखे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

करसूत्रम् । न । विवाहादौ मङ्गलार्थं सूत्रादिमये कङ्कणे ॥ नागादैावधिबन्धनरूपंतद्रूपचारात् ॥

करहाट । पुं । पद्मादिमूले । शिफा कन्दे ॥ मदनद्रुमे ॥ महापिण्डीत रौ ॥ देशविशेषे ॥ करहाटयति । घटद्दोसौ । ण्यन्त । कर्मण्यण् ॥
करहाटकः । पु । मदनपादपे । मयन फल इति भाषा ॥ स्वार्थेकन् ॥ न । स्वसम्बन्धिस्वर्णे ॥
कराट. । त्रि । विकटे । भयानके ॥
करामर्द्द. । पुं । करमर्द्द ॥
काराम्बुकः । पु । अग्नि । सुषेणे ॥
काराम्लकः । पु । करमर्द्दे ॥
करायिका । स्त्री । कूटपूर्य्याम् । करां की इति गुवसल इतिच भाषा ॥
करारोटः । पुं । अङ्गुरीयके ॥
कराल. । पुं । गर्जनतैल इति गौड-भाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले । भू मतैले ॥ भल्लाततैले ॥ राक्षसविशे षे ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । शनैः शनै प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रित. । करालान् विकृतान् दन्तान् करा-लोन स सिध्यति ॥ न । कृष्णकुठेर के । श्यामतुलसी इतिभाषा ॥ वे सवारभेदे ॥ यथा । तप्तस्त्रेहे प चेत् पूर्वं वेसवारकसंज्ञकम् । पाक प्रापितमौरर्थं कराल इदकै मत-मिति ॥ त्रि । दन्तुरे ॥ तुङ्गे । उच्चे ॥ विकृते । भीषणे ॥ करोत लाति । ला० । आतश्चोपसर्गे इति सुपी ति योगविभागाद्वा क. ॥ यद्वा । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥
करालक. । पु । करालार्थे ॥
करालत्रिपुटा । स्त्री । काश्चिकायाम् । लङ्काधान्ये ॥
कराला । स्त्री । शारिवायाम् ॥
करालास्य । त्रि । दन्तुरवदने ॥ करा ल दन्तुरमास्यं यस्य ॥
करालिक । पु । वृक्षे ॥ इति हेमचन्द्र ॥
करालित. । त्रि । भीषिते । पीडिते ॥
कराली । स्त्री । वह्नेः सप्तजिह्वान्तर्ग तजिह्वाविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ व ह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष ॥
करास्फोटः । पु । आस्फोटिते । वक्ष स्यस्य बाहोः द्वितीयहस्तेनताडने ॥
करिक । पुं । अरिमेदवृक्षे । विट्ख दिरे ॥
करिकणावल्ली । स्त्री । चविकावृक्षे ॥
करिका । स्त्री । नखव्रणे ॥ करिका न खरेखिकेति वैजयन्ती ॥
करिकुम्भः । पुं । नागकेशरचूर्णके ॥
करिगर्जितम् । न । बृंहिते । हस्तिग र्जने ॥
करिणी । स्त्री । देवताभेदे ॥ धेनुका याम् । हस्तिन्याम् ॥ इन्नन्तान्नान्त लक्षणो ङीप् ॥

करिदारकः । पु । सिंहे ॥

करी । पु । हस्तिनि ॥ करः शुण्डा अस्ति अस्य । इनि ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं न कुर्यात् इयंहि श्रीर्यत्करिणः इत्यायुष. ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपथम् । न । साक्षीशपथे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीषपिप्पली इत्यन्यत् ॥

करिपोत । पु । करिशावके ॥

करिबन्ध. । पु । प्रारव्धौ । गजबन्धनस्तम्भे ॥ इतिहारावली ॥

करिमाचल । पु । सिंहे ॥

करिमुखः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुख मिवमुख मस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भूगतस्तनभुजाश्रमकाक्ता मुन्नता स्वयम घोमुखीं स्त्रियम् । क्रामति स्वकरकृष्टमेहने वल्लभे करिरतंत दुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावकः । पु । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिणः शावक ॥

करिष्ठः । त्रि । अतिशयेन कर्त्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्धः । पुं । करीणां समूहे ॥ नरकरितुरगाणांस्कन्धध् ॥ शब्दार्थे ॥

करीर. । पु । घटे ॥ ककरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीर कटुकस्तिक्त स्वेद्युष्णोभेदन. स्मृत । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रणप्रणुत् ॥ पु । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । कृविक्षेपे वा । कृग्रृशृकटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण् ॥

करीरफलम् । न । कारीरे । टींटइति ख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्याम् । झींगुरइतिभाषा । बनझींगर गींदराइति ख्याते कीटे ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } दन्तिनान्दन्तमूले ॥
करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीषः । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाँणा कण्डी इतिभाषा ॥ कीर्यते । कृविक्षेपे । कृतॄभ्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीष कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषइतिकषेःखच् । मुमागमः ॥

करीषाग्निः । पुं । छागणे । गोमयाग्नौ ॥

करषः । पुं । करषा-करेँ इतिभाषा

सिद्धे दृचविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे ॥ इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ वृक्षभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि । हीने ॥ सदये । दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच ॥ करोति मनः । डुकृञ् । कृवृदारिभ्य उनन् ॥

करुणमल्ली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भ । पु । पूर्वरागादिचतुर्भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा । स्त्री । कृपायाम् । दयायाम् । परदुःखहानीच्छायाम् ॥ दुःखितेषु कथन्नु नामैषां दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपामेव भावयेन्नोपेक्षा न वाऽमर्षम् ॥ करणम् । कृवृदारिभ्य उनन् । टाप् ॥

करुणापर । त्रि । दयालौ । रते ॥

करुणामय । त्रि । कृपाप्राचुर्यवति ॥

करुणी । स्त्री । ग्रीष्मपुष्प्याम् । रक्तपुष्प्याम् । काकरखिरुणी इति कोकण भाषा ॥

करूष । पुं । देशविशेषे ॥

करेटः । पुं । नखे ॥

करेटव्या । स्त्री । धनच्छूमपक्षिणि ॥

करेटु । पुं । स्त्री । कर्करेटौ । करकटिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे विहगे ॥ के जले वायौ वा रेटति । रेटुभाषणे । मृ० कु ॥

करेणु । पु । इभे । मतङ्गजे । गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । हस्तिन्याम् ॥ करोति । कृञ्भ्यामेणु ॥ के रेणुरस्येति वा ॥

करेणुभू । पुं । पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुत पु । मुनिविशेषे ॥ इभशावके । कलभे ॥ करेणोः सुत ॥

करेन्दुक । पु । भूतृणे ॥

करेवर । पु । तुरुष्के । सिल्हके ॥

करोटः । पु । न । शिरोस्थनि ॥ कं वायुं रोटते । रुट० । अच ॥

करोटि । स्त्री । शिरोस्थि ॥ कं वायुं रोटते । रुटदीप्तौ प्रतिघाते च । केन रुध्यते वा । इन् ॥ रोटयति वा । रुटिस्फुरादिः । अच इ ॥

करोटिका । स्त्री । शिरोस्थि । कपाले ॥ करोटिरेव । स्वार्थे कन ॥

करोटी । स्त्री । करोटौ ॥ ङीष ॥

कर्क । पु । कर्कोटने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कृणोति क्रियते वा । कृदाधाराचिकलिभ्यः कः ॥

कर्कचिभिंटी । स्त्री । चिभिंटायाम् ।

कर्कटीभेदे ॥

कर्क्कट । पु । वृक्षविशेषे । क्षुद्रामलक सञ्ज्ञे । कर्कफले ॥ पक्षिवि० । क कर्केटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे । काँकड़ा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्यन्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । श्रुतकला मलनिर्मलवृत्तय, सुकृतगन्धजला शयकेलय । किल नरास्तु कुलीरग ते विधौ वसुमत सुमतो ऽर्थिलक्ष्य ॥ कर्किलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजनप्रिय । मिष्टान्नपानभोगी च जायते स्वजनप्रिय. ॥ वालुङ्क्याम् ॥ शाल्मलीफले ॥ घटीयाकरणे ॥ कृणाति । कृहिं० । अन्येभ्योऽपीतिविच् । कटति । कटे० । पचाद्यच् । कर्चासौकटश्च । अजरादित्वान्नेफ. ॥ कर्कइति सौत्रोधातुः । शकादिभ्योटन्वा ॥ कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो वा ॥

कर्कटक. । पुं । वृक्षविशेषे ॥ कुलीरे ॥ कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्कटशृङ्गिका । स्त्री । } अजशृङ्ग्याम् ।

कर्कटशृङ्गी । स्त्री । } ॥ महाघोषायाम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकड़ासीगी इतिख्यातायाम् ॥

कर्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटाधिप । पु । चन्द्रे ॥

कर्कटाह्व । पु । बिल्ववृक्षे ॥

कर्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटि । स्त्री । वालुङ्क्याम् । इर्वारौ ॥ शाल्मलीफले ॥ करङ्कटति । कटे० । सर्वधातुभ्यइन् । शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्कटिनी । स्त्री । राजशरिण्याम् ॥

कर्कटी । स्त्री । एर्वारौ । वालुङ्क्याम् । ककड़ी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला रूक्षा ग्राहिण्यी मधुरा गुरु । रुच्या पित्तहरा सामा पक्का मन्दाग्निपित्तकृत ॥ अस्या पाकप्रकारस्तु । त्वग्बीजरहिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता । तक्रिता भुष्टे तस्यैकर्कटीवाप्रलेहिता ॥ विपाकस्रुवक्षंहृतचुध्रसाद्धैं विभावितंवह्नमयकेराभ्याम् । कृतैश्च मासश्चकटुभ्या सेतम् प्रतिचयरोचमसातनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ देवदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥ घोटिकावृक्षे ॥ करङ्कटति । कटे० । इन् । पक्षेङीष् । शकन्ध्वादि ॥

कर्कटु । पु । करटुपक्षिणि ॥

कर्कन्धू । पुं । स्त्री । कोलिपादपे । बदरीवृक्षे ॥ बदरीफले । बेर इतिभाषा । कर्कन्धु क्षुद्रबदरं कथितम्

पूर्वसूरिभिः । अम्लं स्यात् चुद्रवदरं कषायं मधुरं मनाक् ॥ स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम् । शुष्कं भेदनमग्निकृत् सर्वं लघुतृष्णाक्लमास्त्र जित् ॥ इत्यन्तरे ॥ कण्टकं दधाति । डुधाञ् ० । अन्दूदृन्भूजम्बिति निपातितः कू प्रत्ययान्तः । कर्कं द धाति वा । निपातनान्मुम् ॥

कर्कारः । पु । दर्पणे । मुकुरे ॥ न । चूर्णञ्जनकचुद्रपाषाणखण्डे । चूर्णखण्डे । कङ्कर काँकर इतिचभाषा ॥ भङ्गुरे ॥ चि । कठिने । दृढे ॥ कर्कनम् । कर्कहासे । घञ् । कर्कं राति । रा० । आतोनुपेति क ॥

कर्कराङ्ग । पुं । कालकण्ठविहङ्गमे । खञ्जने ॥

कर्कराटु । पुं । कटाक्षे ॥ इतिकश्चित् जटाधरः ॥

कर्कराटुकः । पु । कर्करेटुपक्षिणि ॥

कर्करान्धुकः । पुं । अन्धकूपे ॥

कर्करालः । पु । चूर्णकुन्तले ॥

कर्करिका । स्त्री । घर्षे । नेत्रलज्जायाम् ॥

कर्करी । स्त्री । गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । झारी इति भाषा ॥ कठिनायाम् ॥ कन्दोर्ध्वतपक्वनिष्कासनसाधने । झना झारा इति च भाषा ॥ गौरादित्वान् ङीष् ॥

कर्करीका । स्त्री । गलन्तिकायाम् । कर्करीम् ॥ फर्फरीकादित्वात् साधु ॥

कर्करेटम् । न । अर्द्धचन्द्रे । अङ्गुलितोरणे । गलेहस्ताधाने ॥

कर्करेटु । पु । करेटौ । करकटिया इति गौडभाषा प्रसिद्धे खगे ॥ कर्कं तिरेटति । रेटृभाषणे । मृगय्वादि ॥

कर्कश । पुं । काम्पिल्लवृक्षे ॥ कासमर्द्दे ॥ इक्षौ ॥ खड्गे ॥ चि । साहसिके ॥ क्रूरे ॥ दृढे ॥ असहणे । खरस्पर्शे । दुस्पर्शे ॥ निर्दये ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । अन्येभ्योपीतिविच् । कशति । कशशब्दे । पचाद्यच् । कर् चासौ कशश्च ॥ यद्वा । करेकशति । कशः पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थो वा ॥ शकन्ध्वादिः । कर्कोन्मत्त्वर्थे लोमादित्वात् शोवा ॥

कर्कशच्छद । पुं । शाखोटवृक्षे ॥ पटोले ॥

कर्कशच्छदा । स्त्री । कोशातक्याम् । तोरखी इतिभाषा ॥ दग्धरुहायाम् ॥

कर्कशदल । पु । पटोले ॥

कर्कशदला । स्त्री । दग्धारुहे ॥

कर्कशवाक्यम् । न । निष्ठुरवचने । परुषवाचि ॥

कर्क्कशा । स्त्री । वृश्चिकाल्यौषधे ॥ मूरायाम् ॥

कर्क्कसारम् । न । करम्भे । दधिसक्तुषु ॥

कर्क्कारु । पु । कुष्माण्डे ॥ स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥ कर्क्कारुर्ग्राहिणी शीता रक्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ताग्निजननी सक्षारा कफवातनुत् ॥ कर्क्कं शुक्लवर्णम् ऋच्छति । ऋगतौ । बाहुलकादुण् ॥

कर्क्कारुक । पु । कालिङ्गवृक्षे ॥

कर्क्कारू । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्किः । पुं । कर्क्कटराशौ ॥

कर्क्की । पु । कर्क्कटे ॥

कर्क्केतन । पुं । न । रत्नविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकं गरुडपुराणे ७५ अध्याये । सूत उवाच । वायुर्नखान् दैत्यपतेर्गृहीत्वा चिक्षेप सम्यग्यवनेषु हृष्टः । ततः प्रभूतं पवनोपपन्नं कर्क्केतनं पूज्यतमं पृथिव्याम् ॥ वर्णेन तद्रुधिरसोममधुप्रकाशमाताम्रपीतदहनोज्ज्वलितं विभाति । नीलं पुनः शुक्लसितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदोषकरणेन न तद्विभाति ॥ स्निग्धा विशुद्धाः समरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवो विचित्राः । त्रासव्रणव्याधिविवर्ज्जिताश्च कर्क्केतनास्ते परमाः पवित्राः ॥ पत्रेण काञ्चनमयेन तु वेष्टयित्वा हस्ते गलेऽथ धृतमेतदति प्रकाशम् । रोगप्रणाशनकरं कलिनाशनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्रदञ्च ॥ एवंविधं बहुगुणं मणिमावहन्ति कर्क्केतनं शुभमलङ्कृतये नरा ये । ते पूजिता बहुधना बहुबान्धवाश्च नित्योज्ज्वलाः प्रमुदिता अपि ते भवन्ति ॥ ये केऽपनह्यविकृताकुलनीलभासः प्रम्लानरागकलुषाः कलुषा विरूपाः । तेजोऽतिदीप्तिकुलपुष्टिविहीनवर्णाः कर्क्केतनस्य सदृशं वपुराहरन्ति ॥ कर्क्केतनं यदि परीक्षितवर्णरूपं प्रत्यग्रभास्वरदिवाकरसुप्रकाशम् । तस्योत्तमस्य मणिशास्त्रविदामभिज्ञा तुल्यन्तु मूल्यमुदितं तुलितस्य कार्य्यमिति ॥

कार्क्कोट । पु । नागराजविशेषे ॥

कार्क्कोटक । पुं । बिल्ववृक्षे ॥ स्त्री ॥ काँकरोल इति गौडभाषा प्रसिद्धे फललताविशेषे । किलासघ्ने । तिक्तपत्रे ॥ काद्रवेये । कर्क्कोटो नाम सर्पायो दृष्टीविषउच्यते । तस्य सर्पस्य सर्पस्त्वं तस्मै सर्पनमोऽस्तु ते । इति श्रुति प्रसिद्धे नागराजे ॥ अपिच । कर्क्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्यानलस्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशनमिति ॥

कर्क्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजाल्याम् । खखसा इति ख्याते फले ॥ कर्कोटकीफलं कुष्ठहृल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषद्विभिन्नमरिचैः परिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितसुसैन्धवपातयोगम् । वाह्लीकयुक्तपयसा विहिताभिषेकं कर्कोटकीफलमिदं रुचिकृत्तृकृच्छ्रम् ॥

कर्क्कोटिका । स्त्री । ककोडा इतिभाषाप्रसिद्धे । कर्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायाम् ॥

कर्च्चरिका । स्त्री । कचौरीतिख्याते पिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्च्चरी । स्त्री । कचरीतिख्यातेफले ॥ चीराम्लकृतसंस्कारा शुष्का स्नेहविपाचिता । अरोचकादिरोगाणां कर्चरी काष्ठकर्त्तरी ॥ कर्चरी रुचिकृद्बल्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ता कफ कृत सारिका स्मृता ॥

कर्च्चूर । पु । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्च्चूरो दीपनो रुच्य. कटुक स्तिक्त एवच । सुगन्धि कटुपाक. स्यात् कुष्ठार्शो व्रणकासनुत् ॥ उष्णो लघुर्हरेच्छासगुल्मवातकफ क्रिमीन् ॥ शब्याम् ॥

न । स्वर्णे ॥ कर्चति । कर्चव्यथने । खर्जूरादित्वादूरः । पृ॰ ॥

कर्च्चूरक । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्ण । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । वसुषेणे । चम्पापतौ ॥ सुवर्णालिहचे ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुरुयुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय क्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दोऽस्मिन् किरतिशरीरे सुखं वा । कृविक्षेपे । कृवृजृसीतिनन् । बाहुलकात्गुणः ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । अदन्त । अच ॥ यद्वा । करोति श्रब्दतानम् । डुकृञ्॰ । कृवृइत्यादिना नन् ॥

कर्णकण्डु । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानं यथा । मारुत कफसंयुक्तः कर्णकण्डुं करोतिचेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णक्ष्वेड. । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायु पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमं स्वनम् । करोतिकर्णयोः क्ष्वेडकर्णक्ष्वेड. सउच्यते ॥ इति माधव ॥

कर्णगूथम् । न । कर्णमले ॥ कर्णस्यगूथम् ॥

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णगूथकः इत्यस्य निदानम् ॥

कर्णचापः । पुं । कान्तपृष्ठाख्येधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चापः ॥

कर्णजलौकाः । पुं । शतपद्याम् । गोजर् कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । चित्राङ्ग्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णस्यमूले ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिना जाहच प्र० ॥

कर्णजित् । पुं । अर्जुने । गुडाकेशे ॥ कर्णं जयति । जि० । सत्सूद्विषे इत्यादिना क्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पणः । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानतड्का इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधारः । पुं । नाविके । काण्डारि इतिगौडभाषा । मल्लाह माँझी इति भाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृञ् ० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कानबाला बाली इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णपालिप्रदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपूः । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्पः । पुं । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूरः । पुं । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णाभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरी० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न । शिरीषे ॥ नीलोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । सकर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोऽर्द्धभेदकृदिति ॥

कर्णफलः । पुं । कानकिल माछ् इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुरः । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । } चामुण्डादेव्याम् ॥
कर्णमोटी । स्त्री । }

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णलतिका । स्त्री । पाठायाम् । कानकापता इति भाषा इतिहेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्णवर्जितः । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेधः । पुं । कर्णघटकदोषनिवारणार्थं कर्णयोर्वेधने ॥ सोदरभ्रातृणां संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रम. । कर्णवेधस्याऽसंस्काररूपत्वात न तथा नियम । यथा । यद्यपत्यद्वयंतिष्ठेत् सम्भवोप्यपरस्यच । कर्णघटकं विजानीयान्नहित तत त्रयस्यच ॥ इत्याशङ्क्य तयो मध्ये शुद्धिर्यस्याथ वत्सरे । कर्णवेधोहितस्तस्य नात्रज्येष्ठविचारणा ॥ षट्कर्णोत्पत्तिमाशङ्क्य भानो शुद्धासमेपिच । कर्णावेध्यौ न दोषः स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमाण्डव्य. ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधनास्त्रे । कर्णारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष. ॥

कर्णवेष्ट. । पु ।
कर्णवेष्टकम् । न ।
कर्णवेष्टनम् । न । } कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्याकाशे ॥

कर्णशूल. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्राव. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघाताद्थवा निमज्जतोजले प्रपाकाद्थवापि विद्रधेः । स्रवेद्धिपूयं श्रवणोऽनिलार्दितःसकर्णसंस्राव इति प्रकीर्त्तित इतिमाधवः ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगैाड भाषा प्रसिद्धे लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाट. । पु । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथ समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायक ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे । मालवरागस्य नार्याम् ॥ हंसपदीवृक्षे ॥

कर्णानुज. । पुं । युधिष्ठिरे नृपे । अजातशत्रौ । कर्णस्य अनुज ॥

कर्णान्दु । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतडका इति भाषा ॥ उत्तत्त्विप्तिकायाम् । कानकडा इतिगैाडभाषा प्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दू । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणक: । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । नाल्याम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारि । पु । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदीसर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फाल. । पु । करिणः कर्णचालने । कलजभङ्गायाम् ॥

कर्णि. । पु । कर्णाकारफलके वाणे ॥

कर्णिक । त्रि । कर्णिले ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धाविति ठक ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्याङ्गुलौ ॥ कामुकादिस्फुटौ ग्रे । बोटा इतिगौड भाषा ॥ अब्ज वराटे । बीजकोषे ॥ कर्णाभरण विशेषे । तालपत्रे । ढेढी इतिभा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्नि मन्थवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्ण स्या अलङ्कार कर्णभवो अङ्कुरो वा । कर्णललाटादितिकन् ॥

कर्णिकाचल । पु } सुमेरुपर्वते ॥
कर्णिकाद्रिः । पुं । }

कर्णिकार । पुं । आरग्वधविशेषे । पद्मवृक्षे । कृतमालके । छोटा धनबहेडा इतिभाषा ॥ कर्णिकार कटुस्तिक्त स्तुवर. शोधनो लघु. । रञ्जन सुखद. शोथश्लेष्मास्त्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कणियार इतिगौडभाषा ॥ कर्णिकाभियर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

कर्णिकारक । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृतमाले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे क ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्णी । पुं । वर्षपर्वतसप्तकान्तर्गतपर्वतविशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विवृद्धौकर्णावस्य । तुन्दादिभ्यश्च इति चकारादिनि ॥

कर्णिल । पु । कर्णिनि । कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णावस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच् ॥

कर्णीरथ । पु । स्कन्धवाह्ययाने । प्रवहणे । स्वर्वरिया चौपाला डोला मीनस पालकी तानयान इत्यादि भाषा प्रसिद्ध ॥ कर्णसाध्या अवगा क्रिया उपचारात् कर्ण । कर्णोऽस्यास्ति । इनि । कर्णीचासौरथश्च । शब्दमार्गेणरथो नवस्तुतोरथ ॥ यद्वा । सामीप्यात्कर्णशब्देन स्कन्धोल क्ष्यते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इनि । कर्णीचासौरथश्च । अन्येषाम पीतिदीर्घ. ॥

कर्णीवाम् । पु । आरग्वधे ॥

कर्णीसुत. । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजप । त्रि । सूचके । पिशुने । दुर्जने । खले ॥ कर्णे जपति । जप० । स्तम्बकर्णयोरिति अच् । हलदन्तादिति अलुक् ॥

कर्णेन्दु । पुं । उत्तरिसिकायाम् । अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णाभरणे ॥ कर्णपाल्याम् ॥

कर्ण्यम् । त्रि । कर्णहिते ॥ कर्णयोर्हित

म्। शरीरावयवाद्यत॥

कर्त्तनम्। न। छेदने॥ नारीणां सूत्र निर्म्मितौ। कातना इतिभाषा॥ कृ ती०। ल्युट्॥

कर्त्तरी। स्त्री। कृपाण्याम्॥ पत्रीकृत स्वर्णादि कर्त्तनोपाये। कात काती इतिभाषा॥ नापितोपकरणविशेषे। कैंची इतिभाषा॥ योगविशेषे॥ यथा। क्रूरमध्यगतश्चन्द्रो लग्नंवा क्रू रमध्यगम्। कर्त्तरी नामयोगोय कन्यानिधनकारक इति॥ अपिच। लग्नात् पापाद्व्यन्तजू व्ययार्थस्थौ य दातदा। कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृ त्युदारिद्र्यशोकदेति॥ कृन्तति। कृतीछेदने। वाहुलकादर। यद्वा। कर्त्तनम्। घञ्। कर्त्तं राति। रादाने। आतोनुपेतिक.। गौरा दित्वान्ङीष॥

कर्त्तव्यम्। त्रि। करणीये। करणयो ग्ये। कार्य्ये॥ यस्मिन क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम्॥ तव्यप्रत्यय॥

कर्त्ता। पुं। परमेष्ठिनि॥ जगन्निवन्धने दाक्षे। क्रीयते विक्षिप्यते इतस्तत श्चाल्यते कार्यो येन। डु किञ्मे। ट च॥ त्रि। स्वतन्त्र. कर्त्तेतिनिरूपि ते षटकारकान्तर्गतकारकविशेषे॥ अ भीतार्थे प्रथमा अनुक्तार्थे तृतीयावि

भक्तिर्भवति। तस्यलक्षणम्। क्रि यानुकूलकृतिमत्त्वं कर्तृत्वम्॥ य. करोतिस॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किका॥ चेतनान्तर व्यापारा व्य वधानेन धात्वर्थनिष्पादकश्चेतन. कर्त्ता। कर्मकरणादिकारकचक्रप्र योक्तावा। इति प्रायश्चित्तविवेक.॥ कृतिमति॥ उत्पादके॥ कारणानु कूलव्यापारवति। अनुष्ठातरि॥ धा तूपात्तव्यापाराश्रये॥ क्रियायां स्वात न्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे॥ सतुपञ्चविध.। यथा। क्रियामुख्यो भवेत् कर्त्ता हे तुकर्त्ता प्रयोजक। अनुमन्ता ग्रही ता च कर्त्तापञ्चविधः स्मृतइति॥ स त्रिविधोपि भवति। यथा। त्रिधैव ज्ञा यते कर्त्ता विशेषेण प्रतिक्रियाम्। योग्यत्वप्रतिषिद्धत्वविशेषणपदान्व यै.॥ अस्यार्थः॥ क्रियांप्रति प्रकार त्रयेण कर्त्ता विज्ञायते तस्य विवरण म्। स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यत्र यो ग्यत्वेन लब्धविद्यस्त्रैवर्णिक.। १। अ श्नन्दद्यात् दीक्षितो न ददातीत्यत्र प्रतिषिद्धत्वेन दीक्षितेतर.। २। स्वर्गकामोयजेतेत्यत्र विशेषण पदान्वयेन स्वर्गकाम कर्त्ता ज्ञायते। ३॥ अहङ्करोमीत्याद्यभिमानवति॥ ज्ञानशक्तिप्रधानपञ्चीकृतपञ्चम

नाभूतकार्यो ऽहङ्कारोऽन्तःकरणबु
द्धिविज्ञानचित्तादिपर्य्यायशब्दवा-
च्यस्तादात्म्याध्यासेनात्मनि कर्त्तृत्वा
दिधर्म्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौ
तिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्र
ये । इतरकारकाप्रयोज्यत्वे सति स
कलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियाया-
निर्वर्त्तके चिदचिद्ग्रन्थिरूपे कञ्चुका
मनावति पुरुषे ॥ स च सात्त्विकादि
भेदात् त्रिविधउक्तो भगवता । तत्र
सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गोऽनहंवा
दी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसि-
द्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्त्विक उच्यते
इति ॥ राजसो यथा । रागी कर्म्मफ
लप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः । ह
र्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परि-
कीर्त्तितः इति ॥ तामसो यथा । अ
युक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिको
ऽलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्त्ता
तामस उच्यते इति ॥ अन्तः करणो
पहिते चिदाभासे ॥ करणोपहित-
स्य कर्त्तृत्वात् ॥ करोति । कृञ्० ।
तृच् तृन् वा ॥

कर्त्तृका । स्त्री । क्षुद्रखड्गे ॥

कर्त्तृत्वम् । न । कर्त्तृधर्म्मे ॥ भावेकर्म्म
णिवा त्वः ॥

कर्त्री । स्त्री । कर्त्तरिकायाम् ॥ करोति

। कृञ्० । स्नुसत्रचाविति तृच् ।
ऋन्नेभ्योङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्द् । पुं । कर्द्दमे ॥ कर्द्दति । कर्द्द कु-
त्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्द्दट. । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ [illegible] ॥

कर्द्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्द्दम । पु । ब्रह्मणश्छायाया मुत्पन्ने प्र
जापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके ॥
पापे ॥ पङ्के । कीच काद इतिभाषा
॥ न । मांसे ॥ कर्द्दति । कर्द्द० । क
लिकर्द्दारमः ॥ त्रि । कर्द्दमवति ॥
अर्श० अच् ॥

कर्द्दमक. । पु । शालिविशेषे ॥

कर्द्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने ।
इत्याद ब्र०भा० ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्द्दमी । स्त्री । मुद्गरे । मोगरा इति
भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इति वैद्यकम् ॥

कर्पट. । पुं । न । लक्तके । जीर्णवस्त्रे ।
चिन्ता इतिभाषा ॥ प्रस्वेदादिमार्ज
नार्थं हस्तस्थवस्त्रखण्डे । इयद्रव्यं येन
भूयते तन्नक्तौ नक्तककर्पटयुक्तौ
तत्तुल्येनत्वेपिवर्त्तेते इति स्वामी ।
मुकुटस्तु मलिनत्वादिगुणयोगेन
वर्त्तेते इत्याह ॥ किरति कु
त्सितं वा । कृविक्षेपे कृहिंसायां वा
। करोति वा । क्विप् । कर् चासौ पट
श्च ॥ यद्वा । कपयमपटः । शकन्ध्वादिः ॥

पर्वतविशेषे ॥

कर्पटधारी । त्रि । मलिनजीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके ॥

कर्पटिकः । त्रि । कर्पटान्विते । कर्पटधारिणि ॥

कर्पटी । त्रि । कर्पटान्विते ॥ अ॰ इनि ॥

कर्पर. । पुं । मूर्द्धास्थिनि । कपाले । खोपरी इति भाषा ॥ शस्त्रविशेषे ॥ कटाहे ॥ कल्पते । कृपूसामर्थ्ये । बाहुलकाद्‌रो लत्वाभावश्च ॥

कर्पराशः । पु । सकपालखण्डे ॥

कर्परालः । पुं । अक्षोटे । कन्दराले ॥ कर्परम् अलति । अलभू॰ । कर्मण्यण् ॥

कर्परिकातुत्थम् । न । तुत्थविशेषे । कर्पर्याम् ॥ गुडूचीयोगजाञ्जने ॥

कर्परी । स्त्री । दार्विकायाम् । क्वाथोद्भवतुत्ये । दारुहरिद्राया. क्वाथस्य तुत्ये । आवर्त्तननिष्पन्ने कृत्रिमरसाञ्जने । कल्पते । कृपू॰ । बाहुलकादरट् लत्वाभावश्च । टित्वात् ङीप् ॥

कर्परीतुत्थकम् । न । रसके । खपरिया थोथा इति ख्याते ॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत् तद्रसकं स्मृतम् । ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः ॥

कर्पासः । पुं । न । तुण्डिकेरीम् । अस्त्रियां नौ ॥ क्रियते । डुकृञ्॰ । कृञः पास ॥

कर्पासफलम् । न । कार्पासे । बिनौला इतिभाष ॥ कर्पास फलमिक्षुर्ल कषायं मधुरं गुरु । वातश्लेष्महरं रुच्यं विशेषेणास्थिवर्जितम् ॥

कर्पासी । स्त्री । कार्पास्याम् । कपासकावृक्ष इति भाषा ॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

कर्पूर । पुं । न । घनसारे । चन्द्रसंज्ञे । सिताभ्रे । कपूर इति भाषा ॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यस्तोषणो लघुः । सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः ॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः ॥ कर्पूरो द्विविध प्रोक्त पक्वा पक्वप्रभेदतः । पक्वात् कर्पूरत प्राहु रपक्वं गुणवत्तरम् ॥ अपिच । कर्पूरो नूतन स्तिक्त स्निग्धश्चोष्णास्तदाहद । चिरस्थो दाहशोषघ्न सर्वोत शुभकृत् परः ॥ पोतासभीमसेनाद्यो ऽस्य भेदाश्चसन्ति । तेचभीमसेने द्रष्टव्याः ॥ किरति कृणाति वा । करति करोति वा । कृविक्षेपे हिंसायां वा । कृञ॰ डुकृञ॰ वा । क्विप् । पूर्यते पूरी॰ । इगुपधेतिकः । कर्चासौ पूरश्च ॥ यद्वा । कल्पते । कृपू॰ । ख॰ ऊरः । बाहुलकात्लत्वा भा-

नेन वा ॥

कर्पूरक । पु । कर्चूरे ॥ कर्बूरके । कर्बूरके ॥

कर्पूरतिलका । स्त्री । उमाया सखी भेदे । जयायाम् ॥

कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । श्विमतैले ॥

कर्पूरनालिका । स्त्री । कर्पूरनालीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । घृताढ्यया समितया कृत्वा लम्बपुटं ततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितया-न्वितम् ॥ पचेद्घृतेन सिद्धैषा ज्ञेया कर्पूरनालिका । संयावसदृशीज्ञेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥

कर्पूरमणि । पुं । पाषाणभेदे । कर्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं युक्त्या वातादिदोषनुत ॥

कर्पूररस । पु । रसकर्पूरे ॥

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कर्पूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशिन्याम् ॥

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कपूर चीनियेति ख्याते ॥

कर्पर । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः ॥

कर्बर । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कृणाति । कृञ् हिं° । कृगृशृवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥

कर्बरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ पिशाच्याम् कोष ॥

कर्बुदार । पुं । कोविदारे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥

कर्बुदारक । पु । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

कर्बुर । पु । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानावर्णे । चित्रे । किर्मीरे ॥ नदीनिष्पावधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कर्बति । कर्ब हिं° । कर्बत्यनेन वा । कर्बगतौ वा । कोऽथगोपध. । मद्गुरादयश्चेति उरच ॥ कर्बुराख्येन वा । बवयोरभेदादन्तस्थ मध्योपि ॥

कर्बुरफल । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥

कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पारुल इति गौड भाषाप्रसिद्ध वृक्षे ॥ बर्बरायाम् । बाबुइतुलसी इति गौड भाषा ॥ उरजन्ता टाप ॥

कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कर्बूर । पुं । शठ्याम् ॥ द्राविडके । कचोरकडी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ त्रि । चित्रिते ॥ कर्बति । कर्बगतौ । खर्जादित्वादूरः ॥

कर्बूरकः । पुं । कचूराख्ये ॥ स्वार्थे कः ॥

कर्मकरः । पुं । कीनाशे । यमे ॥ त्रि ।

भृत्ये ॥ वेतनाजीविनि । भरण्यभुजि । मूल्येन कर्मकुर्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म करोति । कृञ्० । कर्मणिभृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ बिम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्मकुर्वन्त्याम् । दास्याम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

कर्म्मकर्त्ता । पु । कर्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा । क्रियमाणन्तुयत् कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुं कर्मकर्त्तेति तद्विदुरिति ॥ त्रि । कर्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्ड । पु । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिरूपेण चित्तशोधके कर्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्मकलापे ॥ कर्मणांसमूहः । दूर्वादिभ्यः काण्डः ॥

कर्म्मकारः । पुं । वर्णसङ्कर जातिविशेषे । लौहकारे । लुहार इतिभाषा ॥ गोपाल्लात् तन्त्रवाय्यां वै कर्मकारोद्भूभूत् सुत । ब्रह्मवैवर्त्ते तु शूद्रायां विश्वकर्मणोजातइत्युक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिंविना भारवहनादिकर्मकारके । बेगारी इतिभाषा ॥ कर्म करोति । कर्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलकः । पु । रजके ॥ इतित्रिका

षड्शेष ॥

कर्म्मक्षम । पुं । अलङ्कर्मीणे । कर्मकरणसमर्थे ॥ कर्मसु क्षम । सप्तमीतियोगविभागात् समासः ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्मविषयायां प्रेरणायाम् ॥ कर्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना तद्विषयाचोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थः ॥

कर्म्मजः । पु । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटद्रुमे ॥ त्रि । कर्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्मोद्भवे ॥ कर्मणोजातः । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

कर्म्मजगुणः । पु । क्रियाजन्यगुणः ॥ स च संयोगः । विभागः । वेगः । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कर्म्मठ । त्रि । कर्मशूरे । प्रयत्नेन मारब्धं कर्मसमापयति यः सतथोच्यते ॥ कर्मकुशले ॥ कर्मणि घठते । कर्मणिघटोऽठच् ॥

कर्म्मण्यः । त्रि । कर्मयोग्ये ॥ कर्मणि प्रवीणे ॥ कर्मणि साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

कर्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्मणा सम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ कर्मणि साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत ॥

कर्म्मदेव । पु । यज्ञेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गप्राप्ता स्यु कर्मदेवता इति॥ अदितिप्राहु । अस्मिन्कल्पेऽश्वमेधादिकर्म कृत्वा महत् पदम् । अवाप्याजानदेवैर्या पूज्यास्ता.कर्मदेवता इति ॥

कर्म्मधारय । पुं । समानाधिकरणे तत् पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयो रसमवायिकारणजातीयकर्मेति कथिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्माणि भवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदाच्चापि पञ्चविधं भवति । तच्च चत्वारि धर्म्याणि अन्त्यमधर्म्यमितिनिश्चयः ॥ निष्कामं क्रोधवर्ज्जं सन्निग्धफलमेव च । न कर्मकुर्य्यान्मतिमान् सदा वैरानुबन्धि च ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्मत्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधलक्षणं शास्त्रसिद्धं कर्म । तत्र नित्यनैमित्तिककप्रायश्चित्तभेदात त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्ग कर्मसंज्ञित । भूतानां भवनधर्माणां सर्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भव वृद्धिञ्चकरोति योविसर्गस्त्याग तत्सम्बन्धविहितो यागदानहोमात्मक सएव कर्म संज्ञित ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुनस्तत्त्रिविधम् । तत्रसात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषत. कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत तत सात्त्विकमुच्यते ॥ राजसं यथा । यत्तुकामेप्सुना कर्मसाहङ्कारेण वापुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्यचपौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्मयत तत् तामसमुच्यते ॥ तत्तद्वर्णाश्रमाभिमानविहितेऽस्मिन् कारणबोधके । शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिककाम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णंशुक्लकृष्णञ्चेतित्रिविधभेदभिन्ने ॥ तत्त्रिविधं जन्मप्रयच्छति । तदाहु विश्वरूपाचार्याः । शुभैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीङ्गतिम् । उभाभ्यांपुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभतेऽवश ।

इति ॥ क्रियतेतत्तत्फलार्थिभिरिति कर्म । तच्चानादित्वम् आद्यकोटे रनुपलभ्यमानत्वात् । यत शरीरवत कर्मकरणम् तच्चशरीर कर्मारब्धम् । तान्यपिशरीरान्तरेण कृतानि । तच्चकर्मजमिति सोयं तृतीय पाश. ॥ जन्मनिमित्ते अदृष्ट विशेषे ॥ उक्तमन्नवार्त्तिकाकारै. । नकर्मकारणं मुक्तो नाग्निस्तापस्तभेषजम् । कर्मभ्योजन्म नियतं जन्मयेन्निरईति' कृत । इति ॥ वासना कर्म विद्याच त्रयं जन्मप्रयोजकम् । उक्तं तत्र प्रधानत्व कर्मणा. श्रूयते पुन. ॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं कर्मणा भवेत । देहे विद्यावासनाभ्यां भवेद्भोगस्य कौशलम् ॥ कर्मसाध्वेव कर्त्तव्यमिच्छताभ्युदयञ्चिरम् । पापन्तु सर्वदाहेयं दुःखेभ्यस्त्वशताभूयम् ॥ पूर्वकाण्डपरा इत्थं कर्मप्राधान्यमूचिरे । अथवेदान्त शास्त्रज्ञाः प्राहुः कामप्रधानताम् ॥ पुमानादैा काममय एवभूत्वाथ कर्मकृत् । यतोयं कर्मणोहेतुः कामो तोस्य प्रधानता ॥ अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेहकस्य चित् । यद्यद्धि कुरुते जन्तु स्तत्तत्कामस्यचेष्टितम् ॥ यज्ञादिरूपं निष्यं कमद्विधा

। सस्कारक विविदिषाजनक्ञ । तत्र विहितत्वमात्रवशा [illegible] सस्कारकम् । ईश्वरा[illegible] क्रियमाण विविदिषा[illegible]म् । यत्करोषीत्यादि भगवद्वचना दितिविवेक. ॥ षटकारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अनद्वितीया विभक्तिर्भवति । उक्तं कर्मणि प्रथमाभवति । धातूपात्तव्यापारजन्यफलाश्रय कर्मेतित्तल्लक्षणम् । यत क्रियते फलार्थिभि स्तत कर्मेति प्रसिद्धम् । करोतेर्निखिलक्रियावाचकत्वात कर्त्तुर्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थं । अतएव क्रियाव्याप्यं कर्मेति क्रमदीश्वर । तच्चतुर्विधम् । निर्वर्त्त्यम् १ यथा घटं करोति पुत्रं प्रसूते ॥ विकार्यम् २ तच्चद्विविधम् । प्रकृतेरुच्छेदकम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च । आद्यंयथा काष्ठं भस्म करोति । अन्त्ययथा । सुवर्णं कुण्डलं करोति । तथाचोक्तमर्त्तृहरिणा । यदसज्जायते पूर्वं जन्मना यत प्रकाशते । तन्निर्वर्त्त्यं विकार्यञ्चकर्मद्वेधा व्यवस्थितम् ॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्यं काष्ठभस्मवत् । अन्यगुणान्तरोत्पत्त्या सुवर्णादिविकारवत् ॥ प्राप्यम् ३ यथा ग्रामङ्गच्छति चन्द्रम् पश्यती

इत्यादि ॥ अनीप्सितञ्च ४ यथा पापं त्यजति इत्यादि ॥ लग्नाद्दशमभवने ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहुः । कषायपक्तिः कर्माणि ज्ञानन्तु परमा गतिः कषाये कर्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थिभिः । डुकृञ्० । कृञ् । भावे कर्मणि च सर्वधातुभ्यो मनिन् इति मनिन् ॥ अर्द्धर्चादि ॥ आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पुं । भिक्षौ । परिव्राजि ॥ कर्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्रमधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कर्म्मफलम् । न । कमरङ्गफले ॥ कर्मविपाके ॥ संसारे ॥ सर्वकर्म्मणाम् फलं व्याकृतसंसार एवेति भाष्योक्ते ॥ कर्मणः फलम् ।

कर्म्मफलप्रेप्सु । त्रि । कर्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासक्त । त्रि । कर्मणि फले च आसक्तः कर्तृत्वाभिमानो भोगाभिलाषश्च यस्य तस्मिन् ॥

कर्म्मभू । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ । कर्म्मक्षेत्रे ॥

कर्म्मभूमि । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते । पुण्यभूमौ ॥ अल्पकालिकमायुष्या दूरेश्च इति निर्भयाः । सर्वभक्ष्या नप श्यन्ति कर्मभूमिमचेतसः ॥ कर्मणो भूमिः ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । यतो हि कर्मभूरेषा अतोऽन्या भोगभूमयः इति विष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्वमीमांसायाम् । कर्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमिनिप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्मणां मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कलियुगे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मयोगः । पुं । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णाश्रमोचिते वेदविहिते कर्मकलापे सत्त्वानां ज्ञानसाधनभूते ॥ चित्तशुद्धिजनके वैदिके कर्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरङ्ग इति प्रसिद्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्मारे । न्युब्जे ॥ कर्मरङ्गं हिमं ग्राहि स्वाद्वम्लं कफवातजित् ॥

कर्म्मरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इति महाभारतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाकः । पुं । कर्मजन्यफलस्य परिपाके ॥ प्राक्तनशुभाशुभकर्मणां पाप

रोगप्रायश्चित्तानां विवरणग्रन्थे॥

कर्म्मव्यतिहार । पुं । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशील. । त्रि । कार्म्मे । कर्मकृति॥ कर्मशीलं यस्य॥

कर्म्मशूर । त्रि । कर्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापके ॥ फलपर्यन्त कर्मकर्त्तरि ॥ कर्मणिशूर । सप्तमी समासः॥

कर्म्मशेष । त्रि। उत्पाद्यविकार्य्याप्यसंस्कार्येषु पुरोडाशसोममन्त्रव्रीह्यादिषु ॥

कर्म्मसङ्ग.। पु । कर्मसु दृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदं करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितप्रतिषिद्धकर्मफलाधिकारिणि । कर्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्ग्रह । पु । कर्मसङ्गृह्यते सम्बैन्धयेति- व्युत्पत्त्या कर्माश्रये ॥ कर्मणः पुण्यापाररूपस्य अर्थभावना या. सङ्ग्रहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पु । कर्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे॥ कर्मणि सचिव सहाय ॥

कर्म्मसन्न्यासिक' । पु । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पु । यतौ ॥ द्विविध कर्मसन्न्यास. फलसाधनभेदत । फलाय त्यागिनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये॥ फलवत् कर्मणोपित्याज्यत्वे कर्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिस्मृतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वानमैवमित्याह । अविशुद्धधिय कर्मण्यधिकारो विशुद्धधीं । सत्यां विविदिषोत्पत्तौ तदर्थं कर्म सन्त्यजेत ॥ तदर्थं शुद्ध्यर्थम् ॥ कर्मणा सन्न्यास कर्मसन्न्यास । सोऽस्यास्ति । इनि ॥ कर्मणा वध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते । तस्मात कर्म न कुर्वन्ति यतय पारदर्शिन ॥

कर्म्मसाक्षी । पु । सूर्ये ॥ सूर्यादिनवसु॥ सूर्य सोमो यम कालो महाभूतानि पञ्च च । एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिण ॥ कर्मणः साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धि । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणायां, फलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्ष । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्त । पु । कर्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने॥ शुचीनाकरकर्मान्ते इत्युक्ते ॥ कर्मावसाने ॥ कर्मान्ते दासभृत्याश्चेष्यु

ते ॥

कर्म्मार । पु । कर्म्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । बाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे ॥ कर्म्मरङ्गे । कमरख इतिभाषा ॥

कर्म्मार्ह । पु । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्म्माशौच । पु । अनहङ्कारे ॥

कर्म्मी । पु । दक्षिणासहितज्योतिष्टोमादिकर्म्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्म्मीहि चन्द्रमण्डलाधिकारी परन्तुसोदेवानामन्नभूत इति श्रौतीप्रसिद्धि ॥ त्रि । कर्म्मविशिष्टे ॥ कर्म्मास्ति अस्य । व्री० इनि ॥

कर्म्मिष्ठ । त्रि । क्रियावति ॥

कर्म्मीरक । पुं । अक्षोटे ॥

कर्म्मेन्द्रियम् । न । कर्म्मसाधकेइन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके व्यस्ते समस्ते च ॥ पायूपस्थम् पाणिपादौ वाक् चैवेन्द्रियसङ्ग्रहः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्य पृथक्पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि भवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात् कर्म्मेन्द्रियाणि च । प्रत्येकमिति ॥ कर्म्मसाधकमिन्द्रियं कर्म्मेन्द्रियम् ॥ कर्म्मेन्द्रियदेवता अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतय । कर्म्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणाग्न्यादयो देवता भवन्ति ॥ कर्म्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दाः क्रमेण वागादीनां विषया ॥

कर्व्व । पु । कामदेवे ॥ आखौ ॥ कृणाति । कृ हिंसायाम् । किरतिवा । कृ विक्षेपे । कृगृशृदृभ्योव ॥

कर्व्वट । पु । न । द्विशतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतस्यजना क्रयविक्रयादिना सेवादिना वा येनग्रामेण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतु समग्रामे ॥ चतु. समेग्रहस्थाने ॥ चतु शतग्रामसङ्ग्रहस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥

कर्व्वुर । पुं । राक्षसे ॥ पापे ॥ भेषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कृ० । कृगृद्दवनिभ्य करच् ॥

कर्व्वुरी । पु । उमायाम् । शिवायाम् ॥ शिवपत्न्याम् ॥

कर्व्वुर्य । पु । कर्च्चूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

कर्ष । पुं । न । कर्षे । माषादिपरिमाणे । अशीतिरत्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेतु कर्ष स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णे । विभीतकद्रुमे ॥ राज

निर्घण्टकमते कर्ष स्यादक्षमाषकः ॥ पु । कर्षण ॥ बिभीतक वृक्षे ॥ कषति । कृषविलेखने । पचाद्यच । भावे घञ्वा ॥

कर्षक. । त्रि । चेत्राजीवि । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्तरि ॥ पु । अयस्कान्ते ॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषिकर्मणि । लाङ्गलादिनाभूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शोषणे ॥ पीडने ॥ कृषेर्ल्युट ॥

कर्षणी । स्त्री । चीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफल । पु । विभीतकवृक्षे । कलिद्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । कविकायाम् । अश्वमुखबन्धनरज्जुस्थितलौहे ॥ चीरिकावृक्षे ॥

कर्षित. । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अधमैकर्षित्व वृत्तिकर्षितइति ॥

कर्षू । पु । करीषाग्नौ ॥ तुषाग्नौ ॥ वार्त्तायाम् । जीविकायाम् ॥ कृषिविशेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्ये । कीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ कृत्रिमखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे । कर्षणम् कृष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिच मितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊ ॥

कर्हि । अ । कदा ॥ कस्मिन्काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित । अ । कस्मिँश्चित्काले ॥ कस्याश्चिदप्यवस्थायाम् । जातु ॥ कर्हिच चित चेति विग्रहः ॥

कल । पु । मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधुरध्वाने ॥ सालवृक्षे ॥ न । शुक्रे । रेतसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कडति माद्यति अनेन । कडमदे । हलश्चेति घञ । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव । डलयोरेकत्वम् ॥

कलक । पु । शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठ । पु । कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कल कण्ठोऽस्य ।

कलकल. । पु । कोलाहले । बहुभिकृते उच्चै शब्दे ॥ यथा । विशालाभ्या माभ्यां किं मिह नयनाभ्या खलु फलं न याभ्यामालीढा परमरमणीयातवतनु । अयंहि न्यक्कारो जननिमनुजस्य श्रवणयोर्ययोर्नान्तर्यात स्तव लहरिलीलाकलकल इति-जगन्नाथत्रिशूली ॥ सर्जनिर्यासे । कलशब्दे । कलनम् । घञ । सज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव । कलादपि कल. ॥

कलघोष । पु । कोकिले ॥ कलो घो

घो यस्य ॥

कलङ्क । पु । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लोहकिट्टे ॥ कम् अस्यार्थं लङ्कयति हीनतां गमयति प्रापयति वा । लकि गतौ । कर्मण्यण् । यद्वा । कलति । कल शब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासौ वङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ॥

कलङ्कप । पु । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लोहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनि ॥

कलङ्कुर । पुं । आवर्ते । जलभ्रमे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कलञ्ज । पु । सविषास्त्रेण हतयोः संगपक्षिणोः ॥ ताम्रकूटे । तामाकू सुरती इति भाषा ॥ यथा । विष्णुसिद्धान्तसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपर्णीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टन धूमपानात् स्याद्दन्तशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफश्वासमज्वरहानिकृत्स्यात् गान्धर्वविद्या प्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे । यथा । सद्भाषो प्रोच्यते गुञ्जा सातिस्त्रो रूपकं भवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामना

मतः इतियुक्तिकल्पतरु ॥

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । लञ्जिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणी ॥ भार्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गड्यते वा । गड सेचने । गडरादेश्च क इति अत्रन् । डलयोरैक्यम् ॥ कलं त्रायते वा । त्रैङ् पालने । क ॥ कडति कड्यते वा । कड मदे । वाहुलकात् अत्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पु । कलध्वनौ ॥ कलो ऽस्मलो धौतोऽस्य ॥

कलध्वनि । पु । पारावते ॥ पिके । । कोकिले ॥ मयूरे ॥ गम्भीरशब्दे ॥ कलोध्वनिर्यस्य । कर्मधारयो वा ॥

कलध्वान । पु । पारावते ॥ परभृते ॥ बर्हिणि ॥ कलोध्वानो ऽस्य ॥

कलन । पु । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्ष्मणि ॥ दोषे ॥ अङ्कने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्या कालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

का भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने। गणने॥

कलना। स्त्री। वशतायाम् ॥ गणनायाम्॥

कलन्दर। पुं। सङ्कीर्णजातिविशेषे। सतु लेटात् तीवरकन्यायां जातः। इति ब्रह्मवैवर्त्ते पुराणम्॥

कलन्दिका। स्त्री। सर्वविद्यायाम्॥ इति हेमचन्द्रः॥

कलन्धुः। स्त्री। पत्रशाकविशेषे। कुवकालुकायाम्। घोलिकायाम्॥

कलभः। पु। पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके॥ इतिसुभूतिः॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती॥ धत्तूरवृक्षे॥ कलयति। कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा। कलते वा। कलशब्दसङ्ख्यानयोः। कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच। कलेभाषते वा। भाष व्यक्तायां वाचि। अन्येभ्योपीतिडः॥

कलभवल्लभः। पु। पीलुवृक्षे॥

कलभी। स्त्री। चञ्चुवृक्षे॥

कलभैरव। त्रि। मधुरभीषणे॥

कलमः। पु। लेखन्याम्। वर्णतूल्याम्॥ शालिधान्यप्रभेदे॥ चौरे। पाटच्चरे॥ कलते। कल श०। कलिकर्चोरम॥

कलमोत्तमः। पुं। गन्धशालौ॥

कलम्ब। पुं। नालिकाशाके॥ पृषत्के। शरे॥ कल्यते। कल विक्षेपे। उलयोरेकत्वात् कृकदिकडिकटिभ्योम्बजित्यम्बच॥ कदम्बे। श्रीपादपे॥ कडम्बे। शाकनाडिकायाम्॥ कडति। कडमदे। अम्बच॥ केन जलेन तेवा। खविश्रवर्षासते। प्रचायच॥

कलम्बकः। पुं। कलम्बार्थे॥ धाराकदम्बे॥

कलम्बिका। स्त्री। कलम्बीशाके। नाली इतिभाषा॥ ग्रीवापश्चाद्भागे मन्यायाम्॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कलम्बी। स्त्री। जलजलताशाकविशेषे। कलम्बिकायाम्। कलमीशाक इतिगौडभाषा। करेमु इतिभाषा॥ कडति। कड मदे। कृकदीत्यम्बच्। उलयोरेकत्वम्॥ केन जले लम्बते वा। लवि०। अच्। गौरादित्वान्ङीष्। कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी॥

कलम्बुः। पु। कलम्बिकायाम्॥

कलम्बुटम्। न। नवनीते। हैयङ्गवीने॥ इतिहारावली॥

कलम्बूः। स्त्री। कलंब्याम्। करेमू इति प्रसिद्धशाके॥

कलरवः। पु। कपोते। पारावते॥ कोकिले॥ कलध्वनौ॥ त्रि। कल

ध्वनिविशिष्टे ॥ कलो रवोऽस्य ॥
कलल । पुं । न । गर्भवेष्टनचर्म्मणि । जरायौ ॥ कलने । शुक्रशोणितस ङ्काते ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने । वृषादिभ्यश्चिदितिकल ॥
कललज । पुं । शाले । सालनिर्य्यासे ॥
कललजोद्भव । पु । सालवृक्षे ॥
कलविङ्क । पु । चटके ॥ कलिङ्ककनृ पे । इन्द्रयवे ॥ कल वङ्कते । वकि गतौ । अच् । पृषो० ॥
कलश । पुं । न । घटे । कूटे । कल सा इतिभाषा ॥ कलं शवति । शु गतौ । अन्येभ्योपीतिड ॥
कलशि । स्त्री । पृश्निपर्णीम् । पिठव नीति भाषा । चाकुलिया इतिगौ डभाषा ॥ गर्गेर्य्याम् । मन्थपात्रे ॥ क लं श्यति । शोतनूकर्णे । डम् । धा तु । अकाराकारलोपः । कलशि मुद धिगुर्व्वी वल्लवा लोडयन्तीतिमाघ ॥
कलशी । स्त्री । पृश्निपर्णीम् ॥ गर्गर्य्या म् ॥ जाति लक्षणोङीष् ॥
कलसः । पुं । द्रोणपरिमाणे ॥ स्त्रि । घटे ॥ यथा । कलां कलां गृहीत्वा तु देवानां विश्वकर्मणा । निर्म्मितो यं सवै यस्मात् कलसस्तेन कथ्यत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । सागरे मथ्यमाने तु पीयूषा र्थं सुरासुरे । पीयूषधारणार्थाय निर्म्मितो विश्वकर्म्मणा ॥ कला क लास्तु देवानाममिता स्ता पृथक् पृथक् । यत कृतास्तु कलसा स्तत स्ते परिकीर्त्तिता इत्यादि कालि कापुराणे ८१ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ केन जलेन लसति । लसश्लेषणक्री डनयो । पचाद्यच् ॥
कलसि । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्ग र्य्याम् ॥
कलसी । स्त्री । । र्याम् ॥
कलसीसुतः । पु । अगस्त्यमुनौ ॥
कलसोदधि । पुं । समुद्रे ॥ कलस इव उदधि मन्थानाधारत्वात् ॥ इतिम हाभारतम् ॥
कलह । पुं । खड्गकोषे ॥ भण्डने ॥ पुं । न । युद्धे । समरे । लड़ाई इतिभा षा ॥ पुं । राढे ॥ कलस्य मधुरध्व नेर्हननम् । अन्येभ्योपीतिडः ॥
कलहंस । पुं । कादम्बे । बालिहाँस इतिगौडभाषाप्रसिद्ध हंसविशेषे । कलनादे ॥ राजहंसे ॥ नृपोत्तमे ॥ परात्मनि ॥ श्वेतद्वादशाक्षरछन्दसि प्रभेदे ॥ सजसाः सगौचकथित क लहंसः । इति छ० । यमुनाविहार कुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकम लिनीकृतकेलि । जनचित्तहारिक लकण्ठनिनाद प्रमुद तमोरतु तवम

कला

न्दतनूज. ॥ अस्य सिंहनादसंज्ञाप्य स्ति ॥ कलोमधुरवाक् हंसः ॥

कलहनाशन. । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलहप्रिय । पु । नारदे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥

कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥ अस्यालक्षणं यथा । पतिमवमन्य पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात् कान्तं पराणुद्य पश्चात् तापसमन्विता । कलहान्तरिताप्रोक्ता नायिका नयशास्त्रिभिरिति ॥

कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । वृद्ध इतिभाषा ॥ शिल्पादौ ॥ अंशमात्रे ॥ चन्द्रस्यषोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिंशत् काष्ठात्मकेकाले ॥ स्त्रीरजसि नौकायाम् ॥ कपटे । छद्मनि ॥ विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥ मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम् ॥ राशेस्त्रिंशद्भागांशस्य षष्टिभाग कलेतिज्योतिर्विद् । यथा । विकलानां कलाषष्ट्या तत्षष्ट्याभाग उच्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशि र्भगणो द्वादशैवते । इति ॥ अथशैवतन्त्रोक्ताः चतुःषष्टिकलाः लिख्यन्ते ॥ गीतम् १ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्यम् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छेद्यम् ६ । तण्डुलकुसुमबलिविकाराः ७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसनाङ्गरागाः ९ । मणिभूमिकाकर्म १० । शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२ । उदकघात १३ । चित्रायोगाः १४ । माल्यग्रथनविकल्पाः १५ । शेखरापीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगाः १७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयुक्ति १९ । भूषणयोजनम् २० । इन्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगाः २२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पानकरसरागासवयोजनम् २५ । सूचीवापकर्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ । प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ । दुर्वचकयोगाः ३० । पुस्तकवाचनम् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम् ३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ । पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः ३४ । तर्कुकर्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ । वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ । धातुवाद ३९ । मणिरागज्ञानम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृक्षायुर्वेदयोगाः ४२ । मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधि ४३ । शुकसारिकाप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम् ४५ । केशमार्जनकौशलम् ४६ । अ

षरमुष्टिकाकथनम् ४७ । म्लेच्छित कविकल्पा. ४८ । देशभाषाज्ञानम् ४९ । पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञान म् ५० । अत निमित्तज्ञान मिति पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृ का ५१ । धारणमातृका ५२ । स म्पाठ्यम् ५३ । मानसीकाव्यक्रिया ५४ । क्रिया विकल्पा ५५ । छलि तकयोगा. ५६ । अभिधानकोषच्छ न्दोज्ञानम् ५७ । वस्त्रगोपनानि. ५८ । द्यूतविशेष. ५९ । आकर्षक्री डा ६० । बालकक्रीडनकानि ६१ । वैनायिकीनां विद्यानांज्ञानम् ६२ । वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३ । वैतालिकीनांविद्यानां ज्ञान म् ६४ ॥ इतिश्रीभागवतटीकायां श्रीधरस्वामिन' ॥ क्वचित पुस्तके छ्लीवापकर्मछूतक्रीडेत्यकं पद म् । तदुत्तरं श्रीखाडमङ्कवाद्यानि । वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकी नामितिच पाठो दृश्यते ॥ कलति कलयति कलते वा । कलशब्दस ख्यानयेः । पचाद्यच ॥ कल्यते वा । पुंसीतिघ. ॥ यद्वा कंसाति । आ तोनुपे तिकः ॥

कलाङ्कुषम् । न । विषे ॥ इति राज निर्घण्ट. ॥

कलाकेलि. । पुं । कामदेवे ॥ कलासु केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुर. । पु । सारसे पक्षिणि ॥ कंसा सुरे । मूलदेवे ॥

कलाचिका । स्त्री । }
कलची । स्त्री । } प्रकोष्ठे । कफो णेरधोमणिबन्धपर्यन्ते । कलाई इति भाषे तिकश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र हारावल्यौ ॥

कलाजाजी । स्त्री । कृष्णजाम् । कार जाम् । कलौंजी मंगरैला इतिच ख्यातद्रव्ये ॥

कलादः । पुं । स्वर्णकारे ॥ कलामाद त्ते । तुदाज्० । मू० कः ॥

कलादकः । पुं । स्वर्णकारे ॥

कलानिधिः । पुं । चन्द्रे ॥ कला निधी यन्ते ऽत्र । तुधाज्० । कर्मण्यधिकर णे चेति कि. ॥

कलानुनादी । पुं । रोलम्बे। भ्रमरे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम् । न । वृद्धौ । लाभे । सूद इतिभाषा ॥

कलापः । पु । संहतौ । समूहे ॥ मयू रपिच्छे । बर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूष णसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विद ग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामवि शेषे ॥ यथा ॥ देवापि र्योगमास्था

य कलापग्राममाश्रित । सोमवंशे कलौनष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति । आप्नृ० । कर्मण्यण् ॥ कलाआप्यतेऽनेन वा । हलश्चे ति घञ् ॥

कलापक । पु । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कला पार्थे ॥ स्वार्थेक ॥ न । ऋणविशे षे ॥ यस्मिन् काले मयूराः कलापि नो भवन्ति तदुपचारात् कलापी कलापिनि देयमृणम् । कलाप्यश्व त्थयववुसाद्वुन् ॥

कलापी । पु । प्लक्षवृक्षे ॥ बर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्या स्ति । इनि ॥

कलापिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमु स्तायाम् ॥

कलापूर्ण । पु । चन्द्रमसि ॥ कलाभि पूर्ण ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामक । पुं । व्रीहिविशेषे । कलम धान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानाम्प्रयोगे । ऋणादाने ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कलाय: । पु । सतीनके । हरेणौ । म टर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिकट प्रो क्त । कलायोमधुर स्वादु पाकेरू क्षश्चशीतल ।कषायो वातलो ग्रा ही कफपित्तहरो लघु ॥ कलमय ते । अय० । कर्मण्यण ॥

कलायन: । पुं । नर्त्तकभावे ॥

कलायशाकम् । न । केराउशाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्तं त्रिदोषजित् ॥

कलाया स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालाप । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेष स्यवीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । वृषभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविक । पु । कुक्कुटे ॥

कलाविकल । पु । चटके ॥

कलाष्टक. । पु । वाद्यविशेषे । काहला याम् ॥

कलि । पु । शूरे ॥ आजौयुधि ॥ कल हे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्मार्थसाधनम् । यत्र स्वप्र तिभामान तस्मै श्रीकलयेनमइति कलिविडम्बनम् ॥ अश्वमध्यानाद्य । । देवरेणसुतोत्पत्ति र्वानप्रस्थाश्रम ग्रह । दत्ताक्षताया कन्याया पुन र्दानं परस्य च ॥ समुद्रयानस्वीकार

कमण्डलुविधारणम् । महाप्रस्थान
गमनं गोपशुश्च सुराग्रहः ॥ अग्नि
होत्रहवन्याश्च लेहो लीढापरिग्रहः
असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्वि
जातिषु ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमघ
सङ्कोचनं तथा । अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध्व
मङ्गस्पर्शनमेव च ॥ प्रायश्चित्तविधा
नञ्च विप्राणां मरणान्तिकम् । संस
र्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः
॥ दत्तौरसेतरेषाञ्च पुत्रत्वेन परिग्र
हः । शामित्रं चैव विप्राणां सोमवि
क्रयणं तथा ॥ दीर्घकालं ब्रह्मच
र्य्यं नरमेधाश्वमेधकौ । कलौ युगे
त्विमान् धर्म्मान् वर्ज्यानाहुर्मनीषि
णः ॥ * ॥ तस्य गुणधर्मौ यथा । क
लौ तु धर्म्मपादानां तुर्य्यांशोऽधर्म्महे
तुभिः । एधमाने क्षीयमाणो ह्य
न्ते सोऽपि विनङ्क्ष्यति ॥ तस्मिन्
लुब्धा दुराचारा निर्दया. शुष्कवैरि
णः । दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदासो
त्तराः प्रजाः ॥ यदा मायानृतं तन्द्रा
निद्रा हिंसा विषादनम् । शोको मो
हो भयं दैन्यं स कलिस्तामसः स्मृत
॥ यस्मात् क्षुद्रदृशो मर्त्त्याः क्षुद्रभा
ग्या महाशनाः । कामिनो वित्तही
नाश्च स्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ॥ द
स्यूत्कृष्टा जनपदा वेदाः पाषण्डदूषि

ताः । राजानश्च प्रजाभक्ष्याः शिश्नो
दरपरा द्विजाः ॥ अव्रता वटवोऽशौ
चा भिक्षवश्च कुटुम्बिनः । तपस्विनो
ग्रामवासा न्यासिनोऽत्यर्थलोलुपाः ॥
ह्रस्वकाया महाहारा भूर्य्यपत्या ग
तह्रियः । शश्वत् कटुकभाषिण्यश्चौ
र्य्यमायोरुसाहसाः ॥ पणयिष्यन्ति
वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः ।
अनापद्यपि मंस्यन्ते वार्त्तां साधु जुगु
प्सिताम् ॥ पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृ
त्या अप्यखिलोत्तमम् । भृत्यं विप
न्नं पतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥
पितॄन् भ्रातॄन् सुहृज्ज्ञातीन् हि
त्वा सौरतसौहृदाः । ननान्दृश्याल
संवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौ नराः ॥
शूद्राः प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेषोपजी
विनः । धर्म्मं वक्ष्यन्त्यधर्म्मज्ञा अधि
रुह्योत्तमासनम् ॥ नित्यमुद्विग्नम
नसो दुर्भिक्षकरकर्षिताः । निरन्ने
भूतले राजन्ननावृष्टिभयातुराः ॥
वासोऽन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः
। हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति
कलौ प्रजाः ॥ कलौ काकिणिकेऽप्यर्थे
विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यन्ति च
प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकान
पि ॥ न रक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ
पितरावपि । पुत्रान् भार्य्याञ्च कुलजां

चुद्रा शिश्नोदरम्भराः॥ कलौनरा जन् जगतापरं गुरुं त्रिलोकनाथा नतपादपङ्कजम् । प्रायेणमर्त्त्या भगवन्तमच्युत यक्ष्यन्ति पाषण्डविभिन्नचेतस' ॥ * ॥ कलिकृत्तदोषविनाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयंम्रियमाण आतुर पतनस्खलन्वा विवशोगृणन् पुमान् ॥ विमुक्तकर्मार्गल उत्तमाङ्गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्तिन तं कलौ जना' ॥ पुंसांकलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वान्हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ श्रुत सङ्कीर्त्तितो ध्यात पूजितश्चादृतोपिवा । नृणांचिणोति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताऽशुभम् ॥ यथा हेम्निस्थितो वह्निर्दुर्वर्णंहन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्यातप प्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यै. । नात्यन्तशुद्धिंलभतेन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनन्ते ॥ तस्मात सर्वात्मनाराजन् हृदिस्थं कुरुकेशवम् । म्रियमाणोह्यवहित ततो यासि परांगतिम् ॥ कलेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोमहान्गुणः । कीर्त्तनादेवकृष्णस्य मुक्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्याय तोविष्णुं त्रेतायां यजतोमखैः । द्वापरे परिचर्यायां कलौतद्धरिकीर्त्तनात् ॥ * ॥ तद्युगशेषधर्मा ॥ सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवा. । व्रात्याद्विजाभविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपा. ॥ सिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कान्तीं काश्मीरमण्डलम् । भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छा अब्रह्मवर्चस' ॥ तुल्यकालाइमेराजन्म्लेच्छ प्रायाश्च भूभृत । एतेऽधर्मान्नतपरा. फल्गुदास्तीव्रमन्यव - ॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधनाहृता । उदितास्तमितप्रायाअल्पसत्त्वाऽल्पकायुष ॥ असंस्कृता' क्रियाहीनारजसातमसावृता. । प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाराजन्यरूपिण ॥ जनतन्नाथास्तेपदा स्तच्छीलाचारवादिन । अन्योन्यतोराजभिश्चक्षयंयास्यन्ति पीडिता ॥ ततश्चानुदिनं धर्म. सत्यंशौचंक्षमादया । कालेन बलिना राजन् नङ्क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृति. ॥ वित्तमेवक लौनृणा जन्माचारगुणोदय । धर्मन्याय व्यवस्थाया कारणं बलमेवहि ॥ दाम्पत्ये भिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हिरतिर्विप्रत्वे सूत्रमेवहि ॥ लिङ्गमेवा

कलि

असमर्थातावन्योन्यापत्तिकारणम्। अवृत्त्यान्यायदौर्बल्य पाण्डित्ये चापलंवच ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्वे साधुत्वेदम्भएवहि। स्वीकार एवचोद्वाहे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ दूरेवार्य्ययनतीर्थं लावण्ये केशधारणम्। उदरम्भरता स्वार्थः सत्यत्वे धाष्टर्यमेवहि ॥ दाक्ष्यं कुटुम्बभरणं यशोर्थे धर्मसेवनम्। एवम्प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णे क्षितिमण्डले ॥ ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणां यो बली भविता नृप। प्रजाहि लुब्धै राजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मिभिः ॥ आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननम्। शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजना ॥ अनावृष्ट्या विनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः। शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योन्यतःप्रजाः ॥ क्षुत्तृड्भ्यां व्याधिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते चचिन्तया। त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायु कलौ नृणाम् ॥ क्षीयमाणेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः। वर्णाश्रमवतां धर्मे नष्टेवेदपथे नृणाम् ॥ पाषण्डप्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु। चौर्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषु वैनृषु ॥ शूद्रप्रायेषु वर्णेषु छागप्रायासु धेनुषु। गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौन

कलि

प्रायेषु बन्धुषु ॥ अनुप्रायास्वोषधीषु शमीप्रायेषु स्थास्नुषु। विद्युत्प्रायेषु मेघेषु शून्यप्रायेषु सद्मसु। इत्थं कलौ गतप्राये जनेषु खरधर्मिषु। धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ इतिश्रीभागवतम् ॥ * ॥ अथ विशेषस्तु श्रीनिर्वाणतन्त्रे। तत्रश्रीमहादेव उवाच। आयाते पापिनिकलौ सर्वधर्मविलोपिनि। दुराचारे दुष्प्रपञ्चे दुष्टकर्मप्रवर्त्तके ॥ न वेदाः प्रभवस्तत्र स्मृतीनां स्मरणं कुत.। नानेतिहाससयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम् ॥ बहुनाम्पुराणानां विनाशोभविता विभो। तदा लोका भविष्यन्ति धर्मकर्मबहिर्मुखा ॥ उच्छृङ्खला मदोन्मत्ता पापकर्मरता सदा। कामुका लोलुपा क्रूरा निष्ठुरा दुर्मुखा शठा. ॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयोरोगशोकसमाकुला। निःश्रीका निर्बला नीचा नीचाचारपरायणा. ॥ नीचसंसर्गनिरता परवित्तापहारका। परनिन्दापरद्रोहपरीवादपरा खला: ॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभयविवर्जिता.। निर्धना मलिना दीना दरिद्राश्चिररोगिणा. ॥ विप्रा: शूद्रसमाचारा. सन्ध्यावन्दनवर्जिता.।

अयाज्ययजका लुब्धा दुर्वृत्ताः पाप
कारिणः ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा
दाम्भिका दुष्प्रपञ्चकाः । कन्याविक्र
यिणो ब्रात्या स्तपोव्रतपराङ्मुखा
॥लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापराय
णा । पाषण्डाः पण्डितम्मन्या
श्रद्धाभक्तिविवर्जिता ॥ कदाहारा
कदाचारा घृतका शूद्रसेवका । शू
द्रान्नभोजिनः क्रूरा वृषली रतिका-
मुकाः ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदा
रान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमे
तावत केवलं सूत्रधारणम् ॥ नैव
पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेच
नम् । धर्मशास्त्रेसदानिन्दा साधुद्रो
हो निरन्तरम्॥ सत्कथालापमात्रञ्च
न तेषामनसि क्वचित् । त्वयाकृता
नि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे॥नि
गमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकरा
णिच।देवीनां यत्र देवानांमन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् ॥ कथितावहवोन्यासा
सृष्टिस्थित्यादिलक्षणाः । बद्धपद्मास
नादीनि गदितान्यपि भूरिश ॥ पशु
वीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदा
। शवासनं चितारोहो मुण्डसाध
नमेवच॥ लतासाधनकर्माणित्वयो
क्तानिसहस्रशः । पशुभावदिव्यभा
वौस्वयमेवनिवारितौ ॥ कलौ न प

शुभावोस्ति दिव्यभाव कुतोभवेत्
। पत्र पुष्प फल तोय स्वयमेवाहरेत
पशु ॥ न शूद्रदर्शन कुर्यान्मनसान
स्त्रिय स्मरेत । दिव्यश्चदेवताप्रायः
शुद्धान्तकरणः सदा ॥ द्वन्द्वातीतो
वीतराग सर्वभूतसम. क्षमी । क
लिकल्मषयुक्तानासर्वदा ऽस्थिरचे
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भाव
शुद्धि कथम्भवेत् ॥वीरसाधनकर्मा
णि पञ्चतत्त्वोदितानिच । मद्य मांस
तथामत्स्यमुद्रामैथुनमेवच । एता
नि पञ्चतत्त्वानि त्वयाप्रोक्तानि शङ्क
र ॥ कलिजा मानवा लुब्धा शिश्नो
दरपरायणाः । लोभात् तत्र पतिष्य
न्ति न करिष्यन्ति साधनम्॥ इन्द्रिया
णां सुखार्थाय पीत्वाचबहुलम्मधु ।
भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितवि
वर्जिता. ॥ परस्त्रीधर्षका.केचिद् द
स्यवो बहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते
मत्ता पापयोनिविचारणाम् ॥ अ
तिपानादिदोषेण रोगिणो बहव
क्षितौ । शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा
चविकलेन्द्रिया ॥ ह्रदे गर्त्ते प्रान्तरे
च प्रासादात पर्वतादपि। पतिष्यन्ति
मरिष्यन्ति मनुजामदविह्वला ॥
केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभि स्वज
नैरपि।केचिन्मौनामृतप्राया क परेव

हुजल्पका ॥ अकार्यकारिणः क्रूराः
धर्ममार्गविलोपकाः ॥ हिताय यानि क
र्माणि कथितानि त्वया प्रभो । मन्ये ता
नि महादेव विपरीतानि मानवे ॥ के
वा योगं करिष्यन्ति न्यासजातानि के
ऽपि वा । स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां
जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावे
न कलौ नराः । भविष्यन्त्यतिदुर्वृत्ताः
सर्वथा पापकारिणः ॥ तेषामुपाय
दीनेश कृपया कथय प्रभो । आयुरा
रोग्यवर्चस्यं बलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ वि
द्याबुद्धिप्रदं नॄणामप्रयत्नशुभंकरम् ।
येन लोका भविष्यन्ति महाबल पराक्र
माः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापि
त्रोः प्रियङ्कराः । स्वदारनिष्ठाः पुरु
षाः परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ॥ देवता
गुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्म
ज्ञा ब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः
॥ सिद्ध्यर्थं लोकयात्रायाः कथयस्व हि
ताय यत् । कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं वर्णा
श्रमविभेदतः । विना त्वां सर्वलोका
नां कस्त्राता भुवनत्रये ॥ इति श्रीमहा
निर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासे जीवनिस्ता
रोपायप्रश्नः ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा
शङ्करो लोकशङ्करः । कथयामास स
त्त्वेन महाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीस
दाशिव उवाच ॥ साधु पृष्टं महाभागे

कलि

जगतां हितकारिणि । एतादृशः शु-
भः प्रश्नो न केनापि कृतः पुरा ॥ धन्या
सि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्म
नाम् । यदुक्तं त्वया भद्रे सत्यं सत्य
यथार्थतः ॥ सर्वज्ञासि त्रिकालज्ञा ध
र्मज्ञा परमेश्वरि । भूतं भवद्भविष्यच्च
धर्मयुक्तं त्वया प्रिये ॥ यथातथ्यं यथा
न्यायं यथायोग्यं न संशयः । कलिक
ल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि
॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः
श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृति
भिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् ॥ सत्यं स
त्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं मयोच्यते
। विनाह्यागममार्गेण कलौ नास्ति ग
तिः प्रिये ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयै
वोक्तं पुरा शिवे । आगमोक्तविधाने
न कलौ देवान्यजेत् सुधीः ॥ कला
वागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते
। न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न सं
शयः ॥ सर्वैर्वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः
संहितादिभिः । प्रतिपाद्योऽस्मि ना
न्योऽस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ आ
गमान्नियते सर्वं मत्परं लोकपाव
नम् । तन्मार्गविमुखा लोकाः पा
षण्डा ब्रह्मघातिनः । अतो मन्म
तमुत्सृज्य यत्कर्म समाचरेत् ।
निष्फलं तद्भवेद्देवि कर्त्ता निरयगामी-

भवेत् । मूढो मन्नमतमुत्सृज्ययोन्य न्मतमुपाश्रयेत । ब्रह्महापितृहा स्त्रीघ्न सभवेन्नात्रसंशय ॥ कलौ तन्त्रोदितामन्त्रा सिद्धा स्तूर्णफल प्रदा । शस्ता कर्म्मसुसर्वेषु जपय ज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्या' श्रौतजा तीयाविषहीनोरगाइव । सत्या दौ सफला आसन कलौतेमृतका इव ॥ पञ्चालिका यथाभित्तौ सर्वे न्द्रियसमन्विता, । अमूरशक्ता का र्येषुतथान्ये मन्त्रराशय' ॥ अन्यम न्त्रै कृतङ्कर्मवन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा । नतत्रफलसिद्धि स्यात्छ्रमएवहिके वलम् ॥ कलावन्योदितैर्मार्गै सिद्धि मिच्छतियोनर । तृषितोजाह्नवी तीरेकूपंखनतिदुर्मतिः ॥ मदुक्तादु दितं धर्मंहित्वान्यद्धर्ममीहते । अ मृतं स्वगृहेत्यक्ता क्षीरमार्कंसवा च्छति ॥ नान्य पन्था मुक्तिहेतुरि हामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो मार्गोमोक्षायच सुखायच ॥ तन्त्रा णिवहुधोक्तानिनामाख्यानान्विता निच । सिद्धानां साधकानाञ्च विधानानिचभूरिशः ॥ अधिकारिवि भेदेनपशुवाहुल्यतः प्रिये । कुला चारोदितंधर्मंगुप्त्यर्थंकथितक्वचित ॥ जीवप्रवृत्तिकारीणिकानिचित्क

थितान्यपि । देवानानाविधाः प्रोक्ता देव्योपिवहुधा प्रिये ॥ भैरवाश्चैव वेतालावटुका नायिकागणा' । शा क्ता शैवावैष्णवाश्चसौराणागाणपता द्य. ॥ नानामन्त्राश्चयन्त्राणि सिद्धोपा यान्यनेकश । भूरिप्रयाससाध्यानि यथोक्त फलदानिच ॥ यथायथाकृ ताः प्रश्ना येनयेन यदायदा । तदात स्योपकारायतथैवोक्तामयाप्रिये ॥ सर्वलोकोपकारायसर्वप्राणिहिताय च । युगधर्मानुसारेणयाथातथ्येन पार्वति ॥ त्वयायाद्दक्कृत प्रश्नोन केनापिपुराकृत' । तवस्नेहेनवक्ष्या मिसारात्सारपरात् परम् ॥ वेदा नामागमानाञ्च तन्त्राणाञ्च विशेष त । सारमुद्धृत्यदेवेशितवाग्रेकथ्य तेमया ॥ यथानरेषुतन्त्रज्ञाः सरि तांजाह्नवीयथा । यथाहन्त्रिदिवेशा नामागमानामिदंतथा ॥ किंवेदै. किंपुराणैश्चकिंशास्त्रैर्वहुभि' शिवे । विज्ञातेस्मिन्महा तन्त्रेसर्वसिद्धीश्व रोभवेत ॥ यतोजगन्मङ्गलायत्वया हंविनियोजित । अतस्तेकथयि ष्यामियद्विश्वहितकृद्भवेत ॥ कृते विश्वहितेदेवि विश्वेश. परमेश्वर' । प्रीतोभवतिविश्वात्मायतोविश्वंत दाश्रितम् ॥ सएकएव सद्रूपः सत्यो

ऽद्वैत परात्पर । स्वप्रकाश सदा पूर्ण सच्चिदानन्दलक्षण ॥ निर्वि कारो निराधारो निर्विशेषो निराकु लः । गुणातीत सर्वसाक्षी सर्वात्मा सर्वदृग्विभु ॥ गूढ़ा सर्वेषु भूतेषु स र्वव्यापी सनातन । सर्वेन्द्रियगुणा भास सर्वेन्द्रियविवर्जित ॥ लोका तीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोच र: । सर्वेत्तिविश्वंसर्वेश्वस्तं नजानाति कश्चन ॥ तदधीनजगत्सर्वं त्रैलो क्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्ति ष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यता मुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक् पृथक् । तेनैवहेतुभूतेनवयजाताम्हेश्वरि ॥ कारणं सर्वभूतानां सएक परमे श्वरः । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्र ष्टाब्रह्मेतिगीयते ॥ विष्णु पालयि तादेवसंहर्त्ताहंतदिच्छया । इन्द्रा द्यालोकपाला सर्वेतद्वशवर्त्तिन ॥ स्वेस्वेधिकारेनिरता स्तेशासतित दाज्ञया । त्वम्परामकृति स्तस्यपूज्या सि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपे णतत्तद्विषययोजिता । स्वस्वकर्म प्रकुर्वन्ति न स्वतन्त्रा कदाचन ॥ य द्भयाद्वाति वातोपिसूर्यस्तपतियद्भ यात् । वर्षन्ति तोयदा कालेपुष्प न्तितरवोवने ॥ कालङ्कालयते का

लेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदा न्तवेद्योभगवान यत्तच्छब्दोपल क्षित ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंत न्मयं सकल जगत ॥ तस्मिस्तुष्टे ज गत्तुष्टप्रीणितेप्रीणित जगत । तदा राधनतोदेवि सर्वेषांप्रीणन भवेत ॥ तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुज पल्ल वा. । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथा सर्वे ऽमरादय ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात् पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा सुन्दर्यस्तथाजानीहिमुव्रते ॥ यथा गच्छन्तिसरितो ऽवशेनापिसरित्प तिम् । तथार्चादीनिकर्माणितद्द्दे श्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्य देवान्भक्तयायष्टुमिच्छति । तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ दातिसोध्यक्षस्तेदेवगणाः प्रिये ॥ ब हुनात्रकिमुक्तेनसत्यमेकव्यतेप्रिये - । ध्येय पूज्यः सुखाराध्यस्तंविना नास्तिमुक्तये ॥ मायासोनोपवासश्च कायक्लेशोनविद्यते । नैवाचारा दिनियमोनो पचाराश्च भूरिशः ॥ नदिक्कालविचारोस्ति न मुद्रान्यास संहतिः । यत्साधनेकुलेशानितंवि ना कोन्यमाश्रयेत ॥ * ॥ इतिश्री महानिर्वाणतन्त्रेसर्वतन्त्रोत्तमोत्त मेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

सदाशिवसंवादेजीव निस्तारोपाय प्रश्नोत्तरेपरब्रह्मोपासनोपक्रमोनामद्वितीयोल्लास ॥ २ ॥ * ॥ तृतीयोल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलौ पापयुगे घोरे तपोहीनेति दुस्तरे । निस्तारबीजमेतावद्ब्रह्ममन्त्रस्यसाधनम् ॥ साधनानिवहून्तानि नाना तन्त्रागमादिषु । कलौदुर्बलजीवानामसाध्यानिमहेश्वरि ॥ अल्पायुषः स्वल्पशक्ता अन्नाधीनासव प्रिये । सुआधनार्जनेव्यग्रा सदाचञ्चलमानसा ॥ समाधावस्थिरधियोयोगक्लेशासहिष्णव । तेषाञ्हिताय मोक्षायब्रह्ममार्गोयमीरित ॥ कलौनास्त्येव नास्त्येव सत्यंसत्यमयोच्यते । ब्रह्मदीक्षाविनादेवि कैवल्या यसुप्यायचेति ॥ * ॥ श्रुत्वासम्य क परब्रह्मोपासन परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्नाशङ्करं दरिप्रच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथितं यत्त्वयानाथब्रह्मोपासनमुत्तमम् सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद्ब्रह्मपदप्रदम् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकसुखसाधनम् । दृशाखिलजगदीशानतववाक्यात्तत्प्रुता ॥ यदुक्तकरणासिश्चोयथा ब्रह्मनिषेवणात् । गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यतथैवममसाधनात ॥ एगदेदितुमिच्छामि मदीयसाधनं परम् । ब्रह्मसायुज्यजननयत्त्वयाकथितम्प्रभो ॥ विधानकीदृशतस्यस । पनकेनवर्त्मना । मन्त्र कोवाचविद्धितोध्यनपूजादिकञ्चकिम् ॥ सविशेषसावशेषमामूलादक्तु मर्हसि । ममप्रीतिकरदेवलोकाना हितकारकम् ॥ कोह्यन्यस्त्वामृतेशम्भोभवव्याधिभिषग्गुरु ॥ इतिदेव्यावच श्रुत्वादेवदेवोमहेश्वर । उवाच परयाप्रीत्या पार्वतीं पार्वतीपति ॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ शृणुदेवि महाभागेतवाराधनकारणम् । तत्साधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ त्वपराप्रकृति साक्षाद्ब्रह्मण परमात्मन । त्वत्तोजातजगत्सर्वं त्वजगज्जननीशिवे ॥ महदाद्यणुपर्यन्त यदेतत सचराचरम् । त्वयैबोत्पादित भद्रेत्वदधीनमिद जगत ॥ त्वमाद्या सर्वविद्याना मस्माकमपि जन्मभ । त्वजानासिजगत्सर्वं नत्वाजानातिकश्चन ॥ त्वकाली तारिणी दुर्गा षोडशी भुवनेश्वरी । धूमावतीत्त्वबगलाभैरवी छिन्नमस्तका ॥ त्व मन्नपूर्णा वाग्देवीत्वदेवि कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपात्वसर्वदेवमयीतनू ॥ त्वमेवसूक्ष्मास्थूला । व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

कलि

राकारापि साकारा कलयावेदितम् इति॥ उपासकानां कार्यार्थं श्रेयसे जगतामपि । दानवानां विनाशाय धत्सेनानाविधास्तनूः ॥ चतुर्भुजा त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा तथा । त्वमेव विश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधारिणी ॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् । कथितं सर्वतन्त्रेषु भावाश्च कथितास्त्रयः ॥ पशुभावः कलौ नास्ति दिव्यभावोऽपि दुर्लभः । वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि कलौ युगे ॥ कुलाचारं विना देवि कलौ सिद्धिर्न जायते । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साधयेत् कुलसाधनम् ॥ कुलाचारेण देवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते । ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्यो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ध्यानेनमेध्यमखिलममेध्यं ज्ञानतो भवेत् । ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥ योज्ञानासि परब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम् । किमस्त्यमेध्यं तस्याग्रे सर्वं ब्रह्मेति जानतः ॥ त्वं सर्वरूपिणी देवि सर्वेषां जननी परा । तुष्टायां त्वयि देवेशि सर्वे षां तोषणं भवेत् ॥ सृष्टेरादौ त्वमेकासीत् तमोरूपमगोचरम् । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं परब्रह्मसिसृक्षया ॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया सृष्टमिदं जगत् । निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ॥ सद्रूपं सर्वतो व्यापि सर्वमावृत्य तिष्ठति । सदैकरूपं चिन्मात्रं निर्लिप्तं सर्ववस्तुषु ॥ न करोति न चाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति । सत्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोचरम् ॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महायोगिनी परा । करोषि पासि हंस्यन्ते जगदेतच्चराचरम् ॥ तव रूपं महाकालो जगत्संहारकारकः । महासंहारसमये कालः सर्वं ग्रसिष्यति ॥ कलनात्सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्तितः । महाकालस्य कलनात्त्वमाद्या कालिका परा ॥ कालसंग्रसनात् काली सर्वेषामादिरूपिणी । कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयते ॥ पुनः स्वरूपमासाद्य तमोरूपं निराकृति । वाचातीतं मनोगम्यं त्वमेकैवावशिष्यसे ॥ साकारापि निराकारा मायया बहुरूपिणी । त्वं सर्वादिरनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका ॥ अतस्ते कथितं भद्रे ब्रह्ममन्त्रोपदीक्षितः । यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं तव साधनात् ॥ नानाचारेण भावेन देशकालाधिकारिणाम् । विभेदात् कथितं भद्रे गुप्तचिह्नं ससाधनम् ॥ येऽधिकृतास्तथाऽत्याः ते सर्वफलभागिनः । भ

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि
ल्बिषा ॥ वहुजन्मार्जिते पुण्यै कु
लाचारे मतिर्भवेत । कुलाचारेणपू
तात्मासाक्षाच्छिवमयोभवेत्॥ यत्रा
स्तिभोगवाहुल्य तत्रयोगस्यकाकथा
।योगेपिभोगविरह कैालस्तूभयम
श्नुते ॥ एकश्चेत्कुलतत्वज्ञ पूजिते।
येनसुव्रते । सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चपूजि
तानात्रसंशय ॥ पृथिवी हेमसंपूर्णा-
द्त्त्वायत्फलमाप्नुयात । तस्मात्को
टिगुणपुण्यंलभते कैालिकार्चनात
॥श्वपचोपिकुलज्ञानी ब्राह्मणादति
रिच्यते । कुलाचारविहीनस्तुब्राह्म
णः श्वपचाधमः ॥ कैालधर्मात् परो
धर्मोनास्तिज्ञानेतुमामके । यस्या
नुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानीनरोभवेत्
॥सत्त्यंब्रवीमि ते देवि हृदिकृत्त्वाव
धारय । सर्वधर्मोत्तमात् कैालातप
रोधर्मोनविद्यते ॥ अयन्तुपरमोमा
र्गोगुप्तोस्तिपशुसङ्कटे।व्यक्तीभविष्य
त्त्यचिरात संप्रत्ते प्रवलेकलैा ॥ क
लिकालेप्रवृद्धेतु सत्त्यंसत्त्यंमयोच्य
ते। नस्यास्यन्तिविनाकैालानपशवो
मानवाभुवि ॥यदातुवैदिकीदीक्षा
दीक्षापैाराणिकीतथा । नस्थास्य-
तिवरारोहे तदैवप्रवल कलि ॥ य
दातुपुण्यपापानांपरीक्षावेदसम्भवा

। नस्थास्यतिशिवे शान्तेतदैवप्रवल
कलि ॥क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना य
दासुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले
शानितदैवप्रवल कलि ॥ यदातु-
म्लेच्छजातीया राजानोधनलोलुपा
। भविष्यन्ति महाप्राज्ञे तदैवप्रवल
कलि ॥ यदास्त्रियोतिदुर्दान्ता
कर्कशा कलहेरता । गर्हिष्यन्ति
स्वभर्त्तारतदैवप्रवल कलि ॥ य
दातुमानवा भूमैा स्त्रीजिता काम
किङ्करा । द्रुह्यन्तिगुरुमित्रादीन्
तदैव० ॥ यदाक्षोणीस्वल्पफलाते।
यदास्तोकवर्षिणः । असम्यकफलि
नोद्वक्षास्तदैव० ॥ भ्रातर स्वज
नामाश्चयदाधनकणेच्छया । मि
थ सम्प्रहरिष्यन्तितदैव० ॥ प्रक
टेमद्यमांसादैा निन्दादण्डविवर्जिते
। गूढपानंचरिष्यन्तितदैव० ॥ स
त्त्यत्रेताद्वापरेषु यथामद्यादिसेवन
म्। कलावपि तथाकुर्यात कुलधर्मा
नुसारत ॥येकुर्वन्तिकुलाचारंसत्त्य
पूताजितेन्द्रिया. । व्यक्ताचारा दया
शीलानक्लिानवाधते कलि ॥गुरु
शुश्रूषणेयुक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे
। अनुरक्ताः स्वदारेषु नहि० ॥ सत्त्य
व्रता'सत्त्यनिष्ठा' सत्त्यधर्मपरायणा'
। कुलसाधनसत्त्याये नहि० ॥ कुलमा

गैर्यातत्त्वा निशोधितानिच योगिने। येदद्यु सत्यवचसे नहि० ॥ हिंसा मात्सर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिता। कुलधर्मेषु नि ष्ठा येनहि०॥ कौलिकैः सह संसर्गवसति कुलसाधुषु। कुर्वन्ति कौलसेवां ये नहि०॥ नानावेषधरा कौला कुलाचारेषु निश्चला। सेवन्ते वा कुलाचारैर्नहि० ॥ जीवसेकादिसंस्कारा, पितृश्राद्धादिका क्रिया। येकुर्वन्तिकुलाचारैर्नहि० ॥ स्नानंदानं तपस्तीर्थव्रतं तर्पणमेवच। येकुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि० ॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेवच। नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्यानहि०॥ कौटिल्यात्सतहीनानां म्वच्छाना-कुलमार्गिणाम्। परोपकारव्रतिना साधनां किङ्कर कलि.॥ कलेर्दोषसमूहस्य महानेकोगुणः प्रिये। सत्यप्रतिज्ञकौलानांश्रेयः सङ्कल्पमात्रत ॥ अपरेतुयुगे देविपुण्यं पापञ्चमानसम्। न्हणामामीत कलै। पुण्य केवल नतुदुष्कृतम्॥ कुलाचारैर्विहीनाये सततासत्यभाषिण। परद्रोहपरायेचतेनरा कलिकिङ्करा.॥ कुलवर्त्मस्वभक्ताये परयोषित्सु कामुका। द्वेष्टार'कुलनिष्ठानां तेज्ञेया कलिकिङ्करा ॥

युगाचारप्रसङ्गेन कले प्राबल्य-लक्षणम्' सङ्क्षेपात् कथितस्म द्रेप्रीतयेतव पार्वति ॥ प्रकटेचकलौ देविसर्वे धर्माश्चदुर्बला। स्थास्यत्येक सत्यमात्रतस्मात सत्यमयोभवेत ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्ययत्कर्म कुरुतेनर। तदेवसकलं कर्मसत्यं जानीहिसुव्रते ॥ नहि सत्यात् परोधर्मो न पापम् अनृतात्परम्। तस्मात् सर्वात्मनामर्त्यं सत्यमेकंसमाश्रयेत ॥ सत्यहीनावृथा पूजा सत्यहीनोवृथा जप'। सत्यहीनं तपोव्यर्थमूषरेवपनं यथा ॥ सत्यरूपम्परम्ब्रह्म सत्य हि परमन्तप। सत्यमूला क्रिया सर्वा' सत्यात् परंतरं नहि ॥ अतएवमया प्रोक्तं कृच्छ्रे प्रबले कलौ। कुलाचारोपि सत्येनकर्त्तव्योव्यक्तभावत ॥ गोपनाद्धीयते सत्यं नगुप्तिरनृतंविना। तस्मातप्रकाशत' कुर्यात्कौलिक कुलसाधनम् ॥ कुलधर्मस्यगुप्त्यर्थं नान्नत स्याज्जुगुप्सितम्। यदुक्त कुलतन्त्रेषु नशक्त प्रबलेकलौ ॥ कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायांपादहीनक। द्विपादोद्वापरेदेविपादमात्रंकलौयुगे ॥ तथापिसत्य वलवत्तप: व-ल दयापिच। सत्यपादेक्लेशोपि

धर्मलोपः प्रजायते ॥ तस्मात्सत्य समाश्रित्य सर्वकर्माणिसाधयेत ॥ कुलाचार विनायच नास्त्युपाय कुले श्वरि । तत्रान्वतमवेशश्चेत् कुतो निःश्रेयसंभवेत ॥ सर्वथा सत्यपूतात्मासन्मुखेरितवर्त्मना । सर्वङ्कर्म नरः कुर्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम् ॥ दीक्षापूजाजपंहोमपुरश्चरणतर्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुसवनंसीमन्तोन्नयनं तथा ॥ जातकर्म तथा नाम चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृश्राद्धं कुर्यादागमसम्मतम् ॥ तीर्थश्राद्धंवृषोत्सर्गंशारदोत्सवमेवच । यात्रागृह प्रवेशञ्च नववस्त्रादिधारणम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च देवानां स्थापनन्तथा ॥ दिवाकृत्यं निशाकृत्य पर्वकृत्यन्तथैवच । ऋतुमासवर्षकृत्य नित्य नैमित्तिकञ्चयत ॥ कर्त्तव्यंयदकर्त्तव्यत्याज्यग्राह्यञ्चयद्भवेत् । मयोक्तेनविधानेन ततसर्वंसाधयेन्नर ॥ नकुर्य्याद्यदि मोहेनदुर्मत्या ऽश्रद्धयापिवा । विनष्ट सर्वकर्म्मभ्योविष्ठायासभवेत्कृमिः ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेशि प्रवलेकलौ । यद्यायत् क्रियते कर्म विपरीतायतद्भवेत् ॥ मन्मतासम्मतादीक्षा साधकप्राणघातिनी । पूजापिविफलादेवि हुतभस्मार्पणं यथा ॥ देवता कुपितातस्य विघ्नस्तस्यपदेपदे ॥ कलिकाले प्रवृत्तेतु न्यायामच्छास्त्रसम्मिके । येऽन्यमार्गे क्रियाकुर्य्यात समहापातकी भवेत ॥ व्रतोद्वाहौ प्रकुर्वाणोयोऽन्यमार्गेणमानव । सयातिनरकं घोरं यावच्चन्द्रदिवाकरौ । व्रतेब्रह्मवध प्रोक्तोब्राह्मोमाणवको भवेत् । केवलं शूद्रवाहोऽसौ चण्डालादधमोपिस ॥ उद्वाहितापियानारीजानीयात्तातुगर्हिता । उद्वोढापि भवेत पापीससर्गात्कुलनायिके ॥ वेश्यागमनजं पाप तस्यपुंसोदिनेदिने । तद्धस्तादन्नतोयादिनैवगृह्णन्तिदेवता ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्तन्मलपूयवत् । तयोरपत्यकानीन् सर्वधर्मवहिष्कृत ॥ दैवेपित्र्येकुलाचारेनाधिकारोस्यजायते ॥ अशाम्भवेनमार्गेण देवतास्थापनचरेत्- । नसान्निध्यभवेत्तत्रदेवताया कथञ्चन ॥ वृहाम्बुफलनाऽस्तिकाय क्लेशोधनव्यय ॥ आगमोक्तविधि हित्वाय श्राद्धंकुरुतेनर ॥ श्राद्धंतद्विफलंसोपिपितृभिर्निरकंव्रजेत् ॥ तत्तोयंशोणितसमं पिण्डोमलसमो

भवेत् । तस्मात्सर्व्वं प्रयत्नेन शाङ्करं मतमाश्रयेत ॥ बहुनात्र किमुक्तेन सत्यं सत्यं मयोच्यते । अशाम्भवकृतं कर्म्म सर्व्वं देवि निरर्थकम् ॥ अस्तु तावत् परो धर्म्मः पूर्व्वधर्म्मोऽपि नश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैव निष्कृतिः ॥ महद्दीरितमार्गेण नित्यनैमित्तिककर्म्मणाम् । साधनं यन्महेशानि तदेवतत्त्वसाधनम् ॥ विशेषाराधनं तत्र मन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् । शेषजकालरोगाणां श्रूयतां गदतो मम ॥ ॥ * ॥ इति श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे सर्व्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्व्वधर्म्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिस्तारोपायप्रश्ने परप्रकृतिसाधनोपक्रमो नाम चतुर्थोल्लासः ॥ ४ ॥ * ॥ यावद्भस्मपुरास्ति यावद्वाधरातले । यावद्देहमयो घोषस्तावज्जीवति कलि ॥ हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनम् । कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा ॥ एकाये । द्यूतक्रीडासाधनीभूतापाशस्य यस्मिन् भागे एकोऽङ्कस्तस्मिन् ॥ कलनम् । कलशब्दादौ । इन् ॥ कलयति कलयते वा । कलगतौ संख्याने च । अदन्तः । अच इः ॥

कलि. । स्त्री । कोरके । कलिकायाम् ॥ कलते । कलशब्दसंख्यानयोः । सर्व्वधातुभ्य इन् ॥

कल्लिक । पु । कोचवक इति शाडभापाप्रसिद्धे पक्षिणि । कोषे ॥

कलिका । स्त्री । अविकसितपुष्पे । कोरके ॥ वीणामूले ॥ पदसन्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । कला नाम भवेत् तालनियता पदसन्ततिः । कलाभिः कलिका प्रोक्ता तद्भेदाः षट् समीरिताः इत्यादि रूपगोस्वामिकृतगोविन्दविरुदावलीभाष्येऽवलोकनीयम् ॥ कलयति । कलगतौ संख्याने च । चुरादिः । अचः इः । स्वार्थे कन् ॥

कलिकापूर्व्वम् । न । अङ्गप्रधानान्यतर बहुकर्म्मसाध्यस्वर्गादिफलजनकापूर्व्वोत्पत्तौ तत्तत् प्रत्येककर्म्मजन्ये अदृष्टे ॥ इति स्मृतिः ॥

कलिकारः । पुं । धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिं करोति । कृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

कलिकारकः । पुं । नारदे ॥ पूतिकरञ्जे । लङ्काकरञ्जे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कलिकारी । स्त्री । उपविषप्रभेदे । लाङ्गल्याम् । गर्भपातन्याम् । अग्निमुख्याम् । विषलाङ्गलीया इति गौडभाषा ॥

कलिङ्ग. । पु । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे॥ कुटजवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ कलिङ्गा । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागेकृष्णातीरान्तर्गंशिवे । कलिङ्गदेश' सम्प्रोक्तोवाममार्गेपरायण इति ॥ कलिङ्गा क्षत्रिया. तेषांनिवासोजनपद' कलिङ्गा ।निवासेऽणोजनपदेलुप्। लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ न । कैाटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गस्कृति । अन्तर्भावितण्यर्थाङ्गमेर्ड । पृ० ॥ खचडिस्वेतिमुकुट.। कलिगायतीति स्वामी । के मूर्द्धिलिङ्गंचूडास्येति वा ॥

कलिङ्गक । पु।कलिङ्गार्थे॥ इन्द्रयवे॥

कलिङ्गा। स्त्री। नितम्बिन्याम् । योषिति॥ त्रिवृतायाम्॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्ज.। पु। कटे। चटाई सफ इतिभाषा ॥

कलित । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ वद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपाल: कुण्डलीदण्ड पाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा। कदाकालेमात कथयकलितालक्तकरसमिति ॥ विचारिते ॥

कलिदोषघ्न. । पु । कुलधर्मे ॥ कलिमलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कलावचाति दोषाढ्ये विषयासक्तमानस । कृत्वातुसकलंपापगोविन्दस्मरणाच्छुचि ॥ अतिपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिष मच्युतम् । भूयस्तपस्वीभवति पङ्क्तिपावनपावन ॥ आध्येनापिनमस्कार. प्रयुक्तश्चक्रपाणये । ससारस्थूलवन्धानामुद्वेजनकरोहिस ॥ इत्यादिपुराणवचनम् ॥ कलेर्दोषा. विहिता ऽकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणा. तान्स्मरणमात्रेणहन्तिनाशयतीतिव्युत्पत्ति.॥

कलिद्रुम. । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्द । पु । अद्रिविशेषे ॥ सूर्ये॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी॰ ड. । टाप्॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम् ॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रिय: । पु । नारदमुनो ॥ वानरे ॥ कले. प्रिय. । कलि.प्रियोयस्यवा॥

कलिमलापह । पु । संसारदु.खोपशमने ॥

कलिमारक. । पु । पूतिकरञ्जे । कण्टकवतिकरञ्जे ॥ कलिमारयति ॥

कलिमाल्यः । पु । पूतिकरञ्जे ॥

कलियुगम् । न । कलौ । अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादि यथा । माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः । अस्यावतारः कल्किः । पुण्यमेकपादम् । पापं त्रिपादम् । गङ्गातीर्थम् । शूद्रयोनिरग्निः । अन्नगताः प्राणाः । सार्द्धत्रिहस्तपरिमितो मनुष्यदेहः । अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः । भोजनपात्रस्य नियमो नास्ति इत्यस्य लक्षणम् ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अत्र षट् शककर्त्तारः । यथा । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिनाथौ विजयाभिनन्दनः । इमेनु नागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलाविति ॥ धर्मः सङ्कुचितस्तपोविरचितं सत्यञ्च दूरङ्गतो काधर्मस्ताक्षिजाश्च लुभितानाराव ग्रा मानवाश्च्यस्य माहात्म्यम् ॥ अत्र निस्ताराय आगमोक्तं ब्रह्मोपासनमेव सदाशिवेनोक्तम् ॥

कलियुगालय । पु । विभीतके ॥

कलिलम् । त्रि । गहने ॥ मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सलिकलीतीलच् ॥

कलिवृक्षः । पुं । विभीतके ॥

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारीसरा कुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित् । सक्षारा श्लेष्मजित्तिक्ता कटुका तुवरापि च ॥ तीक्ष्णोष्णा क्रिमिहृल्लघ्वी पित्तला गर्भपातनी ॥

कली । स्त्री । कलिकायाम् ॥

कलुष । पु । स्त्री । महिषे ॥ न । पापे ॥ त्रि । आविले ॥ लुषति । लुष हिंसायाम् । इगुपधेति कः । कस्य जलस्य लुषो घातक ॥ कलयति । वशी करोति वा । कलसङ्ख्याने । पुनश्चिकलिभ्य उषच् ॥

कलेवरम् । न । शरीरे ॥ कले शुक्रे मधुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठम् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कलोपजीवी । त्रि । वार्द्धुषौ ॥

कल्कः । पु । न । घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥ घृतेन तैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसम्बन्धेन साध्ये पिष्टौषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयऔषधद्रव्ये । तत्तु पञ्चकषायान्तर्गतदृषदिपेषितम् । यथा । द्रव्यमार्द्रंशिलापिष्टं शुष्कं वा जलमिश्रितम् । तदेव सूरिभिः पूर्वैः कल्कइत्यभिधीयते इति ॥ अस्य पूर्णवीर्ययाममेकं तिष्ठति ॥ शाठ्ये ॥ पापे । यथा । तपोनकल्कोऽध्ययनम

कल्प

कल्कइत्यादि॥ न। दम्भनि॥ चि। पापाशये। पापात्मनि॥ कल्यते। कल०। कृदाधारार्चिकलिभ्य क इति क॥

कल्कनम्। न। दम्भे॥ शाठ्ये॥ कथने॥ कलहे॥

कल्कफल। पु। दाडिमवृक्षे॥

कल्कि। पु। विष्णोर्भविष्यति दशमावतारे। विष्णुयश' पुत्रे॥ सतुकलिशेषे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति। यथा। सम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्यमहात्मन। भवनेविष्णुयशस: कल्कि. प्रादुर्भविष्यति॥ तस्य कर्मयथा। अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगतपति.। असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वित.॥ विचरन्नाशुना चौण्या हयेनाप्रतिमद्युति.। न्रुपलिङ्गच्छदोदस्यून कोटिशोनिहनिष्यति॥ इतिश्रीभागवतम्॥ विशेष कल्किपुराणादिषु द्रष्टव्य॥

कल्की। पु। कल्क्यवतारे॥ यथा। मत्स्य: कूर्मोवराहश्चनरसिंहोथवामन.। रामोरामश्चरामश्चबुद्ध कल्कीचतेदशेति॥

कल्प'। पु। शास्त्रे। यागक्रियायामुपदेशके वेदाङ्गविशेषे। यज्ञविद्यायाम्। बोधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे।

कल्प:

सूत्रग्रन्थ॥ अनुष्ठेयक्रम' कल्प॥ विधौ॥ कल्पतेऽनेनवा। कृपूसामर्थ्ये। अच। घञ्वा॥ प्रलये। संवर्त्ते॥ कल्पते समर्थो भवति। पुंसीति घ॥ ब्रह्मणोदिने॥ ब्रह्मणोदिनमेक: कल्प। ब्रह्मणोराचिश्चापर. कल्प॥ कल्पयति स्थिति प्रश्नयच्च। कृपू०। ण्यन्तात पचाद्यच॥ क्रमसन्दर्भेतु। चिंशत्कल्पैर्ब्रह्मणएकोमासो भवति। तेषां क्रमतो नामानि। यथा। श्वेतवाराह १ नीललोहित २ वामदेव ३ गाथान्तर ४ रौरव ५ प्राण. ६ बृहत्कल्प' ७ कन्दर्प ८ सद्य ९ ईशान १० ध्यान ११ सारस्वत' १२ उदान' १३ गरुड १४ कौर्म १५ अयंब्रह्मण: पौर्णमासी। नारसिंह. १६ समाधि: १७ आग्नेय १८ विष्णुज १९ सौर. २० सोमकल्प २१ भावन २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठ २४ आर्चिष' २५ वल्मीकल्प २६ वैराज. २७ गौरीकल्प २८ माहेश्वर २९ पितृकल्प ३० अयंब्रह्मणो मावास्या। इति क्रमसन्दर्भे प्रभासखण्डम्॥ एताद्दशैर्द्वादशमासैर्ब्रह्मणा संवत्सरोभवति। एववर्षशतंब्रह्मणआयु.। तत्र पञ्चाशद्वर्षात्मकी

ता। एकपञ्चाशदारम्भे अधुनान्वे तवाराह कल्प.। इति महाभारतम्॥ विकल्पे॥ कल्पवृक्षे॥ न्याये॥ एषोऽत्र कल्प उचित इत्यर्थ॥ व्याकरणस्य प्रत्ययविशेषे। सर्वसुबन्ततिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति। तत्रवाच्यलिङ्ग। यथा ईषदूनो विद्वान् विद्वत्कल्प। ईषदूनं पचति पचतिकल्पम्॥ त्रि। उत्तरपदस्थ स्वसदृशे॥ यथा पितृकल्प.॥ कल्पयति मनोरथम्। अच्॥ । कल्पनम्। घञ्॥

कल्पक.। पु। नापिते॥ कर्चूरे॥ कल्पकारके॥ कल्पते। कृपू॰। ण्वुल्॥

कल्पक्षय.। पु। प्रलये॥

कल्पतरु.। पुं। कल्पवृक्षे॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य तरु.। सम्बन्धसामान्यभावेऽत्र षष्ठी॥

कल्पनम्। न। कृप्तौ॥ छेदे। कर्त्तने॥ कल्पते। नन्द्यादित्वात् ल्यु॥

कल्पना। स्त्री। करिसज्जनायाम्। नायकस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोपणेन करिण सज्जीकरणे॥ अनुमितौ॥ रचनायाम्॥ यथा प्रबन्धकल्पनाकथा॥ सम्पादनायाम्॥ कल्पनम्। कृपू॰। ण्यन्त.। ण्यासश्रन्थे तियुच्। टाप्॥

कल्पनाकाल'। त्रि। विशुद्धादावस्थिरे कल्पनाकालभाविनिमनस्यन्तर्वे सम्माने॥

कल्पनी। स्त्री। कर्त्तर्याम्। कैंची इति भाषा॥ इति हेमचन्द्र॥

कल्पपादप.। पुं। देवतरौ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य पादप॥ अस्यदानविधिर्दानसागरे द्रष्टव्य.॥

कल्पपाल। पु। शौण्डिके॥

कल्पलतादानम्। न। महादानविशेषे॥

कल्पवृक्ष.। पुं। सुरद्रुमे॥ कल्प. सङ्कल्पितोऽर्थ तस्य वृक्ष.। सम्बन्धसामान्यभावेऽत्र षष्ठी॥

कल्पान्त:। पुं। प्रलये॥ कल्पस्य ब्राह्मदिनस्य अन्तोऽवधि.॥

कल्पित.। पु। सज्जितगजे॥ त्रि। रचिते॥ अर्पिते॥ आरोपिते॥ कल्पितमिखिल विश्वमिति वेदान्तसिद्धम्। ब्रह्मणि जगत: कल्पितत्वम् आत्मनि चाहङ्कारादे: कल्पितत्वं तत्त्वविदां सुस्पष्टम्॥ कल्पितस्य चाधिष्ठानादनतिरेक.॥ यथोक्तं हस्तसंक्षिप्तायाम्। अधिष्ठानावशेषो हि नाश कल्पितवस्तुन इति॥

कल्प्य.। त्रि। कल्पितुं योग्ये॥

कल्मष:। पु। नरकविशेषे॥ न। पा

पे ॥ हस्तिपुच्छे ॥ त्रि । मलिने ॥ शुभकर्म स्यति समाप्तिं करोति । षो न्तकर्मणि । आतोनुपेतिक । पृ० ॥ लक्षणत्वे ॥

कल्माष । पु । राक्षसे ॥ चित्रवर्णे ॥ कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे ॥ ग न्धशालौ ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ क लयति । कल० । क्विप् । कल् । मा षयति । अभिभवति वर्णान् माष. । मषहिंसायाम् । इन्यथ्योश्चेति चु रादौ पाठा णिच् । कल्माषेमा ष श्चेति कल्माष ॥

कल्माषकण्ठ. । पु । शिवे ॥ इतिहा रावली ॥

कल्माषपाद. । पु । सौदासन्टपे ॥

कल्माषी । स्त्री । शबलायाम् ॥ अन्य तो ङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥ सज्जे ॥ त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ उपा यवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दक्षे ॥ कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् । अघन्यादयश्चेतिकलेर्यक् ॥ यद्वा । कल्यते । कलगतौ सङ्ख्यानेच । चुरादिरदन्त । अचोयत ॥ कलासु साधुर्वा । तत्र साधुरितियत् ॥

कल्यजग्धि । स्त्री । प्रातराशे । प्रात र्भोजने । कलेउ कलेवा इतिभाषा ॥

कल्यपाल. । पु । }
कल्यपालक. । पु । } शौण्डिके ॥

कल्यवर्त्त । पुं । प्रातराशे ॥ इतित्रिका ण्डशेष: ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ हरीतक्याम् ॥ टाप् ॥ शुभात्मिकायां वाचि ॥

कल्याणम् । न । अक्षयस्वर्गे ॥ मङ्गले । शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि । शुभयुक्ते ॥ कल्येप्रात. काले अणय ते । अण शब्दे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ स्त्री । बह्वादिभ्यश्चेति ङीषि क ल्याणी ॥

कल्याणकृत । त्रि । शास्त्रविहितकारि णि ॥ कल्याणं करोति । डुकृञ् । क्विप । तुक ॥

कल्याणगुणम् । न । श्रद्धावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतम. । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धि: । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोग: । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । गुरौकेन्द्रेत्रिकोणेवारविर्क्षा भेचकर्मणि । कल्याणयोगेभूपस्य यातु कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च । त्रिकोणगे शुभेखेटे सबले वाद्वितीयगे । कल्याणसंज्ञोयोगोयं यायिना मङ्गलप्रदइति ॥

कल्याणबीज । पु । मसूरे ॥ इतिरा

॥ पृथ्व्याम् । कारव्याम् ॥ कवरी केशाना सन्निवेशविशेष. सा इव ॥ शाकभेदे ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । अच् । गौरादि । कस्यशिरसोवरी ॥ यद्वा । कूयते । कुशब्दे । कोरन् । जानपदेतिङीष् ॥ कशिरो वृणोति आच्छादयति कं कृष्णवर्णं वृणोति वा । पूर्ववदच् ङीषौ ॥ तु ज्याम् । बर्बरायाम् ॥

कवर्ग । पुं । कादिपञ्चसु ॥

कवर्गीय. । पुं । कवर्गभवेवर्णे ॥ भवार्थे वर्गान्ताच्चेति छ' ॥

कवल: । पुं । ग्रासे ॥ चिलिचिमे । वेलेमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ केन वलते । वल० । अच् ॥

कवलित: । त्रि । भुक्ते ॥ ग्रासे ॥

कवस. । पु । उरश्छदे । कवचे ॥ कौति । कु० । अतन्यस्रीत्यादिना कौतेरस. ॥

कवाटम् । न । कपाटे ॥ क वातम् वटति । वटवेष्टने । कर्मण्यण् ॥ कुड् शब्दे । कुद्रोरप् । कव शब्दम् अटतिवा । अटगतौ । पचाद्यच् । कवच्चोष्ण इत्ययोगविभागात् को' कवादेशो वा ॥

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेटु इति गौडभाषाप्रसिद्धे दृक्षविशेषे । वक्राग्रे । कपोतवक्रे ॥

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाट्याम् ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

कवारम् । न । पद्मे ॥ इतित्रिकाण्डशेष' ॥

कवि । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ सूरौ । भास्करे ॥ काव्यस्यकर्त्तरि ॥ सर्वपर्य्यायीनां कवय' ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि सर्वज्ञे । सर्वदृशि ॥ सूक्ष्मार्थविवेकिनि । मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कु० । अच इ: ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति हलायुध' ॥

कविका । स्त्री । खलीने । कडि आखी इति खगाम इतिख्याते ॥ केविकापुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कषाया रुचिकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातशमनी वलवर्द्धनी ॥ कवते कौति वा । कुङ् शब्दे । कुशब्देवा । अच इ' । कवि' । स्वार्थे कन् । कृञादिभ्यावुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठ' । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कविकर्म्मे । काव्ये ॥ कवे: कर्मभावोवा । तल् ॥ कविता वनिता वापि आयातासुखदायिनी ॥

कशेरु । पुं । न । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधं तत्तु महद्राजकशेरुकम् । मुस्ताकृति लघु स्यात्तच्चिबोटमिति स्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीतमधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाहघ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरं स्मरम् ॥ पु । भारतवर्षान्तःपातिद्वीपविशेषे ॥ कं शृणाति । शॄ हिंसायाम् । बाहुलकादुः शिरसः शकृतेरेरङादेशः ॥ शबजातौ ॥

कशेरुकम् । न । तृणकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कं वायुं शृणाति । शॄ० । केन शीर्यते वा । केऽशरु कृवाश्ये भ्यः । संज्ञायां कन् । केशावृतिह्रस्व ॥ यद्वा । कश्यते कशति वा । कशशब्दे । बाहुलकादेरु । स्वार्थे कन ॥

कशेरू । स्त्री । तृणकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ शबजातौ ॥ कं शृणाति । शॄ० । केऽशरु कृवाश्ये भ्यः ॥

कश्चन । अ । कश्चिद ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अविषये । कोऽपि इति भाषा ॥ अर्थान्तरभूते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ वि । मलिने ॥ कशनम् । कशगतौ । कुटिकशिकौतिभ्य प्रत्ययस्य मुडिति कल ॥

कश्मीर । पु । काश्मीराख्ये देशे ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जायते । सप्तम्यां जनेर्डः ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जन्मास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये ॥ मद्ये ॥ कश्यतेऽनेन वा । कश० । बाहुलकाद्य ॥ वि । कशार्हे ॥ कशा चर्मयष्टि । तद्घात उपचारात कशा । ताम् अर्हति । दण्डादित्वात् यत् ॥

कश्यप । पु । मुनिविशेषे । कलागर्भजे मरीचिमुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत मरीचिरिति विश्रुत । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात् स कश्यप ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतसूर्यस्तवाध्याय ॥ कश्यं मद्यं पिबति पाति वा । पा० सुपीति क ॥ मीनप्रभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दन । पु । गरुडे ॥ इति हलायुध ॥ कश्यपस्य नन्दन ॥

कष । पु । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कसौटी इति भाषा ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे ॥ कषति । कष हिंसायाम् । प

वाश्च ॥

कषण । पु । अपक्वे । अम्लाटे ॥ न । घर्षणे । काषे ॥ कण्डूयने ॥

कषमाण । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कषाकु । पु । अग्नौ ॥ सूर्ये ॥

कषाय । पु । श्योनाकवृक्षे । रागे ॥ मनःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ चायविक्षेपाभावेऽपि चित्तवृत्ते रागादिवासनया स्तब्धीभावादखण्डवस्त्वनवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ धववृक्षे ॥ त्रि । तुवररसवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रितवर्णे ॥ पु । न । क्वाथे । निर्यासे । क्वाथरसे ॥ यथा त्रिफलाकषाय । स पञ्चविधो यथा । स्वरसश्च तथा कल्कः क्वाथश्च हिमफाण्टकौ । ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैते लघवः स्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कषैला इतिप्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्तस्योत्पत्तिरित्याह शिवदासः । तुवरे ॥ कषायोरोपणोग्राही स्तम्भनः शोधनो हिमः । कफशोणितपित्तघ्नो जिह्वाजाड्यकरो लघुः ॥ कषति कण्ठम् । कष० । बाहुलकादायः ॥

कषायकृत् । पु । रक्तलोध्रे ॥

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगिनि पञ्चक्षीरद्रुमक्वथिततोये । प्लक्षाश्वत्थोदुम्बरशिरीषवटसम्भवे कषायजलैरित्युक्ते ॥

कषाययावनाल । पु । तुवरयावनाल धान्ये ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । सखुआ० इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ लकुचवृक्षे ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ विषयेषु सरागे ॥

कषि । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष० । खनिकषीभ्यादिना इः ॥

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति । कष० । कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ खनित्रे ॥ कषत्यनया । पूर्ववदीकन् ॥

कष्टम् । न । पीडाभावे । कृच्छ्रे । व्यायामे ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ जुगुप्सिते ॥ दोषविशेषे ॥ कष्टत्वं यत्रगमो दुरायत्तो भवेदिति सम्प्रयाम् ॥ कषतिस्म कष्यतेस्म वा । कष० । क्त । कृच्छ्रगहनयोः कषइतिनेट् ॥

कष्टकारक । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥

कष्टस्थानम् । न । पीडाकुलस्थले । दुःखजनक स्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकवृक्षे ॥ त्रि

। कासम्रे ॥

कसेरु । पु । कशेरौ । गुण्डकन्दे । सुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुक । पु । } कशेरुणि ॥
कसेरुका । स्त्री । }

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिच्चटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तू
कस्तूरिका । स्त्री । } र्य्याम् ॥

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्यायाम् ॥ कस्तूरिका कटुस्तिक्ता क्षारोष्णा शुक्रला गुरु । कफवातविषच्छर्द्दिशीतदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ सा चत्रिविधा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरी कपिलच्छाया कस्तूरी त्रिविधा मता ॥ कामरूपोद्भवा श्रेष्ठा नैपाली मध्यमा भवेत् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरी ह्यधमा स्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्याः । कसगतौ । ख० ऊर. । पृषोदरादिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासायाम् ॥

कह्लारम् । न । श्वेतोत्पले । सौगन्धिके ॥ कस्य जलस्य ह्लार इव । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

काह्व । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इति शब्देन के जले वा । ह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायां शब्देच । मू० । क' ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वह्निलोहके ॥ ताम्रं त्रपुज माख्यातं कांस्य घोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यंद्वयोस्तरणिरङ्गयो. ॥ कांस्यस्य तु गुणा ज्ञेया स्वयोनिसदृशाजनै । संयोगजप्रभावेण तस्यान्येपिगुणा. स्मृता ॥ कांस्य कषायं तिक्तोष्ण लेखनं विशदसरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं,कफपित्तहर परम् ॥ * ॥ अस्यशोधनम् । पत्त्रीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत । निषिञ्चेत्तत्तप्तानि तैले तक्रेच काञ्जिके ॥ गोमूत्रेच कुलत्थानां कषायेच त्रिधात्रिधा । एवं कांस्यस्य शुद्धिः सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेणसम्पिष्टोगन्धक स्तेनलेपयेत । समेन कांस्यपत्राणिशुद्धान्यम्लद्रवै र्मुहुः ॥ ततोमूषापुटे धृत्वापचेद्गजपुटेनच । एवपुटद्वयात् कांस्य रीतिश्चम्रियतेध्रुवम् ॥ इतिभावप्रकाश ॥ कंसीयस्य

विकारः कंसीयपरशव्ययोरितियञ् । छत्रचम्बुक ॥

कांस्यकम् । न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकारः । पु । कांसकारः । कसेरा इति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्यं करोति । डुकृञ् ० कर्मण्यण् ॥

कांस्यनीलः । पु । अञ्जनविशेषे । मृपालस्थे । हेमतारे ॥

काकः । पु । आत्मघोषे । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ वृक्षविशेषे । शिरोऽवक्षालने ॥ परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके ॥ न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानां समूहः । तस्य समूह इत्यण् ॥ कायति । कै शब्दे । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥

काककङ्गुः । पुं । चीनके । चीणा इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घाख्ये ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री । } गुञ्जायाम् ॥ काकवर्णा चिञ्चा । गौरादि ॥
काकचिञ्चि । स्त्री ।
काकचिञ्ची । स्त्री ।

काकच्छद । पु । }
काकच्छदि । पु । } खञ्जनपक्षिणि ॥

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामाख्याते वृक्षविशेषे । काकनासिकायाम् । नदीकान्तौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकस्य जङ्घायाम् ॥

काकजम्बु । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काकजम्बू । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्काकणन्तिकावर्णं मपाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैव सिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ यादृच्छिकन्याये ॥ समासाच्च तद्विषयादिति छः । अस्माद्देवप्रापकादि इवार्थे समासः । सच सुप्सुपेति वा । चाविवार्थौ । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । इति विषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रियावाचिनौ । तत्र काकागमनं देवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्यूपनिपातस्य । तालेनतु य काक

स्यवधः स देवदत्तस्य दस्युना वधस्तोप मानम्। इति वधादि काकतालीयादि शब्दवाच्यः सम्पद्यते॥ काकतालसमागमसदृशश्चोरसमागम इति समासार्थः। तत्प्रयुक्त काकमरणसदृशस्तु प्रत्ययार्थ ॥

काकतिक्ता। स्त्री। काकचिञ्चायाम्॥

काकतिन्दुक। पु। काकेन्दौ। काकपीलुके। माकडाकेन्दु माकडागाब् काकतेदु इतिच गौडभाषा॥ काकानाम् काकवर्णो वा तिन्दुकः॥

काकतुण्ड। पु। कालागुरुणि॥

काकतुण्डफला। स्त्री। काकनासायाम्॥

काकतुण्डिका। स्त्री। काकचिञ्चायाम्॥

काकतुण्डी। स्त्री। राजरीत्याम्। राजपीतल इति भाषा॥ कौआडोडी इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। काकादन्याम्॥

काकध्वज। पु। वाडवाग्नौ॥

काकध्वजा। स्त्री। धूमावत्याम्॥

काकनामा। पु। वकवृक्षे॥ इति रत्नमाला॥

काकनास। पु। विकङ्कतवृक्षे॥

काकनासा। स्त्री। काकजङ्घावृक्षे॥ काकस्यनासेव फलमस्याः। काकनासा कषायोष्णा कटुका रस पाकयोः। कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथार्शश्चित्रकुष्ठनुत्॥

काकनासिका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। कौवाठोंठी लिख्यातौषधौ॥ रक्तत्रिवृति॥

काकपक्ष। पु। शिखण्डके। मस्तकपार्श्वद्वये केशरचनाविशेषे। पट्टे इति भषा॥ यथा। बालानान्तु शिखा प्रोक्ता काकपक्षः शिखण्डकः इतिहलायुधः। काकस्य पक्ष इति॥

काकपद। पु। रतिबन्धविशेषे॥ यथा। पादौ द्वौ स्कन्धयुग्मस्थौ चिबुकाक्लिष्ट भगेलघु। कामयेत् कामुकीं कामी बन्धः काकपदो मत इति॥

काकपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्॥

काकपीलु। पुं। काकतिन्दुके। कुचला इति भाषा॥ श्वेतगुञ्जायाम्॥ काकतुण्ड्याम्॥ काकैः पील्यते। पीलप्रतिष्टम्भे। बाहुलकादु॥

काकपीलुक। पु। काकपीलौ॥ काकानाम् पीलुरिव। इवेप्रतिकृतावितिकन्॥

काकपुच्छ। पुं। पिके॥

काकपुष्ट। पु। कोकिले॥ काकेन पुष्ट॥

काकपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे॥

काकपालः । पु । निम्बवृक्षे ॥ इतिरा-
जनिर्घण्ट. ॥

काकबलिः । पु । काकसम्प्रदानकश्रा
द्धे ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरु । पु । पेचके ॥

काकमद्गुः । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्द. । पुं । महाकालमलतायाम् ॥

काकमर्दक. । पु । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहु
फलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । मको
य इतिभाषा ॥ काकमाची त्रिदो-
षघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता
रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजि
त् । कटु नेत्रहिता हिक्काछर्दिहृद्रोग
-नाशिनी ॥ काकमाचिजनित मृदु
शाकं वेसवारमिलितेनसुवासम् ।
तप्ततैलतलनेन सुपाककैरवाप्यम
मृतं सुखवासम् ॥ काकान् मन्यते
। मनिकारणोच्छायपूजनेषु । क
र्मण्यण् । आगमशासनस्यानित्य
त्वान्नुम् ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगा
नी इतिगौडभाषा ॥ ईषत् कम्
ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः । काकेन

ईषज्जलेन मुद्ग गच्छति । गमश्चेति
ड. ॥ यद्वा । काका मुद्गा हर्षं प्रा
प्ता यस्याम् ॥

काकयव । पु । आगडा इतिगौडभाषा-
प्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इतिम
हाभारतम् ॥

काकरिपु । पु । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरुक । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥
दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्ध
ने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पु । द्रोण
काके ॥

काकलक । पु । कण्ठमणौ । ग्रीवाया
मुन्नतप्रदेशे ॥

काकलि । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्व
नौ ॥ ईषत्कल काकली । ईषद
र्थेचेतिकोः कादेश । गौरादित्वा
न्ङीप् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्बीजायाम् ।
रसाधिकायाम् । सूक्ष्मायाम् । कि
समिस् इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घ
ण्ट ॥

काकलीरव । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

घ्यनुपादेयत्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकशीर्ष । पु । वकवृक्षे ॥

काकस्फूर्ज्ज । पु । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप ॥

काकाक्षिगोलकन्याय । पु । एकमेव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षु सम्बन्धिस दुभयचक्षु कार्यकारकमित्यर्थनिष्ठे. दृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्येवाङ्ग नासारूपं फलमस्या । जातेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्ड । पु । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिंब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । चिंचायाम् । गृध्रनख्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्याम् ॥

काकार' । त्रि । जलस्याविषि ॥ कज लम् आकिरति । क्ट° । आङ पूर्वे. कर्मण्यण् ॥

काकारि । पु । पेचके ।

काकाल: । पु । द्रोणकाके ॥ काका इतिरवं लाति । ला° । क ॥

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दशकद्वये ॥ काठा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे मानदण्डस्यतुरीयेशे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौडी इतिभाषा ॥ उन्मानांशे ॥ उद्मानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककलौल्ये । घञ । काकमणति । अणश ब्दे । अण् । पृ° ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे । पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके ॥ उद्मानतुर्यांशे ॥ काकनम् । कक° । घञ । काकमनिति । अनप्राणने । अण् । पृ° ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकु । स्त्री । शोकभीत्यादिभि. कामक्रोधादिभिर्वाध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ कक्यते । ककलौल्योपतापयो ॥ वाहुलकादुण ॥

काकुत्स्थ । पु । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्ये राजनि ॥ पुरा किल पुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतोविष्णोरंशाऽवतीर्ण:

कश्चिदैक्ष्वाके राजा देवैः सह सम-यवन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधारिणो महेन्द्रस्य ककुदिस्थित्वा पिनाकिलीलया निखिलमसुरकुलं निहत्य ककुत्स्थसञ्ज्ञालेभे इतिपौराणिकी कथात्रानुसन्धेया ॥ यथाहरघुवंशे कालिदासः। महेन्द्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयतिप्राप्तपिनाकिलीलः। चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थली: प्रोषितपत्रलेखा इति ॥ श्रीरामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्यम्.॥ शिवादिभ्योऽ

काकुदम्। न। तालुनि। जिह्वेन्द्रियाधिष्ठाने। तालुआ इतिभाषा॥ काकुर्जिह्वा सा उद्यते ऽस्मिन्। अनेकार्थत्वाद्वदि वस्‌धेपणेवर्त्तते। घञर्थे कः। पृषोदरादित्वादेकारस्योकारस्यलोप.। प्रकन्धुवत परहूपंवा। तुदेर्वाऽधिकरणे कः।पृषोदरादित्वा त्तुलोपः॥ ईषत् कवते वा। कुङ्शब्दे। अब्दादित्वात् साधु ॥ यद्वा। निश्चेष्ट ककुदशिरः। ककुदे भवम्। अण् ॥

काकुत्तम्। न। विकृतशब्दे ॥ काकु त्व तद्रुतञ्च ॥

काकेक्षुः। पुं। खवमके। इक्षुगन्धाख्येक्षौ। खागड़ा इतिगौड़भाषा ॥

काशे ॥

काकेन्दु.। पु। काकतिन्दुके। कटतिन्दुके। कुचला इतिभाषा॥ काकानां काकवर्णोवा तिन्दु। पृ॰ ॥

काकेष्ट.। पु। निम्बवृक्षे ॥

काकोचिक। पु। काउची इतिगौड़भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे। काकोच्याम्॥

काकोची। स्त्री। काकोचिके मत्स्ये॥

काकोदर। पु। सर्पे। पचाद्यच्यवसि ॥ काकस्येव उदरमस्य॥ यद्वा। ईषत् अकति। अक॰। ईषदर्थे चेतिकोः कादेश। काकमीषत्कुटिलगतिमत् उदरमस्य॥

काकोदुम्बर.। पु। मलपूवाम्। अधनेफलायाम्। काकडुमुर इतिगौड़भाषा। फेगड़ा फेगुआ इतिपर्वतीय भाषा॥

काकोदुम्बरिका। स्त्री। काकोदुम्बरे। कठूम्बरी काष्ठोडुम्बर इतिचख्याते॥ काकप्रिया उदुम्बरी। संज्ञायांकन्॥

काकोल.। पु। कुलाले॥ द्रोणकाके॥ काकयति। कक लौल्ये। स्वार्थेण्यन्तः। वाहुलकादोलच्॥ सर्पे॥ शूकरविशेषे॥ काकोली नामख्यातौषधिविशेषे॥ न। नरकविशेषे॥ पुं न। कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे॥

काकोलमुग्रतेज स्यात् कृष्णच्छविम हाविषम् ॥ ईषत् कोलति । कुल संस्थाने । अच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेश. ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् । स्वादुमांस्याम् ॥ जायते क्षीरकाकोली महामेदोद्भवस्थले । यत्रस्यात् क्षीरकाकोली काकोलीतत्रजायते ॥ पीवरी सदृश कन्द सक्षीरः प्रियगन्धवान् । साप्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोली लिङ्गमुच्यते ॥ यथास्यात् क्षीरकाकोली काकोल्यपितथाभवेत् । एषा किञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोयमुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्रलमधुरं गुरु । बृंहणं वातदाहास्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकानश्कोल यति । कोलृ स्त्यानपणे । अन्येभ्योपीतिड. । शकन्ध्वादि. ॥ अस्याः स्थाने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काक्ष' । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितोऽक्षः कुत्सितोक्षोऽस्य वा । कापथ्यक्षयोरिति कादेशः ॥

काक्षसेनि. । पु । अभिप्रतारिनामनि नृपविशेषे ॥ काक्षसेनस्या पत्यम् । अतइञ ॥

काक्षी । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ कक्षेभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

काक्षीव. । पु । }
काक्षीवक. । पुं । } शोभाञ्जनवृक्षे॥

काग । पु । काके ॥ इति जटाधरः ॥

कागद । पु । न । कागजइत्याख्यो भाषाप्रसिद्धे शयपत्रे ॥ यथोक्त मन्त्रकल्पद्रुमोक्त हनुमत्कवचे । भूर्जेवा वसने रक्ते क्षौमेवा तालपत्रके । कागदेवाष्टगन्धेन पञ्चगन्धेनवा पुन ॥ त्रिगन्धेनाथ वैकेन विलिख्य धारयेन्नर इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ काङ्क्ष इच्छायाम् । गुरोश्चहल्यः । टाप् ॥

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

काचः । पुं । शिक्ये । छींका इतिभाषा ॥ मणौ ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । अस्मिन्नपितमोभूतेनातिरूढेमहागदे । चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षेचविद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसिभ्राजिष्णूनीव पश्यति । सएवलिङ्गनाशस्तुनीलिका काचसंज्ञित इति ॥ क्षारे । मृत्तिकाविशे

षे। कोङ्ग इतिभाषा॥ न। सिक्थके। सीधा मैण मोम इतिच भाषा॥ काचलवणे॥ कचते कच्यते ऽनेनात्र वा। कचबन्धने दीप्तौच। घञ्। नक्कादेरितिकुत्वंन॥ णिजन्तात् पचाद्यच्वा॥ काचते। अच्। प्रभाद्यण् वा॥

काचकः। पु। काचशब्दार्थे॥

काचकूपी। स्त्री। सीसी इति ख्याते काचपात्रे॥

काचकोषः। पु। लालटेनाख्ये आधाररकविशेषे॥

काचनम्। न। पत्रनिबन्धने॥ इतित्रिकाण्डशेष॥

काचनकम्। न। पत्रनिबन्धने॥ लेखो निबध्यते येन तत्र काचनकाभिधे सिद्धागावली॥

काचनकी। पुं। तालिके। लेखे। लिपौ इतिजटाधर.॥

काचनी। स्त्री। लिखितस्य निबन्धने। तालिके॥

काचभाजनम्। न। काचपात्रे। शिशुपाले॥ काचस्थभाजनम्॥

काचमलम्। न। काचलवणे॥

काचलवणम्। न। काचलूण इति प्रसिद्ध लवणविशेषे। नीले। काचे। शौर्चलवणे॥

काचसम्भवम्। न। काच लवणे॥

काचसौवर्चलम्। न। काचलवणे॥

काचस्थाली। स्त्री। पारुलगाछ इति गौडभाषा प्रसिद्ध वृक्षे। पाटलायाम्। फलेरुहायाम्॥ काचपात्र॥ काचस्य चारस्य स्थाली पात्रम्॥

काचाक्ष। पु। कपर्द्दकाक्षे। हरवके॥

काजिघ। पु। काञ्चने। शातकुम्भे॥ छिमडा इति गौडभाषा प्रसिद्ध क्षेमगडे॥ मृषिके॥

काचित। अ। काचन। कापिक्कीरत्यर्थे॥

काचित। त्रि। शिक्यारोपिते पदार्थे। शिक्यिते॥ काचेधृतम्। प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इति णिच। क्त॥

काचिम। पु। देवकुलोद्भववृक्षे। भद्रो इतित्रिकाण्डशेष॥

काच्छ। त्रि। कच्छदेशोद्भवे॥ कच्छेषु भव.। अण॥

काञ्चन। पु। कचनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे। तस्य तस्य पर्याया। रक्तपुष्प। कोविदार.। युग्मपत्र। कुण्डल:॥ द्वितीयस्य। काञ्चनाल। कर्बुदार। पाकारिरिति॥ चम्पके॥ नागकेशरे॥ उदुम्बरे॥ धुस्तूरे॥ न। स्वर्णे। हेम्नि॥ किञ्जल्के। पद्मकेशरे

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादिल्युः ॥

काञ्चनक । पुं । शालेर्जातिविशेषे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम्॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिणीलतायाम् ॥

काञ्चनगिरिः । पु । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । न । आहुल्यवृक्षे । हलराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे॥

काञ्चनारः । पु । कोविदारे । युगपत्रके॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंसगण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोपि तद्वत्स्यात्तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं सङ्ग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनाल । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पु । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्याह्वया आह्वा यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्च्यतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । करणेतिल्युट् । टिड्ढेतिङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चि । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले ॥ इनन्तात् सञ्ज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्चीविष्णुकाञ्चीकाञ्चीयुग्मं सम्मतम् । एतास्तु पृथिवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन ॥ एताः सप्तपुर्यः ॥ काशीशिवत्रिशूलस्था काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणाङ्गत्वात् दधार द्विजपुङ्गवा इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत् पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडशज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इत्यभेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादितिपाक्षिकङीप् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इतिहलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इतिभा

ता ॥

काञ्जी । स्त्री । महाद्रोणावृक्षे ॥

काठ । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानान्धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्योधर्मवदिति गोत्र चरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोतीत स्पष्टमग्रे भविष्यति । इतिपाठयतांग्रन्थे काठिन्यंकुत्रवर्त्तत इतिकश्चिविडम्बनम् ॥

काठिन्यफल । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काण' । पु । काके । वायसे ॥ त्रि । एकचक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ योगविशेषे । यथा । रवौज्येष्ठा सोमेऽभिजित भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधेऽश्विनी भरणीच गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौचित्राचेत् काणयोगोभवति ॥ कणनिमीलने । अस्मात घञ ॥

काणूक । पुं । करटे । वायसे ॥ कणति । कण॰ । उकणिभ्यामूकोकणाभ्यूकण् ॥

काण्ड. । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ ......। मुद्दा इतिभाषा ॥ वाणे । अर्थे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रकरणे । कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । प्रकोष्ठे ॥ नाडीस्कन्धे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि । निर्जनस्थाने ॥ षोडशहस्तप्रमाणे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ताड्ड । कादिम्ध'कित । अनुनासिकस्येतिदीर्घ. ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । ड । बाहुलकाद्दीर्घ. ॥ न । सन्धिविच्छिन्नैकखण्डास्थिनि ॥

काण्डकटुक' । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डक । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलक' । पु । लोध्रे ॥

काण्डगुण्ड । पु । दीर्घकाण्डे । कशेरुतृणे ॥ गुण्डनामतृणे ॥

काण्डगोचर । पु । नाराचे । लौहमयेवाणे ॥

काण्डतिक्त । पु । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनील' । पुं । लोध्रे ॥

काण्डपट । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दूष्याद्योलम्बिनि वायुसञ्चारार्थे पटविशेषे । चिकसिर्की इतिचभाषा ॥ कनात इतिच ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे क्षुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठ. । पुं । वेश्यापतौ ॥ सुतान्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठत कृत्वा यो वैश

रक्तुसंभ्रमेत् । तेनदुश्चरितेनासौ । काण्डपृष्ठ इतिस्मृत ॥ न । कर्णधनुषि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य ॥ ॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् ॥

काण्डर्षि । पु । वेदकाण्डविशेषाध्यापके जैमिन्यादौमुनिविशेषे ॥ इति त्रिकाण्डशेष. ॥

काण्डवान् । त्रि । काण्डीरे । बाणधारके । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ काण्डोबाणो ऽस्यास्ति । मतुप ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा । महागजघटाटोपसंयुगे नरवाजिनाम् । वारणाद्वारते वाणान् तेनसा काण्डवारिणीति देवीपुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्यायः ॥

काण्डसन्धि. । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्ठ । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजीवे ॥ स्पृष्टं गृहीतं काण्डं शस्त्रंयेन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डका । स्त्री । लङ्कायाम् । कराल त्रिपुटायाम् ॥ बाणुकीनामकशस्याम् ॥

काण्डीरः । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डो बाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरनी रचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल इति गौडभाषा प्रसिद्धे लताप्रभेदे । कारवल्ल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥
काण्डीरी । स्त्री । }

काण्डेक्षु । पुं । कोकिलाक्ष । तालमखाना इतिभाषा ॥ काशतृणे ॥ काण्डेक्षुरिव ॥

काण्डोल । पुं । पिटे । कण्डोले ॥ स्वार्थिकः प्रत्ययःस ॥

काण्व । पु । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥ कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व्य. । गण्यण् ॥ काण्व्यस्य छात्रः । कण्वादिभ्योगोत्रइत्यण् । कण्वोदेवताऽस्यवा ॥

कातरः । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले । रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीते ॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्यच् । ईषदर्थेचेति को कादेश ॥ पुं । कातलामाछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् । मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवलायांभीतौ ॥ यथा । कातर्यं केवलानीति शौर्यं श्वापदचेष्टितम् । अत. सिद्धिंसमेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष

ष सः ॥ भावेष्यञ् ॥

कातल' । पु । मत्स्यविशेषे । कातला इति भाषा ॥ कातलोमधुरस्त्रोष्णो गुरुपाकीत्रिदोषकृत् ॥

कात्तृणम् । न । रोहिषतृणे ॥

कात्य । पु । कात्यायनमुनौ ॥ कतस्यापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्यायन । पु । धर्मशास्त्रकर्त्तृमुनिविशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । वररुचौ ॥ कात्यस्यापत्यम् । फ' ॥

कात्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ काषायवस्त्राद्धेवृद्धविधवायाम् ॥ कात्यायन्यर्द्धवृद्धायाकाषायवसनाऽधवेत्युक्तेः ॥ कतस्यअपत्यम् । ग० यञ् । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्य इतिष्फ । षित्वान्ङीष् ॥

काथञ्चित्क । त्रि । कथञ्चिदर्थे ॥ विनयादित्वातस्वार्थेठक् ॥

काथिक । पु । कथायांसाधौ ॥ कथादिभ्यष्ठक् ॥

कादम्ब । पु । वालिहाँस इतिगौड प्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहंसोयमितिरघुव्याख्यानेमल्लिनाथः ॥ शरे । इषौ ॥ कदति । कदि: सौत्रः । क्रदेर्णित् पक्षिणीत्यम्बच् ॥ कदम्बेसम्भूतःभवः । अण् ॥

कादम्बक: । पु । वाणे । सायके ॥

कादम्बर' । पु । दध्यग्रे । दधिसरे ॥ न । कदम्बपुष्पोद्भवे मद्ये ॥ कादम्बं कदम्बजातरसंराति । रा० आत इतिक. ॥ मल्लिनाथस्तु इषकिरभि तस्तटावितिमाघ श्लोकव्याख्यावसरे कादम्बइषु: । कादम्ब. कलहंसे ष्वोरितिविश्व. । कादम्बं राति र लयोरभेदाल्लाति प्रकृतित्वेनादत्ते इतिकादम्बरमैरवम् । पानसङ्गाच माधूकं खार्जूरन्तासमैरवम् इति स्मरणात् । आत इतिक. इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ शारिकापक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हलिप्रियायाम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगती तिसमास' । को'कतत्पुरुषेचि । कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर० अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरस'कादम्ब. । तत्रजातइत्यण् । कादम्बंराति । रादाने । आतोनुपेतिक: । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कादम्बर्य्य' । पु । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्कदम्बपुष्प्याम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥ कादम्बा' कलहंसा: बलाकावन्मेघ

अनुक्रामन्ति ये सन्ततं । इति ॥ कादम्बकजिकाद्याः कादम्बाः । सोऽस्य स्याः कार्यमस्मेतिवा ॥

कादाचित्कम् । त्रि । कदाचिद्भवे ॥

काद्रवेयः । पुं । नागे । सराकारे कद्रवा अपत्यानि सर्पभ्योऽन्यस्मिन् देवयोनौ ॥ कद्रवाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् । ढेलोपोऽकद्रवाः ॥ शुभादित्वाहक् ॥

कानकम् । न । अभयरुकवीजे ॥

काननम् । न । वने ॥ गृहे ॥ ब्रह्मणो मुखे ॥ कानयति । कनदीप्त्यादौ । ल्युट् ॥ कस्य जलम् अननं जीवनमस्येतिवा ॥

काननारिः । पुं । शमीवृक्षे ॥ इतिशब्दचं० ॥

कानीनः । पुं । पाराशर्ये । वेदव्यासे ॥ कर्णे । कुन्तीज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कन्यकाजाते ॥ कन्यायमूढातदामोतुरेवपुत्रः । यथाहमनुः । पितृवेश्मनि कन्यातुयं पुत्र जनयेद्रहः । तकानीनं वदेन्नाम्नावोढु कन्यासमुद्भवमिति ॥ कन्यायमनूढापितृगृहएवसतिछति तदा तत्पुत्रो मातामहस्यैव । यथाह याज्ञवल्क्यः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमत-इति ॥ कन्याया अपत्यम् । कन्याया'कनीनश्चेत्यण ॥

कानीयसः । त्रि । कनीयसि ॥ स्वार्थेऽण् ॥

कान्त । पुं । पत्यौ ॥ लोहे ॥ चन्द्रसख्याय' पर्यायान्त' कान्त' शिलायाम् । यथा । चन्द्रकान्त. सूर्यकान्त अयस्कान्त इति ॥ वसन्तर्तौ ॥ हिज्जलवृक्षे ॥ कदाचिदाचाकलितापुंरूपाकृष्णवियहा । संयोगादविनोदेन करोति विवशं जगदित्यादि पुराणवाक्यात त्रिपुरसुन्दर्यवतारत्वेनातिसुन्दरे श्रीकृष्णचन्द्रे । वासुदेवे ॥ अभिरूपतम देहधारित्वात त्रिपराद्धान्ते कल्पक्षयोऽन्तोयस्मादितिवा । द्विपरार्द्धावसानेकां तत्याणमन्तयतिनाशय तिवा ॥ न । कुङ्कुमे ॥ लौहविशेषे ॥ तस्यलक्ष०। यथा । स्वादुर्यत्र भवेन्निम्बकल्को राजिन्विवोषितः । कान्तंतदुत्तमं यद्रूप्येणावर्त्तितं भिलेत । तस्यपरीक्षा यथा । पात्रेयस्मिन प्रसरति जलेतैलबिन्दुर्निषिक्तोहिङ्गु गन्धं विसृजतिनिजं रूपितं निम्बकल्कैः । पाकेदुग्धं भवतिशिखराकारतां नैतिभूमौ कान्तंलोहंतदिदमुदितं लक्षणोक्तं मतान्यदिति मुग्धबोधः ॥ त्रि । मनोरमे । शोभने ॥ अभीष्टे

॥ गृहविशेषे ॥ काम्यतेस्म । कमु कान्तौ । क्त. । यस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्येतिदीर्घे ॥ कनति स्म वा । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु । गत्यर्थेति क्त ॥

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्प । पु । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलक. । पु । नन्दीवृक्षे । ओँद इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥ काम्यते । कमु० । मतिबुद्धि पूजार्थे भ्यश्चेतिक्तः । लकति । लकआस्वादने । अच् । कान्तश्चासौलकश्च ॥

कान्तलोह. । पु । न । अयस्कान्ते । कान्तीसार इति प्रसिद्धे लोहे ॥ अस्य परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरतिजले तैलविन्दु प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धंत्यजतिच निजंतिक्ततां निम्बकल्क । तप्तदुग्ध भवति शिखराकारकं नैतिभूमि कृष्णाङ्ग.स्यात सजलचणक कान्तलो हंतदुक्तमिति ॥ अस्यगुणा. । गुल्मो दरार्श शूलाममामवातभगन्दरम् । । कामलाशोथकुष्ठानि क्षय कान्तम योहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्चयकृ च्चापिशिरोरुजम् । सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलोहंनसंशय' ॥ वल वीर्य्यवपु:पुष्टिंकुरुते ऽग्निंविवर्द्धये दिति ॥

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे । सर्वाङ्गसुन्दर्य्याम् ॥ भोगेवीर्य्यधनं पूर्वमन कुटिलभाषयो. । कान्ता हरति सर्वस्वंक: स्तेनस्ताद्दशोऽपर ॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागर मुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ वृहदे लायाम् ॥ काम्यतेस्म । कमु० । णि ङ् । भावेक्त । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहद. । पु । कान्ताचरणादो हदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तार । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षु विशेषे । कतारा इतिभाषा ॥ कान्तारेषुगुंरुर्वृष्य श्लेष्मलोवृंहणःस र ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥ अजविशेषे ॥ पु । न । महारण्ये ॥ दुर्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्ताकरायस्य ॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा । अन्त' । कान्तं मनोज्ञम् ऋच्छति इयर्त्ति वा । कर्मण्यण ॥

कान्तारक । पु । काजलि आकु इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षु विशेषे ॥ कान्तरसमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण ॥ स्वार्थे कन् वुल्वा ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्ति. स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

लेगुणविशेषे । सौन्दर्ये ॥ काम्यते ऽनया वा। कमनं वा। कमु०। क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घइति केनचि दुक्तन्त्र ।काम्यतीति तेनविग्रहो न्नोचित् । तथाङ्गस्याग्निङ्निमित्त ष्ट्वे, सम्भवात् । छायादयइति णिङ भावेऽवाबोध्यम् ॥

कान्तिदम् । न । पित्ते ॥ त्रि । कान्त्यु त्पादके । शोभादायके ॥

कान्तिदा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमरा ज्याम् ॥

कान्तिदायकम् । न । कालीयकद्रव्ये ॥ त्रि । कान्तिप्रदे ॥

कान्यिक । त्रि । कन्यायाम्भवे ॥ शैषि कः कन्यायाष्ठक् ॥

कान्दर्पिकम् । न वाजीकरणे ॥ यथा । रक्तेऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे न पुंसकं शोणितशुक्रसाम्ये । यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानिर- सायनानि ॥ कम्यैष मुकुनाकर स्मयः सोत्पलं मधु मदालसाप्रिया । वल्लकी स्मरकथारसः स्त्रजोवर्गएष मदनस्य वागुरा ॥ माक्षीकधातु- मधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाजतु- विडङ्गघृतानियोऽद्यात् । सैकान्नि विंशतिरहानि जरान्वितोऽपि साशी तिकोऽपि रमयत्यबलां युवेव ॥ क्षीर

श्रितंच कपिकच्छुमूले. पिबेत्स्वयं स्त्रीषु नसोऽभ्युपैति । माषान् पय सर्पिषिवाविपक्वान् षड्ग्रासमात्रांश्च पयोऽनुपानात् ॥ विदारिकाया स्व रसेन चूर्णं मुहुर्मुहुर्भावितशोषित च । घृतेनदुग्धेनसशर्करेणपिबेत् सयस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ धात्रीफला नां स्वरसेन चूर्णं सुभावितं क्षौद्र सिताज्ययुक्तम् । लीढ़ानुपीत्वाच- पयोऽग्निशक्त्याकामाग्निकामः पु- रुषोनिषेवेत ॥ क्षीरेण वस्ताण्डयु जाश्रितेन सम्प्राश्यकामी मनुज- स्तिलान् यः । शशोषितान् संपिबेत् पयश्चतस्याग्रतः किंचटकः करोति ॥ माषकृपसक्तितेनसर्पिषा षष्टिकौ दनमदन्तियेनराः । क्षीरमप्यनुपि बन्तितांश्चते शर्वरीषु मदनेन शेरते ॥ सिताश्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदा रिकाषष्टिकपिष्टयोगाः । आलोडयि ष्टाः पयसाघृतेन पक्वा भवेच्छष्कुलि कातिवृष्या ॥ क्षीरेणवागोक्षुरको पयोगं विदारिकाकन्दकभक्षणं वा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेऽस्य मन्दा- ग्निमान्द्येदिदमत्रचूर्णम् ॥ सामुद्रो द्भववह्निहरीतकीशृङ्गवेररसचिता च पिप्पली । भक्ततक्ररसोष्णवा रिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥

अन्यल्लतिक्तलवणानि कटूनि वान्ति
यं चारशाकबहुलानिचभोजना-
नि। इत्यशुक्रनीतौ रचित: स करोत्य
नेकध्याजान् जरन्निव युवाप्यवलाम
वाप्येति ॥

कान्दवम् । न । मिठाई पकवान इ
ति प्रसिद्धेभक्ष्ये ॥ कान्दौ संस्कृत
म् । संस्कृतम्भक्ष्याइत्यण् ॥

कान्दविक. । त्रि । आपूपिके । पूपविक्र
यकर्त्तरि । भक्ष्यकारे ॥ कान्दवं पण्य
मस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ।

कान्दिग्भूत.। त्रि । कान्दिशीके ॥

कान्दिशीक: । त्रि । भयद्रुते । भीत्या
पलायिते । कान्दिशयामीत्याह ।
तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसंख्या
नमितिठक् । पृ० ॥

कान्यकुब्जम् । न । पुरविशेषे । गाधि
पुरे । कुशस्थले । महोदये । कनौ
ज इति भाषा ॥

कान्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कापटिक: । त्रि । शठे ॥ पुं । छात्रे ॥
परमर्मज्ञे । प्रथमवर्गेषु प्रथमे ॥ त
त्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्र कापटव
चहारित्वात् कापटिक । तं दृष्ट्वार्थे
न मर्थमानाभ्या मुपगृह्य रहसि रा
जाब्रूयात् वलमुद्दिश्य पश्यसि तत् त
दामोमेव मदि वक्तव्यमिति ॥ कापटे

मचरति । ठक् ॥

कापथ्यम् । न । कपटभावे ॥

कापथम् । न । उशीरे ॥ पुं । अध्वे
। निन्द्यवर्त्मनि ॥ कुत्सित: पथ: ।
कुगतीतिसमास. । ईषदर्थेचेति
को: का देश: । कुमार्गोपीषन्मार्गो
भवति । इत्यमदन्तपथशब्देन समा
सेन पुंस्त्वं निर्वाह्य पथिन् शब्देन स
मासे कापथ्यचयोरितिकादेशे पथ:
सङ्ख्याव्ययादेरितिक्लीवत्वं भवति॥

कापाल: । पुं । कालियाकडा इतिगौ-
डभाषा प्रसिद्धकर्कटायाम् ॥ न ।
अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे । य
श्यकपालम् ॥

कापालिक: । पुं । कपालि इतिगौड
भाषाप्रसिद्धवर्णसङ्करजातौ । अन्त्य
जविशेषोयम् ॥ सिद्धान्ताचारिविशे
षे ॥ यथा । अथतीर्थकराग्रणी.प्रत
स्थे कापालिकजालकविजेतुमितिश
ङ्करविजय: ॥ अस्यस्वरूपं यथा । न
रास्थिमालाकृतभूरिभूषण. श्म-
शानवासी न्नकपालभोजन. । प
श्यामि योगाञ्जनशुद्धदर्शनो जग
न्मिथोभिन्नमभिन्नमीश्वरादिति ॥
अस्यधर्मोयथा । मस्तिष्कान्त्रवसाभि
घारितमहामासाहुती र्जुह्वताव
न्हौ ब्रह्मकपाल कल्पितसुरापाने

न नः पारता । सद्यः कौसकठोरक ग्रह विगलत्कीलालधाराव्लवैरधौ न पुरुषो महारवखचिभिर्दैवो मया भैरव' इति प्रबोधचन्द्रोदय. ॥ कपा लिकेव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

कापाली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कापित्थम् । न । कापित्थे ॥ कपित्थस्या वयवोविकारोवा । अनुदात्तादेश्चे त्यञ् ॥

कापिल: । पुं । साङ्ख्यशास्त्रे ॥ पि ङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ । न । उपपुराणविशेषे ॥

कापिशम् । न । मद्ये ॥

कापिशायनम् । न । मद्ये । मधुनि ॥ देवतायाम् ॥ कापिश्यांजातादि । कापिश्या.ष्फक् ॥

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ पि त्त्वान् ङीष् ॥

कापिशेय. । पु । पिशाचे ॥

कापुरुष: । पु । कुपुरुषे ॥ कुत्सित: पु रुष: । विभाषापुरुषइतिकादेश' ॥ ईषत् पुरुषोवा ॥

कापेय: । पुं । शौनकर्षौ । कपिगोत्रो त्पन्ने ॥ इतस्यानिञ इतिढक् ॥ त्रि । कापिसम्बन्धिनि ॥ न । कपित्वे ॥ क पे. कर्मभावो वा । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥

कापोतम् । न । कपोतसमूहे ॥ कपो तानांसमूह' । अनुदात्तादेरञ् ॥ सौवीराञ्जने ॥ कपोतस्येदम् । क पोतवर्णत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ पु । क्षयके ॥ कपोताभवर्णे ॥ सर्जिका क्षारे ॥ कपोतवर्णोऽस्यास्ति । ज्यो° अण् ॥ त्रि । कपोताभवर्णवति ॥ क पोतस्यावयवोविकारोवा । प्राणिर जतादिभ्योऽञ् ॥

कापोताञ्जनम् । न । सौवीराञ्जने । स्रोतोञ्जने ॥ कापोतञ्च तदञ्जन ञ्च ॥

काप्यकर' । पुं । काप्यकारे ॥

काप्यकार: । पुं । स्वयंकृतं पापं विसे ष्याधाय य: कथयति तस्मिन । स्वपा पवक्तरि ॥

काफल । पु । कट्फले ॥

काम । अ । अभ्यनुज्ञायाम् ॥

कामम् । न । रेतसि ॥ इष्टागतिकामे । निकामे ॥ काम्ये ॥ वाढे ॥ अनुम तौ ॥ पुं । इच्छायाम् ॥ अनुरागे ॥ फलतृष्णायाम् ॥ सम्यक्शब्दविष याभिलाषे ॥ पुंस्त्रोयाविषयामेच्छास कामइतिभण्यते । पुमानादौकाम मय एवभूत्वाकर्मकृत । यतोयंकर्म णोहेतु' कामोतोत्रप्रमाणता ॥ अथा न्यक्रियाकाङ्क्षिदृश्यते नेच्छयाविं चित । यद्यद्धिकुरुतेकिञ्चित्तत्तत्का

मष्यचेष्टितम् ॥ बाह्यादिभेदात् कामस्त्रिविध । बाह्योगृहचर्चादि १ अन्तरोमनोराज्यरूप. २ वासनामात्ररूपस्तृतीय ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अन्ये काम्यमानत्वाच्छब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुसयो परस्परव्यतिकराभिलाषेच्छ-त्व्यगतनिरूढ. कामशब्द ॥ स्त्रीसङ्गे ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिर्दमेस्वादिच्छे वंरूपे ॥ अप्राप्तोपिविषयः प्राप्तिकारणाभावेपिप्राप्यतामित्याकारेचित्तवृत्तिविशेषे ॥ रतिमात्रहेतु काम ॥ शास्त्रानुमतजायापुत्रवित्तादिविषयो ऽभिलाष ॥ मोहनस्तम्भनाकर्षणवशीकरणमारणोच्चाटनादि ॥ दिव्यमानुषभेदात् द्विविध काम ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् ॥ रतौ ॥ त्रयोदशाङ्के ॥ कामस्तु लक्ष्मणोहृदयाज्जात । यथा । हृदि कामोभ्रुवो.क्रोधोलोभश्चाधरदच्छदादिति श्रीभागवतम् ॥ महाराजचूते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्यस्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्चगुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयाया चतुर्थ्यां भगदेशत ॥ नाभिस्थानेचपञ्चम्यां षष्ठ्यान्तुकुचमण्डले । सप्तम्यांहृदयेचैव चाष्टम्यां कण्ठदेशत.

॥ नवम्यांकण्ठदेशेचदशम्यांचोष्ठदेशत: । एकादश्यागण्डदेशे द्वादश्यांनयनेतथा ॥ श्रवणेचत्रयोदश्यां चतुर्दश्यालल्लाटके । पौर्णमास्याशिखाया ञ्च ज्ञातव्यञ्च इतिक्रमात ॥ दक्षेपुसास्त्रियावामेशुक्ले कृष्णेविपर्यय. ॥ यत्रस्थाने वसेत कामस्तत्रैव नखचुम्बनम् । मन्त्रेणानेनकर्त्तव्यंज्ञातव्य रतिकोविदै ॥ काम्यते ऽनेन । क मु० । पुंसिसंज्ञायामितिघ. । यद्वा । कामयते । पचाद्यच् ॥ काम्नम् । कामेर्घञ्वा ॥

कामकला । स्त्री । रतौ । कामदेवपत्न्याम् ॥ मुखंबिन्दुवत्कृत्वेति ध्यानोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य या षाडशकलास्ता एव कामस्य कला ॥

कामकामी त्रि । अन्ये । काम्यान् विषयान कामयितु शीले ॥

कामकार । पु । कामत प्रवृत्तौ । स्वेच्छायाम् ॥ कामंकरोति । कृञ० । कर्मण्यण् ॥

कामकारत. । अ । स्वेच्छामात्रेणेत्यर्थे ॥

कामकूट । पु । वेश्याप्रिये ॥ वेश्याया विभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान्करोति । डुकृञ० । क्विप् ॥

कामकेलि । पुं । सुरते ॥ त्रि । षिङ्गे ॥

कामक्रोधपरायणः । त्रि । कामक्रोधाभ्यां सदायणिग्टह्णीते ॥ कामक्रोधौ परमयन माश्रयोयस्य ॥

कामखञ्जदृष्टा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कामगामी । त्रि । कामङ्गामिनि ॥

कामगिरि । पु । भारतवर्षस्यपर्वतवि शेषे ॥ सतुकामरूपदेशे वर्त्तते ॥

कामगुणः । पु । रागे ॥ विषये ॥ आभोगे ॥

कामङ्गामी । त्रि । कामचरे । अनुकामीने ॥ कामंयथेच्छं गमनशील । कामस्वयम् । सुपीतिणिनि ॥

कामचार । पुं । कामाचारे ॥ स्वतन्त्रतायाम् ॥

कामचारी । त्रि । कामुके ॥ स्वच्छन्दे । स्वेच्छाचारिणि ॥ कलविङ्के ॥ पु । गरुडे ॥

कामचारिपुरम् । न । देवपुरविशेषे ॥

कामजान । पुं । कोकिले । पिके ॥

कामतालः । पुं । कोकिले । वनप्रिये ॥

कामतिथिः । स्त्री । त्रयोदश्याम् ॥

कामदः । त्रि । कामिके । अभीष्टदे ॥ न । दक्षिणस्यां दिशिविस्तारेवन विशेषे ॥ कामानददाति । तुदाभ्० । चाल इति क. ॥

कामदा । स्त्री । कामधेनौ । टाप् ॥

कामदुघा । स्त्री । कामधेनौ ॥ कामान् दुग्धे दोग्धिवा । दुह कप्घश्चेतिदुहे. कप् प्रत्ययोघश्चान्तादेश ॥

कामधर । पु । कामरूपस्थमत्स्यध्वज पर्वतस्थे सरोवरे ॥

कामधुक् । स्त्री । समुद्रमथनोद्भवायां वसिष्ठमुने कामधेनौ ॥ धेनूनामस्मि भगवतो विभूति । कामान् दोग्धि । दुह० क्विप ॥ त्रि । काम्यप्रदे ॥ यथा । एकःशब्द. सुज्ञात सुप्रयुक्त. स्वर्गेलोकेकामधुग भवतीतिश्रुति. ॥

कामदूति । पुं । कामदूतिकायाम् ॥

कामदूतिका । स्त्री । नागदन्त्याम् ॥ पाटलायाम् ॥

कामदूती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ कामदूतिकायाम् ॥

कामधेनु । स्त्री । कामदुघि । स्वर्गवि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥

कामध्वंसी । पुं । शिवे ॥ कामं ध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीतिणिनि. ॥

कामन. । त्रि । कामुके ॥ अनुदात्तादेश्चेतिणिङन्तात्कमेर्युच् ॥

कामना । स्त्री । इच्छायाम् ॥ टाप् ॥

कामन्धमी । पुं । कांस्यकारे ॥

कामपत्नी । स्त्री । रतौ ॥ कामस्यपत्नी ॥

कामपरीत । त्रि । कामातुरतया विपरीतबुद्धौ ॥

कामपाल । पु । बलदेवे ॥ कामान् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

कामप्रदः । पु । भगवति । वासुदेवे ॥ कामानां पुरुषार्थानां प्रदः ॥ रतिबन्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धसंस्थौ चित्राश्लिङ्गभगे तथा । कामयेत् कामुकः प्रौढ्यावन्धः कामप्रदो हिसः इति ॥

कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्करणे ॥

कामफल । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥

कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥

कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥ पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने ॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे । आदावनिच्छायां पश्चादङ्गीकारे ॥ काम्यते । कर्म्मणि डन्तादम् ॥

काममहः । पु । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

कामयमान । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥

कामयान । त्रि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥

कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते । कमु० । णिजन्तात् तृन् ॥

कामरूप । पु । कौंवरू इतिप्रसिद्धे देशे । प्रागज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्वतम् । कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि ॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे कामाख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपीठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवते त्युपक्रम्य सर्व्वत्र विरला चाच कामरूपे गृहे गृहे इतितन्त्रचूडामणौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे ॥ स्वेच्छारूपे ॥

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥

कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ जाहकजन्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वेच्छारूपिणि ॥ सर्व्वं माशु विचेतव्य हरिभि कामरूपिभिरितिरामायणम् ॥ कामतोरूपमस्य । इनि ॥

कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

कामल । पु । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ ॥ त्रि । कामुके ॥ पु । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिलक्षणानियथा । पाण्डुरोगीच योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥ । हारिद्रनेत्र स भृशहारिद्रत्वङ्नखाननः । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभेकवर्णोहतेन्द्रियः ॥ दाहाविपाकदौर्ब्बल्यसदनारुचिकर्षितः । कामला बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

स्तैापर्धयथा। फलत्रिकामृतावा सातिक्ताभूनिम्बनिम्बजः। क्वाथ. चौद्रयुतोहन्यात् पाण्डुरोगसकाम लमिति। कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रास्यात् कुम्भकामला॥ तस्या रिष्टलक्षणम्। कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शूनश्च मानव.। सरक्ताचिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्चताम्यति॥ दाहारुचितृषानाह तन्द्रामोहसमन्वित। नष्टाग्निसं ज्ञ. चिप्रंहि कामलावान् विपद्यते इति॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जन कामलापहमिति गारुडे १८७ अ ध्याय.॥

कामलता। स्त्री। शिश्ने॥ इतिहेम चन्द्र॥

कामला। स्त्री। कामले रोगे॥

कामलायनः। पुं। उपकोसलाख्यमु नौ॥ कमलस्यापत्यम्। नडादिभ्या त फक्॥

कामलिका। स्त्री। कक्षुधान्ये॥

कामवती। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्॥

कामवल्लभ। पुं। आम्रे॥

कामवल्लभा। स्त्री। ज्योत्स्नायाम्॥

कामवृक्षः। पुं। वन्दाके॥

कामवृद्धि। पुं। कामज इतिकर्णाट देशप्रसिद्धे क्षुपविशेषे। मदनायुधे। कन्दर्पजीवे॥

कामवृन्ता। स्त्री। पाटलायाम्॥

कामशर.। पुं। आम्रे॥

कामसख.। पुं। वसन्तकाले॥

कामसुत। पुं। अनिरुद्धे॥

कामसूत्रम्। न। वात्स्यायनादिकाम सम्प्रतिपादकशास्त्रे॥

कामहैतुकम्। न। कामातिरिक्तका रणशून्ये॥

कामाख्या। स्त्री। कामरूपदेशे देवी स्थाने॥ सतीदेहेनापतीर्णया अ खदेव्या यत्रयोनिमण्डलं पतितम्। कालिकापुराणेच असमञ्जसमत्त त्रिपुरभैरव्याः स्थानम्। यथोक्तंदे वीगीतायाम्। श्रीमतत्रिपुरभैर व्या कामाख्यायोनिमण्डलम्। भू मण्डलेक्षेत्ररत्नं महामायाधिवासित म्॥ नातःपरतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले। प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला॥ तत्रत्यादेवताः सर्वा पर्वतात्मकतां गता। पर्वतेषु वसन्त्येव महत्योदेवताअपि॥ तत्र त्यापृथिवीसर्वादेवीरूपास्मृताबुधैः। नात.परतरंस्थानं कामाख्यायो निमण्डलादिति॥ कामकारयं

यथा। श्रीभगवानुवाच। कामार्थ मागता यस्मान मया सार्द्धं महागिरौ। कामाख्या प्रोच्यते देवी नोलकूटे रहोगता॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मातकामाख्या तेनचोच्यतइति कालिकापुराणम्॥

कामाङ्कुश। पु। नखे॥ शिश्ने॥ व्या अमलद्वययुक्ते वा कानाम्भूषणे॥

कामाङ्ग। पु। आम्रवृक्षे॥

कामातुर। त्रि। कामार्त्ते॥

कामात्मज। पु। अनिरुद्धे॥

कामात्मता। स्त्री। फलाभिलाषशीलत्वे॥ कामात्मनो भाव। तल्॥

कामात्मा। पु। कामस्वभावे। कामाकुलचित्ते॥ काम्यमानविषयव्यता कुलचित्तत्वेन काममये॥ कामैकफलतृष्णाया आत्मा यस्यस॥

कामाधिष्ठानम्। न। इन्द्रियमनोबुद्धिषु॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धि रस्याधिष्ठान मुच्यते॥

कामानशनम्। न। अनाशके। तपसि॥ तपोनानशनात परम्। कामानामनशनम्। रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमितियावत्॥

कामान्ध। पुं। कोकिले॥ त्रि। कामेनविवेकहीने॥

कामान्धा। स्त्री। कस्तूर्य्याम्॥

कामायुध। पुं। महाराजाम्रवृक्षे॥ न। कामदेवास्त्रे॥

कामायुः। पुं। गरुडे॥

कामारिः। पुं। शिवमाधिकघातौ॥ श्री सदाशिवे। महादेवे॥

कामार्त्तः। त्रि। कामपीडिते। कामातुरे॥

कामालु। पुं। रक्तकाञ्चनवृक्षे॥

कामावशायिता। स्त्री। शिवस्याणिमाद्यष्टधैश्वर्य्यान्तर्गते ऐश्वर्य्यविशेषे। सत्यसङ्कल्पतायाम्॥ कामान् अशेते। शीङ्णिनि। कामावशायिनो भाव। तल प्रत्ययः॥

कामावसायिता। स्त्री। कामावशायितायाम्॥ कामान् अवस्यति तिष्ठती त्यर्थे स्यतेर्णिनिः। भावेतल्॥

कामावसायित्वम्। न। अष्टैश्वर्य्यान्तर्गतैश्वर्य्यविशेषे। सत्यसङ्कल्पतायाम्॥ यथाऽस्यसङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैवभूतानि भवन्ति। अन्येषां निश्चयानिश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्या पदार्था निश्चयमिति। कामान् स्वेच्छया अवसाययितुं निश्चेतुं शीलमस्य। स्यतेर्णिनिः

। भावे त्व ॥

कामाङ्ग । पुं । राजाम्रे

कामि । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रथ्याम् ॥

कामिक. । पु । कारण्डवेखगे ॥ न । काम्ये । काम्यमानभोगमोक्षप्रयोजने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । कामदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामित. । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोऽस्य । ता॰ इतच् ॥

कामी । पु । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वात् कामोऽस्यास्ति । इनि. ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभौषधौ ॥ सारसखगे ॥ अवश्यं काम्यते । कमुकान्तौ । आवश्यकेति णिन्यादि स्वाकारिणिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्तायां नार्याम् । सवर्णासवर्णयो रतायाम् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । कमेः पूर्ववणिनि. ॥ भूयान् कामोऽस्याः । अतइनिर्वा ॥

कामिनीपुष्प. । पु । तृणविशेषे ॥ न । आर्त्तवे ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीश. । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिमत्र. । पु । स्मरोत्सवे ॥

कामीन. । पुं । रामपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुक. । पु । अशोकपादपे ॥ अतिमुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । कामिनि । स्त्रीसुखासक्ते ॥ कामयते तच्छील. । लषपतपदेत्यादिनोकञ् प्रत्यय. ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धनादीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छीला । उकञन्ताट्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगोणेत्यादिना ङीष् ॥

कामेषु । पु । फलकामे । सकामे ॥ काममात्मन इच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमूर्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । स्नेहादेशनत्वेच्छयादत्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्य. । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कबीला इति भाषा ॥ जनपदविशेषे ॥ काम्पिल्याया अदूरभवः ।

सङ्ख्याद्यादिस्थात् यत्र. ॥

काम्पिल्ल । पुं । काम्पिल्लार्थे ॥ काम्पिल्ल कफपित्तास्रकृमिगुल्मोदरव्रणान । हन्तिरेची कटुष्णश्च मेहाना हविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लक. पु । } काम्पिल्लार्थे ॥
काम्पिल्लका । स्त्री । } उत्तरजनपद विशेषे ॥

काम्पील. । पु । } काम्पिल्लार्थे ॥
काम्पीलक. । पुं । }

काम्बल: । पु । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथ. । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविक. । पु । शङ्खवलयादिकर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । शाम्बतिक इतिनिर्देशात् कादेशोऽनित्य. ॥ कम्बोर्विकारो ऽस्यास्तीतिठन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोज: । पु । कम्बोजदेशजेऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमत क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये । सतुयवनतुल्योम्लेच्छजातिविशेष. । अस्य सगरराजेन सर्वं शिरोमुण्डनकृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानाशिर सर्वं काम्बोजानां तथैवचेति ह० ॥ पु । न । श्वेतखदिरे । पपरियाखैर इतिभाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषुभव । तत्रभवइत्यर्थे । कच्छाद्यण् । कम्बोजो ऽभिजनो ऽस्यवा । सिन्ध्वाद्यण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । श्वेतगुञ्जायाम् ॥ दुष्खदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ बाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषुभवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्तःकरणशुद्ध्यनुपयोगिनि कर्मविशेषे । फलकामनया चोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिकं यच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषयेस्वर्गादौ ॥ कामेप्सितयत्र । अन्यत्रापीति यत् ॥ यद्वा । काम्यते । कमु० । अचोयत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्ट साधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेनविधीयमाने कर्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म चेतिविग्रह. ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणे ॥ फलकामनयादाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते । दानंतत्काम्यमाख्यात मृषिभिर्द्धर्मचिन्तकैरि

इति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया काम्यस्य सुहृदादीष्टस्य वरस्त्रीरत्न स्यादेर्वा दानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यां शुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्य कर्मणः । आर्थिकी शुद्धिः काम्यकर्म णः प्राधान्येन फलम् ॥

कायः । पु । कदैवते । प्राजापत्यतीर्थे ॥ मूर्त्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्वभावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवाहे । सहनौ धर्मं चरतामिति नियमनकृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनुष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकनिष्ठानामिकयोरधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमूले इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देवताऽस्य । कस्येदित्यत्वम् इदन्तादेशश्च । यस्येति लोपात् परत्वादादिवृद्धिः ॥ चीयतेऽन्नादिभिः चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति वा । चिञ् चयने । निवासचितीत्यादिना घञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । कायचिकित्सानाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मादापस्मारकुष्ठमेहादीनामुपशमनार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । तनुत्रे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ शरीरपरिमाणे ॥

कायस्थः । पु । परमात्मनि ॥ नरेषु धूर्त्ते कृपाहीने नरजातिविशेषे । मसीजीविके । कूटकृति । पञ्जीकारे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ऽध्याये । विश्वेकलिपिकर्त्ताच सर्वदातु वर्णं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसमभक्षादितम् । तत्र नास्ति कृपा तस्य दन्ताभावोहि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेपि । चाटचारणचौरेभ्यो वधबन्धभयादिभिः। पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थेभ्योविशेषतः इति॥ काये तिष्ठति । स्था । सुपिस्थ इति कः ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ कायस्तिष्ठत्यनया । घञर्थे कः ॥ एलाद्वये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिकः । त्रि । शारीरिके । कायनिष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । }
कायिकावृद्धिः । स्त्री । } गवादिबलीवर्दादिकर्मयुतायां वृद्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुता का

कारक.

यिकासमुदाहृतेतिव्यासः ॥ मूलध नाऽविरोधिन्या प्रत्यब्देयपणात दशाद्दिरूपायांहवौ ॥ यथा। काया विरोधिनीशश्वत्पणार्द्धार्द्धातुकायि केति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणार्द्धा वा इत्यत्र पणपादोनेतिपठित्वा पण स्यमूलधनस्य यावद्वत्सरात तावत् शश्वत्वर्षसहस्रमपि उत्तमर्णेन या वाह्यते प्राप्यते सा कायिकेति व्याख्या तवान्। तद्वाचा भोगलाभात्मगता अपराश्च तद्भिन्ना। इतिमिश्राः ॥

कार.। पुं। वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले। हिमा द्रौ ॥ क्रियायाम् ॥ यथा। स्वाहा कारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसा म्। स्वधाकारो मनुष्याणां स्वधाका रःस्वधाभुजामिति ॥ करणम् कार ॥ कर्मोपपदेकर्तृवाचक। यथा। क र्मकार. स्वर्णकार इत्यादि ॥ वि क्षिप्ते धान्यादिराशौ ॥ यथा। द्वौ कारौ ॥ करएव। प्रज्ञादण ॥ ह्न विक्षेपे। परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यइ तिकर्मणि घञ। सर्वेभ्यइतिपञ्च मीनिर्देशात प्रकृत्याश्रयएव कदा रविति प्राप्तोऽप् बाध्यते नस्त्रर्थाश्र या स्त्रीप्रत्यया ॥

कारक.। त्रि। कर्त्तरि। क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयती तिव्युत्पत्तिदर्शनात्। ण्वुल ॥ न। क्रियोपाधिके ॥ साक्षात् क्रियानि मित्ते। कर्मोद्यन्यतमे। तानितु। कर्त्ता कर्म्मं च करणञ्च सम्प्रदानं त थैवच। अपादानाधिकरणेइत्याहु. कारकाणिषट् ॥ कर्त्ता १ यथा पु रुषे शिवोद्दष्ट। कर्म २ यथा रा मं प्रणमति। करणं ३ यथा नेत्रै. शिवोहष्ट.। सम्प्रदानम् ४ यथा ह रि. सङ्घः सुखं दद्यात। अपादानम् ५ यथा विभीषण पदाद्भ्रष्ट.। अधि करणम् ६ यथा रेमे शरदि गोवि न्द ॥ सर्वत्र सर्वकारकशक्तिसम्भवः। उक्तञ्च। अनेकशक्तियुक्तस्य विश्व स्यानेककर्मण। सर्वदासर्वथाभावा त् क्वचित किञ्चिद्विवक्ष्यतइति। य था। सर्वप्रयत्नेन च भूमिपालास्त स्मिन् प्रजाशुर्युधिसर्वएवेत्यत्रकर्मणो धिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ कार कोद्भवजले ॥

कारकदीपकम्। न। अलङ्कारविशेषे। यथा। क्रमिकैकगतानान्तुगुम्फः कारकदीपकम्। गच्छत्यागच्छ तिपुन. पान्थः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा। निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चल ति कचभरान् शोषयत्यन्तरास्ते दी

व्यस्तचैनैवाय गदितुमवसरो भूय
आयाहियाहि । इत्युक्ते प्रभुणा
मसकृद्धिकृतैर्वारितान् द्वारि दी
नान् पश्यास्मानधिकन्येसरसि वरव
चामर्स्तैरङ्कैरपाङ्गैः ॥ अत्रोदाहरणे
श्रुतस्य पान्यस्य कर्तृकारकस्य गमना
दिष्वन्वयः ॥ द्वितीये च व्याकुलस्य
प्रभोः कर्तृकारकस्य निन्दादिष्वन्वयः
इत्येकस्यानेकवाक्यान्वयेन दीपक
त्वाच्छायापत्त्याकारकदीपकम् ॥

कारणीयः । पु । साल्वदेशे ॥ तद्दे
शीयजने बहुवचनान्तः ॥

कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे
॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्मणि ॥ का
यस्थे ॥ वाद्यभेदे ॥ गीतप्रभेदे ॥
कथने । बीजभावे ॥ ईश्वरे । अ
भिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्ति
नोऽनुयाद्दीश्वरस्याभिन्ननिमित्तोपा
दानकारणतां श्रुत्वा पातञ्जलीयः-
सक्रोधमाह । भोः पाप कथमीश्वर
मेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्मि
णमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदा
न्तीहि भगवतः सकलकार्योपादान
त्वं मन्यते तत्र सद्रवविकारितया
सङ्गच्छते । यथाहि मृत् स्वयं विकुर्वा
णा घटशरावाणामुपादानं भवति तथा
स्वयंविकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमि

त्यभ्युपगन्तव्यम् । तथा च भगवतो
सद्रवविकारित्वाद्विनाशित्व सिद्ध
तीति ॥ सांख्यस्तदाह ननु प्रकृते
र्विश्वोत्पत्ति पुरुषस्तूदासीन इति
। एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह ।
दुर्बुद्धी यौ एतदपि न जानीत य
त सर्वप्रमेयजातं घटादिवत् कार्य
मिति प्रधानोपादानकारणमप्यपेक्ष
णीयमेवेति अनर्थविकारशङ्का मु
ग्धवधूविकल्पविलसितमिव । तथाहि
। भास्वज्ज्योतिः कथमनुदितानस्त
मितमप्रकाशं विश्वोत्पत्तौ भजति वि
कृतिं निष्कलं निर्मलं च । यत्त्वी
वेलोत्पन्नद्युतरुचा मञ्जुवारावलीनां-
प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशो वा
विकारः इति ॥ हेतौ । बीजे । येन विना
यन्न भवति तस्मिन् ॥ तच्च निमित्तो
पादानभेदाद्द्विविधम् । कारणत्व
माह । अन्यथासिद्धिशून्यत्वे सति नि
यतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्च समवाय्यस
मवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधम् ।
परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारण
त्वमिति भाषापरिच्छेदः ॥ अणुपरिमा
णस्तु नकस्यापि कारणमिति सिद्धान्त
मुक्तावली ॥ कार्यते ऽनेन । ण्यन्ता
त् कृञो ल्युट् ॥

कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

कारण

ते प्रज्ञणि ॥

कारणगुणोद्भवगुण । पु ' कारणगुण पूर्वकगुणे ॥ तद्यथा । रूपम् १ रसः २ गन्ध ३ अपाकजस्पर्श ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेग. ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कार १२ । इति भाषा परिच्छेद ॥

कारणता । स्त्री । } हेतुत्वे । पश्य कारणत्वम् । न । } कारणे कारणत्वम् ॥ सततत्वादिरूपायां सर्वविकाराधिष्ठानतायाम् ॥

कारणमाला । स्त्री । अलङ्कारविशेषे । यथोत्तरत्वेन पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता । तदाकारणमालास्यात् ॥ उत्तरमुत्तर प्रति यथोत्तरम् । उदाहरणम् । जितेन्द्रियत्व विनयस्य कारण गुणप्रकर्षोविनयादवाप्यते । गुणप्रकर्षणजनो ऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवाहिसम्पद ॥ अपिच । गुम्फ कारणमालास्याद्यथा प्राक्तनकारणे. । नयेन श्री श्रियात्या ग स्त्यागेन विपुल यश ॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्वपूर्व पूर्वपूर्व कारणभूतोत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभि.कृतो गुम्फः कारणमाला । आद्योदाहृता द्वितीया यथा । भवन्तिनर-

कारणा

का पापात पापद्दारिद्र्य सम्भवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भव ॥

कारणशरीरम् । न । सत्त्वप्रधानेऽज्ञाने । आनन्दमयकोषे । सुषुप्तौ ॥ अनाद्यविद्यानिर्वचनीय शरीरद्वय कारणमात्र सत्स्वरूपाऽज्ञानं यद स्तितत्कारणशरीरमित्याहु. ॥

कारणा । स्त्री । यातनायाम् । गाढवेदनायाम् ॥ नरकदुःखा यमयातनेति केचित ॥ चिजन्तात् कृणोयुवासश्रन्थेतियुच । टाप् ॥

कारणिक । त्रि । परीक्षके ॥ कारणे-ष्वरति । चरतीतिठक ॥

कारणोत्तरम् । न । प्रत्यवस्कन्दने ॥ सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य ततप्रतिकूल रूपकारणंब्रूयात तदा तदुत्तरकं कारणोत्तरम् । तत त्रिविधम् । वलवत १ तुल्यबलम् २ दुर्बलम् ३ । आद्य यथा । मयाऽस्मात्त शतक गृहीतमितिसत्यम् किन्तु तत परिशोधितम् । द्वितीय यथा । मदीये यन्भूमि क्रमागतत्वादिति वादिना प्रतिवादिनोपि तथोत्तरम् । तृतीय यथा । ममेयम्भूमिः क्रमागतत्वात इतिवादिनुक्ते ममेयमभूमिः द्वयव र्षोपभुज्यमानत्वात् इति प्रत्युत्त

रम ॥

कारण्डव* । पु । खडशांस इति गौडे षु प्रसिद्धे हंसविशेषे ॥ अमरमालाऽड इति रमेशः । ईषत् रण्ड । ईषद र्थेचेतिकोः कादेश. । कारण्डवाति । षां० । आतोनुपेतिक ॥

कारण्डव्यूह. । पु । युद्धभेदे ॥

कारन्धमी । पुं । कांस्यकारे । ग्रोल्मि के । धातुवादरते ॥

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे ॥

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गुदत्ते ॥ ईषत् रम्भा । ईषदर्थेचेतिको. कादेशः॥

कारवः । पुं । काके ॥ का इतिरवे। ऽस्यसः ॥

कारवल्ली । स्त्री । कारवेल्ले ॥ कारवी रे ॥

कारवी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । मधु रायाम् ॥ बड़जटा इति गौड़भाषा प्रसिद्धे दीप्ये । मयूरशिखायाम् ॥ मुषव्याम् । कलजीरो इति भाषा ॥ त्वक्पत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ पृ श्वीरवेल्लाम् ॥ केमकलेमरीति । क्वाथ्ये । पचादच् कारवस्य मयूरस्ये सम् । तस्येदमित्यण ॥ कारवाति वा । कागतिगन्धनयोः । आतोनुपे तिकः । गौरादित्वात्ङीष्॥ यद्वा । कार वम् । हार्जि० । वल्लभा । सं० खिप् । कारमवति । अव रक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कारवेल्ल । पु । करेला इतिप्रसिद्धे शाके । कठिल्लके । सुषव्याम् ॥ कार वेल्लं हिम भेदि लघु तिक्तमवातलम् । ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेह कृ मीन् हरेत् ॥ कारं वेल्लति वेल्लचल ने । कर्मण्यण् ॥

कारवेल्लक । पुं । कारवेल्ले ॥ स्वार्थेक ॥

कारवेल्ली । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले ॥ त न्दुला कारवेल्लीस्ता विशेषाद्दीपनी लघुः । तद्गुणाकारवेल्ल गुणा ॥ का रवेल्ली फलतकेस्वेदितं छिन्नमर्दितं छ्। भर्जितंनवनीतेन सैन्धवेन स- मन्वितम् ॥ विदलितमुखमीषत्का रवेल्लीकठोरं पुनकितमिवतैलेसा धितंरामठेन । रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्णं सुखजितरसभाग्रं लोकतामातनोति ॥ कारवेल्ली फलम्भेदिलघुतिक्तंस्रशीतलम् । पि त्ताऽस्रकामलापाण्डुकफमेह कृ मीन् जयेत् ॥

कारस्कार: । पुं । किम्पाकद्रुमे । विष तिन्दौ ॥ कारस्करोति । डुकृञ० । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः । कारस्करो वृक्ष इति निपात- नात्सुट् ॥

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौका याम् ॥

कारा । स्त्री । बन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् ॥ प्रसेवके । वीणाध का ष्ठभाण्डे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ व न्धने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्यते । कृवि° । भि° अङ् । ऋदृशोऽङीतिगुणे दीर्घत्वनिपात्यते ॥

कारागारम् । न । बन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । कारायै बन्धाय वा आगारम् ॥

कारागुप्तः । त्रि । बन्धनागारस्थे ॥ का रायां गुप्त ॥

कारापथ. । पु । देशविशेषे । लक्ष्म णात्मजयो रङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥

कारावरः । पु । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरोनिषादात्तु चर्मकार प्रसूयते ॥

कारावेश्म । न । बन्धनालये । वधाङ्ग के ॥ कारैव कारायै वावेश्म ॥

कारि । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पि नि ॥ करोति । डुकृञ्° । कृञउदी चांकारुध्विति इञ ॥

कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाक्षरद्व्यावद्वर्थसूचिका- श्लोकवितानाम् । विवरणश्लोके ॥ शि ल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापिताद्विकम णि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशे करो ते र्ण्वुल् । शिल्पादृद्धि' ॥ यद्वा । क रोति । ण्वुल । प्रत्ययस्थादितीत्व म् ॥

कारित. । त्रि । कुर्वन प्रेरित. कारित इत्युच्यते । कराया इतिभाषा ॥

कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारि ताबृद्धौ । अधिकवृद्ध इतिभाषा ॥ यथा । ऋणिकेनतुयावृद्धिरधिका सम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृतानि त्यं दातव्या सा तुकारिता ॥ इति कात्यायन. ॥

कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रि कायाम् ॥ कण्टकारी आकर्षकारी त्येषाद्विधा ॥

कारीरम् । न । भस्मनि ॥ करीरस्या वयवे । काण्डे ॥ टींट इतिप्रसिद्धे क रीरफले । तत्पुष्पे ॥ फलंकरीरस्य हि बीजवर्जितं संस्कारितं सोदक भाजनेषु । सुचिक्कणोप्वहदिनं सुस न्धितं सन्धानरीत्यासुधियाविपाचि तम् ॥ कारीरकटुकन्नाहि फलमु ष्णंरुचिप्रदम् । कफपित्तकरञ्चकि ञ्चितकषायंवातकृद्वरम् ॥ अस्यकुसु मप्राकस्तु । कारीरकुसुमंसुधर्मे निष्ठितंसघानितम् सघृतं ससाहैन विमिश्रितं सलवणं हिङ्ग्वाज्यसैन्धवैः

शम् । चिसंतकसरक्तुकाश्चिकमथ्यो
सदेसवाराऽन्वित भोऽज्ञा केनसमर्चि
तः प्रतिदिनश्रीपार्वतीशः स्वयम् ॥
कारीरकुसुमम्भेदि कटुक कफनाश
नम् । पित्तकृद्रुचिरं भव्यं कषायंप
व्यहन्मृतम् ॥ कारीरकुसुमं वक्ष्यशी
तलकृत्कफनाशनम् ॥ करीरस्यावय
वो विकारो वा । अण् । पलाशाद्य
ञ्क ॥

कारीरी । स्त्री । सुपूर्व्यादिफले नाग
विशेषे ॥

कारीषम् । न । शुष्कगोमयसमूहे ।
गिंडोरा उपलों कावेर इतिभाषा ॥
करीषाणां समूहः । भि० अण् ॥

कारुः । त्रि । शिल्पिनि ॥ कारयित्वात्
कर्म्माणि कारं पश्चाज्जयन्ययेदिति कृ
औणादिकम् ॥ कारुके ॥ पुं । विश्वक
र्मणि ॥ शिल्पे ॥ करोति । उकृञ्०
। कृवापेत्युण् ॥

कारुकः । त्रि । सूपकारादिशिल्पिनि
॥ स्वार्थे कः ॥

कारुककर्म्म । न । सूपकारादीनां कर्म्म
णि ॥ यैः कर्म्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्य
न्ते द्विजातयः । तानि कारुककर्म्माणि
शिल्पानिविविधानि च ॥

कारुचौरः । पुं । सन्धिचौरे ॥

कारुजः । पुं । करभे । गजार्भके ॥ फे
ने ॥ वल्मीके ॥ नागकेशरे ॥ गैरि
के ॥ शिल्पिनां चित्रे ॥ स्वयञ्जात
तिले ॥

कारुणिकः । त्रि । दयालौ ॥ करुणाशी
लमस्य । शीलमिति ठक् । करुणा-
प्रयोजनमस्यवा । प्रयोजनमिति
ठक् ॥

कारुवी । स्त्री । अजौकायाम् ॥

कारुण्यम् । न । परदुःखदुःखित्वे । क
रुणायाम् ॥ करुणः करुणावान् त
स्य भावः । ब्रा० ष्यञ् ॥

कारवः । पुं । कृष्णकाके । विहङ्गमे ॥

कारूषाः । पु । करूषदेशवासिषु । नृ
पभेदेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

कारोत्तरः । पुं । सुराग्रभागे । सुराम
ण्डे ॥ कूपे ॥ त्रि । कार्य्योत्तमे ॥ कारे
ण क्रियया उत्तरः ॥

कार्कन्धवम् । न । कर्कन्ध्वाविकारे ॥ त
दवयवे ॥ बिल्वाद्यण् ॥

कार्कश्यम् । न । कठोरतायाम् ॥ कर्क
शस्यभावः । ष्यञ् ॥

कार्णाटः । पुं । कर्णाटदेशे ॥ स्वा० अ
ण् ॥

कार्त्तवीर्य्यः । पुं । चन्द्रवंशीयकृतवीर्य
राजपुत्रे । अर्जुने । हैहये । हरेश्च
क्रावतारे ॥ अस्य ध्यानम् । उद्यदर्क
सहस्रकान्तिरखिलक्षोणीधवैर्व-

न्दितोहस्तानांशतपञ्चकेनतु दधंशा पानिषूस्तावता । कालेनाटकमाला यापरिवृतश्चक्रावतारोदरे। पाया तस्यन्दनगेनयया भवसन' श्रीकार्त्त वीर्योन्नप इति ॥ जैनराजचक्रव र्त्तिविशेषे । सुभूमे ॥ कृतवीर्यस्या पत्यम् । अण् ॥

कार्त्तस्वरम् । न । स्वर्णे । हेमनि ॥ कृतस्वरे आकारविशेषे भवम् । अ ण ॥ कृता. पठिता. स्वरायेन तस्यैवा इदम् । शेषइत्यण् ॥ धुस्तूरे ॥

कार्त्तान्तिक । पु । दैवज्ञे । मौहूर्त्ति के। ज्योतिर्विदि ॥ कृतान्तंवेत्ति। क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक ॥

कार्त्तिक । पु । स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ ऊर्ज्जे । शरद्दतोर्द्वितीयेमासे । बा हुले ॥ अनजातस्यफलम् । दच क्र ये विक्रयणे धनाढ्य स्याद्यावदूको ऽ खिलकोशलश्च । य कार्त्तिके का र्त्तिकरूपधारी जातो भवेद् युद्धवि शारदश्चेति ॥ वर्षविशेषे । सचकृ त्तिकारोहिण्योरेकतरस्मिन् इह स्पतेरस्तोदयेकतरसम्बन्धे भवती ति मलमासतत्त्वम् ॥ कार्त्तिकी पौ र्णमास्यस्मिन । विभाषा फाल्गुनी ति पाणिकोग ॥

कार्त्तिकिक । पु । कार्त्तिकमासे ॥ का र्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा- फल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः । इतिठक् ॥

कार्त्तिकी । स्त्री । कार्त्तिकपौर्णमास्या म् ॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी । न क्षत्रेण युक्त' कालः इत्यण् । त तोङीप् ॥

कार्त्तिकेय । पुं । कुमारे । महासेने ॥ कृत्तिकानामपत्यम् । तत' पोषि तत्वात । स्त्रीभ्योढक ॥ अस्यध्यानं यथा । कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरो परि संस्थितम् । तप्तकाञ्चनवर्णा भं शक्तिहस्तंवरप्रदम् ॥ द्विभुजं श त्रुहन्तारं नानालङ्कार भूषितम् । प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृत मिति ॥

कार्त्तिकेयप्रसू. । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कार्त्तिकेयवनम् । न । शरवणे ॥

कार्त्तिकोत्सव । पुं । कौमुद्याम् । का र्त्तिक्या पूर्णिमायाम् ॥ दीपोत्सव तिथौ ॥

कार्त्स्न्यम् । न । साकल्ये ॥ कृत्स्नस्य- भाव । ष्यञ् ॥

कार्प्पट । पुं । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कार्य्यिणि । कार्यार्थिनि । उमेदवा र इत्यारवी इति पारस्यभाषा ॥ इ- तिहेमचन्द्र ॥ वस्त्रे ॥ स्वा० अण् ॥

तार्किकमते प्रागभावप्रतियोगिनि घटपटादिरूपे विकारे ॥ कार्यंप्रति कारणंत्रिविधम् । समवायिकारणम् १ यथा घटकार्यंप्रतिकपालम् । असमवायिकारणम् २ यथा घटकार्यंप्रतिकपालसंयोगादि । निमित्तकारणम् ३ यथा घटंप्रतिदण्डचक्रादीति ॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति । अनेनैवोपायेन नान्येनेतिनियोग । अनेनवाऽनेनवेतिविकल्प' । अनेनचेतिसमुच्चयः ॥ विवादे ॥ यथा । यस्मात्कार्यसमारम्भश्चिरात्तेन विनिश्चित । तस्मात्लभते कालमभियुक्तस्वकालभाक् ॥ इति कात्यायन ॥ अपूर्वे ॥ यथा । विधिप्रत्ययस्य कार्यंप्रक्तिरिति मीमांसका. ॥ त्रि । सम्पादनीये । कर्त्तव्ये ॥ क्रियते इति । डुकृञ् ० । विभाषा कृवृषोरितिक्यवभावे ऋहलोर्ण्यत् । इति ॥

कार्य्यकुशल. । त्रि । कर्मक्षमे । कर्मठे ॥

कार्य्यता । स्त्री । कार्यत्वसङ्गतौ ॥ भावे तल ॥

कार्य्यत्वम् । न । कार्यतासङ्गतौ ॥ अभूत्वाभावित्वे ॥ भावे त्व' ॥

कार्य्यपुट' । पु । क्षपणे ॥ उन्मत्ते ॥ अ नर्थकरे ॥

कार्य्यप्रद्वेष' । पुं । आलस्ये ॥

कार्य्या । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कार्य्यी । त्रि । यस्य निर्दिश्यते कार्यंतस्मिन ॥ कर्मार्थिनि ॥

कार्शानव । त्रि । आग्नेये ॥ कृशानोरिदम् । अण ॥

कार्श्मरी । स्त्री । काश्मरीवृक्षे । गम्भार्याम् ॥

कार्श्यः । पु । कार्श्यं । सालवृक्षे ॥ कर्चूरे ॥ सक्तुवृक्षे ॥ न । कृशत्वे ॥ कृशस्य भाव. । वर्णदृढादिभ्य ष्यञ्चेतिष्यञ् ॥

का.र्ष. । पु । कर्षके ॥ कृषि' भोजनमस्य । छत्रादिभ्योण ॥

कार्षक । पु । कर्षके ॥ कर्षति । कृष० । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति क्वुन ॥

कार्षापण । पुं । न । कार्षिके । रजतरूप्ये ॥ षोडशपणे ॥ ताम्रिकेपणे ॥ कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिक' कार्षिक पण । इतिमनूक्ते ॥ कर्षस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपणनम् । पण० । नित्यपण. परिमाण इत्यप । गोचरसञ्चरेतिघो वा कार्षस्य कार्षेण वा आपण ॥

कार्षि: । स्त्री । कृषिहन्तौ ॥ कृषति । कष० कृषेर्वृद्धिश्चेति इञ् ॥

कार्षिक: । पुं । कार्षापणे । रूप्यकाने

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्मक'कालाइति वैयाकरणा ॥ कालोऽस्मि भगवद्वि भूति. । कालः कलयतामहम् । क लयतां सङ्ख्यानं कुर्वतामध्ये ॥ क्रियामात्रुपहितः सर्वस्य सहर्त्तापरमे श्वर, कालः ॥ अहमेवाक्षय कालः । अक्षयकालाभिमान्य ऽक्षय परमे श्वराख्य.काल. ॥ कलनात् सर्वभूतानां ब्रह्मादीनामनिमेषत । कालश ब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्दअद्वयः ॥ कैवल्यश्रुत्याय' । कलसङ्ख्याने । पचाद्यजन्तात् प्रज्ञाद्यण् ॥ कल्य ते । कलसङ्ख्याने शब्दे च । कर्मणि घञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । ण्यन्तात पचाद्यच ॥ यद्वा । काल्यते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्याऽहं'प्रथमं रूप मरूपस्तत्यानि ग्रा । सन्ध्याच परमेशस्य तस्मै कालात्मनेनम. ॥

कालक' । पु । जटुले । जतुके । पिप्रौ । देहस्थचिह्न विशेषे । लसन इति भाषा ॥ अलगर्द्दे ॥ न । कालशाके ॥ यकृति ॥ अनित्ये वर्णो रक्तोपार्थे कालाश्चे तिकन् ॥ कालक पट कालिकाशाटी कालकमुखम् ॥ कालयति । कलक्षेपे ॥ ष्वु० । ण्वुल् ॥

कालकटङ्कटः । पु । शिवे ॥

कालकण्ठ । पु । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दात्यूहे ॥ कालः कृष्णवर्णं कण्ठो यस्य सः ॥ काले प्रावृषिकण्ठो ध्वनिरस्यवा ॥

कालकण्ठक । पु । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठे ॥ काल कण्ठोऽस्य । कप ॥ स्वा० कन्वा ॥

कालकन्दक. । पु । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ कालस्यकन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्यकर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुरगणस्यजनन्याम् ॥

कालकाल । पु । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकील: । पु ।
कालकीलक' । पु ॥ } कोलाहले ॥

कालकुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ वोले ॥ पु । न । स्थावरेतीव्रविषविशेषे ॥ देवासुररणेदेवैर्हतस्यपृथुमालिन. । दैत्यस्यरुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभ ॥ निर्यास.कालकूटोऽस्यमुनिभिः परिकीर्त्तितः । सोऽहिक्षेत्रेशृङ्गवेरेकोङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालसर्पि

कूटयति । कूटपरिदाहे । बु० कर्म
ण्यण् ॥ कालस्य कर्मणो मन्त्रो वाकू
टोऽग्निरिवेति वा ॥

कालकृत् । पुं । सूर्ये ॥ कालं करोति ।
डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

कालकृत. । पु । सूर्ये ॥ त्रि । कालजा
ते ॥ यथा । सर्वं कालकृतं मन्ये
कालो हि बलवत्तर. । इतिपु ॥

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् ॥

कालखञ्जनम् । न । यकृति ॥ इतिहे
मचन्द्र ॥

कालखञ्ज. । पुं । महानरकविशेषे ॥

कालखण्डम् । न । दक्षिणकुक्षिस्थे मांस
खण्डे । यकृति ॥ कालञ्च तत् खण्डञ्च ।

कालग्रन्थिः । पुं । वत्सरे ॥

कालघण्टः । पु । योगविशेषे ॥ यथा ।
षष्ठीशीतांशुवारे परिहर दशमीं
सप्तमीम्भार्गवेपि अष्टम्यादित्यपूर्वा
बुधदिननवमीं सौरिवारे द्वितीयाम् ।
एकादश्याञ्च भौमे दशशतकिरणे च
त्रयोदशीञ्च सर्वारम्भं न कुर्यात्
नयति विपदं कालघण्टो हि योग इ
ति ॥

कालञ्जत. । पुं । काककासुन्दे इतिगौ
डभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे । कसौंदी
इतिभाषा ॥

कालचक्रम् । न । कालस्वरूपे चक्रे ॥

यथा । कालोद्विविधे ऽवसर्पिण्युत्स
र्पिणीप्रभेदत । सागरकोटिकोटी
नाविंशत्या स समाप्यते ॥ अवसर्पि
ण्यां षड्रा उत्सर्पिण्यां तएवविपरी
ता । एवं द्वादशभिररैर्विवर्त्तते का
लचक्रमिदम् ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥ म
हारम्भरूपे ॥

कालचिन्तक. । पुं । ज्योतिर्विदि । दै
वज्ञे ॥

कालज्ञ. । पुं । कुक्कुटे ॥ त्रि । अध्याय
ज्ञाताइतिविदुषि ॥ वङ्गेदमित्थं कार्ये
न यावत्कालविपर्यय । तमेव चागते
काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना ॥ का
लं जानाति । ज्ञा० । क० ॥

कालञ्जरः । पुं । योगिचक्रसम्मेलके ॥
भैरवे । शिवे ॥ पर्वतविशेषे ॥ दे
शविशेषे ॥ कालञ्जरस्थाने सिद्धपी
ठे ॥

कालञ्जरा । स्त्री ।
कालञ्जरी । स्त्री । } चण्ड्याम् ॥

कालताल । पु । तमालवृक्षे ॥

कालतिन्दुक । पुं । काकेन्दौ । कुपी
लुके ॥

कालदण्ड. । पुं । योगविशेषे ॥ काल
शब्दे ॥

कालधर्म्मः । पुं । मृत्यौ ॥ समयस्वभा
वे ॥ कालस्य धर्म ॥

कालनियोगः । पुं । दैवाज्ञायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतो वा नियोग ॥

कालनिर्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमि. । पु । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिंनिजघानेति ॥

कालनेमिरिपु. । पु । } विष्णौ ॥
कालनेमिहा । पुं । }
कालनेम्यरि । पुं । }

कालपर्ण. । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाश । पुं । यात्रायां वर्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यादित क्रमात् । काल स्तत्सम्मुखे पाशो निशायान्तु विपर्यय ॥ सम्मुखस्थौ कालपाशौ यात्रायाञ्च विवर्जयेत ॥

कालपीलुक । पु । कुपीलौ ॥

कालपुच्छ. । पु । मृगविशेषे ॥ गुर्वौ रेणसम. कालपुच्छो मुनिभि रीरित ॥

कालपुरुष । पु । यमसहाये ॥ ज्योतिश्शास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य गच्छेत् कदाचि दल्पधिषमेनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मलग्नादिद्वादशराशिकल्पिते ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पृथातनयस्य धन्वनि ॥ कालो यम इव पृष्ठ मस्य । कालवर्णं वा पृष्ठ मस्य ॥

कालमेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरदृतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमान. । पु । कृष्णार्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालमाल इ ति पाठः ॥

कालमुष्क' । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पु । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेशिका । स्त्री । कालमेश्याम् ॥ काले मिश्यते । मिश शब्दे । कर्मणिघञ् । गौ° ङीष् । स्वार्थे कन् ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिरुति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालंवर्णं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्मण्यण् । गौरा

दिस्थान डोष ॥

कालयुक्त । पु । वत्सर ॥ यथा । गोमि व्योविनश्यन्तियेचान्यनटनर्त्तका । वासवोवर्षते देविशस्यञ्च नविजायते ॥ तिलसर्षपमाषादिकार्पासानां महार्घता । गोमहिष्य सुवर्णादि कांस्यताम्राचशेषम ॥ तत्त्वं देविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चय: । तेन धान्येन लोकोयं निस्तरिष्यति दुर्दिनम् ॥ पार्थिवामोपका दीना: कालयुक्ते प्रपीडित: ॥ इति ॥

कालरात्रि । स्त्री । सर्वभूतापहारिण्यां मृत्युदेव्याम् ॥ सर्वमारकस्यापिका लस्य रात्रिर्नाशिका । प्रलयेकालस्यापिनाशात् ॥ कालरात्रिर्यमभगिनीतिभावप्रकाश. ॥ कल्पान्तरात्रौ ॥ भीमरथ्याम् ॥ निशाविशेषे । दीपावल्याम् ॥ दीपावलीतुयाप्रोक्ता कालरात्रिश्च सामतेत्यागमवचनात् ॥ दुर्गाया. शक्तिविशेषे ॥ दैनन्दिनप्रलयेऽपीतिकश्चित् ॥ काल: संहारोमरणं तदुपलक्षिता रात्रि: ॥

कालरुद्र: । पु । कालाग्निरुद्रे ॥

काललवणम् । न । विड्लवणे ॥

काललोहम् । न । तिखा इति गौड भाषाप्रसिद्ध कृष्णायसे । वक्रमे । तीक्ष्णे ॥

कालवित् । पु । ज्योतिर्विदि ॥ ज्योतिर्विद्धि काल. परमार्थ इत्याह । तन्न । कालैक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारायोगात । तत्नानात्वेपि न स्वातन्त्र्यम् । अन्यविषयत्वेन प्रतीते.। उदय कालइत्यादिनाक्रियाधर्मत्वेन प्रतीते. स्फुटत्वात् । नचक्रियाधर्मत्वं कालेपितदुत्पत्तिदर्शनात् । अन्य आकाशानवच्छिन्नत्वेनक्रियानित्यत्वापातात् ॥ त्रि । अवसरज्ञे ॥

कालविभक्ति । स्त्री । मासर्त्त्वयनादौ ॥

कालहन्त. । पु । कुष्ठध्नवृक्षे ॥

कालहन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

कालवेला । स्त्री । क्रियानर्हकालविशेषे ॥ यथा । पञ्चविषडुक्तिनगेन्द्रभेदद्विदस्तिनग्रापिदिवा ऽथरात्रौ । पटतूर्यरामाश्विशराग्निचन्द्रभागास्तुर्थ्यादिषुकालवेला इति ॥ कालशर्मेत्तरशब्दाभार्द्धरूपावेला ॥ इतिदीपिका ॥

कालशाकम् । न । नाडिकम् शाकशाकम् कालकमितिपर्यायप्रसिद्ध शाकविशेषे । नरिका मरचा इतिगौडभाषा ॥ कालशाकंसरं रूक्षं वातकृत्कफशोफहृत् । बल्यरुचिकरं मेध्यं रक्तपित्तहरंहिमम् ॥

कालशालि. । पुं । कृष्णशालौ ॥

कालशेयम् । न । गोरसे । घोले ॥ कलश्याम् मन्थनपात्रे भवम् । इति कुक्षिकलशिवस्त्यस्यहेर्ढञ् ॥

कालसरोध । पुं । चिरकालावस्थाने ॥

कालसर्प्प । पु । कृष्णसर्पे । महाविषे ॥

कालसार । पु । कृष्णसारे मृगे ॥ न । पीतचन्दने । कालानुसार्य्ये । कालिया इति गौडभाषा ॥

कालसूत्रम् । न । अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तसमदेशे उपर्य्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नरके ॥ कुलालचक्रसूत्रच्छेदनरूपेन रके ॥

कालसेयम् । न । घोले ॥

कालस्कन्ध । पु । तमालवृक्षे ॥ तिन्दुकवृक्षे ॥ जीवकद्रुमे ॥ दुष्खदिरे ॥ उदुम्बरे ॥ काल स्कन्धो यस्य ॥

कालहानि । स्त्री । विलम्बे ॥

कालहीन । पुं । लोध्रे ॥

काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ कालयति । कलविक्षेपणे । ण्यन्त । पचाद्यच ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ कल्यते । कलक्षेपे । कर्मणि घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ कालोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच ॥ गौर्य्याम् ॥ वर्णस्याविवक्षाया जानपदेतिन ङीष ॥

कालाचरिक । त्रि । शिचिताचार्य्ये ॥

कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु तृतीयायाम् ॥ यथा । प्रव्रज्यापिन सद्योनिर्वाणदेति सैवकालपरिपाकमपेक्ष्यसिद्धिरैविधास्यति अलमुत्तलतयेत्युपदेशे यातुष्टि साकालाख्या ओघ उच्यते ॥

कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ कालवनत अगुरुच ॥ अयंप्राग्ज्योतिषे भवतीतिप्रसिद्धि ॥

कालाग्निरुद्र । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥

कालाग्नि । । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥

कालाङ्ग । पु । काद्रवेयप्रभेदे ॥

कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्गे ॥ यथा मेष शिरोवृषोवक्त्रं मिथुनंबाहुयुग्मकम् । कर्कटोहृदयञ्चैवसिंहस्तूदरमेवच ॥ कन्याकटिस्तुलावस्तिर्वृश्चिकोगुह्यमेवच । धनुरूरूमृगोजानूकुम्भोजङ्घप्रकीर्त्तिते ॥ मीनपादद्वयञ्चैव कालाङ्गानि यथाक्रमम् ॥ इतिकालनरस्याङ्गेसदसद्ग्रहयोगत । पुंसामपितदङ्गेषु शुभाशुभफलंवदेदिति ॥

कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जन्याम् । रेचन्याम् ॥

कालातीतः । पुं । कालात्ययापदिष्टे॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्यमतीतम् ॥ चि । अतीतकाले ॥

कालात्ययापदिष्ट । पु । कालातीते । बाधितहेतौ । कालस्यसाधनकालस्य अत्ययेऽभावे अपदिष्टः मयु क्तोहेतु एतेनयस्यहेतोः साध्याभाव प्रमाणान्तरेण सिद्धः सकालात्ययापदिष्ट । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वात । अत्रानुष्णत्वसाध्यतदभाव उष्णत्वम् ततस्पर्शेन प्रत्यक्षेणगृह्यते इति ।

कालानल । पुं । प्रलयाग्नौ ॥

कालानुनादी । पु । भ्रमरे । रोलम्बे॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कालानुसारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ शीतल्याम् । शिउलीझोप इतिगौडभाषा ॥

कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥

कालानुसारि । पुं । शैलेये । शैलजनामगन्धद्रव्ये ।

कालानुसार्य्य. । पु । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषया कालियाभाम पीतवर्णेसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेनऽनुस्त्रियते । गतौ । कर्म्मणोण्यत ।

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥

कालान्तरविष । पु । मूषिकादौ ॥

कालाप । पु । सर्पभोगे ॥ राक्षसे ॥ चि । कलापव्याकरणाज्ञे ॥

कालापकम् । न । यत्नुषा श्लोकानाम समूहे ॥

कालायसम् । न । लोहे ॥ कालञ्चतत् अयश्च । अनोश्माय सरसांजातिसंज्ञयोरितिटच् ॥

कालायोनम् । न । कलायानाङ्क्षेत्रे ॥ कलायानाम् भवनक्षेत्रम् । धान्यानाम्भवनेक्षेत्रेखञ् ॥

कालाशुद्धि । स्त्री । शुभकर्म्मानर्हसमये ॥ सायथा । बृहस्पतिचारस्तुललशाख्यस्तेगुरुशुक्रयोः । गुरौसकरसिंहस्थे चयमास धिमासयोः ॥ चयोदशादिनेपक्षेगुर्वादित्येतथैवच । लुप्ताब्देविविधोत्पाते कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥

कालिक. । पुं । क्रोञ्चविहगे ॥ न । कालीये । कृष्णचन्दने ॥ न । वैरे ॥ प्रकृष्टोदीर्घ कालोस्य । प्रकृष्टेठञ्॥ चि । कालसम्बन्धिनि ॥ सामयिके ॥ कालेननिर्वृत्त । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्य इतिठञ् ॥ कालेभवोवा । कालाठञ् ॥

कालिका । स्त्री । गौर्याम् ॥ चण्डिका भेदे ॥ काश्मर्ये ॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे ॥ क्रमदेयवस्तु मूल्ये ॥ धूसर्याम् ॥ नवमेघे ॥ पटोलशाखायाम् ॥ रोमाल्याम् ॥ मांस्याम् ॥ काक्याम् ॥ शिवायाम् ॥ मेघावलौ ॥ स्वर्णादिदोषे ॥ सुरायाम् ॥ चीरकीटे ॥ काकोल्याम् ॥ श्यामाख्यविहगे ॥ प्रतिमासीयवृद्धौ ॥ यथा । प्रतिमासंस्रवतिया वृद्धिः साकालिकामतेतिनारद ॥ कुज्झटिकायाम् ॥ हिमाचलभवायां त्रिशिरायां हरीतक्याम् । सागन्धयोगकरणे प्रशस्ता भवति ॥ कालोवर्णः समयश्चास्त्यस्या । अत इनिठनाविति ठन् ॥ स्वा० कन्वा । केण इति ह्रस्व ॥

कालिकापुराणम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

कालिकाव्रतम् । न । अमावास्यायां स्त्री कर्त्तव्येभविष्यपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

कालिङ्ग । पु । भूमिकर्कारौ ॥ हस्तिनि । द्विपे ॥ सर्पे ॥ लोहविशेषे ॥ अस्यलक्षण यथा । कालिङ्गोलिङ्गवान् य स्यात घन'स्तूच्छाङ्गकोमत इति ॥ कलिङ्गानां राजनि ॥ द्रुमगधकलिङ्गस्तूरमसादृश ॥ न । कर्लींदातरवूज इतिख्यातेफलविशेषे । सुवर्त्तुले । कालिन्दके ॥ गुणा यथा । कालिङ्गं ग्राहिदृक्पित्तशुक्रघ्न' स्त्रीतल गुरु । पक्वन्तु सोष्णं सक्षारं पित्तलं कफवातजिति ॥ कालिङ्गाः पुं भूम्नि । नीवृति ॥ कलिङ्गदेशमारभ्यपश्चाष्टयोजनशिवे । दक्षिणस्यां हेशानिकालिङ्गा परिकीर्त्तिता ॥

कालिङ्गिका । स्त्री । त्रिवृति ॥

कालिङ्गी । स्त्री । राजकर्कट्याम्

कालिदास । पु । विक्रमादित्यसभाया नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे । मेधारुद्रे ॥ काल्या दासः । ङ्यापो संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्व ॥

कालिनी । स्त्री । आर्द्रानक्षत्रे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कालिन्दम् । न ।
कालिन्दकम् । न । } कर्लींदा इतिप्रसिद्धे फलविशेषे । कालिङ्गे ॥

कालिन्दी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ रक्तत्रिवृति ॥

कालिन्दीभेदन । पु । कालन्दीकर्षणे । बलदेवे ॥ कालिन्द्याः भेदन' ॥

कालिन्दीसू । स्त्री । सूर्यपत्न्याम् । यमुनामातरि ॥

कालिन्दीसोदरः । पु । यमे ॥ कालि

स्या सोदर. ॥

कालिमा । पु । कार्ष्ण्ये ॥

कालिय । पु । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । शान्तनुराजपत्न्याम् । सत्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ कालिकामन्त्राटाग्निजिह्वान्तर्गतायां देव्याम् ॥ कीटे ॥ मातृभेदे ॥ उमायाम् ॥ काल सङ्कलनात् कालीत्याम म. ॥ कालकारस्थाया देव्याम् ॥ मध्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ कालाञ्जन्याम् ॥ तुवर्याम् ॥ त्रिवृति ॥ रात्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् । विछाटी इति गौड भाषा ॥ वह्निजिह्वाविशेषे ॥ कालोवर्णोऽस्त्यस्याः । कालाञ्जानप्रकृतपोगोत्रभाजनागकालनीलेत्यादिनाङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्य विचारभूमौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने । हरिचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न । गौडभाषया कालिया इति प्रसिद्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे । जापके । कालानुसार्ये ॥ कृष्णचन्दने ॥ कालीयकं रक्तगुणं विशेषाद्यवनाननम् ॥ कालस्यवर्णोऽस्यायम् । वृद्धाच्छः । स्वार्थे कन ॥

कालीयकचोदः । कुङ्कुमे ॥

कालुष्यम् । न । कालिम्ने ॥

कालेय. । पु । दैत्यभेदे ॥ न । कालखण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालियानमपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ प्राच्यौ कालीयेऽग्निकलिभ्यांढक्वक्तव्य इतिढक् ॥

कालेयक. । पु । दारुहरिद्रायाम् ॥ कुक्कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ कालेरयम् । सर्वत्राग्निकलिभ्यांढक् । स्वा० कन् ॥

काल्पः । पुं । कञ्चीछकडी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्चूरे ॥

काल्पक । पुं । वेधमुख्ये । कर्चूरके । कल्पे ॥ कल्पविधौ भवः । तत्रभवइत्यणन्तात् कन् ॥

काल्पनिक' । त्रि । आरोपिते । कल्पिते । कल्पनाभवे ॥ कल्पनाया आगत । ठक् ॥

काल्पिक । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्तविधौ ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ कलयति चेष्टाम् । अघन्यादयश्चेति कलेर्यक् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ । क्लीबे

॥ त्रि। प्राप्तकाले ॥ कालःप्राप्तोऽस्य। कालायत् ॥

कालुक'। पु। कर्पूरे। द्राविडके॥ काले साधु'। तत्रसाधुरितियत्। स्वा० कन ॥

काल्यमान। त्रि। विचाल्यमाने ॥

काल्या। स्त्री। उपसर्यायाम्। गर्भग्रहणप्राप्तकालायाङ्गवि ॥ काल'प्राप्तोऽस्य'। तद्ग्रप्राप्तमिति वर्त्तमाने कालाद् यत् ॥

कावचिकम्। न। तनुत्रिवाङ्गके ॥ कवचिनासमूहः। ठञ्कवचिनश्च॥

कावाद:। पु। वाक्कलहे॥ ईषद्वाद ईषदर्थेचेतिको कादेश.॥

कावारम्। न। शैवले॥ आसमन्तात् वार्यते आच्छाद्यतेऽनेन। हलश्चुरादेः पुसीतिघ.। यद्वाआवारयति व्रियते वा। हल्०। अच। घञ्वा। कस्यजलस्य आवारम् ॥

कावारी। स्त्री। छत्रादिच्छत्रके। अमलछ्याम्। वारित्रायम् ॥ छत्ताइति भाषा ॥

कावृक। पु। कुक्कुटे॥ चक्रवाके॥ पीतमुण्डखगे ॥

कावेरम्। न। कुङ्कुमे ॥

कावेरी। स्त्री। वेश्यायाम्॥ हरिद्रायाम् ॥ सरिद्विशेषे ॥ कस्य जलस्य वेर शरीम्। तस्येयम्। तस्याद्दमिच्छया। ङीप ॥ ईषद्वेरमस्या वा ॥

काव्य:। पु। शुक्रे। दैत्यगुरौ॥ न। ग्रन्थे। कविकृतौ॥ अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौशब्दार्थौ काव्यमितिवामन,॥ तत्त्रिविधं यथा। सव्यङ्ग्यमुत्तम काव्य मव्यङ्ग्यमधमं स्मृतम्। किञ्चिद्व्यङ्ग्यसमायुक्तं मध्यम परिकीर्त्तितमितिकाव्य चन्द्रिका॥ कवेरपत्यम्। कुर्वादिभ्योण्य.॥ कवेरिदं कर्मभावो वा। ष्या०। ष्यञ्॥ कुधातो.ओरावश्यके इति ण्यद्वा ॥

काव्यचौर। पु। चन्द्ररेखा ॥

काव्यलिङ्गम्। न। अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा। हेतोर्वाक्य पदार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमिति ॥ काव्यलिङ्ग हेतोर्वाक्यपदार्थतेतिच ॥ यथा। वपु प्रादुर्भावा दनुमित मिद जन्मनि पुरा पुरारे न प्राय. क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान्। नमन्मुक्त सम्प्रत्यऽह मतनु रग्रेप्यनति भाग् महेश क्षन्तव्यं त दिदमपराधद्वयमपि ॥ अनेक पदार्थता यथा। प्रस यिसखीसखीजनपरिहासरसाधिगतै र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्। वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्र मुपक्षिपतः प

तत् शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ एक पदार्थता यथा । भव्यो दुग्धनन्दनस्तु भवते दशास्यमाले शुभं वा सोपानपरम्पराञ्च गिरिशताकान्ताश्रयालङ्कृतिम् । सद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ एषु च पराधद्वये पूर्वापरजन्मनोरन्वयम् भुजपाते मोक्षोपक्षेपो महामोहे-सुखालोकोच्छेदित्वञ्च यथाक्रम-मुक्तरूपो हेतुः ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ बुद्धौ ॥

काव्यार्थापत्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ कैमुत्येनार्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जितस्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥ अत्र त्वन्मुखेन पद्मानि येन जितानि इति विवक्षितम् । तथाच सोऽपि येन जितः तेन पद्मानि जितानीति किमु वक्तव्यमिति दण्डापूपिकान्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्तिव्यावर्त्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा वा । अधरोऽयमधीराक्ष्या बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं

भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ क्षुते ॥ पु । काष्ठकण्डूयने ॥ काँस इति प्रसिद्धे तृणविशेषे । इक्षुगन्धायाम् ॥ काशः क्षाम्यमधुरस्तिक्तः स्वादुपाकोहिमः सरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपित्तजरोगजित् ॥ न । काशपुष्पे ॥ काशते । काशृ दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशक । पु । काशे । काँस इतिभाषा ॥

काशाल्मलि । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्याम् ॥ काशते । काशृ० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । सप्तार्थप्रकाशने ॥ प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव । । स्वार्थे कन ॥ काशिक्याम् । । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठ.। इकारउच्चारणार्थं ॥

काशिकाप्रिय । पुं । दिवोदासे । धन्वन्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्याञ्जातायाम् ॥ काश्यांजाता तत्रभवा तत आगता इति वा । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठाविति ठञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेष । धन्व

न्तरौ । सुधोद्भवे ॥ काश्या राजा । राजाह. सखिभ्यष्टच् ॥

काशी । स्त्री । वाराणस्याम् । तप स्थ ल्याम् । अविमुक्ते । आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्र कदाचन । विमुक्त न शिवाभ्यां यद विमुक्तं ततोविदु ॥ न यदाभूमिवलय न यदापां समुद्भव. । तदा विहर्तुं मीशेन क्षेत्र मेत द्विनिर्मितम् ॥ इत्यगस्त्यम्प्रतिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका । पुरीद्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिका ॥ एतास्तु पृथवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन । पुरीद्वारावतीविष्णो पाञ्चजन्यो परिस्थिता ॥ एताश्च मुक्तिदा सर्वा एकचगणिता.सुरै । यानि यानिच क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिषट॥प्राणिना मिह मोक्षार्थं महाकारुणिक. शिव.। तारोपदेशं कुरुते इत्याहु शास्त्रकोविदा । यथोक्तरुद्रयामले । काशोपुरीपरिसरे सुरसिन्धुतीरे कर्णे जपत्यनुदिनकिल देहभाजाम् । मोक्षार्थमेव दयया शशिखण्डमौलि श्रीशक्तिबीजमनघ सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र वैष्णवेभ्योराममन्त्रस्यशैवेभ्य:पञ्चाक्षरस्य बृहज्जाबालोक्त्या शाक्तेभ्य शक्तिबीजस्यभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्य प्रणवस्येतिव्यवस्था ॥ सदा कृतयुगञ्चास्तु सदा चास्तू त्तरायणम् । सदा म- होदयश्चास्तु काश्यां निवसता सताम् ॥ लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गाज्या नगरधनु । कलि लक्ष्य शरो धर्म्म शिवो धन्वी पुनातु माम् ॥ अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्या सन्ति नगोत्तम । तत्र नित्यं वसेन नित्यं देवीभक्तिपरायण. ॥ तानि स्थानानि सम्पश्यन जपन् देवीं निरन्तरम् । ध्याय स्तच्चरणाम्भोजं मुक्तोभवति बन्धनादितिदेवीगीता देवीभागवते ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच । गौरादित्वान् ङीष् ॥

काशीनाथ. । पु । विश्वेश्वरे । शिवे ॥

काशीराज । पु । शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्या राजा । टच ॥

काशीशम् । न । धातुकाशीशे । हीराकसीति प्र० उपधातुविशेषे ॥ तद्द्विविधम् । हरिद्वर्ण लोहितञ्च धातुकाशीशमिष्यते । शुक्लवर्ण तथाकृष्णम्पुष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशूकार । पु । गुवाके ॥

काश्मरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिमनिन् । व

नोरचेति क्षीमे ॥

काश्मर्य्य । पु । काश्मरीवृक्षे । गम्भा-र्याम् ॥ काश्मरीशब्दोस्यक्ष । अन्ये ष्वोपीतियप् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥ टङ्के ॥ पुभूम्नि । देशविशेषे । शास्त्रश्रियषु ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकम् । तावत्काश्मीरदेशः स्यात पञ्चाशद्योजनात्मकः ॥ काश्मीरेषुभवम् । तत्रभवइत्यर्थे कच्छादिभ्य श्चेत्यण ॥ स्वार्थेवा ॥

काश्मीरजम् । न । कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे जायते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् । महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुणायथा । काश्मीरीतुवरातिक्तावीर्योष्णामधुरागुरुः । दीपनी पाचनी मेध्याभेदिनीभ्रमशोषजित् ॥ दोषतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वरापहा । तत्फलंवृंहणंवृष्यंगुरुकेश्यंरसा

यनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्रविबन्धकृत् ॥ स्वादुपाकेहिमंस्निग्धं तुवराम्लंविशुद्धिकृत । हन्याद्दाहतृषावातरक्तपित्तक्षतक्षयानिति ॥

काश्य । पु । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यप । पु । मुनिविशेषे ॥ कणादमुनौ ॥ मृगविशेषे० ॥ मीनवि० ॥ गोत्रवि० ॥ ततप्रवरान्तर्गतमुनिवि० ॥ कश्यपस्यात्मजमापे ॥ कश्यपस्यगोत्रापत्यम् । विदायञ् ॥ न । मांसे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

काश्यपि । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ गरुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । बा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् । भूमौ ॥ कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ अम्बिकायाम् ॥

काश्यपेय । पुं । सूर्य्ये ॥

काश्मरी । स्त्री । काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिवनिप् । वनोरचेतिङीप्ौ ॥

काष । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥ कष्यतेऽनेन । कष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेणरक्तेवस्त्रादौ ॥ तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तवस्त्रवति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अर्जुनिक्षास मार्थेकाष्ठे ॥ यथा । सता

रमति शुष्कं यत मुष्टिमध्येसमेष्य ति। तत्काष्ठङ्काष्ठमित्याहु खदिरादिसमुद्भवम्॥ काशते। काशृ०। हनिकुषीत्यादिना क्थन। शश्चेति पत्वम्। तितुत्रेतिनेट॥

काष्ठकम्। न। अगुरुणि॥

काष्ठकदली। स्त्री। वनकदल्याम्। शिलारम्भायाम्। काठकेला इतिभाषा॥

काष्ठकीटः। पु। घुणे॥

काष्ठकुट्ट। पु। शतच्छदखगे। खुटकबढैया इति भाषा॥

काष्ठकुद्दालः। पुं। अभ्याम्। नौकादेर्मलापनयनार्थंकाष्ठघटितकुद्दाले॥ कमुद्दालयति। दलविदारणे। कर्मण्यण। शकन्ध्वादि। काष्ठस्य कुद्दाल.॥

काष्ठजम्बू। स्त्री। भूमिजम्ब्वाम्॥

कष्ठातट्। पु। वर्णसङ्करजातिविशेषे। रथकारे। वर्द्धकौ। बढइ इति भाषा॥ काष्ठं तक्षति। तक्षूतनूकरणे क्विप। काष्ठतक्षौ। काष्ठतड्भ्यामित्यादिरूपाणि॥

काष्ठतक्षक.। पुं। रथकारे। तक्षणि॥ काष्ठंतक्षति। तक्षू०। ख्वुल्॥

काष्ठतन्तु। पु। कोषकारे। काष्ठकृमौ॥

काष्ठदारु.। पु। देवकाष्ठे॥

काष्ठद्रु'। पुं। पलाशवृक्षे॥

काष्ठधात्रीफलम्। न। आमलके॥

काष्ठपाटला। स्त्री। सितपाटलिकायाम्॥

काष्ठमठी। स्त्री। चितायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेष'॥

काष्ठमल्ल। पु। शवयाने। अर्थी इति भाषा॥

काष्ठमौनम्। न। इङ्गितेनापिस्वाभिप्रायाऽप्रकाशने॥

काष्ठलेखक। पु। घुण॥

काष्ठलोही। पु। काष्ठलोहवन्मुद्गरे। वातर्दौ॥

काष्ठवल्लिका। स्त्री। कटुकायाम्॥

काष्ठशारिवा। स्त्री। शारिवायाम्। अनन्तमूल इतिगौडभाषा॥

काष्ठा। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्॥ स्थितौ। स्थानमात्रे॥ दिशि। आशायाम्॥ उत्कर्षे। प्रकर्षे॥ मर्यादायाम्। सीमनि॥ निष्ठायाम्॥ पर्यवसानभूमौ॥ अष्टादशनिमेषात्मके काले॥ दशक्षणपरिमितेकाले॥ काशते। काशृ०। हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य' क्थन्। शश्चेतिपत्वम्। टाप्॥

काष्ठाम्बुवाहिनी। स्त्री। द्रोण्याम्। काष्ठादिकृतच्छिन्नाग्रनौकाकृतिजलसेचन्याम्॥ पुन' पुनरम्बुवहति। व

कुलमाभोभयसतिबिभिः । काष्ठस्थ भस्मवाचिनी । काष्ठेस्युपचयवशाम् । विभामध्या भपिद्रोगीस्यात् ॥

काष्ठालुकम् । न । काठिन्ययुक्तो कन्दविशेषे ॥

काष्ठील' । पु । राजार्कं ॥

काष्ठीला । स्त्री । कदम्बाम् ॥ काष्ठिना ग्रह्यते । ग्रहस्यप्रक्षेपणयो' । घञ् ॥ कार्षपत् भष्ठीवमस्यावा ॥

काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कासः । पु । खाँसीति प्रसिद्धे रोगे । चवयौ ॥ पञ्चकासा स्मृतावातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयैः । क्षयायोपेक्षिताः सर्वेबलिनश्चयथोत्तरम् ॥ कासते अनेन । कासृशब्दकुत्सनयोः । करणेतिघञ् ॥

कासकन्दः । पु । कोकयादेश प्रसिद्धे । कासालोर । विशाखपर्णे ॥

कासघ्नः । पुं । मोदकविशेषे ॥ यथा । हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचंगुडसयुतम् । कासघ्नोमोदकः प्रोक्तस्तृष्णा रोचकनाशनइति ॥

कासघ्नी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कासजित् । स्त्री । भार्ग्याम् ॥

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कासन्दीवटिका । स्त्री । वेसवारविशेषे ॥

कासमर्दः । पु । कासकामुन्दा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गुल्मप्रभेदे । अरिमर्दे । जरणे ॥ पु । न । कासुन्दी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वेसवारे ॥ पेषितकजिम्बिलवणगञ्जितवेसवार इतिमाधरावेन्द्र: ॥

कासमर्दकम् । न । कसौंदी इतिख्यातशाके ॥ कासमर्दकपत्रंस्यात् कासविषाग्निमुत् । मधुरंकफवात संपाचनंकण्ठशोधनम् ॥ विशेषतः कासहरं पित्तघ्नंग्राहकंलघु ॥

कासमर्दन' । पुं । पटोले ॥

कासरः । पु । महिषे ॥ केजले सरति स्वगतौ । अच् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सरति । स्थूलकायत्वात् । ईषदर्थे कोः कादेशः ॥

कासरा । पुं । शाकविशेषे ॥ यथा । कटुकारीकृतः शाकः सकृष्याः सर्वेकासरेति ॥

कासारः । पुं । सरोवरे । सपद्मे निष्पन्ने वा जलाशयाश्रये ॥ कृशिलेपप्रकारे ॥ कासते । काशृशब्दे । तुषारादयश्चेत्यारन् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सारोयस्य । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः । अर्श आद्यच् ॥ यद्वा । केजलेऽ

नसार । अन्येषामपीति दीर्घे । आड प्रश्लेषोवा ॥ कासरूच्छति । रूगतौ । कर्मण्यण वा ॥

कासारम् । न । कसार इतिख्याते प क्वान्नविशेषे ॥ तत् प्रकारो यथा । घृतेतप्ते विनि क्षिप्य कनिक्या माच येन्मनाक । ततस्तत्रविनि क्षिप्य ख ण्डभागसम पचेत् ॥ ततश्चाकृष्यत त पाने क्षिप्त्वा सम्यक् सुपिक्कयो । च तुरस्त्रीकृतंश्चैतत् भवेत् कासार सञ्ज्ञकम् ॥ कासारं रुचिद् श्रेष्ठनाति रूक्षनपिच्छिलम् । हृल्लासकफपित्त घ्नं विरुचौरुच्चिकारकम् ॥ प्रक्षिप्य माषशृङ्गाटकशेरूणा पृथक पृथक । शालूकस्यचकर्त्तव्य कासार खण्डस र्पिषा ॥

कासारि । पु । कासमर्दे ॥ आलूके॥

कासालु । पु । कोकणादेशप्रसिद्धे आ लुविशेषे । कासकन्दे ॥

कासीसम् । न । हीराकसी इतिगौड भाषा प्रसिद्धे उपधातु विशेषे । भस्म वन्मृत्तिकाख्याकासीसमितिपरीचि ते धातुकासीसे । खेचरे । धातुशेख रे ॥ कासीस धातुकासीस पांशुका सीसमित्यपि । तदेवकिञ्चित्पीत स्तुपुष्प कासीसमुच्यते ॥ कासीस म्ल मुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवर स्तथा । वातश्लेष्महर केश्य नेत्र्य कण्डूविषप्र णुत । मूत्र कृच्छ्राश्मरीश्वित्र नाशनप रिकीर्त्तितम् ॥

काहू । स्त्री । विकलवाचि ॥ शक्रास्त्रे ॥ वृद्धौ ॥ कजि ॥ कसति । कसग तौ । शितकसिपद्यर्त्तेरिच्छू ॥

काहूतरी । स्त्री । शक्राख्ये आयुधे ॥ ह्रस्वाकाहू । काहूगोणीभ्यांष्टरच । ङीष् ॥

काहका । स्त्री । काहलावाद्ये ॥

काहल । पु । कुक्कुटे ॥ शब्दमात्रे ॥ दु ष्टवक्तावाम् । महानादे ॥ बिडाले ॥ न । अव्यक्तवाक्ये ॥ त्रि । शुष्के ॥ भृशे ॥ खले ॥

काहला । स्त्री । वाद्यभाण्डविशेषे । काहली इति हिमगिरौप्रसिद्धा या ध्वनिनालायाम् ॥ अप्सरसांप्रभे दे ॥

काहलापुष्प । पु । धुस्तूरे ॥ काहले वपुष्पास्यस्य ॥

काहली । स्त्री । तरुण्याम् । दिक्कर्य्याम्॥

काहारक । पु । कहार इति प्रसिद्धे शिबिकावाहकजातिविशेषे ॥ यथा । तथा गारुडिका वीरा. चुरकर्मोप जीविका. । व्याधा काहारका पुष्टाः कृष्ण संवाहयन्ति ये इति जैमिनि भारते आश्वमेधिके पर्वणि १० अध्या

य ॥

किंवदन्ति । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोपि वाद । किम्पूर्वाद्वदे र्भुवोश्मिच । बाहुलकाद्वदेरपि । ततोङीषवि कल्प ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । स त्ये असत्येवा लोकवादे ॥ कोपिवा द । किम्पूर्वाद्वदे र्भूर्वाश्वसीति बाहुलकाज्भाच् । श्रोन्त' । गौ० ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारु । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ बाणे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ किञ्चित कु त्सितंवा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किञ्शयोः श्रिण इतिञुण् ॥

किंशुक । पुं । पलाशवृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित शुकइव । शुकतुण्डाभपु ष्पत्व त ॥

किंशुलुक । पुं । पलाशदृक्षविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सखौ । दुर्मौ त्रिणि ॥ कुत्सित न सखा । किम. क्षेपइ सम।स.न्तप्रतिषेध' ॥

किकि । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ ना रिकेले ॥

किकिदिव । पुं । } चाषखगे ॥
किकिदिवि. । पुं । }

किकिदीव. । पुं । चाषविहगे ॥ नीलक ण्ठे ॥

किकिदीवि । पु । नीलचड इति गौड भाषाप्रसिद्धे स्वर्णचातके । चाष पतत्रिणि ॥ बाहुलकाद्ह्रस्वदीर्घ योर्विनिमय ॥

किकीदिव । पु । किकिदिवो ॥ कि किदीविकिकीदिवाविति द्विरूपको षादकाराम्तोपि ॥

किकीदिवि । पु । चाषे ॥ किकीति दिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कु विधृक्षिविस्त्वविस्त्रवि किकीदिविरि तिसाधु ॥

किकीदीव' । पुं । } चाषपक्षिणि ॥
किकीदीवि । पु । }

किखि । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्री । फे रौ । लघुशृगाले । लोमशी इति भाषा ॥

किङ्कर । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रस्यकि ङ्करोभूपोवैश्यो भूपस्यभूमिप । सर्वे षाकिङ्कराश' शूद्रा ब्राह्मणस्यविशेष त' ॥ किञ्चित् कुत्सितंवाकरोति । दिवाविभेत्यत्रकियत्तद्बहुष्विस्यच ॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजाद्यात् टाप ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य ॥ स्त्री । पुंयोगाद्दाख्यायामितिङी ष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर इति गौडभाषा प्रसिद्धे कट्याभरण विशेषे । करधनी कौंधनी इति भाषा ॥ किञ्चित् किणाङ् करोति । किणशब्दात् तत् करोतीति णयन्तात् अच । गौ० ङीष् ॥ विकङ्कतद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चङ्कणने । कणशब्दे । अस्मात् यङ्लुगन्तात् चङ्किण किङ्किणचेत्यूचन । धातो किङ्कणादेशश्च ॥

किङ्कि । पु । कोकिले । भ्रमरे ॥ हये ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । क्षतजे । रुधिरे ॥

किङ्किरात । पु । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्तम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणा । किङ्किरातो हिमस्तिक्तः कषायश्च हरेद्रक्षः । कफपित्तपिपासास्त्रदाहशोषवमिक्रिमीनिति ॥

किङ्किराल । पुं । वर्वुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पु । विकङ्कते । स्रुवावृक्षे । बुइंचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम् च चेति विग्रह ॥

किञ्चन । अ । अकात्स्न्ये । असाकल्ये । कल्पे ॥

किञ्चन । पु । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित । अ । स्वल्पे । ईषत् । मनाक् ॥ इदन्तयानिर्देष्टुमशक्ये ॥ किञ्चिच्च अनयो. समाहार ॥

किञ्चिलिक । पुं । / **किञ्चुलिका** । स्त्री । } किञ्चुलुके ॥

किञ्चुलुक । पु । केचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चिद्लुम्पति । कास्यनेकाज्ग्रहणं चुलुम्पाद्यर्थमितिवार्त्तिकनिर्दिष्टश्चुलुम्पधातु. । अन्येभ्योपीतिड । टेरिति डकार लकारपकाराणां लोप । तत. स्वार्थे कन् ॥

किञ्जम् । न । / **किञ्जल** । पु । } किञ्जल्के ॥

किञ्जल्क । पु । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्क शीतलो रूक्ष कषायो ग्राहकोपिसः । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्क इतिशेष. ॥ किञ्चिज्जलति । जलअपवारणे । बाहुलकात्क ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थे केशाकारे कण्टकवेष्टने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेद । पु । केसरापगमे ॥

म्भावितानाम् । इति प्राचीनाः ॥

किन्तुघ्न । पुं । ववाद्येकादशकरणान्तर्गतशेषकरणे ॥ तत्रजातस्यफलम् । मित्रामित्रे नैवकिञ्चिद्विशेषो धर्माधर्मे तुल्यता मानवस्य । लोके वादे सर्वदाप्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्येयस्यनूनं जनि स्यादितिकोष्ठीप्रदीप ॥

किन्दी । पुं । } घोटके । अश्वे ॥ ना
किन्धी । पुं । } त्वावेतौ ॥

किन्नर । पुं । किम्पुरुषे । मयौ । अश्वमुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नरः अश्वमुखत्वात् । कुत्सितोवा नरः किन्नरः । किंक्षेप इति समासः । कुत्साच कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात् ॥ अर्हदुपासकविशेषे इति हेमचन्द्रः ॥

किन्नरेश । पुं । वैश्रवणे । कुबेरे ॥ किन्नराणामीशः ॥

किन्नरेश्वर । पुं । कुबेरे । नरवाहने ॥

किन्नु । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्थाने ॥

किम् । अ । कुत्सायाम् । गर्हणे ॥ वितर्के ॥ निषेधे । प्रश्ने । प्रकारे । कूयते कायते । शब्दे । बाहुलकात् डिम् । कायतेर्डिमिर्वा ॥ ईषदर्थे ॥ अतिशये ॥

कं । त्रि । क्षेपे ॥ वितर्के ॥ निन्दायाम् ॥ परिप्रश्ने ॥ कायनम् कायविवा । कै शब्दे । कायतेर्डिमि. ॥ स्त्री । का । न । किम् ॥

किमिच्छक । पुं । मार्कण्डेयपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

किमु । अ । सम्भावनायाम् ॥ विमर्शे ॥ किम् च उच ॥

किमुत । अ । किमुतार्थे ॥

किमुत । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ विकल्पे अतिशये ॥ किञ्च तदुत च । समाहारो वा ॥

किमूत । अ । वितर्के ॥ किम् च ऊतच अनयो समाहार ॥

किम्पच । त्रि । किम्पचाने ॥ किम्पचति । पचाद्यच । किंक्षेप इतिसमास ॥

किम्पचान. । त्रि । कृपणे ॥ किञ्चित् पचति । शौणादिकआनजितिस्वामी ॥ किम्पचति । ताच्छील्येति चानशानच्वा । अनित्यमागमशासनमितिनमुक । किंक्षेपइतिसमास ॥

किम्पाक । पुं । माकाल इतिगौडभाषाप्रसिद्धमहाकाललतायाम् ॥ तत्फले ॥ त्रि । अज्ञे ॥ मातृघासिने ॥

किम्पुरुष । पुं । किन्नरे ॥ किञ्चित् कुत्सितो वा पुरुष । किंक्षेपइतिसमा

ऽन्योनैपात्त सोऽऽईतिकोन्वरात्तक. ॥ किरातएव । स्वार्थेक. ॥

किराततिक्त । पु । चिरायता इतिप्र सिद्धे वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थान म स्य । अर्शआद्यच । किरातस्यावैाति क्तश्च ॥

किराताशी । पु । गरुडे ॥

किराति । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिज टाधर ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गाया म् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारि ण्याम् ॥

किरि. । पु । भूदारे । शूकरे ॥ किर ति । कृविक्षेपे । कृगॄशॄपृकुटिभिदि च्छिदिभ्यश्चेति इप्रत्यय ॥ इकुकृ ष्यादिभ्य इति भावे इग्वा ॥

किरिटि । न । तिन्ताखफले ॥

किरीट । पु । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्य्यतेऽनेनवा । कृ० । कृतृकृ चिभ्य. कीटन । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पु । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इ नि: ॥

किरीटमाली । पु । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे ॥ शालायाम् ॥

हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीर. । पु । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षस विशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि । कर्बुरवर्णव ति ॥ कीर्य्यते । कृविक्षेपे । बाहुल काल कृशृपृकटिपटिशौटिभ्यईरन्नि तिईरन्न मुडागमश्च ॥

किर्म्मीरजित् । पु । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित । पु । भीमसेने ॥ कि र्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर० । क्वि प ॥

किर्म्मीरसूदन । पु । भीमसेने ॥ कि र्म्मीर सूदयति सूदितवान वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वात् ल्यु ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्धाप्र माणद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्करणे ॥ किलति । किलश्वैत्ये । इगुपधेतिक. ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणाविला- सविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमा- भिलाषाना सङ्करकरणरूपे भावे । शृङ्गारभावजायाक्रियायाम् ॥ तल्लक्ष णं यथा । हर्षाद्रुदितगीतादिव्यामि श्रकिलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुह

मरम् ॥

किशल: । पु । न । पल्लवे ॥

किशलय । पुं । न । पल्लवे ॥ किञ्चित् शलति । शलचलने । वा॰ कयन् । पृ॰ ॥

किशोर । पु । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्णौ षधौ ॥ सूर्ये ॥ तरुणावस्थे । दशवर्षोर्द्धं आपञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चिच्छूर. किशोर.स्यात्ततो हि दशमात् परम् । शूरत्वं दृश्यते किञ्चिद्नुदर्द्धं दिने दिने इति ॥ त्रि । कैशोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कशशब्दे किञ्चित् शवतिवा शुगतौ शवगतौवा किञ्चित् शृणातिवा । शृहिंसायाम् । किशोरादयश्चेति साधु ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्था युक्तायाम् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसिप्रथम इतिङीप ॥

किष्कन्द । पु । ओड्रदेशस्थशैलविशेषे ॥ स्त्री । तत्रस्थगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । गन्धमादनगुहायाम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सापूर्वं वालिवानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरामो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्तवान् ॥ किङ्किन्दधाति । डुधाञ॰ । आत इति क । पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोप सुट् षत्वञ्च नि

पात्यते ॥

किष्कन्धाधिप । पु । वालिवानरे ॥

किष्कु । पु । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणेरधोमणिबन्धपर्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलेमाने ॥ त्रि । कुत्सिते ॥ कायते ऽनेन । कैशब्दे । मृगय्वादित्वात् कु । पारस्करादित्वात् साधु ॥

किष्कुपर्वा । पु । वृक्षौ ॥ वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिक । त्रि । वणिग्विशेषे । किसरवणिजि ॥ किसरपण्यमस्य । किसरादिभ्य ष्ठन । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥

किसलय । पु । न । पल्लवे । नवीनपत्रे ॥ नवपत्रादियुक्तशाखाग्रपर्वणि नवपत्रस्तवके ॥ किञ्चित्सलति । षलगतौ । वा॰ कयन् । पृ॰ ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥

कीकट । पु । अश्वे । घोटके ॥ कीकटा । गयाप्रदेशे ॥ यथा । चरणाद्रि समारभ्य गृध्रकूटान्तकं शिवे । तावत्कीकटदेश.स्यात् तदन्तर्मागधोभवेत् ॥ पश्यमगधम् । विहारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचित् ॥ त्रि । कृपणे ॥ निर्धने । निःस्वे ॥

कीकश । पु । चण्डाले ॥ की इति कशति कशशब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकस. । पु । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीति कसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ।

कीकसास्यः । पु । पक्षिणि ॥ इतिधारावली ॥

कीचक. । पु । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुभेदे ॥ वंशे ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ विपुलाकारावगर्भे वेणुजातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ चीकति शब्दायते । चीकमर्षणे । वु० । चीकयते रावस्तविपर्य्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीचकस्य शब्दं चकति । चकतृप्तौ । अच् ॥ कीचेन्यञ्च शब्दं कायति वा । मू० कः । अन्येष्वपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पु । भीमसेने ॥ कीचकमजैषीत् । जी० । क्विप् । तुक् ।

कीचकभित् । पु । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम् भिनत्ति । भिदिर्० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

कीटः । पु । कृमिः ॥ किञ्चित्स्थूलोऽक्षुद्रजन्तुमात्रे ॥ कीटति । कीट० । अच् ॥

कीटक । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वार्थे क. च न्ना ॥

कीटघ्न । पु । गन्धके ॥ कीटहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

कीटजा । स्त्री । अतुनि । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्योजाता । जनी० । ड ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमणि । पुं । खद्योते ॥ कीटेषुमणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमेष । पुं । मगधिका इतिप्रसिद्धे कीटे । अयंनदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति ॥

कीटसंज्ञक । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरान्त्यार्द्धं कर्कटमीनवृश्चिकाश्च कीटाख्याः ॥

कीकेर । पुं । तण्डुलीयशाके ॥

कीदृक । त्रि । } किम्प्रकारे ॥
कीदृश । त्रि । }

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किङ्कीनाश पाशधर गर्जसि मामुपगम्य शास्तभर मर्जसि । हरिचरणं शरणं नहि पश्यसि यन्नामस्मरणादपिगच्छसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ क्लिश्यश्चयङ्लुक्तायाम् । की क्लिश्नं नाशयति । पचाद्यच् ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यते वा । क्लिशू विबाधने क्लि

शवधेर्वा । क्तिश्वरीश्चोपधाया' कन् लोपश्चलोनाम् चेतिकन् उपधाया ईत्वम् ललोपोनामागमश्च ॥

कीर् । पु । शुके । मेधाविनि । फला शने ॥ कीरा' । पुभूम्नि । काश्मीरदेशे ॥ न । मांसे ॥ कीरति ईरयति । ईर० । णिजन्त । अच् ॥

कीरकः । पु । वृक्षविशेषे ॥ चपणके ॥ प्रापणे ॥ शुकशावके ॥

कीरवर्णकम् । न । स्थौणेयकनामनि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कीरेष्ट । पु । अचोट वृक्षे ॥ आम्रद्रुमे ॥ जलमधूकवृक्षे ॥ कीराणामिष्ट ॥

कीर्णः । त्रि । दत्ते ॥ आच्छन्ने ॥ विक्षिप्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ कीर्यतेस्म । कृ० । क्त' । नत्वणत्वे ॥

कीर्त्तनम् । न । उक्तौ । कथने ॥ का लायास्तुयुचमपीच्छन्तीति ऊतियूतीत्यत्रप्रसादकार' ॥

कीर्त्तना । स्त्री । यशसि ॥

कीर्त्तयन् । त्रि । कथयति ॥ क्रृतेर्लट. शत्रादेश ॥

कीर्त्ति' । स्त्री । प्रसादे ॥ विस्तारे ॥ कर्दमे ॥ शब्दे ॥ दीप्तौ ॥ मातृकाविशेषे ॥ यशसि । समज्ञायाम् ॥ धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन नानादिग्देशीयलोकज्ञानविषय - ताहृपायांख्यातौ ॥ परोक्षख्यातौ । मृतख्यातौ ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम् । दानादिप्रभवा कीर्त्तिः शौर्यादिप्रभवं यश. ॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहुरासंसारं विपश्चित । अकीर्त्तिन्तु निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम् ॥ तस्मात्कीर्त्तिमुपादद्यादकीर्त्तिञ्च - व्यपोहयेत ॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा कीर्त्तिर्धन्यैश्चपूजिता । ययाविना जगत्सर्वंयशोहीनंमृतंयथा ॥ कीर्त्यते । कृतसंशब्दने । ऊतियूतीतिनिपातनात् साधु । कीर्त्तनम् । कीर्त्ति. सैव । इृपिश्चिकीर्त्त्यादिमेनि ॥

कीर्त्तितः । त्रि । कथिते ॥

कीर्त्तिभाक् । पु । द्रोणाचार्यं ॥ त्रि । कीर्त्तियुक्ते ॥

कीर्त्तिमान् । पु । वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कीर्त्तिसंयुक्ते ॥

कीर्त्तिशेष. । पु । मरणे ॥ यशसो ऽवशेषो ॥

कीलः । पु । स्त्री । अग्निशिखायाम् । ज्वालायाम् ॥ शङ्कौ ॥ शस्त्रे ॥ कफोणौ ॥ कफोणिकाघाते ॥ स्तम्भे ॥ लेशे ॥ कीलति बध्नाति । कील बन्धने । इगुपधेतिक ॥ कील्यते

अज्ञानेन वा । कर्मणिघञ् पुंसीति घोषा ॥

कीलक । पु । शिवके । गवांस्तम्भे । यत्रबद्धागौर्दुह्यते तस्मिन । खूटा इति भाषा ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलशब्दार्थे ॥ तन्त्रविशेषे । यथा । आयन्ते सर्वतन्त्राणि सुभिर्न्नं निखपदखम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्दाता कीलकेषु शुभं वदेदिति ॥ कीलयते । कील० । स्वार्थेति घञ । स्वा० कन ॥

कीलसंस्पर्श. । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्ध वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पु । कीले ॥ स्त्री । रतसै । रतौ प्रतिघसिविशेषे ॥ यद्वा च्चवात्स्यायन. । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धाकपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेतिक । टाप् ॥

कीलालम् । न । रुधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वालां अलति वारयति । अलभूषणादौ । कर्म्मण्यण् ॥ कीलांमेः कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिबन्धेन अल्यते वार्य्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिबन्धम् अलति वा । कर्म्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलबन्धनम् अलंयोग्यम

स्येति ॥

कीलालधिः । पु । समुद्रे ॥ कीलालानि धीयन्तेऽस्मिन । डुधाञ्० । अधिकारेकि ॥

कीलालप । पु । राक्षसे ॥ कीलालं पिबति । पा० । आतोनुपसर्गे इति क. ॥

कीलित. । त्रि । बद्धे ॥ निखातकीले ॥ कील्यतेस्म । कील० । क्त ॥

कीश । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्य्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० क ॥ यद्वा । कशगतौ रपाद्यम् । अतरूप् । किः कपूमान् ईशो यस्य.॥

कीशपर्ण । पु । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कीशस्य मनुष्याणि लोमशानि पर्णान्यस्या. । पाककर्णेतिङीष् ॥

कीशफलम् । न । काकोले । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ् शब्दे । मित. डु: ॥

कुः । स्त्री । अवन्यायाम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रथमाङ्के १ ॥ कवते । कुङ्० । मित०डु. ॥

कुकः । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक° । इगुपधेतिक ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दच न्द्रिका ॥

कुकर । त्रि । रोगकुञ्चितकरे । कुणौ ॥

कुकील । पु । पर्वते । शिलोच्चये ॥

कुकुट । पु । स्वस्तिके । सितावरे । सु निषस्रशाके ॥

कुकुद । पु । कुकुदे । सत्कृत्यकन्या दातरि ॥

कुकुन्दर । पु । कुक्कुरद्रुमे ॥ न । कूप के । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रिया पृष्ठवंशादधोगर्त्ते ॥ कुम्भूमिं दर यति । इभये । शन्त । कर्मण्यण । शिलोपस्थस्थानिवत्त्वाभावइट्टि । त त्पुरुषेकृतीति वाहुलकादलुक । कुत्सित कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमवे तिवा ॥ यद्वा । स्कुन्द्यते कामिना । स्कुदिआप्रवणे । अङ्कुरादत्वश्चेति साधु ॥

कुकभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुर । पु । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुक्कुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृ क्षे ॥ कोकते । कुकआदाने । को कतेर्वाकुगिच्च्युरच ॥

कुकुरा । पुभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्वतेषु ॥ निरुक्तंव हुवचनान्त ॥

कुकूटी । पु । शाल्मलीपादपे ॥

कुकूल । पु । तुषानले ॥ शिरीषा इ पिमृदङ्गी केयमायतलोचना । अ य का च कुकूलाग्निकर्कशो मदना नल ॥ न । शङ्कुभि सङ्कीर्णविले ॥ तनुत्रे । दशने ॥ कोभूमे कूलम् । कुत्सितवाकूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुङ्शब्दे । पिञ्जादित्वादूलच् । धा तो कुगागम. ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुट । पु । कालचे । ताम्रचूडे । च रणायुधे । वाकुडा इतिभाषा ॥ अ स्यमांसगुणायथा । कुक्कुटो वृह णा स्निग्धो वीर्योष्णो ऽनिलहृद्गुरु । च क्षुष्य शुक्रकफकृद्बल्योवृष्य कषा यकइति ॥ कुक्कुटलक्षणंयथा । कु क्कुटस्वृजुतनूरुहाङ्गुलि स्ताम्रवक्त्रन खचूलिक सित । रौति सुस्वर मु षात्यये च यो वृद्धिद स नृपराष्ट्र वाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा वदर सदृशो वा पि विहगो वृहन्मूर्द्धा व र्णै र्भवति वहुभिर्यश्चरुचिर । स श स्त सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च ज यकृन्न शस्तो यो ऽन्य कृशतरर व खञ्जचरण ॥ इति वाराहीस हिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ तृ णोल्कायाम् ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥ व

ङ्गकरणे । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कुटे ॥ यथा । सुरासमण्डपानाय भोजने चरणायुधा । तित्तिराविष्किरा' पथ्या कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यत्रिवे ग. ॥ अत्र चरणायुधोग्रहकुक्कुट । कुक्कुटावनकुक्कुटइतिव्याख्यानात् ॥ कोकनम् । कुकश्चा० । सं० क्किप् । कुटति । कुटका० । इगुपधेतिक । कुकाकुट । कर्म्मकरणयोरितिसमास ॥ कुतसित. कुट को पृथिव्या. कुटो वा । पृ० ॥

कुक्कुटमण्डप ।पु। काश्यामसिद्धे मुक्ति मण्डपे ॥

कुक्कुटक. । पु । कुक्कुटार्थे ॥ शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटक.स्मृत' । इतिमनु. ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चे.ग इति गौडभाष ॥

कुक्कुटव्रतम् । न । सन्तानार्थंस्त्रीकर्त्तव्ये व्रतविशेषे । चक्षिताश्समीप्रसे ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनया । खात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डलेचसहाम्बिकम् । पूजये न्न सदातस्याः पुण्यापर्नैव विद्यते ॥

कुक्कुटशिख: । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कुटाभ: । पु । ⎫ कुक्कुटतुल्यवर्णे सर्प
कुक्कुटाहि: । पुं । ⎭ विशेषे ॥

कुक्कुटि । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अन्नतचर्यायाम् ॥ ज्येष्ठ्याम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोषिति ॥ अस्माल° कुक्कुटी च महुवाहमापिबीस्निग्धमूर्त्ति रुचिराननैश्चया । सा ददातिखुचिरं मशीश्विता श्रीयशोविजयवीर्यसम्पद ॥जातेरस्त्री विषयादिति ङीष ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लासप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । खक्षिता स इम्याम् ॥

कुक्कुभ ।पु । पानकुका इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुत्सितंयथास्याशब्दं कौति । बाहुलकात्भक् ॥ कुकुशब्दंभाषते वा । भाषष्य° । अन्येभ्योपीतिड: ॥

कुक्कुर. । पुं । कूकर इतिभाषाप्रसिद्धे कौलेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुकआदाने । क्किप् . कुरति । कुरशब्दे । इगुपधेतिक: । कुक्चासौ कुरश्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकुरौंदा इति ख्यातौषधौ ॥ कुक्कुरोस्त्यस्मिन् । कुक्कुरअकस्त्रनन्ये चाब्धिक: । अर्शआद्य । यद्वा । कोकते । कुक० । कोकतेर्याकुगिष्टुरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रु'' । पुं । मदद्रुदे । स्थलामले

। कुक्कुरवन्दा कुकुरोंदा इतिचभाषा ॥ कुक्कुरद्रु कटु स्तिक्तो ज्वररक्तकफापह । तन्मूलमार्द्रं निक्षिप्तं वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी । स्त्री । शुन्याम् । सारमेय्याम् । कूकरी कुत्ती इतिचभाषा ॥ आतेरिति ङीष ॥

कुक्कुवाच् । पु । सारङ्गमृगे ॥

कुक्ष । पु । कुक्षौ । जठरे ॥ गर्भे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति सकित् ॥

कुक्षि । पु । उदरे ॥ कुष्यते निष्काश्यते मलोऽस्मात् । कुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्य क्सि ॥ केतुमालवर्षस्थदेशविशेषे । समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठरुक् पर्वभेदनमित्यत्रकुक्षिशब्द उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीतिभावप्रकाश । कूख इतिभाषा ॥

कुक्षिम्भरि । त्रि । आत्मम्भरौ । स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिंबिभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो भृञ इन्प्रत्ययश्चनिपातात्सिद्ध ॥

कुक्षिरन्ध्र । पु । नले ॥

कुङ्कुमम् । न । कुमकुम् केसर इति च नाम्ना विख्याते गन्धद्रव्ये । काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुमं यद्भवेद्धि तत । सूक्ष्मकेशर मारक्तं पद्मगन्धि तदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसञ्जातं कुङ्कुमं पाण्डुरं भवेत । केतकीगन्धयुक्तं तन्मध्यमं सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमं पारसीके यन्मधुगन्धि तदीरितम् । ईषत्पाण्डुरवर्णं तदधमं स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुमं कटुकं स्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित । तिक्तं वमिहरं वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इतिशब्दोक्ति वाचकत्वेनास्य । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा कुक्यते । कुक० । वा० उमक्प्रत्यय । आच्छीत्यत्र नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रि । पु । पर्वतविशेषे ॥

कुङ्कनी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कुच । पु । स्तने ॥ कुचति । कुचसङ्कोचे । इगुपधेतिक ॥

कुचन्दिका । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥ बकम् इति भाषाप्रसिद्धे पत्राङ्गे ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्त्वत कुत्सित चन्दनम् । कोचन्दनमिव वा । कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्माद्वा ॥

कुचफल । पु । दाडिमद्रुमे ॥

कुचर । त्रि । कवादे । परदोषकथन

के ॥ वज्रकोचिते । कुञ्चतिस्म । कुञ्चकौटिल्ये । क्त । बाहुलकात स्थानपर्वैकत्वाद्वा नलोपाभावः ॥

कुञ्जः । पु । न । हस्तिदन्ते ॥ हस्तिदन्ते ॥ निकुञ्जे । समन्ताल्लताद्भिराच्छादिते स्थानविशेषे ॥ कौजायते । कावजनि वा । अन्येष्वपि० । स म्यञ्जनेऽडः । पृ० ॥

कुञ्जर । पु । अनेकपे । हस्तिनि ॥ अतिशयित कुञ्जोऽस्त्यस्य । रम्रकरोलम्बुखकुञ्जेभ्य उपसङ्ख्यानमिति र ॥ देशविशेषे । केशे ॥ उत्तरपदस्थित्य श्रेष्ठार्थे ॥ पञ्चमात्रस्याप्रथमे । ऽऽ प्रभेदे ॥

कुञ्जरक्षारमूलम् । न । मूलके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कुञ्जरच्छाया । स्त्री । गजच्छायायाम् ॥ यथा । योगो मघात्रयोदश्या' कुञ्जरच्छायसंज्ञक' । भवेन्मघायां संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति ॥

कुञ्जरपर्य्याय । पुं । पञ्चमात्रस्याप्रथम । ऽऽपर्य्याये ॥

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कुञ्जरा । स्त्री । धातकीद्रुमे ॥ पाटलायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जराराति । पुं । शरभे ॥ सिंहे ॥ कुञ्जरस्य अराति ॥

कुञ्जरालुकम् । न । हस्त्यालुनि ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुञ्जराशन । पु । अश्वत्थे । पिप्पले ॥ कुञ्जरेणाश्यते । अशभोजने । कर्मणि ल्युट ॥

कुञ्जरी । स्त्री । करेणौ । हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जजम् । न । काञ्जिके ॥ कुत्सितं जलम् । पृषोदरादिः ॥

कुञ्जवल्लरी । स्त्री । निकुञ्जिकाम्ल वृक्षे ॥

कुञ्जिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ निकुञ्जिकाम्लाख्ये । कुञ्जवल्ल्याम् ॥

कुटः । पुं । कोटे । गढ इति भाषा ॥ शिलाकुट्टे । पत्थर फोडनेका हथौडा इतिभाषा॥ पर्वते ॥ वृक्षे । अनोकहे॥ टवर्गगथमोपध इति प्रामाणिकाः ॥ पु । न । कलशे । घटे ॥ पुं । स्त्री । गृहे । वेश्मनि ॥ कुटति । कुटिली भवति । कुटकौटिल्ये । इगुपधेतिक ॥

कुटकम् । न । फाले ॥ कुटति । कुट० । क्वुन् ॥

कुटकाचल । पु । पर्वतविशेषे ॥

कुटङ्कः । पुं । गृहाच्छादने । छप्पर छान इतिच भाषा ॥

कुटचः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कुटज । पु । कौरिया कौरय्या इतिभा

सिद्धे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्य फलमिन्द्रयव ॥ कुटजः कटुको रूक्षो दीपनस्तुवरो हिमः । अर्शोतीसारपित्तास्रकफतृष्णामकुष्ठनुत ॥ अगस्त्यमुनौ ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कुटे शृङ्गे जायते स्म । सप्तम्यांजनेर्डः । पृषोदरादि ॥

कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे ॥

कुटजा । स्त्री । कलहंसच्छन्दसि ॥ सजसा भवेदिह सगौ कुटजाख्यमिति लक्षणात ॥

कुटन्नट । पु । श्योनाकवृक्षे । शोणके ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटम् वक्रीभवन् नटति । नटस्पन्दने पचाद्यच् ॥

कुटप: । पुं । मुनौ ॥ निष्कुटे । गृहसमीपोपवने ॥ कुडवपरिमाणे मानभाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कुट० । उषिकुटिदलीत्यादिना कुटेः कपन् प्रत्ययः ॥

कुटर । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्डबन्धनस्तम्भे ॥ वा० कुटे. करन ॥

कुटरु । पु । अंशुकगृहे । छोटातम्बू तम्बूटी इति भाषा ॥ कुटति । कुट० । कुटः किदेरुरच ॥

कुटरणा । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥

कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इति भाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥

कुटि । पुं । महीरुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शालायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात किदिति इन प्रत्यय ॥ यद्वा । छागृहपकुटिभिद्छिदिभ्यश्चेति इ सर्वकित् ॥
६६६

कुटिचर. । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥

कुटिलम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कुट० । इषिवषिकुषिकुटिभ्य. कितच ॥

कुटिल । त्रि । अवृजै । अराले ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिलकौटिल्य माति । ला० । आतोनुपेतिक ॥ कुटति वा । कुट० । मिथिलादित्वात्कुलकात्र इलच ॥

कुटिलक । पुं । नागविशेषे ॥

कुटिलग' । पुं । सर्पे ॥

कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥

कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ राधिकासखीविशेषे ॥ तगरपादाम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥

कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाकृतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ वक्राग्रालौहयष्टिर्या प्रोक्ता कुटिलिका भिषेज्यु तैः ॥

कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् । कुटनी

इतिभाषा॥मुरानामगन्धद्रव्ये॥ चि त्रगुच्छे॥ स्वल्पनिलये॥ कृदिकारा दक्तिनइतिङीष॥

कुटीचक। पु। पुत्राद्यादि। पुत्रान्नजीविनि विरक्ते॥

कुटीचर। पु। कुटीचरक। पु। यतिविशेषे॥ कुट्या चरति। अच॥ स्वार्थे क॥

कुठेर। पुं। कुरगृहे। झौंपड़ी भूंपड़ी कुटिया इतिचभाषा॥ हस्वाकुटी। कुटीशमीशुण्डाभ्योर॥ न। केवले॥ रते॥ इतिहेमचन्द्र॥ कुटति। कुट०। वा०ईरन्॥

कुटुङ्गक। पु। वृक्षलतागहने॥ छ त्रि सि॥

कुटुम्ब'। पु। न। पोष्यवर्गे॥ वान्धवे॥ सन्ततौ॥ द्वितोयगृहे॥

कुटुम्बव्यापृत'। त्रि। अभ्यागारिके। उपाधौ। पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे॥ कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्याप्रियतेस्म। पृङ्व्यायामे। अकर्मकत्वात क र्त्तरिक्त॥

कुटुम्बदारक'। पु। याचायोगविशेषे॥सप्तमे चन्द्रमा लग्नात् सप्तमे नीचखेचर। कुटुम्बदारको योगो यातु प्रियतमां हरेत॥

कुटुम्बी। पु। गृहमेधिनि। गृहस्थे। गार्हस्थ्याश्रमविशिष्टे॥ त्रि। कृपके॥ कुटुम्बविशिष्टे॥ कुटुम्ब पोष्यवर्गोस्यस्य। इनइनि॥

कुटुम्बिनी। स्त्री। पतिपुत्रदुहित्रादियुतायां प्रतिष्ठितायां स्त्रियाम्। पुरन्ध्र्याम्॥ इन्नन्तान्ङीप्॥ कुटुम्बानांसमूहे॥ खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यइतिइनि'॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे। पयस्यायाम्। वकमल्यायाम्॥

कुटुम्बौक०। न। कुटुम्बवासस्थाने॥

कुट्टक। पुं। गणकानां अङ्कविशेषे॥

कुट्टनम्। न। छेदने। कूटना इतिभाषा॥

कुट्टनी। स्त्री। भार्यासहान्यपतिसंयोगकारिण्याम्। शम्भल्याम्। कुटनी इतिभाषा॥ कुट्टयति। कुट्टच्छेदन भर्त्सनयो'। ल्युट। ङीप॥

कुट्टाक। त्रि। कुट्टनशीले॥ कुट्टयति। तच्छील। कुट्ट०। जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङ.षाकन इतिषाकन्प्रत्यय'॥ स्त्री। कुट्टाकी॥

कुट्टार:। पुं। पर्वते॥ न। केवले॥ रते॥ कुट्टारंकेवलेरते इतिमेदिनी॥

कुट्टितमांसम्। न। मांसव्यञ्जनप्रभेदे॥ मांसमलायु सङ्कुष्य सुसम्यक् कुट्टितम्। वेसवारसुगन्धाढ्य स्वेदितं त म्याचितमभवेत्॥ कुट्टित पाचि

त मांसं सुस्वादु लघु दीपनम्। तथापि जाङ्गलं श्रेष्ठं जाङ्गलेष्वपि पक्षिणाम् ॥

कुट्टिम । पु । न । स्वल्पगृहे । कुटीरे ॥ गर्भागारे ॥ मणिभूमौ । रत्नखनौ ॥ सुधाघटितभूतले ॥ बद्धभूमौ । गाँव इति कुरसी इतिच भाषा ॥ दाडिमद्रुमे ॥

कुट्टमितम् । न । हावभेदे । स्त्रीणां दुग्धाधारकुचाकर्षणाद्यन्तर्गतचेष्टाविशेषे । स्त्रीणां स्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गते विलासभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि सम्भ्रमात । प्राहुः कुट्टमितं नाम शिरःकरविधूननम् ॥ अपिच । केशाधरादिग्रहणे मोदमानेऽपि मानसे । दुःखितेव बहिः कुप्येद्यत्र कुट्टमितं हि तदिति ॥ स्त्रीणामेष स्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टतया निवारयन्त्य एव सुरतसुखमुपभुञ्जते इति ॥ अपिच । दुःखोपचारं सौख्येऽपि दर्शितं कुट्टमितं मतम् ॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणे च चर्पोत सुखेऽपि दुःखाविष्क्रिया दुःखेऽपि सुखाविष्क्रिया कुट्टमितम् । कुट्टनम् । कुट्ट॰ घञ् । कुट्टेन निर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमपप्रत्यय इतीमप् । ततो यज्ञादित्वादितच् । तारकादित्वादितच् वा ॥

कुट्टहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥ इति हलायुध ॥

कुट्टीर । पु । क्षुद्रपर्वते ॥ इतिशब्दार्णवः ॥

कुड्मल । पुं । मुकुले । विकासोन्मुखमपीडकलिकायाम् ॥ न । नरकान्तरे ॥ यत्र रज्जुभिः पीडनम् ॥ कुटति । कुट कौटिल्ये । वृषादित्वात् कलच् तस्य मुटच ॥ यद्वा । कुड्यते कुटतिवा । कुट॰ । कुटिकुषिभ्यां क्मलच् ॥

कुठः । पु । द्रुमे । शाले ॥ कुठति । कुठ॰ । पचाद्यच् ॥

कुठर । पु । दध्यविष्कम्भे । मन्थानाकर्षरज्जुभिर्युक्ते स्तम्भे ॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते । बाहुलकात् करन ॥

कुठाकु । पु खुटकुवठैया इति भाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥

कुठाटङ्क । पु । स्त्री । कुठारे ॥

कुठार । पु । द्रुमे ॥

कुठार । पु । स्त्री । सुधितौ । परशौ । कुल्हाडा इति भाषा । फर्सा इतिच ॥

कुठारी । स्त्री । कुठारे । कुल्हाडी इति भाषा ॥ जातित्वात् ङीष् ॥

कुठार । पुं । वृक्षे ॥ कीशे । वानरे ॥ शस्त्राकारे ॥

कुठि । पु । क्ष्माभृति ॥ महीरुहे ॥

कुठिक । पु । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

कुठेर । पु । वह्नौ ॥ तुलस्याम् ॥ अर्जके । वाबुइ इति बर्बरी इतिच प्रसिद्धे पर्णासे ॥ कुठति । कुठप्रतिघाते कुठिच । पतिकठिकुठीभ्येरक् । आगमशास्त्रस्या निव्यत्वान्नुम् ॥

कुठेरक. । पु'। पर्णासे । तुलस्याम् ॥ श्वेततुलस्याम् । बबुइ तुलसी इति गौडभाषा ॥ कृष्णार्जके ॥ नन्दीवृक्षे ॥

कुठेरज । पु । श्वेततुलस्याम् । कुठेरके । बर्बरायाम् ॥

कुठेरु. । पु । चामरवाते । चैरकीपवन इतिभाषा । मन्दरौ ॥

कुडव । पु । धान्यमानभेदे । मुष्टिचतुष्टये ॥ प्रस्थचतुर्थांशे ॥ वैद्यकमतेद्विप्रसृतपरिमाणे । द्वाविंशत्तोलके । अञ्जलौ ॥ कुड्यते कुण्डतेवा । कुडिदाहे । वा०कव प्र० । आगमशास्त्रानित्यत्वान्नुम् ॥

कुडि । पु । देहे । शरीरे ॥ कुण्डते । कुडि० । कुविलकंप्योर्नलोपश्चेति इ. कित् ॥

कुडिश' । पु । कुडचि माच इतिगौड भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कुडुहुञ्ची । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥

कुड्मलः । पुं । कुट्मले ॥ न । नरकविशेषे ॥ कुड्यते । कुडतिवा । कुटच्छेदने कौटिल्येवा । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् । पृ० । कुडति । कुडवाल्ये । बाहुलकात् कुडेरपिक्मलन्वा ॥

कुड्यम् । न । भित्तौ । भीत कन्ध इतिभाषा ॥ विलेपने ॥ कुड्यांसाधु । तत्रसाधुरितियत् । पृ० ॥ कुड्यतेवा । कुडुकार्कश्ये । ण्यत् ॥ कौतेरघन्यादित्वात् यकप्रत्ययेडुगागम इत्युज्ज्वलदत्तादय' ॥ कौतूहले ॥

कुड्यकम् । न । कुड्यार्थे ॥

कुड्यच्छेदी । पु । सन्धिचौरे ॥ छेदनं छेद । कुड्यस्यछेद । सोस्यास्तीति ॥

कुड्यच्छेद्यम् । न । खानिके । भीतका गढा इतिभाषा ॥

कुड्यमत्स्यी । स्त्री । } गृहगोधिकायाम् । छिपकली ॥
कुड्यमत्स्य । पु । }

कुणक' । पु । बालके ॥

कुणञ्ज । पु । } अरण्यावास्तूके । व
कुणञ्जर । पु । } नवथुवा खरथुवा इतिचभाषा ॥

कुणञ्जा । स्त्री । कुणञ्जे ॥

कुणप । पु । न । त्यक्तप्राणे । शवे ॥ व

रका इतिप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥ पूति गन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धो ॥ कायति । काशब्दे । क्वचे सम्प्रसारणञ्चेति कथन ॥

कुणपी । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

कुणालु । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कण । पीयुक्षणिभ्यां कालन् । बाहु लकात् सम्प्रसारणम् ॥

कुणि । पु । तूणी इतिख्याते तुन्नवृक्षे । तूद इति गौड़भाषा ॥ त्रि । कुकरे ॥ कुणति कुण्यते वा । कुणशब्दोपकरणयोः । इगुपधात्किदितीन् ॥

कणिन्दः । पु । शब्दे ॥ कुणति । कुण० कुणिपुल्यो किन्दच् ॥

कुण्टकः । त्रि । स्थूले । मोटा इतिभाषा ॥

कुण्ठ । त्रि । क्रियासुमन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठोमन्दः क्रियासुच ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते आलस्ये च । पचाद्यच ॥

कुण्ठक । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठिप्रतीघाते । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । टाप् ॥

कुण्ठितः । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥

कुण्ठीकृतः । त्रि । विकुण्ठिते ॥

कुण्ड । पु । अमृतेभर्त्तरिजारजो । आरात्पतिमत्नीसुते ॥ कुण्डतेकुत्सनेन । कुडिदाहे । घञ ॥ न । भाजनभेदे ॥ देवजलाशये ॥ चौवच्चा इतिप्रसिद्धेजलाधारविशेषे ॥ होमीयाग्न्यालये ॥ न । स्त्री । पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडिरक्षणे । गु० । अच् । कुणति वा । कुण० । कादिभ्य.किदितिडः ॥

कुण्डकीट । पु । पतितब्राह्मणीपुत्रे । जारसोब्राह्मणीपुत्रे ॥ दासीकामुके ॥ चार्वाकवचनाभिज्ञपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ धातुविद्यारदे ॥

कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥

कुण्डकृ । पु । कुण्डे । कूपाच्छादितस्थाने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुण्डपाय्य । पु । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयते ऽस्मिन सोम इति । क्रतौकुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति पिवतेरधिकरणे यत प्रत्ययो युगागमश्चनिपात्यते ॥

कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुर्म्बवे ॥ कुण्डते कुण्डयतेवा । कुडिदाहे कुडिरक्षायांवा । वृषादित्वात् कलच् ॥ कुण्डं कुण्डना कार्य्यं लाति वा । आतोनुपेतिकः ॥ सिध्मादित्वाल्लजवा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र । रोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विमलं तत्र पदस्मिति सुललितयमकम् अष्टपदी सा भवति विमलकविकौशलगमकम् । अष्टपदी सा भवति सुललितपण्डितमण्डलिका कुण्डलिनायकभणितविबुधकर्णे कुण्डलिकेति ॥ जलेवी इतिप्रसिद्धे पक्वान्ने॥

कुण्डली । पु । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे ॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्तल इति भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डलं कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अतइनि' ॥

कुण्डलिनायक' । पु । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासिन्याङ् कुलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ छरण्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानांसमूहे ॥ खलादिभ्यादिनि ॥ जलेवीतिख्यातेपक्वान्नविशेषे॥ तस्या पाकप्रकारो यथा । नूतनं घटं मानीय तस्यान्त कुशलोजन । प्रस्थार्द्धपरिमाणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत ॥ द्विप्रस्थांसमितां तत्र दध्यम्लप्रस्थसम्मितम् । घृत मर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा घटे क्षिपेत ॥ आतपे स्थापयेत्तावद्यावद्याति तदम्लताम् । ततस्तत् प्रक्षिपेत पात्रे सच्छिद्रे भाजनञ्च तत् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य ततस्तन्तप्ते घृते क्षिपेत । पुन पुन स्तद्रावृत्त्या विदध्या न्मण्डलाकृतिम् ॥ तां सुपक्वां घृता न्नीत्वा सितापाके तनुद्रवे । कर्पूरादिसुगन्धे च स्नपयित्वो द्धरेत्तत ॥ एषाकुण्डलिनी नाम्ना पुष्टिकान्तिबलप्रदा । धातुवृद्धिकरी दृष्या रुच्या चेन्द्रियतर्पणीति ॥ कुण्डलिनो ङीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रुमे ॥ कपिकच्छाम् ॥ सर्पिणीवृक्षे ॥ जलेवीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कुण्डलिन्याम् ॥ इतिपाकराजेश्वर ॥ कुलकुण्डलिन्याशक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डसंज्ञकविशेषस्यान्नभोजिनि ॥ अमृते जारज कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलकः । य स्तयो रन्न मश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते ॥ इति देवल ॥ कुटना इति प्रसिद्धे भगभक्षके ॥ महाभारते ८।नधर्मे तथा दर्शनात ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कूंड कूडा इतिच प्रसिद्धे पात्रविशेषे ॥ स्वा॰ क ॥

कुण्डिन । पु । ऋषिविशेषे ॥ न । वि-

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुता वलोकनैः सफलं कर्त्तुमहः स्व देव स । क्षितिमण्डलमण्डनायितं न गरं कुण्डिनमण्डजोययाविति पूर्व नैषधे २ सर्गं ॥ कुण्डते । कुडिदा हे । बहुलमन्यत्रापीति इनच प्र०॥

कुण्डी । स्त्री । अमत्रविशेष । कमण्ड लौ ॥ कुण्डी कम्बुकपालानि मधु पूर्णानि विभ्रत । किं न पश्यति लो को य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ आन पदकुण्डेत्यादिना अमत्रे ङीष् ॥ भर्त्तर्यमृतेजारजातायाम्॥ अमत्र मुख्यजातित्वात् जातिलक्षणो ङी ष् ॥ कुणति वा । कुणमन्त्रोपकरण ये. । अमन्त्रात्तु: ॥

कुण्डीर । पु । मनुष्ये ॥ त्रि । बलव ति ॥ इति धरणी ॥

कुतनु । पु । कुवेरे ॥ त्रि । कुत्सित शरीरे ॥

कुतप । पुं । सूर्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विज न्मनि ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिने ये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छाग लकम्बले, नेपालकम्बले । खारुवा इति पर्वतीय भाषा ॥ कुशतृणे ॥ दिनस्याष्टमांशे । अह्नोऽष्टमे मुहू- र्त्ते । विधाहदण्डदिनमाने दिनी- यप्रहरशेषदण्डावधितृतीयप्रहरप्र-

थमदण्डपर्यन्ते काले । अथवैको द्दिष्टश्राद्धारम्भकाल. । यथा । आर भ्यकुतपे श्राद्ध कुर्यादारौहिणंबुध. । विधिज्ञो विधि मास्थाय रौहिण न्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्या ष्टमे भागे मन्दीभवति भास्कर. । स काल कुतपो ज्ञेय. पितॄणां दत्त मक्षयम् ॥ अपिच । अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्ट मो मुहूर्त्तो य सकाल. कुतप स्मृत इतिमत्स्यपुराणम् ॥ * ॥ पारिभाषि ककुतपास्तु । मध्याह्न खड्गपात्रञ्च त था नेपालकम्बल: । रौप्यदर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टम. स्मृत ॥ पाप कुत्सित मित्याहुस्तस्य सन्तापका रिण. । अष्टावेतेयत स्तस्मात् कुत पा इतिविश्रुता ॥ इतिमिताक्षरा या माचाराध्याय: ॥ कुत्सितं तप ति । तप० । संज्ञायाभृतृवृजीति खच् । अनव्ययत्वेति न मुम् । यद्वा । कुम्भुवं तपति । आगमशास्त्रस्यानि त्यत्वान्न मुम् ॥

कुतस् । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मा- दर्थे ॥ निन्दे ॥ कस्मात् किमस्त सिल । कुतिहो: ॥

कुतुकम् । न । कौतुके । फलनिरपे- क्षतया चिकीर्षिते ॥ कुतं चर्म नि

र्मितस्नेहपात्र कायति । कै० । आ-
तोनुपेतिक. । उपपदसमास. । ह्र
कोह्रस्वोड ॰गोगात्ववस्येतिह्रस्व. ॥ य
द्वा । कुत्वाम्भवम् । अध्या०ठक् । ह्र
स्वस्तुगितिक । केण इति ह्रस्वः । सं
ज्ञापूर्वकत्वात् पत्तेवृद्ध्यभाव' ॥

कुतुप । पु । चर्ममये ऽल्पे स्नेहपात्रे ।
कुप्पो इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतू' ।
कुत्वाडुपच् ॥

कुतुम्बुक । न । कुत्सिततिन्दुकीफले ॥

कुतू । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे ।
कुप्पा इतिभाषा ॥ कुत्सित तन्यते
। तनु० । वा० कू 'टिलोपश्च ॥ कौ
ति वा । कुशब्दे । वा० कूस्तुकाच ।
कुत्वाडुपजितिनिर्द्देशाद्वा ॥

कुतूणक । पु । कलुया इति गौडभा
षाप्रसिद्धे बालानां नेत्ररोगे ॥ तस्य
ल० । यथा । कुतूणक' चीरदोषा
च्छिशूना मेव वर्त्मनि । जायते तेन
तन्नेत्र कण्डूरञ्च स्रवेत् मुहुः ॥
शिशु' कुर्याल्ललाटाक्षि कूटना
साव घर्षणम् । शक्तोनार्कप्र
भा द्रष्टु न वर्त्मोन्मीलनक्षम
इति ॥

कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृक्षाद्य
तिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । कौ
तूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप
ल्यं परिकोर्त्तितम् ॥ फलनिरपेक्ष
चिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ अद्भुते
॥ कुतूहलति । हलविलेखने । मू०
क ॥ यद्वा । हलति । पचाद्यच्
कुत्वा हलम् ॥

कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥

कुटणम् । न । कुम्भिकायाम् । वारिप
र्ण्याम् । जलपर्णी काई इतिच भाषा
। पाना इति गौडभाषा ॥

कुत्र । अ । देशप्रश्ने ॥ कस्मिन् । सप्त
म्यास्त्रल ॥

कुत्रचित । अ । कुत्र । किसीठिकाने
इति भाषा ॥

कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स० । ल्युट् ॥

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सन
म् । कुत्स अवक्षेपणे । गुरोश्चहलइति
स्त्रियामः । टाप् ॥

कुत्सितम् । न । कुष्ठनामौषधे ॥ त्रि ।
निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । रेफे
॥ कुत्सासञ्जातास्य । ता० इतच ॥

कुथ' । पु । बर्हिषि । दर्भे ॥ पु । स्त्री ।
आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचि
त्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णां । हा
थीकीभूल इति भाषा ॥ कुश्नाति
। कुन्थसंक्लेषणे । अच् । इगुपधेति
निर्देशात् क्वचिदनित्योपि नलोपः ।

यथा। कुन्थ्यस्यशोभा। कुथिर्हिंसा संक्लेशनयोः। आगमशास्त्रस्यानित्य त्वान्नुम्न। इगुपधेतिकपि अव्या॥ कुथ्यति वा। कुथपूतीभावे। इगुपधेतिक॥ कुथा कन्था समास्तृता कुथ स्यात्करिकम्बलम्। कुथ कुश. कुथ कीट.प्राप्त कार्यौहिज कुथरञ्चाकश्चित्॥

कुथा। स्त्री। आस्तरणे॥ टाप॥

कुथोदरी। स्त्री। कल्किपुराणप्रसिद्धा यां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहित रि॥ साकल्किनाहतेति पुराणे प्र- सिद्धि॥

कुदृष्टिः। स्त्री। वेदशास्त्रतार्किकमत मायाम्॥यावेदवाह्याः स्मृतयोया श्च काश्च कुदृष्टयः। इतिमनुः॥

कुद्दालः। पुं। कोविदारे। काञ्चनारे॥ भूमिदारणास्त्रे। कुदाल इतिभाषा ॥ कुम्भूमिमुद्दालयति। दलविदा रणे। कर्मण्यण्। अकल्वादि॥

कुद्रङ्गः। पु। गृहविशेषे। मञ्चोपरिम ण्डपे। उद्घाटे। पिठरे॥ इतित्रि काण्डशेषः॥

कुद्रङ्क। पु। पिठरे। कुद्रङ्के॥

कुद्रव। पु। कोद्रवे॥

कुद्रवन। पु। कोद्रवे॥

कुधान्यम्। न। क्षुद्रधान्ये॥

कुधी। त्रि। विपरीतबुद्धिमति॥

कुध्र। पु। पर्वते॥ कुधरति। धृञ्। मूलविभुजादित्वात्क॥

कुनख। पु। क्षुद्ररोगविशेषे॥ तल्ल॰ यथा। नखमांसमधिष्ठाय वातः पि त्तञ्च देहिनाम्। कुर्वीत दाहपा कौच तं व्याधिञ्चिप्य मादिशेत॥ तदेवाभ्यतरैर्दोषैः पथः कुनखं वदेदिति॥ त्रि। कुत्सितनखयुक्ते॥

कुनखी। त्रि। कुनखरोगयुक्ते॥ सक्र, त्सितनखे॥

कुनट। पु। श्योनाकभेदे॥ कुत्सि तनटे॥

कुनटी। स्त्री। नैपाल्याम्। मनशि लायाम॥ धन्याके॥ कौनटति। न टअवस्यन्दने। अच्। गौरादित्वात् ङीष॥ कुत्सिता नटी इव वा॥

कुनली। पु। बकवृक्षे॥

कुनाभि। पुं। निधौ॥ वातमण्डल्या म्। बगूला ववण्डर इतिचभाषा॥

कुनाशक। पु। दुरालभायाम्। यवा से॥ कुंनाशयति। णश॰। णिजन्त। अण्। स्वा॰ कन्॥

कुन्त। पु। गवेधुकायाम्॥ प्रासायुधे। भल्ले। भाला इति भाषा॥ प्रा योऽयमल्पेप्यस्रे इति स्वामी॥ कु शरीरमुनत्ति। उन्दी॰। बाहुलका

न्त । शकन्ध्वादि ॥

कुन्तलः । पु । केशे । चिकुरे । वाले ॥ ह्रीवेरे ॥ चषके ॥ जवे ॥ हले ॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारंलाति । ला० । आतोनुपेतिक ॥ कुन्तला । पुभू म्नि । जनपदविशेषे ॥ यथा । काम गिरि समारभ्य द्वारकान्त महेश्वरि । श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णित शक्तिसङ्गमे इति ॥

कुन्तलवर्द्धन. । पु । भृङ्गराजे । भंगरा इति भाषा ॥

कुन्तलिका । स्त्री । दध्यादिच्छेदन्या न् । पालिकायाम् । दहीकाटनेकी छुरी वाकठोरी इतिभाषा ॥

कुन्तलोशीरम् । न । वालके । वाला इति भाषा ॥

कुन्ति. । स्त्री । युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि ॥ वा० कमेर्भिच् । प्रत्यया दिलोपे कुमुन्दादेश ॥ देशविशेषे॥

कुन्ती । स्त्री । युधिष्ठिरादीनां जनन्या म् । शूरसेनसुतायाम् । पृथायाम् ॥ गुग्गुलुवृक्षे ॥ शल्लक्याम् ॥ इतौ म नुष्यजातेरिति ङीष् ॥

कुन्तीपुच । पुं । युधिष्ठिरादिषु ॥ कु न्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथाना म्नाख्याता । तत्पिता तां कुन्तिभो जरोजायदत्तवान् । अत. कुन्तीति विश्रुता । साच मृगीभूतस्य मुने शापान्मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञ या धर्मात युधिष्ठिर पवनाद्भीम मि न्द्रात दर्जुन मश्विनीकुमाराभ्यान कुलसहदेवौ जनयामास ॥ साच कन्यावस्थाया मादित्यात् कर्णञ्च जनयामास । अत । कर्णोपि कु न्त्या पुत्र. ॥

कुन्थु । पु । बौद्धविशेषे ॥ जिनचक्रव र्त्तिविशेषे ॥

कुन्द । पु । अच्युते । मुकुन्दे ॥ सर्व पापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दन. । मारीचाय ददौ प्रीत कश्यपाय वसुन्धरामितिहरिवंशो- क्तेः ॥ कुंधरां कश्यपायददाति । डु दाञ० । आतोऽनुपसर्ग इतिकः । पृषोदरादित्वान्नुमागम. । कुद इ ति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे । चक्रभ्रमौ ॥ कुवेरस्य निधिविशेषे ॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ करवीरवृक्षे ॥ पालङ्क्याशाके ॥ पु । न । पुष्प विशेषे । माघ्ये ॥ कुन्द शीत लघु श्लेष्मशिरोरुग्विषपित्तहृत् ॥ कुम्भु वंदायति यति वा । दैप्शोधने दो अवखण्डने वा । आत इतिक । त त्पुरुषे इतिद्वितीयायाअलुक् ॥ य-

वा । कुम् भूमिम् उनत्ति । उन्दी० । कर्मण्यण । प्र० ॥ यद्वा । कौति । कुशब्दे । कुन्दादित्वात् कौतेर्नुम्मितिदन ॥

कुन्तक । पु । कुन्दुरुके ॥

कुन्दम: । पु । मार्जारे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कुन्दर । पु । कुन्दरा इति कश्चिद्देशे ख्याते तृणविशेषे दीर्घपत्रे । स्वर शब्दे ॥ कुन्दंराति । रा० । आतोनु पसर्गे इतिकः ॥

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् ॥

कुन्दु । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरु । पु । स्त्री । स्वनामाख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौडानांख्याति । पालङ्क्यायाम् । सौराष्ट्रे । बहुगन्धे ॥ कुन्दुरुर्मधुर स्तिक्त स्तीक्ष्ण स्त्वच्य: कटु र्हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगकफानिलान् ॥ कुम्भूमि मुनत्ति उदयति वा । अच्वादयश्चेति साधु ॥ पालङ्क्यामपीतिकश्चित् ॥

कुन्दुरुक' । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दु रिवप्रतिकृति. । इवेप्रतिकृतावितिकन् । गौरादित्वात ङीष् ॥

कुपथ: । पु । कद्ध्वनि । कापथे ॥

कुपाणि । त्रि । कुकरे । वक्रहस्त । टुण्डा इ तभाषा ॥

कुपित । त्रि । रुषिते । क्रुद्धे ॥

कुपिनी । पु । कैवर्ते । जालिया मच्छुवा इतिभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । माछुइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धायां मत्स्यधरणभाण्डाम् ॥

कुपिन्द: । पु । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप० । कुपेर्वा्वन्देतिकिन्दच् ॥

कुपीलु । पु । कारस्करवृक्षे । काकेन्दौ । कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलु शीतल स्तिक्तो वातलो मदकृल्लघुः । पर व्यथाहरो ग्राही कफपित्तास्त्रनाशन' ॥

कुपुरुष । पु । कुत्सितनरे ॥ कुत्सित पुरुष. । कुगतीति समास ॥

कुपूय । त्रि । कुत्सिते । आचाराद्दिनिन्दिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्या मन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अष्टधातुमध्येद्रस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपूरक्षणे । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्ट पच्याऽव्यथ्या इतिक्यप

न्तोनिपातित कुप्यशब्द । तत्रगुपे रादे कत्वञ्चसञ्ज्ञायाम् ॥

कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैज सपात्रादिनिर्माणगृहे । सञ्ज्ञान्या म् । ठठेरहट्टा इतिभाषा ॥

कुप्रिय । त्रि । जघन्ये ॥

कुप्लव । पु । तृणादिनिर्मिते कुत्सि ते। डुपादौ ॥

कुबेर. । पुं । धनदे । यक्षराजि ॥ न स्त्रीहत्ये ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ त्रि । कुदेहे ॥ मन्दे ॥ कुत्सित बेर शरीर मस्य कुत्सितत्वात् । यथाहु । कुत्सायां क्विति शब्दोय शरीरंबेर मुच्यते । कुबेर.कुशरीरत्वान्नाम्ना तेनैवसोङ्कित ॥ इतिवायु पुराणम् ॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुबिआ च्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्येरक् । ओष्ठ्यमध्य ॥

कुबेरक । पु । नन्दिवृक्षे ॥ कुबेरे ॥ स्वार्थेक ॥

कुबेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लता करञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुबे रस्येवाक्षियस्या । अक्ष्णोदर्शनादि त्यच् । गौरादित्वान ङीष् ॥

कुबेराचल । पु । } कैलासपर्वते ॥
कुबेराद्रि । पु । }

कुब्ज. । पु । खड्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । ग डुले । कुबडा इतिभाषा ॥ अस्यलक्ष ण । यथा । हृदय यदि वा पृष्ठ मुन्न त क्रमश सरुक । क्रुद्धो वायु र्यदा कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत् । इति ॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० ॥

कुब्जक । पु । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥ महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा कूजे इतिचभाषाप्रसिद्धे सेवतीप्रभे दे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतका दशोकपुष्प मुत्तमम् । अशोकात पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्प मुत्तमम् । सेवतीपुष्पसाहस्रात कुब्जक पु ष्पमुत्तममितिनारसिंह पुराणम् ॥ अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जक. सुरभि स्वादु कषायानुरस. सर. । त्रिदोष शमनो वृष्य. शीतवर्णोचसस्मृतइ ति ॥ कौ उब्जति । उब्जआर्जवे । अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जव मस्य । श० । स्वार्थेक ॥

कुब्जकण्टक । पु । श्वेतखदिरे ॥

कुब्रम् । न । वने ॥ कुम्बति । कुबिआ च्छादने । कब्जेन्द्रेतिरन ॥

कुभ्रेखिक. । पु । सप्तशलाकचक्रे ॥

कुमनीष । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥ कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥

कुमार । पु । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्क न्दे ॥ नाट्योक्तायुवराजे ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ बलभद्रे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यश्वाञ्चने । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति । कुमारक्रीडायाम् । पचाद्यच् ॥ कुत्सितो मारोऽस्येतिवा ॥ कौमारयति दुष्टान् । अच ॥ सदाबालत्वाद्वाकुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कमु० । कमेः कि दुश्चोपधायाश्चारन प्रत्यय. ॥

कुमारक. । पुं । बालके ॥ कुमारस्त्रि रत्नयाल्पात् ॥ कुमारयति । पचाद्यच् । कुमारइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ जात कु पृथिवीं पञ्चा मारयेत् तत् कुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहननृपे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याःपरिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयु. । पु । युवराजे ॥

कुमारव । त्रि । कुमार वति ॥ कुमारोऽस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यते इति व. ॥

कुमारवाणी । पु । मयूरे ॥

कुमारहू । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारंहूते । हृञ्० । क्विप ॥

कुमारहा । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कुमार्योऽस्यस्य । ग्री०ठक ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्य्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्यनवखण्डविशेषे । भरतखण्डे ॥ यथा । वर्णव्यवस्थितिरिहैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजनानिवसन्ति सर्वेइति ॥ स्थूलैलायाम् ॥

कुमारिणी । स्त्री । चण्ड्याम् ॥ कुत्सितान दैत्यान् मारयति तच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । शेवतगयायाम् । पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदी प्रभेदे । शुक्तिमत् पादोद्भवायास्तिति ॥ सहायाम् । घृतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् । ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मोहिनीपुष्पे ॥ तरणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयायांकन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च कन्यका । सम्प्राप्तेद्वादशेवर्षे कुमारीत्यभिधीयते । इत्युक्तेर्भेदः ।

कन्याकुमारीत्यमरे तूपचाराद भेद ॥ आगमेतु कुमारीपूजने अजातपुष्पाचेत तदाषोडशवर्षपर्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते। तस्या वयोभेदेन नामभेदा'। यथा। एकवर्षा भवेत सन्ध्या द्विवर्षाच सरस्वती। त्रिवर्षातु त्रिधामूर्त्ति श्चतुर्वर्षातुकालिका ॥ सुभगा पञ्चवर्षाच षड्वर्षाचउमाभवेत्। सप्तभिर्मालिनी साचात् अष्टवर्षाच कुब्जिका ॥ नवभि कालसङ्कर्षा दशभि श्चापराजिता। एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतुभैरवी ॥ त्रयोदशेमहालक्ष्मी द्विसप्तापीठनायिका ॥ चेत्रज्ञापञ्चदशभि षोडशेचान्नदामता ॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत पुष्पन जायते। पुष्पितापिचसम्पूज्या तत् पुष्पादानकर्मणीति ॥ कुमारयति। कुमारक्रीडायाम्। अच्। गौरादि ॥ यद्वा। कामयते। कमु०। कमेऽकिदुश्चोपधायाहस्यारन। वयसिप्रथम इतिङीप् ॥ काम्यतेवा॥ कुत्सितोमारोऽस्यस्या वा ॥

कुमालक:। पु। सौवीरदेशे ॥

कुमुत। न। कैरवे। कुमुदे ॥ रक्तोत्पले ॥ त्रि। कृपणे ॥ अप्रीते ॥

कुमुदम्। न। कुमुदि। कैरवे। कल्हारे। इन्दुकमले। कोइ इतिभाषा ॥ कुमुद पिच्छिल स्निग्ध मधुरह्लादि शीतलम् ॥ रूप्ये ॥ रक्तपद्मे ॥ पु। नैर्ऋतकोणस्थदिग्गजे ॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात ॥ नागविशेषे। तच्चकस्यपञ्चमेपुत्रे ॥ यस्य बाला वहुश्यामा दीर्घलाङ्गलमाश्रिता। ताम्रा पीता शितापश्चैव प्रकीर्णाघोरकर्मण इतिरामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ सितोत्पले ॥ कर्पूरे ॥ कौमोदते। मुदहर्षे। इगुपधेतिक ॥ पर्वतविशेषे ॥ भुवकविशेषे ॥

कुमुदखण्डम्। न। कुमुदानासमूहे ॥ कमलादिभ्य खण्ड ॥

कुमुदबान्धव। पु। चन्द्रे। शशिनि ॥ कुमुदानांबान्धव ॥ कर्पूरे ॥

कुमुदवती। स्त्री। कुमुदन्याम् ॥

कुमुदवीजम्। न। कुमुदतीवीजे।

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकायाम्। वारिपर्ण्याम्। कार इति भाषा। पाना इति गौडभाषा ॥ गम्भारीवृक्षे ॥ शाकपर्णीवृक्षे ॥ धातकीवृक्षे ॥ कटफले ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

कुमुदाभिख्यम्। न। रूप्ये ॥ कुमुदमिव अभिख्या शोभायस्य ॥

कुमुदावास। पु। कुमुदप्रायदेशे ॥ कु

मुदाना मावासो यस्मिन ॥

कुमुदिका । स्त्री । कटफले ॥ कैामा इते । मुदीरर्थे । इगुपधेतिक । स्वार्थे कन ॥

कुमुदिनी । स्त्री । कुमुदयुक्तपुष्करिण्या दैा ॥ कुमुदलतायाम् ॥ उत्पलि न्याम् । कोई के । ग इतिभाषा ॥ कुमुदान्यस्य देशे सन्ति । पु॰ इनि ॥ कुमुदखण्डे ॥ कुमुदानांसमूहः । ख ला॰ इनि ॥ पद्मिन्यां ये गुणा प्रो क्ता, कुमुदिन्याश्चते स्मृता' । सातु मृणालादिसर्वेषु रक्तासमुदितागुणै. ॥

कुमुदिनीनायक । पु । } चन्द्रमसि ॥
कुमुदिनीपति । पु । }

कुमुदी । स्त्री । काटफले ॥

कुमुदेश: । पु । चन्द्रे । इन्दै ॥

कुमुद्वान् । त्रि । कुमुदप्रायदेशे ॥ कुमु दानि प्रायाण्यत्र । कुमुदनडवेतसे भ्योड्मतुप् । मायश्च ॥

कुमुद्वती । स्त्री । कुमुदिन्याम् ॥ उगि तश्चेतिङीप् ॥ रामपुत्रस्य कुशस्य पत्न्याम् ॥ कुमदनागस्य कनिष्ठा याम् ॥

कुमुद्वतीबीजम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कैरविणीफले ॥ भवेत् कुमुद्वतीबी जं स्वादुरूक्षंहिमंगुरु ॥

कुमोदक । पु । विष्णौ ॥ इतिहेमच न्द्र ॥ कैा पृथिव्यामोदक पालक त्वात ॥

कुम्ब' । त्रि । बाहुकुण्ठे । दोर्मंडै । टुण्डा । इति भाषा ॥

कुम्बा । स्त्री । सुगहनायामाहुतै । नि विडवेष्टने । अस्पृश्यादिदर्शनवारणा यवेष्टने ॥ कुम्बति अनयावा । कुवि आच्छादने । षितिपृजिकवि कुम्बि चर्चिभ्येष्यङ । टाप ॥

कुम्भ । पु । एकादशे राशौ । इभांगे ॥ अम्भकालिकचन्द्राग्नितैसङ्गाशिफल म् । यथा । अवससतासहितो ऽन्य शुभप्रिय' कुशलता कलितो ऽतिवि चक्षणा । कलशगामिनि शीतक- रेनर. सदसि सज्जनमान सुरो चन. इति ॥ तत्कालेजातस्यफलम्तु । कुम्भलग्ने समुद्भूतश्चञ्चलश्चित्तोतिसौ हृद । परदारतो नित्यं सत्कायोम र्गाप्तुष्मौ ॥ हस्तिमूर्द्धांशे । गजशिर स: पिण्डद्वये ॥ यथा । ते क्षत्रियाः कुम्भवलिनो युवान परस्परं साव कविपताङ्गा. । कुम्भेषु मत्ता: सुषु पु गंजानां कुम्भेषु मत्ता इवमानि नीनामिति ॥ राघवसाम्बरे । कुम्भ कर्णस्य पुत्रे ॥ वेश्यापतौ ॥ प्राणा यामाङ्गकुम्भके ॥ परिमाणान्तरे ॥ सच विंशत्यधिकं शतं द्रोणो विंशतिद्रोण

स्वकुम्भ इति धान्य द्रोण्य कुम्भेभ्य इत्यत्राह कुल्लूकभट्ट ॥ अन्यच्च । द्रोणोभवेत खारी कुम्भ स्तु द्रोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकाण्या यनवाक्यम् ॥ वैद्यक परिभाषयातु द्रोणद्वयपरिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे । अस्य परिमाण । यथा । षट्त्रिंशदङ्गुलायामं षोडशाङ्गुलमुच्चकै । चतुरङ्गुलक कण्ठं मुख तस्य षडङ्गुलम् ॥ पञ्चाङ्गुलिमित मूलविधानं घटनिर्मिताविति ॥ कलावतीदीचोक्तमान यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्याम उत्सेध षोडशाङ्गुल । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षट्त्रिंशदङ्गुलकुम्भ विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वा पि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ न । गुग्गुलौ ॥ चित्रूति ॥ कुम्भूर्मि कुत्सितं वा उम्भति । उम्भपूरणे । कर्मण्यण् । पचाद्यच्वा । शकंध्वादि ॥

कुम्भक । पु । दक्षिणहस्तेन नासापुटद्वयंधृत्वा प्राणायामाङ्गे वायुस्तम्भने । पूरकेण पूरितस्यवायो रन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इति याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ आत्मानुसन्धानदार्ढ्ये ॥ त्यागसङ्कल्पाण

च्छित्वा निरोध' कुम्भक' स्मृत रोधशक्ति स्तदभ्यासा द्युक्ति मे स्थैर्निवारिता ॥

कुम्भकर्ण । पु । रावणानुजे ॥

कुम्भकार । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मौरसजाते जातिविशेषे । कुलाले । त्रिलिङ्गि ॥ कुम्भ करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् । उपपदसमास ॥ कुकुभपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनशिलायाम् ॥ कुलत्थाञ्जने ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अणन्तात् टिड्ढेति ङीप् ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबुप्रभेदे । गोरक्षतुम्ब्याम् । गोरखतुवी गोलतूंबी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनि । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ वशिष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुम्भोयोनिरस्य ॥ द्रोण पुष्प्याम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इति भाषा ॥

कुम्भबीजक । पु । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगृहे । पाकपुट्याम् ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुम्भसन्धि । पुं । आरके । हस्तिकुम्भ

हृदयमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भव । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भवः उत्पत्तिर्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागकुम्भीतिप्रसिद्ध भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्ड । पु । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाधिपः । पु । शनिग्रहे ॥

कुम्भालाबु । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौडभाषा प्रसिद्ध जलजवृक्षविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानीयपृष्ठजे । वारिपर्ण्याम् ॥ वारिपर्णी तु कुम्भिकेति प्रकीर्त्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ द्रोणपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकबीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इति माधवः ॥ कुम्भीकस्या । अतः इति कठमाधवीतटम् ॥

कुम्भी । पु । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भीबीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भिपाकी । स्त्री । कट्फले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिल । पु । चोरः ॥ श्यालमत्स्ये ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ श्याले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भापुष्प इति कोकणदेशप्रसिद्ध वृक्षविशेषे । रोमालुविटपिनि ॥ पृश्निकायाम् ॥ गर्भयाम् ॥ कुम्भीव कुम्भो रसाधारत्वात् ॥

कुम्भीक । पु । देववल्लभे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तस्य लक्षणं यथा । स्वे गुदे ऽब्रह्मचर्याद्यः स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीक इति ज्ञेयो गुदयोनिस्तु सम्मत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । वङ्गदेशे दारिकाकारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्यः । पु । ⎫
कुम्भीधान्यकः । पु । ⎭ वर्षनिर्वाहोचित धान्यादिधने गृहस्थब्राह्मणे ॥

कुम्भीनसः । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाक । पु । नरकविशेषे । स्मृतापने ॥ य इह पशून् पक्षिणो वा प्राणतो रन्धयति तमपरुण यमानुचरा तप्ततैले यत्र पाचयन्ति स कु-

श्मीपाकइति श्रीभागवतम्॥

कुम्भीर। पु। कुम्भीर इति नाँका इतिच भाषा प्रसिद्धे भारके जलजन्तुवि०। नक्रे। गिलग्राहे॥ कुम्भिन हस्तिन मीरयति। कर्मण्यण्। उपपदसमासः॥

कुम्भीरमक्षिका। स्त्री। कुमीरापोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिका विशेषे। कणायाम्॥ इतिहारावली॥

कुम्भीवीजम्। पु। जयपाले॥

कुम्भोलु'। न। गुग्गुलौ॥

कुम्भोलूखलकम्। न। गुग्गुलौ॥ कुम्भोलूखलकाकाराद्वृक्षकोशान्निर्यातम्॥

कुरका। स्त्री। सल्लकीवृक्षे॥

कुरङ्कर। पु। } सारसपक्षिणि। पु
कुरङ्कुर। पु। } स्कराह्ले॥

कुरङ्ग'। पु। हरिणविशेषे॥ कुरङ्ग ईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महान्॥ कुरङ्गोहरिणो वल्य शीतल पित्तह्र गुरु। मधुरो वातहृद्ग्राही किञ्चित् कफकरो मत' इति। हरिणस्यगुणैस्तुल्य कुरङ्ग कथितोबुधैरितिचभावप्रकाश'॥ मृगे। वातायौ॥ कौ रङ्गति। रगि० अच॥ कौरङ्गो यस्यवा। अर्शआद्यच॥यद्वा। किरति। ह्नवि०। बिडादिभ्य. किदिष्यङ्ग्च् प्र०। बाहुलकात् उत्वम्। कुरशब्देवाऽस्तु॥

कुरङ्गनयना। स्त्री। मृगनयनायांनायीम्। कुरङ्गाक्ष्याम्॥

कुरङ्गनाभि.। पु। कस्तूर्याम्॥

कुरङ्गम। पुं। एणे। ऋष्ये॥ हरिणविशेषोयम्॥

कुरङ्गाक्षी। स्त्री। एणीनयनायाम्॥

कुरङ्गिका। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्॥

कुरङ्गी। स्त्री। कुरङ्गयोषायाम्। मृग्याम्॥

कुरचिल्ल। पुं। कर्कटे॥

कुरट'। पु। चर्मकारे॥

कुरण्ट। पु। } पीतायांझिण्ट्याम्
कुरण्टक'। पुं। } । पीताम्लाने॥ कुर्यते। कुरशब्दे। बाहुलकात् अण्टः। स्वार्थे कन्॥

कुरण्ड'। पुं। मुष्कवृद्धिरोगे। अण्डवृद्धे॥ शाकवृक्षभेदे॥

कुरण्डक.। पु। त्रिसन्ध्यादेव्याःस्थाने॥

कुरर'। पुं। उत्क्रोशखगे॥ कवते। कुङ्शब्दे। कुव'क्ररन्॥

कुरराङ्घ्रि.। पु। देवसर्षपे। रक्तमूलके। स्थूलदले॥

कुररी। स्त्री। मेष्याम्॥ कुररक्षिकाम्॥

कुररीकता। स्त्री। छन्दोविशेषे॥ कुर

रीवृत्ता नजभजैर्लगयुक्। यथा। अ नतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिर स्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोनुकृतिम्। विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मिह विदधाति धौतकलधौतमही॥ इति॥

कुररः। पु। उत्क्रोशे। कुररे॥ चूर्णकुन्तले॥ इति धरणी॥

कुरव'। पु। पीतझिण्ट्याम्॥ कुरवके। रक्तझिण्ट्याम्॥ सितमन्दारे॥ कुत्सितशब्दे॥ त्रि। कुत्सितशब्दयुक्ते॥

कुरवक.। पु। रक्ताम्लाने। रक्तसहायाम्। रक्तझिण्ट्याम्॥ पीतझिण्ट्याम्॥ त्रि। कुत्सितरवे॥ कुत्सितः ईषद्वा अरुणिमा मलयमकरन्दरवात् रवोऽस्य। बहुव्रीहिस्वात्कादेशः॥

कुरसः। पु। मद्यभेदे॥ कुत्सितरसे॥ त्रि। कुत्सितरसयुक्ते॥ कुत्सितो रसोऽस्य॥

कुरसा। स्त्री। गोजिह्वालतायाम्॥

कुराह.। पु। कुलाहे। ईषत्पाण्डौकृष्णजङ्घे घोटके॥ इति हेमचन्द्रः॥

कुरी। स्त्री। तृणधान्यभेदे॥

कुरीर'। पु। कम्बले॥ न। मैथुने॥ क्रियते। डुकृञ्०। कृञउच्चेति ईरन्प्रत्ययः। उदन्तादेशश्च॥

कुरु। पु। आग्नीध्रराजपुत्रे। प्रियव्रतस्य पौत्रे॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे। सम्बरणराजभार्यायां सूर्यकन्यायां तपत्यां जाते॥ ओदने। भक्ते॥ श्रीकण्ठजाङ्गले॥ कण्टकारिकायाम्॥ कर्त्तरि॥ करोति। डुकृञ्०। कृग्रोरुच्चेतिकुः॥ जम्बूद्वीपस्थनववर्षान्तर्गते वर्षविशेषे॥ कुरवः क्षत्रियाः। तेषां निवासो जनपदः कुरवः। निवासे ऽणो जनपदेलुप्। लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने॥ पु भू। नीवृद्विशेषे॥ हस्तिनापुरमारभ्य कुरुक्षेत्रस्य दक्षिणे। पञ्चालपूर्वभागेत्कुरुदेश प्रकीर्त्तितः॥

कुरुकन्दकम्। न। मूलके॥

कुरुक्षेत्रम्। न। देवयजने। देशविशेषे। धर्मक्षेत्रे। कुरुपाण्डवानां युद्धभूमौ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य च। एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते॥ चयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते। अर्द्धतस्तु कुरुक्षेत्रमर्द्धतस्तु पृथूदकम्॥ कुत्सितं रौतीति कुरु पापंकर्म तस्य क्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम्॥ यद्वा। कुः पृथिवी तस्यां रौतीति शब्दं करोति य' प्राणस्तस्य निवासभूतम्॥ स्थाणु

प्रियादेव्याः स्थानमेतत ॥

कुरुक्षेत्रीयोगः । पु । एकस्मिन सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रत्रययोगत्रया- णां स्पर्शे ॥ कुरुक्षेत्रे मरणयोगे ॥ ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मृत्यौ लग्न- संस्थे बृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते ख ल्गे कुरुक्षेत्रे मृतिर्भवेदितिजातका मृतसग्रहेयोगाध्याय. ॥

कुरुट. । पु । सितावरशाके ॥

कुरुण्ट । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीता म्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पी तझिण्ट्याम् । सहचर्याम् ॥ कुरुटति कटिल्लेयकरणे । ण्वुल् कुन्वा । कु त्सित' कौवा कुरुण्टकः । कुगतीति समास ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पु । युधिष्ठिरे ॥

कुरुम्बम् । न । कुलपालके । कमला नेवू इति गौडभाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥
कुरुम्बिका । स्त्री । }

कुरुम्बिका । स्त्री । सैंहलीवृक्षे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराज' । पु । दुर्योधने ॥ कुरूणां दे शविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुलः । पु । भालस्थितचूर्णकुन्तले । भ्र मरके । भ्रमरालके ॥

कुरुवक' । पु । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषद्रौति । रुशब्दे । संज्ञायांकुन् । उवङ् ॥

कुरुवर्षं । पु । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्द । पुं । मेघनामनि । मुस्ता याम् ॥ कुल्माषे ॥ ब्रीहिभेदे ॥ मुकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागम णौ । माणक इति भाषा ॥ काचल वणे ॥ कुरून् विन्दति । विद्लृलाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति श ॥

कुरुविल्व' । पु । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्त । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सोना इतिभाषा ॥ कुरुषु विस्तः ॥

कुरुवृद्ध । पु । भीष्मपितामहे ॥ कुरु षु कुरुवंशजेषु वृद्ध ॥

कुरूद्वहः । पु । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्चज' । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कूर्प्पर. । पु । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुरशब्दे । क्विप ॥ कोरण म् । संपदादिर्वा । पिपर्त्ति । पृ° अच् । कुर्चासौपरश्च ॥ कुरा शब्देन प रो वा ॥

कूर्प्पास. । पुं । अर्द्धचोलके ॥

कूर्प्पासक । पु । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिभाषा ॥

कुर्व्वत् । त्रि । कर्म्मकारे । भृत्ये ॥ करोति । डुकृञ० । शतृ ॥ तनादिकृञभ्यउ. । अतउत्सार्वधातुके । यण् ॥

कुर्व्वाण । त्रि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुरुते । डुकृञ० । शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमहलवेन यावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ द्वयौ कुलन्तु भुञ्जीतेतिमनुः ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठावृत्ति स्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ । देहे ॥ तव इति भाषा प्रसिद्धेषु जीवादिषु यथा । जीवं प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेव च । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्यभिधीयतेइति ॥ पु । कुलिके । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषु च । इगुपधेतिक. ॥ यद्वा । कूयते । कुङ् शब्दे । वा० लक् ॥ कुम् भूमिं लाति वा । कौलीयते वा । लीङ् श्लेषणे । अन्येभ्योपीतिड. ॥

कुलक । पु । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मरुवकवृक्षे ॥ हरितसर्पे ॥ न । पटोले ॥ पञ्चादि सजातीयसमूहे ॥ त्रि । शिल्पि कुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य गृहस्य प्रतिकृतिरिव । इवेप्रतिकृतौ इतिकन् ॥ यद्वा कोलति । कुल- संस्त्याने । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन् कुन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । वीनाकर्कट्याम् ॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री । } मूलाधारपद्म
कुलकुण्डली । स्त्री । } स्थितशिवशक्तिविशेषे ॥

कुलकः । पुं । करताल्याम् । तालमर्द्दके ॥ इतिशारावली ॥

कुलचया । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कुलजः । पु । कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ डान्ताट्टाप् ॥

कुलञ्ज. । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जनः । पु । स्वनामाख्याते कुलञ्जे । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्तु स्वरकृत् कफवातमुखशोधनः । अर्श इति- शेषः ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्याम्

म्। वन्धक्याम्॥ अभिचारार्थं कुलानि अटति। अट०। पचाद्यच्। शर्कन्ध्वादिः॥ भिक्षुक्याम्। सन्न्यास्याम्॥ भिक्षार्थं कुलानि अटति। पूर्ववत् प्रक्रिया॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे॥

कुलतिथिः। पु। स्त्री। चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु॥ यथा। द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम्। विषमास्त्वाऽकुला सर्वाश्शेषाश्चतिथयःकुलाः॥ इति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलत्थः। पुं। स्वनामाख्याते ऽन्नविशेषे। ताम्रबीजे। कुलथ कुलथी इति भाषा॥ कुलत्थ कटुकः पाके कषाय' पित्तरक्तकृत्। लघुर्विदाही वीर्योष्णःकासश्वासकफानिलान्॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदृगानाहान् स पीनसान्। स्वेदसङ्ग्राहको मेद'कफज्वरकृमीन्हरेत्॥

कुलत्था। स्त्री। कुलत्थिकायाम्। दृक्प्रसादायाम्। वनकुलत्थे॥ अस्यागुणा यथा। कटुत्वम्। तिक्तत्वम्। अश्मशूलनाशित्वम्। विबन्धाध्मानशमनत्वम्। चक्षुर्हितत्वम्। व्रणरोपणत्वञ्चेति॥ कुलत्थाञ्जने॥

कुलत्थाञ्जनम्। न। कुम्भकार्याम्। प्रलापहायाम्॥

कुलत्थिका। स्त्री। कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे। चक्षुष्यायाम्। खापरिया इति भाषा॥ वनकुलत्थे॥ कुलत्थप्रतिकृतिः। इवेप्रतिकृताविति कन॥ यद्वा। कुलेतिष्ठति। ष्ठा०। सुपीति क। स्वार्थे कन। पृ०॥

कुलधर्मः। पु। असाधारणकुलोचितधर्मे। स्वजातीयधर्मे। कुलाचारे॥ यथा। उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन। नरकेनियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्मे। यथा। कुलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञाने ऽच मामके। यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरोभवेदिति॥ कुलस्य धर्मः॥

कुलधारक। पुं। औरसात्मजे। पुत्रे॥ कुलस्यवंशस्यधारक॥

कुलनक्षत्रम्। न। भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपत्सु॥ यथा। वारुण्यार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम्। कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानिचेतितन्त्रशास्त्रम्॥

कुलनाथ। पु। कुलपतौ॥

कुलनाशः। पुं। उष्ट्रे॥ कुलध्वंसे॥

सकारणयथा। कूर्मोपरिभागे १५ ऽध्याये। अन्वतात पारदार्याञ्च तथा ऽभक्ष्यस्य भक्षणात्। अश्रौतध र्माचरणात क्षिप्रनश्यतिवैकुलम्॥ अश्रोत्रियेवेददानात् वृषलेषु तथैव च। विहिताचारहीनेषु क्षिप्रनश्य तिवैकुलमिति॥ तद्भावस्य कारणन्तु। यावच्च वेदधर्माश्च यावत्सा च्छङ्करार्चनम्। यावत्साच्छुचिकृच्छ्च तावत्कुलोभवेन्नश्चीति॥

कुलपति। पु। मुनिविशेषे॥ यथा। मुनीनां दशसाहस्रं योन्नदानादि पोषणात। अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृत। इतिपुराणो क्तलक्षणलक्षिते॥ गणमुख्ये। जमादार हौलदार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे॥ यथा। शिविकावाहानां कुलपति॥ कुलस्यपति॥

कुलपथ। पु। दमनकवृक्षे॥

कुलपर्वतः। पु। महेन्द्रादिसप्तशैलेषु॥ यथा। महेन्द्रो मलय। सह्य शुक्तिमा न्नृक्षपर्वतः। विन्ध्य श्चपारिपात्र श्चसप्तात्र कुलपर्वताः। इति। अत्र भारतेवर्षे। इतविष्णुपुराणम्॥

कुलपालकम्। न। कुलमे। कमला नेवु इति गौडभाषा प्रसिद्धे नार

ङ्गविशेषे॥ त्रि। वंशप्रतिपालके॥

कुलपालि। स्त्री। कुलवध्याम्॥

कुलपालिका। स्त्री। कुलस्त्रियाम्। साधव्याम्। अभिचारवारणेन कृत कुलरक्षायाम्॥ यथा। एकत्र कौतुकभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभय परत्र। इत्याकुलानां कुलपालिकानां मतागते रेव गताप्रिया मेति॥ अपिच। सुखयतितरां न रचति परिचयलेशं गयाङ्गने व श्री। कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापीति॥ कुलम् पालयति। पालरक्षणे। कर्मण्यण्। स्वा० कन्॥

कुलम्भरः। पु। कुलम्भके। सन्धिचौरे॥

कुलवान्। त्रि। कुलिनि॥ कुलमस्य स्य। यवादित्वात्० पक्षे मतुप्॥

कुलवर्णा। स्त्री। रक्तत्रिवृति॥

कुलवारः। पु। भौमशुक्रयो॥ यथा। रवि श्चन्द्रो गुरुः सौरि श्चत्वार श्चाकुला इमे। भौमशुक्रौ कुलाख्यौ च बुधवार' कुलाकुल॥ इति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलविप्रः। पु। कुलपुरोहिते॥

कुलश्रेष्ठी। त्रि। शिल्पिकुलप्रधाने। कुलिके॥ कुलश्रेष्ठमस्यास्य। इ नि.॥

कुलसचक' । पु । तिथिवारनक्षत्र विशेषे ॥ यथा । अर्काष्टेन्द्र वेदतिथिषु । कुजशुक्रयो । पूर्वाश्वीज्यमघेन्दुकर्णादृ ष्वनक्षीशेन्द्रचित्रासु ॥

कु" लसम' । त्रि । कुलश्रेष्ठिनि ॥

कुलसम्भव । पु । बीज्ये ॥ कुलेसम्भवति । अच् ॥ कुलेसम्भवोऽस्य वा ॥ यद्वा । सम्भवत्यस्मात् । ऋदोरप् । कुलस्य सम्भव. ॥

कुलसौरभम् । न । मरुवकवृक्षे ॥

कुलस्त्री । स्त्री । कुलपालिकायाम् । नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम् ॥ कुलस्य पालिका स्त्री । शा० ॥

कुलहण्डक: । पु । आवर्त्तौ । आवर्त्ते ॥

कुलाकुलतिथि । पु स्त्री । द्वितीयाषष्ठी दशमीषु ॥ यथा । द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलाकुलनक्षत्रम् । न । आर्द्रामूलाऽभिजिच्छतभिषासु ॥ यथा । वारुणाद्रीभिजिन्मूल कुलाकुल मुदाहृतमिति ॥

कुलाकुलवार । पु । बुधवारे ॥ यथा । भौमशुक्रौकुलाख्यौ हि बुधवार. कुलाकुल इति ॥

कुलाकुलसप्तक. । त्रि । तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा । द्वितीयाषष्ठीदशमीषु ॥ बुधे ॥ मूलाशतभिषाद्रीभिजितसु ॥

कुलाचल. । पु । कुलपर्वते ॥

कुलाचार. । पु । कुलधर्म्मे ॥ धर्मकामार्थमोक्षप्रदे आगमोक्ताचारविशेषे ॥ यथा । जीव प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजोवायवश्चकुलमित्यभिधीयते ॥ ब्रह्मबुद्ध्यानिर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च यत् । कुलाचार' सएवाद्येधर्मकामार्थमोक्षद इति ॥ त्रि । कुलाचारविशिष्टे ॥ कुलेआचार: ॥ कुलाचारोऽस्ति अस्य । अर० अच् ॥

कुलाचार्य्य । पु । कुलाचाराभिज्ञे ॥

कुलाट । पु । क्षुद्रमत्स्यप्रभेदे ॥

कुलाद्रि. । पु । कुलाचले । कुलपर्वते ॥

कुलाधारक । पु । पुत्रे ॥ कुलस्य आसमन्तात धारक ॥

कुलाय । पु । यज्ञविशेषे ॥ स्थानमात्रे ॥ नीडे । पक्षिनिलये । घोंसला कोल इति भाषा ॥ न । शरीरे ॥ कुल पक्षिसङ्घातोऽयतेऽत्र । अयगतौ । हलश्चेतिघञ् ॥ यद्वा । कौ लायोगतिरस्मात् ॥

कुलायस्थ' । पुं । पक्षिणि ॥ कुलाये तिष्ठति ष्ठा० । सुपिस्थ इतिक ॥

कुलायिका । स्त्री । पक्षिशालायाम् ॥

कुलाल: । पुं । कुक्कुभेखगे ॥ घूकपक्षिणि ॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मालाकारात् कर्मकार्यांञ्च कुम्भकारोव्यजायत इति प० सं० ॥ पट्टिकारात्तैलिक्यां कुम्भकारोवभूवह । इति प० प० ॥ कुभूमिंलालयति । लडविलासे । कर्मण्यण् । डलयोरैक्यम् । कुलमालयति वा । आतोनुपेतिक: । कुलमलति वा । अल० । अण् ॥ कुलं लुनाति वा । लूञ् छेदने । ड ॥ कोलति वा । कुल संस्याने । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य कालन् । इतिकालन प्रत्यय ॥

कुलाली । स्त्री । नीलोपलभेदे । अञ्जनान्तरे । चक्षुष्यायाम् । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे ॥ अरण्यकुल्त्थिकायाम् ॥ कुलालभार्यायाम् ॥ कुलमलति । अल० अण् । ङीप् ॥

कुलाह: । पु । ईषत् पीतवर्णे कृष्णजानौ घोटके ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कुलाहक । पु । कृकलासे ॥ गङ्गाकुले खाङा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

कुलाहल' । पु । कोकसीमा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रवृक्षविशेषे । भूकदम्बे ॥

कुलि । पुं । हस्ते । भुजादले ॥ स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कुलिक. । पु । अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे ॥ कात्याकडा इतिगौड प्रसिद्धे द्रुमविशेषे ॥ वेलाविशेषे ॥ यथा । शक्रार्कदिग्वसुरसाब्धिशिन्य कुलिकारवे: । रात्रौनिरेकाशिन्यंशा शनैाचान्योपिनिन्दितइति ॥ त्रि । कुलश्रेष्ठे । कुलसत्तमे । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कुलमधीनत्वेनास्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन ॥

कुलिङ्ग. । पु । फिङ्गा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । धूम्याटे । फिङ्गके ॥ भूप्रच्छायासञ्चगमनचारिणि भाव्यजीविनिखगे । चटके । गौरव्याचिडी इतिभाषा ॥ कुलिङ्ग. मांस ल. स्निग्ध स्वादु शुक्रकफप्रद । सन्निपातहरोवेश्म चटकस्तुतिशुक्रल ॥ त्रि । कुचिङ्गधारिणि ॥ कुत्सितंलिङ्गमस्य ॥

कुलिङ्गक । पुं । कलविङ्के । चटके ॥

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । पेटारी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पेटिकावृक्षे ॥

कुलिङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुली । त्रि । कुलवति ॥ कुलमस्यास्य । बलादित्वात् पक्षे इनि' ॥

कुलिर'। पुं। कुलीरे। कर्कटे॥

कुलिश। पु। न। दम्भोलौ। वज्रे॥ कुलौ कूलेशेते अन्येष्वपीतिड॥ कुलिन' पर्वतान्श्यति वा। शोत०। आतोनुपेतिकः॥ कुत्सितम् ईष द्वा लिशति। लिशअल्पीभावे। इ गुपधेतिकः॥ अस्थिसञ्हारद्रुमे॥ पु। मत्स्यविशेषे। कण्टकाष्ठोले॥

कुलिशद्रुम। पु। सुहीवृक्षे। थूहर इ तिभाषा॥

कुलिशनायकः। पु। शृङ्गारबन्धविशेषे॥ यथा। स्त्रीपादद्वय माकृष्य विमु मुञ्चितलिङ्गकः। वेगिन्मं मीडये त कामी वन्ध कुलिशनायकइति॥

कुलिशपाणि। पु। इन्द्रे॥

कुलिशाङ्कुशा। स्त्री। वौद्धानांविद्यादे वीविशेषे॥

कुलिशासन। पु। शाक्यमुनौ॥

कुली। स्त्री। कण्टकार्याम्॥ पतन्या ज्येष्ठभगिन्याम्॥ गौ० ङीष॥

कुलीन। पु। आजानेये। श्रेष्ठहये॥ त्रि। कुलाचारस्थिते। कौले॥ वी रे॥ कुलोद्भवे। महाकुले। आर्ये॥ कुलस्यापत्यम्। कुलात्ख॥ उ त्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडा॥ सत्ववङ्गजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न वर्णितो द्रष्टव्यः॥

कुलीनकः। पु। वनमुद्गे॥

कुलीनसम्। न। जले॥ इतिहेम'॥

कुलीर। पु। काँकडा इतिप्रसिद्धे ज लचरे। कर्कटे॥ कर्कटराशौ॥ कौ लति। कुलसं०। गम्भीरादयश्चे ति ईरन्॥ कौलीयसे। लीङ् श्लेष णे। बा०रक॥ यद्वा। कुलमप्यालि। अतइनि। समीरयति। कर्मण्य ण्। जनकभक्षकत्वात्॥ स्वयमंकी। सं० क्विप्। कुत्सिताली। तां रा तिवा॥ कुरीरशब्दस्य कपिलकादि त्वाल्लत्वेपि कुलीरः॥

कुलीरविषाणी। स्त्री। शृङ्ग्याम्॥

कुलीरशृङ्गी। स्त्री। कर्कटशृङ्गीवृक्षे॥

कुलीरात। पु। कर्कटराशौ। खेगवौ॥ इतिचिकाण्डशेषः॥

कुलुकम्। न। जिह्वामले॥ इतिहेम चन्द्रः॥

कुलुकगुञ्जा। स्त्री। उल्कायाम्॥

कुलेश'। पु। सदाशिवे॥ कुलपतौ॥

कुलेशानी। स्त्री। उमायाम्। पार्व त्याम्॥

कुलेश्वर। पु। सदाशिवे॥ कुलस्य ध र्मविशेषस्य ईश्वरः॥ गोत्रपतौ॥

कुलेश्वरी। स्त्री। पार्वत्याम्। शिवा याम्॥ कुलस्य ईश्वरी॥

कुवलयम् । न । उत्पले । चन्द्रविकाशिनि । कमोदिनी कोंई इतिभाषा ॥ श्वेत कुवलयमोक्तं कुमुदं कैरवन्तथा ॥ नीलोत्पले ॥ इतिराजनिर्घंटः ॥ यथा । कुवलयदलनीलबर्हींस्निग्धकेशमिति ॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलज पुष्पे ॥ कोर्वलयमिव शोभाकरत्वात् ॥ भूमण्डले । भूमिवलये ॥

कुवलयापीड । पु । कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे ॥

कुवलयिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

कुवलाश्वः । पु । धुन्धुमारनृपे ॥

कुवली । स्त्री । कोलिवृक्षे ॥ कौवलति । वल प्राणने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥

कुवलेशय । पु । विष्णौ ॥ कु भूमिं वलते संवृणोतीतिकुवलं नोयम् । वल संवरणे । पचाद्यच । कुवले जले शेते । शीङ्गो ऽधिकरणेशेतेरित्यच । शयवासेष्वलुक ॥

कुवाद । पु । कुत्सितवादे ॥ त्रि । कुचरे । परदोषकथनशीले ॥ कुत्सितो वादो ऽस्य । अर० अच ॥

कुवित । अ । भूर्यर्थे ॥ प्रशंसायाम् ॥

कुविन्द । पु । शूद्रागर्भे विश्वकर्मणोजाते । तन्तुवाये ॥ कुम् भुवंविन्दति कुत्सितंवाविन्दति । विदॢलाभे । गवादिषुविन्दे संज्ञायामिति श ॥ यद्वा । कुप्यति कुपक्रोधे । कुपेर्वावचेति किन्दच ॥

कुवृत्तिकृत । पु । काँटाकरञ्ज इतिगैाडभाषाप्रसिद्धे करञ्जभेदे । पूतिके ॥ त्रि । कुवृत्तिकर्त्तरि ॥

कुवेणि । स्त्री । मत्स्याधान्याम् ॥

कुवेणी । स्त्री । ग्वालद इतिगैाडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे । मत्स्याधान्याम् ॥ कुत्सितंवेणम्ले मत्स्याश्रयाम् । वेणृगतै । हलश्चेति घञ् । गैारादित्वान् ङीष् ॥

कुवेलम् । न । कुवलये ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कुश । पु । रामसुते ॥ कुशोन्मृष्ट कुश । वाल्मीकिना कुशै ऽन्मृष्टो गर्भक्लेदो ऽस्य ॥ योक्रे ॥ घृतसमुद्रेणावृतेद्वीपविशेषे ॥ कुशोभूत काञ्चन कैाशेस्वयम्भुविधियच्चति । अयमेवास्यकुशसत्त्वायां कारणम् ॥ न । जले ॥ पु । न । कुशा इतिभाषा प्रसिद्धेतृणे । दर्भे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वर्हिष्मतीनामपुरी सर्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्ग विधुन्वतः ॥ कुशकाशा स्त एवासन शश्वद्धरितवर्चसः ।

कुशध

ऋषयो वै . पराभाव्य यज्ञमान य ज्ञ मीजिरे ॥ इतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ अस्यगुणा यथा । ह्रस्वदीर्घपत्रभेदात कुशस्तु द्विविधो मत. । दर्भद्वय त्रिदोषघ्न मधुरतुवरं हिमम् । मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रदरास्त्रजिदिति ॥ अथ कुशधारणविधिस्तत्रतिनिधिश्च । पूजाकाले सर्वदैवकुशहस्तोभवेच्छुचि. । सर्वान्यारजतधार्यम्वर्ण धार्यमनामया ॥ कुशकार्यंकर यस्मात्ततुवन्या कुशा कुशा । कुशेन रहितापूजा विफला कथिता मया ॥ नान्यस्य रजतस्य ग्रंथायें हि निजमङ्गुले। इतिवरदातन्त्रे १ पटल ॥ मस्पृशेत् तिलदर्भौ श्च सधवासुकथञ्चनेति ग्राह्मणा सर्वस्वम् ॥ त्रि । पापिष्ठे ॥ मत्ते ॥ कौशेते तिष्ठति । अन्येष्योपीतिड ॥ कुश्यतिवा । कुशश्लेषणे । इगुपधेति क ॥ कुपार्थंश्यति वा । शोऽत्म सुपीति योगविभागात् क

कुशध्वज । पु । राजोजनकस्यानुजे ॥

कुशप. । पु । पानपात्रे ॥

कुशपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे । गांठिया ला इतिभाषा ॥

कुशलम् । न । कल्याणे । क्षेमे ॥ पुण्ये । सुकृते ॥ पर्यासौ ॥ त्रि । शि

कुशा

क्षिते ॥ नहि कुशलो दया कामयाम यति ॥ मेदने ॥ कुत्सितम् अशुभ रूपमलतेऽनेन । ग्रलवचने । प चाद्यच् ॥ कुशान लातिवा । वादाने । आतइति क ॥ यद्वा । कौपृथिव्या शलति । शलचलने । अच् । शिजर्थेश्चचणा वा । कौशकति चालयति राजकार्याणि ॥ यद्वा । कु पापेषु इर्थेयो । पापात शलति बुद्धिवैभवात ॥ यद्वा । कुशयति । कुशसश्लेषणे । सौत्रो धातुर्वा । इषा० कल ॥ मन्त्वर्थे सिध्मादित्वात् लच्वा ॥

कुशलप्रश्न । पुं । कौशल्याम् । कुशलजिज्ञासायाम् ॥ कुशलस्यप्रश्न' ॥

कुशलवौ । पु । द्विवचनान्त: । एकयोक्त्या रामपुत्रयो. ॥

कुशलानुशिष्ट. । त्रि । निपुणाचार्यशिक्षिते ॥ कुशलेन अनुशिष्ट ॥

कुशली । त्रि । कुशलयुक्ते ॥ इनि: ॥

कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे ॥ कुशलिकायाम् ॥

कुशस्थलम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कुशस्थली । स्त्री । द्वारकायाम् ॥

कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । वल्गायाम् ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ छन्दोगा:स्तोत्रीयागानार्थे नौदुम्बरान शङ्कून् कुशा इति व्यवहरन्ति ॥

कुशाकर । पु । वह्नौ ॥

कुशाग्रीय । त्रि । कुशाग्रसदृशे ॥ कुशाग्रमिव । कुशाग्राच्छः ॥

कुशाग्रीयमति । त्रि । तीक्ष्णबुद्धौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । सूक्ष्मदर्शिनि ॥ स्त्री । सूक्ष्मायाबुद्धौ ॥ कुशाग्रीयामतिर्यस्य ॥ कर्मधारयोऽन्यत्र ॥

कुशाग्रीया । स्त्री । तीक्ष्णायां बुद्धौ ॥

कुशारणि । पु । दुर्वासोमुनौ ॥

कुशाल्मलि । पु । रोहितकवृक्षे ॥

कुशावती । स्त्री । रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम् ॥ अस्त्यर्थेमतुप ॥

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥

कुशिक । पु । मुनिविशेषे । जमदग्नेपितरि ॥ फाले ॥ सर्जवृक्षे ॥ विभीतकवृ० ॥ अश्वकर्णवृ० ॥ तैलशेषे ॥ त्रि । केकरे ॥ विश्वामित्रस्यपितरि ॥

कुशित । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुशी । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशी । स्त्री । फाले । लोहविकारे ॥ कुशशब्दादयोविकारेर्थेजानपदेतिङीष्

कुशीदम् । न । रक्तचन्दने ॥ वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्यै धनप्रयोगे ॥

कुशीलव. । पु । वाल्मीकौ । प्राचेतसे ॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे । चारणे ॥ याचके ॥ कुत्सित शीलमस्यास्य । कुगतीतिसमास. । अन्यत्रापिदृश्य तेइतिवः ॥ कुशीलं वाति वा । वागत्यादौ । कः ॥ नर्त्तनदृत्तौ ॥

कुशीलवौ । पु । एकयोक्त्यारामात्मजयो. ॥

कुशीवश: । पुं वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशूल: । पु । तुषाग्नौ ॥ अन्नकोष्ठके । इष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्हस्थाने । ब्रीह्यगारे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कुशूलधान्यक । पु । ब्राह्मणविशेषे । नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रय समधिकवा निर्वाहो भवति ता वद्धने विप्रे ॥ कुशूलं कुशूलपरिमित धान्य यस्यस ॥

कुशेशय: । पु । कर्णिकारवृक्षे ॥ न । पद्मे ॥ सारसपक्षिणि ॥ कुशेजलेशेते । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेत्यादिनाऽलुक ॥

कुशेशयकर । पु । रवौ ॥ त्रि । अन्य च ॥ कुशेशयकरे यस्य ॥

कुषाकु । पु । वानरे ॥ वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ त्रि । परोत्तापिनि ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कठि कुषिभ्याङ्काकु ॥

कुषित. । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुषीदम् । न । कुसीदे ॥

कुष्ठ । पु । न । पुष्करभेषजे । कूट

इति गौ०भाषा ॥ पारिभाव्ये ॥ कुष्ठमुण्याञ्च कटुस्वादुशुक्रलं तिक्तकं लघु । हन्तिवातास्रवीसर्पकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोढ इतिप्रसिद्धे पापरोगे । श्वित्रे ॥ म्रियतेयदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठ प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य क्थन् ॥

कुष्ठकेतु । पु । भूम्याहुल्ये । मार्कपिण्डकायाम् । भुंभिखखसा इति भाषा॥

कुष्ठगन्धि । न । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्न. । पु । हितावल्याम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशन । पु । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कुष्ठलम् । न । कुतसितस्थले ॥

कुष्ठसूदनः । पु । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पु । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पु । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठित. । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठसञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ द्वन्द्वोपतापेति इनि ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष० । कुटिकुषिभ्याक्मलन ॥

कुष्माण्ड । पु । कुम्हडा इतिप्रसिद्धे फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं बृंहणं वृष्यं गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीतं मध्यमं कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत् सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकारा । यथा । घृते तप्तविनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसम्भवान् । वार्त्ताकविधिना कुर्यात प्रलेहतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारान्वितं वा घृतेतलनपूर्वकम् । कुष्माण्डक फलं सिद्धं विदु स्वादुसुन्दरम् ॥ गुटिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचै रिमान् सुगुटिका विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायताम् स्थूलाम् स्निग्धाम् क्षीरेण चोदिताम् । सुपाच्याम् ख

एवसर्पिभ्यां मरिचैलादिवासितान् ॥ * ॥ भर्जितान्नकुष्माण्डम् । कुष्माण्डखण्डानि ससैन्धवानि तनूनि सम्मर्दितपिण्डितानि । जम्बीरनीराश्रितशृङ्गवेरै भवन्ति सङ्करपितो पयाय ॥ * ॥ कोषिका । कुष्माण्डसम्भवा' खण्डा' सुस्विन्ना मयाकाम्बिता. । वेशवारयुतेतैले तलयेद्वाप्रलेपयेत् ॥ * ॥ राजिकाकूरी । खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं स्वेदपिण्डितम् । राजिकादधिसिद्धूत्ये मिश्रित काकूरीयकम् ॥ एवं बहुविधा. कार्या कौष्माण्डादिविचक्षणैः । प्रलेहतलनस्वादुचारसन्धानराजिकाः ॥ ईषत् पित्तलत्वात् ऊष्मा अण्डेषु बीजेषु यस्य । पृ॰ ॥ शिवगणदेवताविशेषे ॥ भृगविशेषे ॥

कुष्माण्डक' । पु । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ ककारौ ॥ यागक्रियाविशेषे ॥

कुसित. । पु । जनपदे ॥ कुसति । कु संसश्लेषणे । कुसेरुमोमेदेता इति इत प्रत्यय ॥

कुसितायी । स्त्री । } कुसिदाख्याम् ।
कुसिदायी । स्त्री । } वृद्धिजीविपत्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा

स्त्रीत्वार्थे वृषाकप्यग्नि कुसितकुसिदानामुदात्तइति प्रकृतेरैकारादेशोङीप्च प्रत्ययः ॥

कुसिम्बी । स्त्री । शिम्ब्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्याजीवने । सूदकी जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्वेन स्वीकृत्य गृहीते धनविशेषे ॥ ॥ यथा । स्थानलाभनिमित्तं यद्दानग्रहणं मिष्यते । तत् कुसीदमिति प्रोक्तं तेनवृद्धि' कुसीदिनाम् ॥ इतिनारद । अस्यार्थः । स्थानं-मूलधनावस्थानम् । लाभोवृद्धि.-। दानग्रहणपदे कर्मणिल्युटा साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेसत्येव-योलाभ स्तदर्थं यद्दानं धनिकेन दीयमानं मूलधनम् अधमर्णेनच ग्रहणा तथास्वीकृत्यगृह्यमाणं यत् तद्धनमिति ॥ कलाभून्ये तु अवश्या-पाकरणीयत्वरूपगुणयोगाद् गौणप्रयोग । अतएव वाणिज्यार्थमयुक्तस्य न स्थानलम् इति मिश्रा ॥ अपिच । कुतसितात् सीदतश्चैव निर्विशङ्कैः प्रगृह्यते । चतुर्गुणाष्टगुणं कुसीदाख्य मतः स्मृत. । इति वृहस्पति' । अस्यार्थः । कुत्सितात् सीदतश्चाधमर्णात् सकलधन यत

क स्तिन्दुकवृक्षाच्च षष्टिको भवति । अश्वत्थेन च सेया निष्पत्तिः सर्वशस्या नाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषाः शिरी षवृक्षाच्च कङ्गु निष्पत्ति । गोधूमा श्च मधूकै र्यववृद्धिः ससपर्णेन ॥ अ तिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान् वदेद् दऽसनैः । बदरीभिश्च कुलत्थाँ श्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसी वेतसपुष्पैः पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा सेया । तिलकेन शङ्खमौक्तिकरज तान्यऽथ चेङ्गुदेन शरा ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैरादेश्या वाजिनोऽश्वकर्णेन । गावश्च पाटलाभि कदलीभिरजा विकाभवन्ति ॥ चम्पककुसुमै कनक विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन । कुरवक वृक्षावज्ज वैदूर्यं नन्दिकावर्त्तैः ॥ वि- द्याच्च सिन्दुवारेण मौक्तिककारुका. कुसुमेन । रक्तोत्पलेन राजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पा त् पद्मैर्विप्राः पुरोहिता कुमुदैः । सौगन्धिकेन बलपतिरर्केण हिरण्य परिवृद्धिः ॥ आम्रैः क्षेम भल्लातकैर्भ यं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरश मीभ्यां दुर्भिक्ष मर्जुनैः. शोभना वृ ष्टि. ॥ पिचुमन्दनागकुसुमैः सुभिक्ष मथमारुत कपित्थेन । निचुलेनावृ ष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजकुसु

मेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षु र्वह्निश्च कोविदारेण । श्यामालता भिर्वृद्धा बन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ अथैताभिर्वृष्टि लक्षणमाह । यस्मि नकाले स्निग्धनिच्छिद्रपत्रा संदृ श्यन्ते वृक्षगुल्मालताश्च । तस्मिन् वृष्टि शोभना सम्प्रदिष्टा रूक्षच्छिद्रै रल्पमंभ प्रदिष्टम् ॥ इतिवाराह्या २७ अध्याय. ॥

कुसुमकार्मुकः । पु । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममधम् । न । चालितागाछ इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भ व्यदृचे ॥

कुसुमशरः । पु । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पु । वसन्तर्त्तौ ॥

कुसुमाच्च । त्रि । पुष्पयुक्तनेत्रव- ति ॥

कुसुमागम. । पु । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकाररी तिमलसम्भवेऽञ्जने । पौष्पके । री तिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलि । पु । पुष्पाञ्जलौ ॥ उद यनाचार्यकृतेग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । घुसृ णे ॥

नक्तंचरत्वान्मौनादेः ॥ अर्थविष वाणिज्याग्रवर्षाशयाणे ॥ कुहवि०पु० अदन्तः । ययाशक्त्योयुच ॥

कुहनिका । स्त्री । कुहनायाम् ॥

कुहरः । पु । नागविशेषे ॥ न । गह्वरे ॥ शुषिरे । छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे ॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच ॥ यद्वा । कुहवि स्मापने । इगुपधत्वात्कः । कुहंरा ति । रा० । आतइतिकः ॥

कुहरितम् । न । पिकालापे ॥ रतध्वनौ ॥ रटिते ॥ चि । कृतच्छिद्रे ॥

कुहलिः । पु । पूगपुष्पिकायाम् । पान इतिभाषा ॥

कुहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् ॥ कटुक्याम् ॥

कुहुः । स्त्री । कुह्वाम् ॥ कुहयति । कुहविस्मापने । म०कुः ॥

कुहूः । स्त्री । नष्टेन्दुकलायाममायाम् । उदयेऽमायोगान्नष्टचन्द्रकलाऽमा कुहूपदवाच्या ॥ अङ्गिरोदुहितरि ॥ कुहयति । कुहवि० ॥ कृतिमृध्योः कूरिति कूःप्रत्ययो वा कुहलकादित्वादपि ॥

कुहूकण्ठः । पुं । } कोकिले । पिके ॥
कुहूमुखः । पु । } कोयल इतिभाषा ॥
कुहूरवः । पु । }

कुहूलम् । न । सशल्यार्वीरन्ध्रे ॥

कुहेडिका । स्त्री । } कुज्झटिकायाम् ॥
कुहेडी । स्त्री । }

कुहेलिका । स्त्री । कुज्झट्याम् । धूमिकायाम् । नभोरेणौ ॥

कुह्वान । पु । कुत्सितशब्दे ॥

कू । स्त्री । पिशाच्याम् ॥

कूकुदः । त्रि । सत्कृत्यालङ्कृतकन्याप्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृताङ्कन्यां यो ददाति स कूकुदः ॥ कोऽक्रति । कुकआदाने । इगुपधेतिकः । पृ०॥ यद्वा । कवर्ग कू. । कूङ्शब्दे । तु० । सं० । कुध शब्दस्य कु. भूः कीर्त्तिर्भूमिरितियावत् । कूकुदाति । आतोनुपेति सुपीति योगविभागात् क. ॥

कूचः । पु । कुचे । स्तने ॥ कवते । कुङ० । कुवश्चट्दीर्घश्च ॥

कूचिका । स्त्री । } तूलिकायाम् । चित्रलेखनिकायाम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥
कूची । स्त्री । }

कूजनम् । न । कूजने ॥

कूजितम् । न । रुते । पक्षिध्वनौ ॥

कूटः । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ पु । स्त्री । गृहे ॥ पु । न । निश्चले ॥ राशौ । धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्गरे ॥ दम्भे ॥ मायायाम् । विपरीतदर्शने । यथार्थवस्त्वाच्छादनेना ऽ

ऽयथार्थवस्तुप्रकाशने ॥ अद्रिशृङ्गे ॥ तुच्छे ॥ सीरावयवे । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनवि° ॥ अनृत ॥ भग्नशृङ्गखण्डे ॥ पूर्वादि । कूटयते । कूटआप्रदाने । यथायथ ॥ कूटयति वा । कूटदाहे । अथ ॥ कृन्ध्यतेवा । घञ ॥

कूटक । पु । गन्धकुथ्याम् । मुरामाम गन्धद्रव्ये ॥ कवयाम् । पर्वत विशेष ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । यथाधथ । स्वा° कन् ॥

कूटकारक । पु । साक्षिवादे मृषामा दस्यकर्त्तरि ॥

कूटकार्षापण । पु । मिथ्याभूतरौप्यादि मुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत् । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । कितवे ॥

कूटज । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कूटपालक. । पु । पित्तज्वरे ॥ कुलालस्य पवने ॥

कूटपूरी । स्त्री । करायिकायाम् ॥

कूटपूर्व । पु । हस्तिनक्षिदोषजेज्वरे ॥ मायिनि ॥

कूटबन्धम् । न । उन्माथे । आमिषन्दत्त्वामृग पक्षिबन्धनार्थं छलपातितयन्त्रे । फन्दाफाँद इतिभाषा इतिच भाषा ॥ कूटस्वरूपं यन्त्रम ।

कूटशाल्मलि । पु । शाल्मलि विशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूट शाल्मलिकस्तिक्त कटुक कफवात नुत् । भेद्युष्ण प्लीहजठरयकृद्गुल्म विषापह ॥ मतानाह विबन्धास्रमेद शूलकफापह ॥ कूटश्चासौशाल्मलिश्च ॥

कूटसङ्क्रान्ति । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यस्यराश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रेव्यतीतेतु यदासङ्क्रमते रवि । सातया कूटसङ्क्रान्ति र्मुनिभि परि कीर्त्तिता इति ॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थ. । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतयाकालव्यापिनि । यथैव स्वभावेननिरवधिकालस्य व्याप के आकाशादौ ॥ अज्ञानतत्कार्याधिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावपि विकार शून्ये ॥ अधिष्ठानतयादेहद्वयावच्छिन्नचेतन कूटवन्निर्विकारेणस्थित कूटस्थउच्यते ॥ न । ब्रह्मणि । परिणामरहिते ॥ कूटोनिश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिणाम्अपिस्वयमनष्ट इत्यर्थ. ॥ ष्ठा० ॥ सुपिस्थ इति क: ॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकाया म् । वडभ्याम् ॥ सुषागारे ॥ स्त्री यां क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । बहि. काष्ठादिमये ऽन्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधान प्राणिभि कृतव्यवहाराणि तानिव छद्मप्रकाणि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रबन्धकल्पना-याम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणि । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामूलस्थवशशलाकायाम् ॥

कूणित । त्रि । मुद्रिते । सङ्कुचिते ॥

कूदर. । पु । जातिविशेषे ॥ यथा ब्राह्मण्या क्षपिवीर्येण जातो प्रथमवासरे । कुतसिते चोदरे जात कूदर स्तेनकीर्त्तित ॥ तदशौचं विप्रतुल्य पतितो ह्युतदोषत. । सद्य कोटक ससर्गाद्धमोजगतीतले ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूप. । पु । स्वनाम्नाख्याते जलाधारे । उदपाने ॥ अस्यलक्षणम् । यथा । भूमौ खातोल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृति । बद्धोऽबद्ध. स कूप स्यात् तदम्भ. कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गुणवृक्षे ॥ मृन्माने ॥ कूपके । कुप्पा इ भाषा ॥ कुवन्तिमण्डूका अस्मिन् कु शब्दे । कुपुभ्याञ्चेतिपोदीर्घश्च ॥ कुत्सिता ईषद्वा आपोऽत्र । ऋक्पू रित्यऽ । ऊदनोरित्यनदीर्घनिर्दे शादन्यत्राप्यूदितिवा ॥

कूपक । पु । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थर ज्जुबन्धनकाष्ठे । गुणधरा मास्तूल इ तिभाषा ॥ कुप्पा इतिभाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ नद्यादौ स्रोतोऽधकारिणित कशिलादौ ॥ विदारके । शुष्कनद्यादौवार्यर्थं कृतगर्त्ते ॥ कुतसित कूप । कुतसिते इति क । कूपस्य प्रतिकृतिरितिवा । इवे प्रतिकृताविति कन ॥ कूपे कायतिवा । कै० । सुपी ति क ॥

कूपखानक । पु । कूपस्य खननकर्त्तरि ॥

कूपत । अ । प्रश्ने ॥ प्रशसायाम् ॥

कूपाङ्क । पु । } रोमाञ्चे॥
कूपाङ्ग । पु । }

कूपार. । पु । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अधोगतोपले । जल मध्यस्थितेपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूमम् । न । सरोवरे ॥

कूर । पु । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्च । पु । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि ॥ कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्ठा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पु । शीर्षे ॥ आसनविशेषे ॥ न । मलापकर्षणाद्यर्थ मुशीरादिनिर्मिते मुष्टिमाने ॥ तथाच नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्चमुशीरादिविनिर्मितम् । मलापकर्षणाद्यर्थं श्रीमन्मूर्ध्नः समन्वितः इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । उशीरकूर्चकं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । दत्त्वा गोवालजं कूर्चं सर्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्त्वा चामरजं कूर्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमा मितिच हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोक ॥ कुरति । कूर्यते वा । कुर शब्दे । वा० चट् प्रत्ययः ॥

कूर्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्चशीर्षः । पु । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नारिकेरे ॥ कूर्चं श्मश्रुतच्छीर्षमस्य ॥

कूर्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नारिकेरे ॥

कूर्चशेखरः । पुं । नारिकेरे ॥

कूर्चिका । स्त्री । क्षीरविकृतौ । क्षीरसा इति गौडभाषा ॥ सा द्विधा । यथा । दध्नासह च यत पक्वं क्षीरं सा दधिकूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत क्षीरं सा भवेत्तक्रकूर्चिका ॥ सूचिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्चिकायाम् । तुली इति गौडभाषा ॥ कुड्मले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घाटने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने । तृणगुच्छे ॥ कूर्चति । कूर्चविकारं आदरात् कुर्वति गण्वुलादेश्च । संज्ञायां ण्वुल् ॥ कूर्च. श्मश्रवादिरस्यस्यास्ति । अत इनि ठनाविति ठन् ॥

कूर्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द क्रीडायाम् । ल्युट । वोरुपधाया दीर्घ इकः ॥

कूर्दनी । स्त्री । चैत्राख्याम् । मधूत्सवे॥

कूर्परम् । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ इति हेम० ॥

कूर्परः । पु । कुर्परे ॥

कूर्पास । पु । अङ्गरक्षके ॥ कूर्परः कफोणिर्जानुश्च । आस्ते ऽत्र । कूर्परे आस्ते वा । अस्युपयोः आसउपवेशने वा । घञ । पृ० ॥

कूर्पासकः । पुं । चोले । स्त्रीणामाप्रपदीनकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्म । पु । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायु विशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः इत्यु

कूर्म्म.

त्ते ॥ कच्छुवा इति प्रसिद्धे जलजन्तु विशेषे । कच्छपे । पञ्चगुप्ते । कमठे॥ अस्यलक्षणयथा । स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्र कलशसदृशमूर्त्तिं श्चारुवंशस्य कूर्म्म । अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्र सकलन्नृपमन्दिरस्य करोति ॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीर । सर्पशिरो वा स्थूलगलो य सोपिन्नपाणाराष्ट्रविवृद्ध्यै ॥ वैदूर्य्यत्विट् स्थूलकण्ठ स्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशस्य शस्त । क्रीडा वाप्या तोयपूर्णे मणौवा कार्य्ये कूर्म्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति ॥ वश. पृष्ठास्थि । मणि' कूपाधोभाग ॥ विष्णोरवतारविं० । सत्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थं कच्छपरूपे भगवदवतारे ॥ यथा ॥ विलोक्य विघ्नेशविधि तदेश्वरो दुरन्तवीर्य्यो ऽवितथाभिसन्धि' । कृत्वा वपु काच्छप मद्भुतमहत प्रविश्य तोय गिरि मुज्जहार ॥ सुरासुरेन्द्रै र्भुजवीर्य्यवेपित परिभ्रमन्त गिरि मङ्ग पृष्ठत: । बिभ्रत्तदा वर्त्तन मादिकच्छपोमेने ऽङ्गकण्डूयन मप्रमेय इति ॥ कु कुत्सित कौ भुविवा ऊर्मिर्वेगो ऽस्य । अच् [illegible]स्यन्नवेत्य

कूर्म्मच

त्राजितियोगविभागादच् समासान्त. ॥ मुद्राविशेषे ॥

कूर्म्मचक्रम् । न । ज्योतिषप्रसिद्धे कृषिकर्मोक्ते कच्छपाकारचक्रे ॥ तस्याकारो यथा । प्राङ्मुखोभगवान देव कूर्म्मरूपी व्यवस्थित । आक्रम्य भारत वर्षं नवभेद यथाक्रमम् ॥ * ॥ तत्रनक्षत्रन्यासक्रम । मध्यप्राग्निगयाम्यादिकृत्तिकादित्रयत्रये । क्रूरवेधयुतैस्तैस्तु पीड्यन्ते तन्निवासिन. ॥ * ॥ तत्रवेधो यथा । पूर्वापरे भवेद्वेधो वेधश्चोत्तरदक्षिणे । ईशानेराक्षसेवेधो वेधआग्नेयमारुते । तारात्रयान्वित तत्र सौरिर्यत्नेन चिन्तयेत् ॥ * ॥ तत्रवेधादिजन्यदोषा । अतिवृष्टिरनावृष्टि. शलभामूषिका खगा । स्वचक्रं परचक्रञ्च सप्तैते सम्भवन्तिच ॥ * ॥ एवं देशगृहग्रामक्षेत्रनामर्क्षतो वदेत । तथाच यन्नक्षत्रनचेदि व्यपार्थिवनाभसा ॥ दृश्यन्तेसुमहोत्पाता' स्वादिशतत्रपीडयेत । सौरिर्बलाधिकोदुष्ट स्वल्पवीर्य्य' शुभावह. ॥ एकदापीडयेद्यचभानुज कूर्म्मपञ्चके । तत्रस्थानेमहाविघ्नोजायते नात्रसंशय ॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रेकर्त्तव्यशान्तिपौष्टिकम् ॥ * ॥ तत्रक्रमध्यस्थादेशा. ।

मध्ये सारस्वता मत्स्या शूरसेनाः समाथुराः । पञ्चालसाल्वमाण्डव्य कुरुक्षेत्रगजाह्वयाः ॥ मरुनैमिषविन्ध्याद्रिपाण्ड्यघोषाः सयामुनाः । काश्ययोध्याप्रयागश्च गया वैदेहकादयः ॥ * ॥ तत्र पूर्वस्य देशाः । प्राच्या मागधशोणौ च वारेन्द्रा गौडराढकाः । वर्द्धमानतमोलिप्तप्राग्ज्योतिषोदयाद्रयः ॥ * ॥ तत्राग्निकोणस्य देशाः । आग्नेय्यामङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरकोसलाः । कलिङ्गोड्रान्ध्रकिष्किन्ध्याविदर्भशवरादयः ॥ * ॥ तत्र दक्षिणस्य देशाः । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलया ऋष्यमूककाः । चित्रकूटमहाराष्ट्रकाञ्ची सिंहलकोङ्कणाः ॥ कावेरीताम्रपर्णी च लङ्कात्रिकूटकादयः ॥ * ॥ तत्र नैरृतकोणस्य देशाः । नैरृते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्राश्वरैवताः । यवनः पह्लव सिन्धु पारसीकादयो मताः ॥ * ॥ तत्र पश्चिमस्य देशाः । पश्चिमे हैहयास्ताद्रिम्लेच्छवाह्लिककादयः ॥ * ॥ तत्र वायुकोणस्य देशाः । वायव्ये गुर्जराटश्च नाटजालन्धरादयः ॥ * ॥ तत्रोत्तरस्य देशाः । उत्तरे चीननेपालहूणकैकेयमन्द्राः । गान्धारहिमवत्कौम्बगन्धमादनमालवाः ॥ कैलासमद्रकाश्मीरम्लेच्छदेशाः खसादयः ॥ * ॥ तत्रैशानकोणस्य देशाः । ऐशाने स्वर्णभौमश्च गङ्गाद्वारश्च टङ्कणः । वाह्लीकब्रह्मपुरककिरातादरदादयः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥ अपच जपकर्म्माङ्गे कमठाकारचक्रे ॥ कूर्म्मचक्रमविज्ञाय यः कुर्य्याज्जपयज्ञकम् । तस्य यज्ञफलं नास्ति सर्व्वानर्थाय कल्प्यते ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम् । न । कौर्म्मे । सप्तदशसहस्रश्लोकात्मके महापुराणे ॥ यथा । सप्तदशसहस्रन्तु पुराणं कूर्म्मभाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठः । पु । मल्लानकूचे ॥ कमठपृष्ठदेशे ॥ न । शरावे ॥

कूर्म्मपृष्ठकम् । न । शरावे । सकोरा इति भाषा ॥

कूर्म्मराज । पु । कच्छपराजे । अकूपारे । आदिकच्छपे विष्णोरवतारे ॥ यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनां त्वं कूर्मराज तदिदं द्वितयं दधीथाः । दिक्कुञ्जराः कुरुत तत् त्रितये दिधीर्षां आर्य्यः करोतु हरकार्मुकमाततज्यमिति महानाटकम् ॥

कूलम् । न । रोधसि । तीरे । तटे । नद्यादिजलसमीपस्थाने ॥ स्तूपे सै

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलक । पु । कृमिशैले ॥ पु । न । स्तूपे ॥ तीरे ॥

कूलङ्कष । पु । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकष. इतिखच् । अरुर्द्विषदिति मुमागम. ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभू । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलहण्डक । पु । जलावर्त्ते ॥ कूलभङ्गे ॥

कूलेचर । पु । तुलायादिपशुषु ॥ यथा । तुलापगण्डवाराहचमरीवारणादय । एते कूलेचरा प्रोक्ता यत कूलेचरन्त्यमाम् ॥ कूलेचरा मरुत्पित्तहरा दृष्या बलावहा । मधुरा शीतला स्निग्धा' मूत्रला श्लेष्मवर्द्धनाइति ॥

कूवर । पु । कुब्जके । कूंजा इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ पु । न । युगन्धरे । यत्ररथस्ययुगकाष्ठमासज्यते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कवते । कूङ् शब्दे । कुटादि । वा०वरच् ॥

कूवरी । पु । रथे ॥ कूवरोयुगन्धर सोस्यास्ति । इनिः ।

कूवरी । स्त्री । कम्बलाच्छादितरथे ॥ इतिहलायुध ॥

कूष्माण्ड । पु । कर्कारौ ॥ गणदेवताविशेषे ॥ दाचिमन्त्रिरयाधिपतौ ॥

कूष्माण्डक' । पु । कुष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुम्हडौरीइति ख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधै ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कार्वाम् ॥ कूष्माण्डी तु भृश लघ्वी कर्कारुरपिकीर्त्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहासा इतिभाषा ॥

कृक । पु । गले ॥ इति हेमचन्द्र. ॥

कृकण. । पु । कयार इति भाषाप्रसिद्धे क्रकरपक्षिणि॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कण शब्दे अच् ॥ कृकेणकणति वा । कण शब्दे । अच् । श०॥

कृकार । पुं । शिवे ॥ देवानिलविशेषे । कुकरेम.यौ ॥ कृकारस्तु क्षुते चैव जवाकुसुमसन्निभ ॥ करवीरद्रुके ॥ वध्ये ॥

कृकल. । पु । कुकरेदेहस्थेवायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकलास. । पु । सरटे । क्रकचपादि ।

प्रतिरूपे । द्रुमाश्रये ॥ कृकशिरोग्रीवा कण्ठञ्च खासयति । खसशिस्य योगे । अ०। कर्मण्यण् ॥

कृकवाकु । पु । कुक्कुटे ॥ मयूरे ॥ सरटे ॥ कृकेन गलेनवक्ति । वचप रिभाषणे । कृकेवच. कश्चेतिञुण् ॥

कृकवाकुध्वज । पु । कार्त्तिकेये । स्क न्दे ॥ कृकवाकुर्ध्वजोऽस्य ॥

कृकाटिका । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवा यामुन्नतभागे ॥ ग्रीवापश्चाद्भागे ॥ कृकम् कण्ठम् अटति । अटगतौ । इन् । स्वा० कन् ॥

कृच्छ्रम् । न । आभीले । कष्टे । दु.खत स्कारणे. ॥ अंहसि । पापे ॥ सा न्तपनादिव्रते ॥ मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥ त्रि । तद्वति ॥ स्मृतौ व्रतेपुंसिक्लीबेऽप्ययम् ॥ कृन्तति मनेनवा । कृतीछेदने । कृतेश्छक्रूचेतिरक् प्रत्यय. छस्यान्त्य स्यादेश. ॥

कृच्छ्रसान्तपनम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा गोमूत्र गोमय क्षीरं दधि सर्पि कु शोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्र सान्तपनं स्मृतमिति ॥ गोमूत्रादी न्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षये- त् तद्दिनेनान्यत्किञ्चिदद्यात् । अप रदिने चोपवास इत्यर्थ ॥ सम्यक् तपनञ्च । प्रत्याख्या यद्वा । सन्तप

ति । ल्यु । तस्येदम् कर्म । अण् । कृच्छ्रञ्चतत्सान्तपनञ्च ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्र । पु । व्रतविशेषे ॥ यथा षर्वाशष्ठ । अवमस्तस्तृतीय कृच्छ्रा तिकृच्छ्रेयावत् सकृदादीत । या वदेकवारमुदकं हस्तेन ग्रहीतुम शक्नोति तावन्नवसुदिवसेषुभक्षयित्वा त्र्यहमुपवास कृच्छ्रातिकृच्छ्र ॥ सु मन्तुर्यथा । द्वादशरात्रनिराहार स कृच्छ्रातिकृच्छ्र. । एतत् कृच्छ्रातिकृ च्छ्रद्वय द्वादशाहसाध्यमशक्तविषय म् ॥ ब्रह्मपुराणम् । चरेत् कृच्छ्राति कृच्छ्रञ्च पिबेत्तोयञ्चशीतलम् । ए कविंशति रात्रन्तुकाले ष्वेतेषु संयत ॥ कालेषु प्रात सायमध्याह्ने ष्वि त्यर्थः । इति प्रायश्चित्तविवेक ॥

कृच्छ्रारि । पु । विश्वामित्रऋषौ ॥

कृच्छ्रार्द्ध । पु । दिनषट्कसाध्येव्रतविशे षे ॥ यथापस्तम्ब । सायम्प्रातस्त थैवैकदिनद्वयमयाचितम् । दिनद्व यञ्चनाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धं सोऽभिधीय ते ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृणु । पु । चित्रकरजातौ । चितेरा इतिभाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कृतम् । न । सत्ययुगे ॥ यथा । दिव्यै र्व र्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमि ति । मनुश्च ॥ चत्वार्याहु सहस्राणि

वर्षाणान्तु कृत युगम् । तस्य तावच्छ
ती सन्ध्यासन्ध्यांशस्तथाविध ॥ स
न्ध्यासन्ध्यांशयो रन्त यं कालोमुनि
सत्तम । युगाख्य सतु विज्ञेय कृतत्रे
तादिसंज्ञक इति ॥ पर्याप्ते । अत्तम
र्थे ॥ फले ॥ त्रि । विहिते ॥ हिंसिते ॥
अकारि । डुकृञ्० । क्त ॥ निष्पा
दिते ॥ पुं । कृताये ॥

कृतकम् । न । विड्लवणे ॥ त्रि । कृ
त्रिमे ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । कृ
णत्तिवा । कृतीवेष्टने । वा० कुन् ॥

कृतकर्म्मा । त्रि । निपुणे । प्रवीणे । शि
क्षिते ॥ पुण्यवति ॥ कृतङ्कर्म तत्त
द्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्त मन्तःकर
णशोधक येन ॥

कृतकृत्य । त्रि । कृतार्थे । निष्पन्नक
र्मणि । समाप्तकार्ये ॥ धन्ये ॥ विदुषि ॥
कृतं कृत्यवर्णाश्रमोचितमन्तःकर
णशोधक कर्त्तव्य येन नपुनः कृत्या
न्तर यस्यास्ति स । कृतकृत्य स्तु सन्न्य
स्य स्वात्ममात्ररति र्भवेत ॥ ज्ञान
याद्विमुक्ते ॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृ
तकृत्यस्य योगिन. । नैवाऽस्ति कि
ञ्चित् कर्त्तव्यमस्तिचेन्नस तत्त्ववित् ॥
अकृत कृत्योहिमृत्योर्बिभेति । य
थाहु. ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान् मृ
त्योरुद्विजते जन इति ॥

कृतकोकिल । पुं । काश्यपमुनौ ॥ उपव
र्षमुनौ ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कृतक्रिय । त्रि । कृतकार्ये ॥

कृतक्षण. । त्रि । लब्धावकाशे ॥

कृतघ्न: । त्रि । कृतहन्तरि । कृतोपकार
स्यापकारे प्रवर्त्तमाने ॥ कृतमुपका
र मपकाराचरणेन यो विनाशयति
सकृतघ्न इत्यर्थ । सचानेकविध प्रो
क्तः पुराणे स्कान्दसंज्ञके । यथा ॥ भ
र्त्तृपिण्डापहर्त्ता च पितृपिण्डापहा-
रक । यस्माद् गृहीत्वा विद्याञ्च द
क्षिणां न प्रयच्छति ॥ पुमान् स्त्रियं स्व
योषित्तं यस्तान् घातयेन्नर. । कृतस्य
दोषंवदति सुकामान् नकरोतियः
॥ नमस्करोत्र कृत यस्तु आश्रमान् य
स्तु दूषयेत् । सर्वांस्तानृषिभिः सा
र्द्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनु रिति ॥ तस्य
प्रायश्चित्तमपिनास्ति । यथा । ब्रह्मघ्ने
च सुरापे च चौरे च गुरुतल्पगे । नि
ष्कृतिर्विहिता सद्भि कृतघ्ने नास्ति नि
ष्कृतिरिति ॥

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कोषातकीलता-
याम् ॥

कृतज्ञ । पु । हरौ ॥ कृतं कार्यंजगद्रूप
म् । जानातीतिज्ञ. आत्मा । कृतंचा
सौज्ञश्चेतितथा । यद्वा । कृतजगत्
ज्ञ: आत्मायस्य । प्राणिनांपुण्यपाप

कृतवेध । पु । ⎫ श्वेतघोषा इति गौ
कृतवेधक । पु । ⎭ ड भाषा प्रसिद्धायां
कोशातक्याम् ॥

कृतवेधना । स्त्री । राजकोशातक्याम् ॥

कृतश्रम. । त्रि । मल्लोद्यमे । मल्लोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृत. श्रमो येन ॥

कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । व्यञ्जीपुंवल्लोपाः । स्वार्थे कन् । ह्रस्व. । कृता सापत्निका यस्याः ॥

कृतस्वर. । पु । आकरविशेषे । चर्मीकारे ॥

कृतहस्त' । त्रि । सुशिक्षितशरमोक्षे । कृतपुङ्खे ॥ कृतो ऽभ्यस्तो हस्तो यस्य ॥

कृताकृतम् । न । कार्यकारणयोः ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयो समाहारः ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च । क्तेनन न् विशिष्टे नानञिति समासः ॥ पु । परमेश्वरे ॥ कृत कार्यांशः अकृत' कारणात्मकः । कृत श्चासावकृतश्च पूर्ववत् समास. ॥

कृतागमः । पु । विष्णौ ॥ कृतः आगमः श्रुतिस्मृत्यादिरागमो येन सः ॥

कृताञ्जलि । पुं । लज्जालोपध्यौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतकरे ॥ कृत. अञ्जलिर्येन ॥

कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिक्षितान्तःकरणे ॥ योगिनि ॥

कृतात्यय. । पु । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्यय ॥

कृतान्त । पु । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अशोभनकर्मणि ॥ कृतः अन्तोविनाशोयेन ॥ कृत अन्त' निश्चयोयेन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतङ् कर्म्म तस्यान्तःपरिसमाप्तिर्यत्र स्वर्गानरकप्राप्त्यवस्था ॥ शनौ ॥

कृतान्तजनक. । पु । सूर्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥

कृतान्नम् । न । लड्डुकादौ ॥ कृतञ्च तत् अन्नञ्च ॥

कृताय । पु । द्यूतक्रीडासाधनीभूताऽचशब्दितस्य चतुरङ्कभागे ॥

कृतार्थ. । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृत' अर्थ प्रयोजनं येन ॥

कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भावेतल् ॥

कृताऽलय. । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृत आलयोयेन ॥

कृतावकृान. । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृत मवक्रान्तं मुखंक्रमयेन ॥

कृतावसक्थिक. । त्रि । मुखादिकृत

पृष्ठशानुबन्धादिवन्ध्ये ॥

कृतास्त्र । त्रि । शिक्षितास्त्रे ॥

कृति । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विशल्यचरायावृत्तौ ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयमश्चित्तैकाग्रताकरणश्चेति छान्दोग्यभाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ्० । स्त्रियां क्तिन् । क्रियतेनया वा ॥

कृतकर । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इति शब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृतार्थे ॥ कृतञ्च कर्म प्रशस्तमस्याऽस्ति । अतइनि. । कृतमनेन वा । इष्टादिभ्यादिभिः ॥

कृत्त: । त्रि । छिन्ने । चेष्टिते ॥ कृत्यते स्म । कृतीछेदने क्त. ॥

कृत्ति । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृत्यते । कृती । स्त्रियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे । बहुलायाम् ॥ तत्रजातस्य फलम् । बुधाधिकः सत्यधनैर्विहीनो ह्याटनोत्पन्नमति. कृतघ्न । कठोरवाक् चाहितकर्मकृत् स्यात् चेत् कृत्तिकायां मनुज प्रसूतइति ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्य. कित् इति तिकन् ॥

कृत्तिकाभव । पु । चन्द्रमसि ॥ कृत्तिकाया भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुत । पु । स्कन्दे ॥ स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ कृत्तिकाया. सुत ॥

कृत्तिवास: । पु । शिवे ॥ इति हिरु० ॥

कृत्तिवासा. । पु । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्म वासोऽस्य ॥

कृत्नु । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ कर्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृञ् कृञ् हिंसायां वा । कृहनिभ्याम्क्त्नु ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्ये । प्रयोजने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्या. षट् ते समाख्याता: क्यप्ण्यतौ भावकर्मणो. । तव्यानीयावनन्ताद् यत् केलिम. कर्मकर्त्तरि इति सुपद्मसम्मताकारिका ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिता: कृत्या वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विहिते ॥ कार्ये ॥ क्रियते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरिति क्यप् ॥ कृत्यते वा । कृतीछेदने । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरिति क्यप् ॥ धनादिभिर्भेद्ये शत्रौ ॥ क्रुद्धलुब्धभीतावमानिता: परेकृत्या इति नीति: ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा । कां कृत्या मकार्षी ॥ अभिचारदैव ते ॥ यज्ञदेवताविं० ॥ ॥ अभिचार क्रियायाम् ॥ करणम् । कृञ् श्चे तिचात्क्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृन्त्य ते वा । कृती० । ऋदुपधादितिक्यप् ॥

कृत्रिम । पु । सिह्लके । तुरुष्कनाम्नि गन्धद्रव्ये ॥ द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्याद्यं गुणदो षविचक्षणम् । पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं सविज्ञेयश्चकृत्रिम इतिमनु' ॥ न । विड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादि नामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृ तिसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे क्त्रिप् । कृत्या क्रियया निर्वृत्त म् । मेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमक. । पु । तुरुष्कनामनि गन्धद्र व्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूप. । पु । } स्वकधूपे ।
कृत्रिमधूपक । पु । } नाना सुग न्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिम श्चासौधूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रक । पुं । कृत्रिमेपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुड़िया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्र. । पु । रचितबन्धौ ॥

कृत्त्वा । अ । विधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ सम्पदा ये ॥ पु । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृतीछेदने वेष्टने वा । स्नुव्रश्चि कृत्यृषिभ्य कित्दितिस ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । पूर्णे । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृन्त्यते । कृती० । कृत्य मृभ्यांक्स ॥

कृत्स्नधर्म्म । पु । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदर । पु । कुसूले । अन्नकोष्ठे । धा न्यादिगृहे । गल्ला गोला इतिचभाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० । कृद रादयश्चेतिसाधु ॥ ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृ ती० । कृतेर्नुम्चेतिकत्रप्रत्यय ॥ कृ न्तत्रङ्कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च वनस्पते. । आवाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठन तथा ॥ इति नारद ॥

कृप । पु । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अ श्वत्थाममातुले । कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥

कृपण: । पु । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसन प्राप्ते । दीने ॥ यथा । महाव्यसन प्राप्तो दीन: कृपणउच्यते । कुलेप्यकृ पणो राम सम्भूत: सर्वकामदे ॥ इति

रामायणम् ॥ अन्यत्रादीने । फल त्रैती । सकामे ॥ योऽल्पस्त्याम दिवित्तवर्तिं नवमते सकृपणः स दिमस्त्वाद्खिलोऽनात्मवित् अप्रा सपुरुषार्थतया कृपणो भवति ॥ क ल्पते अर्थं दातुम् । कृपू सामर्थ्ये । बाहुलकात् ल्युन् । अतएवनप स्वम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् । प्रत्युपकारनिरपेक्षतया दीनजना भुक्तिवृत्ता याम् ॥ अमैते इतिव्याघ्रो क्तनिमित्तेन्द्रेविशेषे ॥ कपयाम् । कपकृपायाम् । कपेः सम्प्रसारणञ्चे तिभिदादिपाठाद्ङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पु । खड्गे ॥ कृपाणधारागम नात् व्याघ्रकर्णावसम्भवात् । भुज कृपारया न्यून मशयवं कुशवर्तनम् ॥ कृपाणुदति । नुदप्रेरणे । अन्येभ्यो पीति ड । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

कृपाणकः । पु । खड्गे । निस्त्रिंशे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ स्वा० कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्तर्याम् ॥ छुरिका याम् ॥ असिपत्रायाम् ॥ कृपाणमया ति । अयगतौ । गौरादित्वात् । ङीष् ॥

कृपाणीलः । पु । बुद्धभेदे ॥

कृपालु । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥ कृपांलाति । लाआदाने । मित० डु ॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति अस्यास्मिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यस्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । न । उदरे ॥ तोये ॥ कल्प ते । कृपू० । ज्ञातृकृपिभ्य कीटन् । विपिने ॥ इन्धने ॥

कृपीटपालः । पु । केनिपाते ॥ समुद्रे ॥

कृपीटयोनिः । पु । अग्नौ ॥ कृपीटस्य जलस्य योनि मूलकारणत्वात् ॥ अग्नेरापइतिश्रुतेश्च ॥ कृपीटं ज ल योनि रुत्पत्तिस्थान मस्येतिवा । अग्नौ हविः प्रास्त आपश्चेति मनु स्मृतेः ॥

कृपीपति । पु । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्र । पु । } अश्वत्थाम्नि ॥
कृपीसुत । पु । }

कृमि । पुं । कीटादिक्षुद्रजन्तौ । नीलाद्यां ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषध यथा । बदरीकारवीमूलगुडाढ्येन समन्वितम् । अग्निनासाधितं अ भुक्त्वा कृमीन् सर्वान् हरेच्छिवेति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्रामति । क्रमुपा० । क्रमितभिभ्यतिसम्भाम सश्चेतिइन्.सम्प्रसारणञ्च । अमेः

सम्प्रसारणमित्यत सम्प्रसारणानुवृत्ते ॥

कृमिकण्टकम् । न । चित्राङ्गे ॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोशोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशमि कपडा इतिभाषा ॥

कृमिघ्न । पु । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे ॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृके चेतिटक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नणत्वम् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । अन्येभ्योपीतिड ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

कृमिदन्तक. । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्र चल. स्रावी ससंरम्भो महारुज. । अनिमित्तरुजोवातात् सज्ञेय कृमिदन्तक. ॥

कृमिफल । पु । उदुम्बरे ॥ कृमय:फलेऽस्य ॥

कृमिरिपु. । पु । विडङ्गे ॥ कृमीणां-रिपु' ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रसवाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । क. ॥

कृमिवृक्ष । पु । कोषाम्रे ॥ ।

कृमिशङ्ख । पु । न । कृमिजलजे । जीवशङ्खे ॥

कृमिशत्रु । पु । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्ति । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैल । पु । } वल्मीके । बाँवी
कृमिशैलक । पु । } इति भाषा ॥

कृमीलक: । पु । वनमुद्गे ॥

कृवि । पु । तन्तुवायद्रव्ये । वापयन्त्रे । तांत इति भाषा ॥ करोति क्रियतेऽनेनवा । डुकृञ्० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरितिसाधु ॥

कृश । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यते स्म । कृशतनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधु: ॥ कृशधने ॥

कृशर. । पु । कृसरे ॥ कृशराति । रा दाने । आतइतिक ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाख । पु । पपटे ॥

कृशाङ्ग: । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्या ॥

कृशानु । पु । पावके । अनले ॥ चित्रकाख्ये ॥ कृश्यति तनू करोति । कृशतनूकरणे । चतन्यञ्जीतिकृशे

रानुक् ॥

कृशानुरेता । पु । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतो ऽस्य । देव्याः सोढुमशक्यत्वाद्वह्नौ प्रक्षिप्तरेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभू कुमार ॥

कृशाश्वी । पु । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनि ॥

कृशिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषक । पु । फाले ॥ वृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्वृद्धिश्छन्दसीत्यामितिक्वुन् ॥

कृषि । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि० । अन्नते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषि ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्य । इगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिक । पु । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । वृश्चिकृषो. किकन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पु । कृषिवृत्तौ । स्वयंकृतया ऽस्वयंकृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवल: । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्यासुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घ ॥

कृष्कर. । पु । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेष

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत्क्षेत्रे । सीरत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्त ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्य । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वय मेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्य मृषोद्यकव्यकुप्य कृष्टपच्याव्यथ्या इति क्यबन्तो निपातित. ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्य: । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि यत् ॥

कृष्टि । पु । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० । क्तिच ॥ भा० क्तिन् । सन्नापूर्वकत्त्वान्नगुण. ।

कृष्ण । पु । भगवतो ऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितु मशक्यानपि कृषति निवारयति तेषा मेवसर्वथा प्राप्तु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेवकृष्णस्य सिद्ध्यन्ति सर्वसिद्धय. । स्मृते

सकलकल्याणभाजनंयत्रजायते। पु रुषतमजनित्य ग्रजामिस्मरणहरि म्। स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घा तपञ्जरम्। शतधाभेदमाप्नोति गि रिर्वज्रहतो यथेतिकृष्णस्मरण मा हात्म्यम् ॥ अस्यजन्मसमय उक्तोब्र माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे। उच्च स्था. शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्न हर्षो लाभगो जीव सिहतुलालि षु क्रमवशात् पूषोशनोराहव। नै शीथ. समयो ऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्म र्क्षमत्र क्षणो श्रीकृष्णाभिधमम्बु जे क्षण मभूदाविः परम्ब्रह्मतदिति॥ जनं जनेन जनिता जनं पाति ज नेन य। जन जनेन हरति त कृ ष्ण भजसाम्प्रतम्॥ परब्रह्मणि॥य था। कृषि र्भूवाचक. शब्दो ण स्च निर्वृतिवाचक। तयो रैक्य परम्ब्र ह्म कृष्ण इत्यभिधीयते॥ पाराशर्य। वेदव्यासे॥ अर्जुनपाण्डवे॥ वाय से। काके॥ कोकिले॥ करमर्द्दके॥ वर्णविशेषे। नीले। श्यामे। मे चके॥ न। मरिचे॥ लोहे॥ नी लाञ्जने॥ कालागुरुणि॥ अशुभक र्मणि॥ त्रि। मेचकवर्णवति॥ क र्षतिमन। कृष०। कृषेर्वर्णेइतिन क्॥ यद्वा। कर्षत्यरीन्। बाहुल

कात्वर्णे विनापिनक्॥ कृष्णोवर्णोऽ स्यास्तिवा कृष्ण। नगन्तात गुणवच नेभ्यो मतुपोलुगितिलुक्॥

कृष्णकन्दम्। न। कैरवे। निशाह्वे॥ इतिचिकाण्डशेष॥ कृष्ण.कन्दोस्य॥

कृष्णकर्म्मा। त्रि। दुराचारे। पापाचा रयुक्ते॥ कृष्णङ्कर्मास्य॥ कृष्णार्पि तकर्मणि॥

कृष्णकलि। स्त्री। गुलाबफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडा.॥

कृष्णकाय। पु। महिषे॥ त्रि। श्याम तनौ॥ कृष्ण कायोस्य॥

कृष्णकाष्ठम्। न। कालागुरुणि॥

कृष्णकोहल। पु। द्यूतकृति। अक्षदे विनि॥ कृष्णोऽशुभ कोहलोस्य॥

कृष्णगन्धा। स्त्री। शोभाञ्जने॥

कृष्णगर्भ। पु। कट्फले॥

कृष्णचञ्चुक। पुं। चणके॥

कृष्णचतुर्द्दशी। स्त्री। कृष्णपक्षीयच तुर्दश्याम्। भूते॥ कृष्णाचासौचतु र्दशीच॥

कृष्णचन्दनम्। न। हरिचन्दने। पीत चन्दने॥ कृष्णञ्चचन्दनम्॥

कृष्णचर। त्रि। कृष्णस्यभूतपूर्वगयादौ भूतपूर्वेचरट्॥

कृष्णचूडा। स्त्री। स्वनामख्यातेगौडेषुप्र सिद्धे पुष्पवृक्षे। गुलतुरा इतियव

नेषु प्रसिद्धे ॥

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णचूर्णम् । न । लोहमले ॥

कृष्णजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

कृष्णजीरक । पु । सुपव्याम । कारव्याम् । कालाजीरा इति भाषा ॥ कृष्णश्चासौ जीरकश्च ॥

कृष्णतण्डुला । स्त्री । कर्णस्फोटायां लतायाम् ॥

कृष्णतालम् । न । गोशीर्षचन्दने ॥

कृष्णतार: । पु । हरिणे ॥

कृष्णत्रिवृता । स्त्री । त्रिवृताभेदे । पालिन्द्याम् । श्यामायाम् । कालतेउडी इति गौडभाषा ॥ कृष्णा चासौ त्रिवृता च ॥

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवृक्षे ॥

कृष्णदेह । पु । भ्रमरे ॥ त्रि । कृष्णवर्णशरीरे ॥ कृष्णो देहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायन. । पु । वेदव्यासे ॥ यथा । कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य स । द्वीपायन एव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपमयमानाडीप मित्यर्थ ॥ कृष्णा. कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरक । पु । कालाधतूरा इति भाषाप्रसिद्धे कृष्णपुष्पे । विषारातौ । कृष्णधूर्त्ते । शिवे । सिद्धे ॥ सितनीलकृष्णलोहितपीतप्रसवास्सन्ति धत्तूरा । सामान्यगुणोपेता स्तेषु गुणाढ्यस्तु कृष्णकुसुम' स्यादिति राजनिर्घण्ट ॥

कृष्णपक्ष. । पु । सितेतरपक्षे । असितपक्षे ॥ सतु प्रतिपदाद्यमावास्यान्तपञ्चदशदिनात्मक । यथा । तत्र पक्षावुभौ मासे शुक्लकृष्णौ क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकर: शुक्ल. कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मक ॥ पक्षद्वयास्तु तिथय: क्रमात् पञ्चदशस्मृता: । दर्शान्ता. कृष्णपक्षेता पूर्णिमान्तास्तु शुक्लके ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

कृष्णपर्णी । स्त्री । कालतुलस्याम् ॥

कृष्णपाक' । पु । करमर्द्दके ॥ कृष्ण:पाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफल: । पु । करमर्द्दे ॥ कृष्णपाकफलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतक. । पु । कृष्णपिण्डीरवृक्षे । वराहे ॥

कृष्णपिण्डीर. । पु । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीली । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । दष्टकहायाम् । स्थू

खायाम् ॥

कृष्णपुच्छ. । पु । लोमडी इतिभाषा प्रसिद्धे वन्यजन्तुविशेषे । किखै ॥

कृष्णपुष्प । पु । कृष्णधत्तूरके ॥

कृष्णपुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

कृष्णफल । पु । कर्मर्द्दके ॥ कृष्णानि फलान्यस्य ॥

कृष्णफलपाक. । पुं । करमर्द्दके । करौंदा इतिभाषा ॥

कृष्णफला । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ कृष्णानिफलान्यस्या. ॥ कोलशिम्ब्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप ॥

कृष्णभूकुष्माण्ड ।पु । विदार्य्याम् ॥

कृष्णभूम । त्रि । कृष्णवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे ॥ कृष्णोदगित्यच् ॥

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकातृणे ॥

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णो वर्णेन भेद श्छेदोऽस्या. ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णं मलम्भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमन्त्री । पु । पवनव्याधौ । उद्धवे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनबर्बरे । बर्बर्याम् । काली तुलसी इतिभाषा ॥

कृष्णमृग । पु । काला मृग इतिप्रसिद्धे मृगे । वासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कृष्णमूली । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

कृष्णमल्लिक । पु । कृष्णभृङ्गे ॥

कृष्णमृत् । स्त्री । काली मिट्टी इतिप्रसिद्ध कृष्णवर्णाया मृदि । कृष्णभूमौ ॥ कृष्णमृत् मलदाहाम्लप्रदरश्लेष्मपित्तनुत् ॥

कृष्णरक्ता । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णरूप्य । त्रि । कृष्णचरे ॥

कृष्णलम् । न । रक्तिकायाम् । रत्ती घुघुची चिरमठी इतिभाषा ॥ चिभिर्यैर्व्यवहितैर्मानै ॥ सर्षपाः षट् यवो मध्य स्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् ॥

कृष्णलक. । पु । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णलवणम् । न । सौवर्चललवणे । कालानून इति भाष ॥ काचलवणे ॥

कृष्णला । स्त्री । रक्तिकायाम । गुञ्जायाम् ॥ कृष्णं वर्णं लाति । लादाने । आतोनुपेतिक' ॥ यद्वा । कृष्णो वर्णोऽस्त्यस्या' । सि० लच् ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहित । पु । धूम्रवर्णे । कृष्णारक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रोलोहित, । शा० ॥

कृष्णवक्त्र: । पु । वानरे ॥ इति हला युध ॥ त्रि । श्याममुखे ॥

कृष्णवर्ण । पु । शूद्रे ॥ विधुन्तुदे ॥ कृष्णोवर्णोऽस्य ॥

कृष्णवर्त्मा । पु । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णाधूमोवर्त्मास्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

कृष्णबर्बरक । पु । बर्बरवृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवा विशेषे ॥

कृष्णवानर । पु । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णबीज. । पु । रक्तशिग्रौ ॥ न । कालिङ्गे । कलौंदा इति भाषा प्रसिद्धे फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्याः ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णशार । पु । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ शार'शवलश्च । वर्णोवर्णेनेतिसमास ॥

कृष्णशालि. । पु । कालधान इति गौड भाषा प्रसिद्धे धान्य विशेषे । श्यामशालौ ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नोमधुर' पुष्टिकृद्धित' । पुष्टिवीर्यवर्द्धनश्च वर्णकान्तिबलप्रद इत्यस्यगुणा' ॥

कृष्णशिंबिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रुः । पुं । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्ग । पु । महिषे । कुञ्जरे ॥

कृष्णसख. । पु । अर्जुनवृक्षे ॥ अर्ज्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षप । पु । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसार: । पु । स्नुह्याम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्रस्वभावत ॥ खदिरे ॥ कृष्णमसार, शवल । दृतायेतिवेणापि भागात् समास. ॥

कृष्णसारथि. । पु । पार्थे । धनञ्जये ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥ कृष्णः सारो ऽस्या. ॥

कृष्णस्कन्ध । पु । कालस्कन्धे । तमालवृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ गम्भार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्पट्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्म्मते. पुर्य्याम् ॥ कृष्णा दैत्यपतेर्मन्त्रोधीमवद्दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालविलानवरभूषणा ॥ धू

मादिगतौ । ध्यानहीनत्वेन तमो मयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तत्प्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्णायाञ्च त्रि । अनुदात्तत्वाभावान्नङीप् ॥ कृष्णवर्णा ऽस्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥

कृष्णागुरु । न । । अगुरुणि । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे ॥ कृष्णगुणाधिकतत्तु लोकत्र दारिमज्जति ॥ अगुरुप्रभव. स्नेह कृष्णागुरुसम. स्मृत ॥

कृष्णाचल । पु । रैवताद्रौ ॥ कृष्णस्यावचलस्य ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे ॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णसमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमस्याजलंच पावनदीपनंमतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलोहे ॥ इ० हे० ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलोहे । काललोहे ॥

कृष्णार्चि. । पु । अग्नौ ॥

कृष्णार्जक. । पु । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरम्ने । वनवर्बरे ॥

कृष्णालु' । पु । नीलालौ ॥

कृष्णावास । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्य आवासो ऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णेव । सञ्ज्ञायां कन् ॥

कृष्णेक्षु । न । काजली ईख इति प्रसिद्धे कोकिलाक्षे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णेतर । पु । शुक्लपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणार्हायाम् ॥

कृसर. । पु । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्क. कृसर सोऽभिधीयते ॥ क्रियते । डुकृञ्" । कृधूमदिभ्य कित् इतिसर । बा° नपत्वम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्विदलमिश्रितौदने ॥ तण्डुला दालिसम्मिश्रालवणार्द्रकहिङ्गुभि. । संयुक्ता' सलिले सिद्धा कृसराकथिताबुधै ॥ कृसराशुक्रलाबल्यागुरु. पित्तकफप्रदा । दुर्जरापुष्टिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

कृत । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

कृतकीला । स्त्री । पक्षोलिकायाम् ॥ । व्यवस्थापचे ॥ इति चिकापञ्चमेष.॥

कृतधूप । पु । सिह्लके ॥

कृत्तिक. । त्रि । क्रीते ॥ इतिशब्दायुधः॥

केकय: । पु । स्वर्णवंशीयराजविशेषे ॥

कावव इति ख्याते देशविशेषे ॥

केकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथ राजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्कोचेमानाभावा ज्जन्यजनकभा- वेपि पुयोग इति पुयोगादाख्या यामितिङीष् ॥

केकर । त्रि । वलिरे । ऐंचाताना इति भाषा प्रसिद्धे निम्नोन्नताक्षिपुरुषे । टेरके ॥ केमूर्द्धिकसु शीलमस्य । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ हलदन्तादित्यलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्ववाण्याम् ॥ के मूर्द्धिकायते । कैशब्दे । अन्येभ्योपीति डः । हलदन्तात सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् ॥

केकावल । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पु । केकावलि । मयूरे ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पु । मयूरे ॥ केकाऽस्त्यस्य । व्रीह्यादिभ्यश्चेति पक्षे इनि ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे । विम्बरोचने ॥

केचिका । स्त्री । पटकुट्याम् । तंबूटी इतिभाषा ॥

केतः । पु । अभिनवमन्दिरे ॥ केतनम् । कित० । घञ् ॥

केतक । पु । केवडा इतिख्याते केतकीदले ॥ केतक सूचिकापुष्पो जम्बुक क्रकचच्छद । सुवर्णकेतकीत्वन्या लघुपुष्पा सुगन्धिनी ॥ केतक. कटुक स्वादुर्लघु तिक्त' कफापह. ॥ न । केतक्या पुष्पे ॥ केतक्या' पुष्पम् केतकम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणोलुक् । नादि वृद्धिः । लुक् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥

केतकी । स्त्री । तृणद्रुमान्तरे । सूचीपुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कितनिवासादौ । क्वुन् । वुल् वा ॥ गौरादित्वात् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निमन्त्रणे ॥ केतौ । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृत्ये ॥ केत्यते शाय्यते ऽनेन । कित० । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्युट् ॥ स्थाने ॥

केतित । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्येष्वतन्द्रित. । कथंचिदप्यतिक्रामन् पापः शूकरतां व्रजेत् ॥

केतु' । पु । चाय । द्युतौ ॥ पताकायाम् ॥ लक्षणि । चिह्ने ॥ रिपौ ॥ नवमग्रहे । राहोः शरीरे । शिखिनि ॥ सचेत्पातरूप. ॥ यथा । ना

केतुः

त्तामास्ताभिराकुलतनूनाम् ॥ सप्त सप्ततिर्वायुपुत्रा । श्यामारुणा वितारा ञ्चामररूपा विकीर्णदीधितय । अरुणाख्यास्ते वायोः सप्त च सप्ततिः पापदाः परुषा ॥ प्रजापतिसुतान् ब्रह्मणः पुत्रांश्चाह । तारापुञ्जनिकाशा गणका नाम प्रजापतेरष्टौ । द्वे च शते चतुरधिके चतुरस्रा ब्रह्मसन्ताना ॥ द्वात्रिंशद्वरुणपुत्रा नाह । कङ्का नाम वरुणजा द्वात्रिंशद्वंशगुल्मसंस्थाना । शशिवत्प्रभासमेता स्तीव्रफला केतवः प्रोक्ता ॥ षण्णवतिः कालपुत्रा । षण्णवतिः कालपुत्राः कबन्धसंज्ञाः कबन्धसंस्थाना । पुण्ड्रा भयप्रदाः स्युर्विरूपतारास्ते शिखिन ॥ नव विदिक्पुत्रा. सर्वेषां च सङ्ख्या मन्ये षाञ्च विशेषं वक्ष्यामीत्याह । शुक्लविपुलैकतारा नव विदिशां केतव समुत्पन्ना । एवं केतुसहस्रं विशेषमेषां मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्यन्ते तेषां लक्षणं वक्तुकाम स्तत्रादौ वेद ब्रह्मकेते र्लक्षणमाह । उदगायतो महान् स्निग्धमूर्त्तिरपरोदयी ब्रह्मकेतुः । सद्य करोति मरकं सुभिक्षम प्युत्तमं कुरुते ॥ अस्थिकेतोः शस्त्राख्यस्य ल० । तत्सम

यो ऽस्थिकेतु. सतु रूक्षः क्षुद्भयावह प्रोक्त । स्निग्ध स्तादृक् प्राच्यां शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपालकेतो र्ल० । दृश्यो ऽमावास्यायां कपालकेतु स धूम्ररश्मिशिखः । प्राङ्नभसो ऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकावृष्टिरोगकरः ॥ रौद्रकेतोर्ल० । प्राग् वैश्वानरमार्गे शूलाग्रश्या वरुणताम्रार्चि । नभस स्त्रिभागगामी रौद्र इति कपालतुल्यफल ॥ चलकेतोर्ल० । अपरस्यां चलकेतु. शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया । गच्छेद्यथायथोदक् तथातथा दैर्घ्यं मायाति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवमभिजितमेव च प्रतिनिवृत्त । नभसो ऽर्द्धं भाग मित्वा याम्येनास्तं समुपयाति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावदवन्तीं च पुष्करारण्यम् । उदगपि च देविका मपि भूयिष्ठ मध्यदेशाख्यम् ॥ अन्यानपि च स देशान् कांश्चित् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षे । दश मासान् फलपाको ऽस्यकैश्चिद्दृष्टादश प्रोक्त ॥ श्वेतकेतो र्ल० १. प्रा गर्द्धरात्रदृश्यो याम्याग्र, श्वेतकेतु रन्यस्तु । कङ्कति युगाकृति रपरे युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशिवदौ तथाधिकं दृश्यते कुनामाय ।

केतुः

दृश वर्षाण्युपसार्प जनयति मन्त्रप्र कोपकृतम् ॥ श्वेतस्य लक्षणम्। श्वेत इति जटाकारो कृष्णः श्यावो विषत्त्रिभागगतः। विनिवर्त्तते ऽपसव्यं शिखाग्रेणाप्रजाः कुरुते॥ रश्मिकेतोर्ल०। आधूम्रयाऽऽसि शिखया दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थः। श्वेत सरश्मिकेतुः श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ध्रुवकेतोर्ल०। ध्रुवकेतुः रनियतगतिप्रमाणवर्णाकृति र्भवति विष्वक्। दिव्यान्तरीक्षभौमो भव स्थयं स्निग्धदृष्टफलः ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृहतरुशैलेषु चाधि देशानाम्। गृहिणामुपस्करेषु च विनाशिनां दर्शनयाति ॥ कुमुदकेतोर्ल०। कुमुद इति कुमुदकान्तिर्वारुण्यां प्राक्शिखो निशामेकाम्। दृष्टः सुभिक्षमतुलं दशवर्षाणि स करोति ॥ मणिकेतोर्ल०। सकृदेकयामदृश्यः सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतुः। ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्षं चतुरो मासान् करो त्यसौ सार्द्धान्। प्रादुर्भावं प्रायः करोति च क्षुद्रजन्तूनाम् ॥ जलकेतोर्ल०लक्षणम्। जलकेतु रपि च पश्चात स्निग्धः शिखया परेण चोन्नतया। नव मासान् स

केतुः

सुभिक्षं करोति शान्तिञ्च लोकस्य॥ भवकेतोर्ल०। भवकेतुरेकरात्रं दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः। हरिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणावर्त्तया शिखया ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान्। तावत् सुभिक्षं कुर्यात् प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ पद्मकेतोर्ल०। अपरेण पद्मकेतु र्मृणालगौरो भवेन्निशामेकाम्। सप्त करोति सुभिक्षं वर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ आवर्त्तकेतोर्ल०। आवर्त्त इति निशार्द्धे सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः। यावत्क्षणान्स दृश्यस्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ संवर्त्तकेतोर्ल०। पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम धूम्रताम्रशिखः। आक्रम्य वियत्त्र्यंशं शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति। भूपान् शस्त्रनिपाते रुद्रयर्क्षञ्चापि पीडयति ॥ अशुभान् केतून् वर्जयित्वाऽशुभानां नक्षत्रस्पर्शाद् धूमनाद्दुष्टफलं वक्ष्यामीत्याह। ये शस्ता स्तान् हित्वा केतुभिरधूपिते ऽथवा स्पृष्टे। नक्षत्रे भवति वधो येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ अश्विन्या मश्मकपं भरण्यां किरातपा

थिवं हन्यात् । वकुलासु कलिङ्गं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औशीनर मपि सौम्ये जलजाजीवाधिपतथार्द्रासु । आदित्ये ऽश्मकनाथ पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ अश्लिषेऽसं सौजङ्गे पित्र्ये ऽङ्गं पाण्ड्यनाथ मपि भाग्ये । औज्जयनिक मार्य्यम्णे सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु कुरुक्षेत्राधिपस्य मरण समादिशेत्तज्ज्ञ ॥ काश्मीरककाम्बोजौ नृपती प्राभञ्जने न स्त ॥ इक्ष्वाकुरलकनाथ श्च हन्यते यदि भवे द्विशाखासु । मैत्रे पुण्ड्राधिपति ज्येष्ठासु च सार्वभौम वध ॥ मूले न्वमद्रकपती जल देवे काशिपो मरणमेति । यौधेयकार्जुनायनशिविचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकयनाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम् । नैमिषनृपं किरातं श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमश ॥ केतो र्विशेष माह । उल्काभिताडितशिख' शिखी शिव शिवतरो ऽभिहष्टो य । अशुभ स एव चोलातङ्गणासितहूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह । नभ्रायत, शिखिशिखाभिहतो यतोवा कर्षंच यत् स्पृशति तत्कथितांश्च देशान् । दिव्यप्रभावनिहता

न् स यथागतस्मान् भुङ्क्ते गतो नरपति' परभोगिभोगान् ॥ इतिवाराहीसंहितायां केतुचारनामाध्याय एकादश ॥ चाय्यते ऽनेनवा । चायृपूजादौ । चाय. किरितितुः ॥

केतुगृहम् । न । मीनराशौ ॥

केतुग्रहवल्लभम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

केतुभ. । पु । मेघे ॥

केतुमालम् । न । जम्बुद्वीपस्य नवखण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं केतुमाल प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥

केतुरत्नम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

केद्र. । पु । वृक्षविशेषे ॥ त्रि । टेरके ॥

केदार । पु । अद्रिविशेषे ॥ वदर्या' समीपे क्षेत्रविशेषे ॥ यथा । केदाराख्ये महाक्षेत्रेदेवी सामार्गदायनीतिदेवीगीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभेदे ॥ आलवाले ॥ खेत इति प्रसिद्धे क्षेत्रे । क्यार इति भाषा ॥ केदार वारि मधुरं विपाके गुरु दोषलम् । तदेव वहुमुक्तन्तु विशेषाद्दोषदं भवेत् ॥ के जले शिरसिवा दारोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक ॥ केन जलेन दीर्य्यते वा । दृविदारणे । कर्म्मणि घञ् । केदाराद्यञ्चेतिनिर्द्देशाद्दत्वम् ॥

केदारकटुका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

ङ्गी मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये त् स्थापन कामी वन्ध. केयूरसंच क इति ॥ अपिच । स्त्रीणां चाङ्गा सराविष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरी म्। कामये द्विपुलकामी वन्ध.के यूरसंज्ञक इति ॥

केरल । पु । मल्लेवार इति प्रसिद्धे दे शवि० ॥ यथा । उग्रा केरलपर्याया इतिहेमचन्द्र. ॥ सुब्रह्मण्यं समार भ्य यावद्देवो जनार्दन. । तावत् के रलदेश स्यात् तन्मध्ये सिद्धकेरल ॥ रामेश्वरात् अङ्कटेशा हुसकेरल नामक । अनन्तशेष मारभ्य याव त् सा द्व्ययंपरे ॥ तावत् सर्वमना मा तु केरल परिकीर्त्तितइति॥ वेद यागानधिकारिणश्मश्रुधारिम्लेच्छवि० । पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेण पां धर्मानाश्रित वेशान्यत्वं च कृतम् । यथा । नि. स्वाध्यायवषट्कारा. कृता स्तेन महात्मना । शका यवन काम्बोजा पारदा पह्लवा स्तथा ॥ कोलिसर्पा माहिषका दर्वा चोला सकेरला । सर्वे ते क्षत्रिया स्तात-धर्म स्तेषां निराकृत. ॥ इतिहरिवंश ॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ प्रश्नग्रन्थवि शेषे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिश्शास्त्रविशेषे ॥

होरायाम् ॥

केलक । पु । खड्गधारादिनर्त्तके । प्ल वके ॥

केलास. । पु । स्फटिके ॥

केलि. । पु । स्त्री । परीहासे । द्रवे । क्रीडायाम् ॥ केलनम् । किलक्रीडा याम् । केलृचलनेवा । इन् ॥ स्त्री । पृथिव्याम् ॥

केलिक. । पु । अशोकवृक्षे ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्याःवीणायाम् ॥

केलिकाल. । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिल. । पु । कूष्माण्डकसंज्ञकेशि वस्यानुचरे ॥ नाट्ये नायकवयस्ये । विदूषके । वैहासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम् । रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्या याम् ॥

केलिकीर्ण' । पु । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम् । श्यालिकायाम् । साली इति भाषा ॥

केलिकोष' । पु । नटे ॥

केलिनागर । पु । बहुभोगिनि । भोगवति ॥

केलिमुख' । पु । परीहासे ॥

केलिवृक्ष. । पु । केलिकदम्ब इतिगौ

इभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥

केलिशुषिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

केलिसचिव । पु । क्रीडाविषयकम न्त्रिणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥

केवर्त्त । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥

केवल' । पु । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ केवते । केवसेवने । हपा० कल ॥ के शिरसि वलयति वा । वलप्राणने । पचाद्यच् ॥

केवलज्ञानी । पुं । भूताईद्विशेषे ॥

केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥

केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्र व्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवी इतरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदि तरेभ्यो न भिद्यते न तद् गन्धवत् य था जलम् नचेयं तथा तस्मात् त थेति । अत्र यद्गन्धवत् तदितरभि न्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथि वीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥

केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कृत्स्नाया म् ॥ केवलात् टाप् ॥

केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिका नुमाने ॥ यथा । घटः इमिधेयः प्र मेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वा भिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्तिः नास्ति सर्वस्याप्यभिधेयत्वात् प्रमेयत्वाच्च ॥

केवली । पु । जैनविशेषे ॥

केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ ग्रन्थवि शेषे ॥ केवलमा मकेति संज्ञाछन्द सो ङीप् ॥

केविका । स्त्री । केबेर इतिकोकणभा षाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे । भृङ्गारौ । म हागन्धायाम् ॥

केश. । पु । वरुणे ॥ ह्रीबेरे ॥ दैत्यवि० ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले । वा से ॥ मज्जजातोपधातुविशेषोयम् ॥ केशसमूहार्थवाचका शब्दाः यथा । वाला' स्तु स्तत्परा पाशोरचना भार उच्चयः । हस्त पक्ष कलापश्च केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्र. ॥ क्लिश्यते । क्लिश बन्धे क्लिशु उपता पेवा । क्लिश्नातिवा । क्लिशूविबाधा याम् । क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ के शेते । शीङ्० । अन्येभ्योपीतिड । इवादन्ताद्दित्यलुक्वा ॥ कस्यशिर स. ईशोवा ॥

केशकः । पु । केशेषु प्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्य' प्रसिते इतिकन् ॥

केशकलापः । पु । केशपाशे । केशस मूहे ॥

केशकारः । पुं । बारिया कुशियार इति भाषा प्रसिद्धे इक्षुप्रभेदे ॥ केशकारे ।

गुरु शीतो रक्तपित्तकफापहः ॥

केशकीट । पु । यूकायाम् ॥

केशगर्भ । पु । }
केशगर्भक । पु । } कवर्य्याम् ॥

केशघ्नम् । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशट । पु । हरौ । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ उत्कटे ॥ भ्रातरि ॥ शोष याख्ये मदनस्य बाणे ॥ शोषकवृक्षे ॥

केशधृत् । पु । भूतकेशे ॥

केशनाम । न । वाले । ह्रीवेरे । वाला इतिभाषा ॥

केशपक्ष । पु । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाश । पु । केशपक्षे ॥ पाशः पक्ष श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शिरोमध्यस्थचूडायाम् ॥ केशानांपाश । गौरादि ॥

केशभू । पु । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्घा कंघी इतिचभाषा ॥

केशमार्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टि । पु । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महानिम्बे ॥

केशर । पु । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तुरङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ व कुलवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ सुरागन्धे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ पु । न । किञ्जल्के ॥ के जले शीर्यते । शॄहिंसायाम् । ऋदोरप् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

केशरञ्जन । पु । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराज । पु । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इतिभाषा ॥

केशराम्ल । पु । मातुलुङ्गवृक्षे ॥

केशरी । पु । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केशराः स्कन्धबालाः सन्त्यस्य । इनि ॥ बीजपूरकवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥

केशवर्ण । स्त्री । भद्रदन्तिकावृक्षे ॥

केशरुहा । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशवः । पु । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशौ ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वरावपि अनुकम्प्यतया वात्येव गच्छतीति व्युत्पत्तिमाश्रित्य निरतिशयैश्वर्य्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरे ॥ कश्च ईशश्च केशौ पुंसशीचौ तौ वोऽस्य । केशाद् इति वः । केशौवातिवा । वा गतौ । आतइतिकः । यद्वा पितामहो ब्रह्मपिता शङ्करोधीश्वर इति मयोक्तः ॥ यद्वा । केशिनं हैरण्यविशेषं वाति गच्छति मारयाशे याते गमनार्थादन्येभ्योपिदृश्यते

इति उ॰। पृषोदरादित्वात् इकार स्याकार। यस्मात् त्वयैष दुष्टात्मा हत. केशी जनार्दन। तस्मात् केशवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो भविष्यसीति हरिवंशोक्तेः॥ यद्वा। केशसञ्ज्ञिता। सूर्यादिसङ्क्रान्ता अंशव स्तद्वत्तया केशव। अंशवो ये प्रकाश न्ते मम ते केशसञ्ज्ञिता। सर्वज्ञा. केशवं तस्मात् प्राहु मां द्विजसत्तमा.॥ इति भारतम्॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याः शक्तय केशसञ्ज्ञिता तद्वत्तया वा। तस्य केशिन इति श्रुते॥ कश्च अश्च ईशश्च केशा ब्रह्मविष्णुरुद्रा. ते अस्य वश्यतया सन्तीति केशव.। केशशब्दा न्मत्वर्थीय केशाद्वोन्यतरस्यामिति वप्रत्यय॥ यद्वा। केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वष्टि इच्छति सर्गादिकार्यायेति। वशकान्तौ। अन्येभ्योपि दृश्यत इति डप्रत्यय॥ यद्वा। केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छति नियामकत्वेनेति केशव। वा गतिगन्धनयो.। आतो ऽनुपसर्गे इति क.॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोहं सर्वदेहिनाम्। आवां तवांशसम्भूतौ तस्मात् केशवनामवान्॥ इति ह॰ वं॥ त्रि। प्रशस्तकेशवति। प्रशस्ता: केशा: सन्त्यस्य। प्रशंसायाम् केशाद्वोन्यतरस्यामिति व॥

केशवान्। त्रि। केशिके॥ केशा सन्त्यस्य। मतुप्॥

केशवर्द्धिनी। स्त्री। सहदेवीलतायाम्॥

केशवायुध। पु। आम्रवृक्षे॥ न। विष्णोरस्त्रे॥

केशवालय। पु। अश्वत्थवृक्षे॥ विष्णोर्मन्दिरे॥ केशवस्य आलय॥

केशवावास। पु। अश्वत्थद्रुमे॥

केशवेश। पु। कवर्य्याम्॥ केशानां वेश मार्जनाबन्धनादिना कृतशोभाविशेष॥

केशहन्तृफला। स्त्री। शमीवृक्षे॥

केशहन्त्री। स्त्री। सप्तुफलायाम्। शमीवृक्षे॥

केशहस्त। पु। केशसमूहे॥

केशाकेशि। अ। केशेषु केशेषु गृहीत्वा प्रवृत्ते युद्धे॥ तत्र तेनेदमिति सरूपे इति कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहि:। अन्येषामपि दृश्यते इति पूर्वपदान्तस्य दीर्घः। इच् कर्मव्यतिहारे इति इच् समासान्त। तिष्ठद्गुप्रभृतिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभावत्वम् अव्ययत्वं च॥

केशान्त:। पु। गृह्योक्त संस्कारविशेषे॥ ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्त्तव्ये गोदानाख्ये [illegible]॥ [illegible]

मनु । केशान्त षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः इति ॥

केशाढ्या । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशार्हा । स्त्री । महानील्याम् ॥

केशिक । त्रि । प्रशस्तकेशविशिष्टे । केशिनि ॥ प्रशस्ता केशा सन्त्यस्य । केशाद्वोन्यतरस्यामितिपक्षे ठन् ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

केशी । पु । विष्णौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ सिंहे ॥ त्रि । केशिके ॥ ठनोऽभाव पक्षे इनि ॥

केशिनिसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥

केशिनी । स्त्री । सांख्यालुकी इति ख्यातायाचोरपुष्प्याम् ॥ रावणस्यमातरि ॥ जटामांस्याम् ॥ प्रशस्तकेशवत्याम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

केशिसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामान मसुरं सूदितवान् सूदयति वा सूदक्षरणे । नं० ल्यु ॥

केशिहा । पु । केशवे । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामान मसुरं हन्ति हतवान्वा । हन्० क्विप् ॥

केशी । स्त्री । नील्याम् ॥ भूतकेश्याम् ॥ अजलोमा वृक्षे ॥

केशोच्चय । पु । केशपाशे ॥

केश्यम् । न । कृष्णागुरुणि ॥ भृङ्गराजे ॥

केसर । पु । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ सिंहच्छटायाम् ॥ तुरगस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागतरौ ॥ वकुलवृक्षे ॥ नागकेसरद्रुमे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ नागकेसरपुष्पे ॥ कासीसे ॥ स्वर्णे ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ रभसस्तु हिङ्गुनि द्वयोरित्याह ॥ केजले सरति । सृगतौ । पचाद्यच् । हलदन्तादित्यलुक । प्रशस्ता केसरा अस्य । अर्श आद्यच् वा ॥

केसरवरम् । न । कुङ्कुमे ॥

केसराम्ल । पु । बीजपूरे ॥

केसरिका । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केसरी । पु । तुरगे ॥ सिंहे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ बीजपूरे ॥ वानराणां यूथपते विशेषे । हनूमत पितरि ॥ केसरा' स्कन्धबाला, सन्त्यस्य । अतइनिः ॥

केसरिसुत' । पुं । हनूमति ॥ इतिहेमचन्द्र' ॥

कैकय । पु । देशविशेषे । ब्रह्मपुत्रात्कामरूपा त्मध्यभागे तु कैकयः ॥

कैकेय । पु । अश्वपतिन्टपे ॥ केकयस्याऽपत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेश । वृद्धिः ॥

कैकेयी । स्त्री । भरतमातरि ॥ केक

यथापत्यं स्त्री। जनपदशब्दादित्य पत्यप्रत्यय। अतश्चेति तद्राजस्या कारस्य लुकतुन । नप्राच्यभर्गादि यौधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात्। पूर्ववत्तथा देरियादेश. । अन्यतरस्यान् ङीप् ॥

कैङ्कर्य्यम्। न। किङ्करत्वे। दासत्वे ॥

कैटज । पु। कुटजवृक्षे ॥

कैटभः। पु। दैत्यविशेषे ॥

कैटभजित्। पु। विष्णौ ॥ कैटभ असुरविशेष मजैषीत् । जिजये। सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिद-जिनीराजामुपसर्गेपिक्विप् इति क्विप् ॥

कैटभहा। पु। विष्णौ ॥

कैटभा। स्त्री। दुर्गायाम् ॥

कैटभारिः। पुं। विष्णौ ॥

कैटभी। स्त्री। कात्यायन्याम् ॥

कैटभेश्वरी। स्त्री। दुर्गायाम् ॥ तथा चदेवीपुराणम् । कैटभस्तु अग्रस्त्वागृहीता तत् पुरोयथा । तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्वरीति ॥

कैटर्य्यः। पु। कट्फले। पूतिकरञ्जे। कायफल इतिभाषा ॥ मदनवृक्षे ॥ कैटनम्। किटनाशे। घञ्। कैटं राति अतितिक्तत्वात्। रा०। आ तदन्तिक'। चतु० ष्यञ् ॥ निम्बे ॥ महानिम्बे ॥

कैडर्य्यः। पु। कट्फले ॥ कटभीवृक्षे ॥

कैतकम्। न । केतकीपुष्पे ॥ केवडाभिधेगन्धजले ॥ त्रि। केतकी सम्बन्धिनि ॥

कैतवम्। न। कपटे ॥ द्यूते ॥ वैदूर्य्यमणौ ॥ धत्तूरफलपुष्पादौ ॥ खलतायाम् ॥ कितवस्यकर्म्म। यु० अण ॥

केदार । पुं। शालिधान्ये ॥ न। क्षेत्रसमूहे ॥ केदारजले ॥ केदारं क्षेत्र मुद्दिष्ट कैदारं तज्जलं स्मृतम्। कैदारं वार्य्यभिष्यन्दि मधुरं गुरुदोषकृत् ॥ केदारस्येदम्। अण् ॥

कैदारकम्। न। केदारसमूहे। क्षेत्रे ॥ केदाराणांसमूहः। केदाराद्यञ्चेति वुञ् ॥

कैदारिकम्। न। कैदारके ॥ केदाराणांसमूह । ठञ् कवचिनश्च। चात्केदारादपि ॥

कैदार्य्यम्। न। क्षेत्रे। कैदारिके ॥ केदाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति यञ् ॥

कैरवः। पु। कितवे ॥ रिपौ ॥ न। कुमुदे। शुक्लोत्पले ॥ के जले रौति। रुशब्दे। पचाद्यच् । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्। केरवस्य हंसस्येदंप्रिय

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणिसन्त्यस्याम् । पु०इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । बेरा इतिप्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं । } स्थावरविषविशेषे ॥
कैराटकः । पु । }

कैरातः । पु । बलवत्पुरुषे । देशभेदे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पु । न । भूनिम्बे ॥

कैरावम् । न । विडङ्गे ॥

कैरावी । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पु । शिवकुवेरयोः स्थाने । कुवेराचले । गणपर्वते ॥ केजले ला सो लसनमस्य केलासः स्फटिकः । इत्यादिन्यलुक् । तस्यायम् । कैलासः । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूहः कैलम् । तस्यसमूहइत्यण् । तेनास्यतेऽत्र । आसउपवेशने । हलश्चेतिघञ् ॥ आश्रयस्यादूरे ॥ कैलासाख्यतदूरे तु वोधिमीमुलदूरेत

इत्युक्तेः ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौकाः । पुं । कुवेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पु । धीवर इतिप्रसिद्धे वैश्यागर्भे क्षत्रियैरसजाते । धीवरे । दासे । जालिके ॥ के जले वर्त्तन्ते । इत्यादि । पचाद्यच् । केवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातकः । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न । } कैवर्त्तीमुस्तके
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । } । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । मालवप्रसिद्धेलताविशेषे । वल्लरञ्जायाम् । सुरञ्जायाम् । सुभगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । वानेये । परिपेलवे । मोथा इतिभाषा ॥ इदन्तु वितुन्नकनाम्नो दृक्षस्य मुस्ताकृतिस्त्वगिति भावप्रकाशः ॥ कैवर्त्तानां जातिः कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । अत्यन्तदुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम् मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोहि दुःखत्रयाभावः कैवल्यम् । तच्च पुरुषस्य स्वाभाविक

देवाऽवैगुण्यात् सुखदुःखमोक्षरूपि तत्त्वात् सिद्धम् ॥ कैवल्यभाव. । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

कैशिकम् । न । कैश्ये । केशसमूहे ॥ केशानां समूह । अचित्तहस्तिधेनो ष्ठक् ॥ पु । शृङ्गाररसे ॥

कैशिकी । स्त्री । नाटकवृत्तिविशेषे ॥ यथा । भारती सात्वती कैशिक्यारभटी च वृत्तयइति ॥

कैशोरम् । न । किशोरावस्थायाम् । दशवर्षानन्तरं आपञ्चदशाब्दपर्य्यन्तावस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि । कैशोरमापञ्चदशादित्युक्ते ॥ किशोरस्य कर्म भावो वा । प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ॥

कैश्यम् । न । कैशिके । केशहस्ते ॥ केशानां समूह. । केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् ॥

कोक । पु । चक्रवाके ॥ वृके ॥ ज्येष्याम् ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ दर्दुरे ॥ विष्णौ ॥ कोकते । कुकआदाने । पचाद्यच् ॥

कोकडः । पु । विलेशये मृगविशेषे । चमरपुच्छे । लोमशे । धूम्रवर्णके ॥ तन्मांसंमांसाभिलाषकासहरम् पित्तदाहकरञ्चेतिराजनिर्घण्ट. ॥

कोकदेव. । पु । कपोते ॥

कोकनदम् । न । रक्तकुमुदे ॥ रक्तपद्मे ॥ कोकान् चक्रान् नदति । णद अव्यक्तेशब्दे । अन्तर्भावितण्यर्थः । मूलविभुजादित्वात् क ॥

कोकनदच्छविः । पु । शोणे । ईषद्रक्ते । रक्तोत्पलाभे ॥ त्रि । तद्वति ॥ कोकनदं रक्तोत्पलम् तदिव छविर्यस्य ॥

कोकबन्धु । पु । सूर्ये ॥ कोकस्य बन्धुरिव ॥

कोकाक्ष । पु । समष्ठिले क्षुपविशेषे ॥

कोकाह. । पुं । श्वेताश्वे । कर्के ॥ कोकाख इतिक्वचित्पाठ. ॥

कोकिल । पु । पिके । वनप्रिये । ताम्राक्षे । मधुगायने ॥ अङ्गारे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः । कोकते । कुकआदाने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

कोकिला । स्त्री । पिकभार्यायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कोकिलाक्ष. । पु । तालमखाना इति प्रसिद्धे वस्तुनि । इक्षुगन्धायाम् ॥ कोकिलोऽक्षियस्य । कोकिलशब्दः कोकिलाक्षसदृशे लाक्षणिकः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

कोकिलावास. । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोकिलेक्षुः । पु । कृष्णवर्णेक्षौ ॥

कोकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्ब्वाम् ॥

कोकिलोत्सवः । पु । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्क । पु । देशविशेषे ॥

कोङ्कण । पु । कोकन इतिप्रसिद्धे देशे ॥ अथाभ्यङ्कं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे । समुद्रप्रान्तदेशोपि कोङ्कण परिकीर्त्तितः ॥ न । शस्त्रप्रभेदे ॥

कोङ्कणासुत । पु । परशुरामे ॥

कोच. । पु । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु म्लेच्छात् दिगर्भे तीवरस्यौरसजातः । इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागर । पु । आश्विनपौर्णमास्याम् । द्यूतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोट । पु । दुर्गे । कुटे । गढ इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट° । भावे घञ् ॥

कोटक. । पु । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ सतु कुम्भकार्याः गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजात ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोटर । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटराति । रा° । आत इतिक. ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायांस्त्रियाम् ॥ कोटं वाति । वा° । आतोनुपेतिक ॥ गौ° ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोग्रभागे ॥ अस्त्रादेरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रावादुकप्रमाणनिर्णयान्ते ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ दशप्रयुते । शतलक्षसङ्ख्यायाम् । १०००००० ॥ पिडङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूट अप्रदाने । चु° । अच्. ॥ कोटयति कोट्यते वा । कुटकौटिल्ये । इ. ॥ कुट्यते वा । इनजादिभ्यइतीञ् । सर्वधातुभ्यइतीन् वा । का° गुण ॥

कोटिक । पु । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पु । कालिदासे । कोधाकट्टे ॥

कोटिपात्र । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्र. ॥

कोटिर । पु । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिडिङ्गशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । मासारक इतिभाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । मधु । वृष सेचने । अच् ॥

कोटिशः । पु । लोष्टभेदने । हेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुपीतिक ॥ कोटिर

स्यादीति वा । लोमादित्वात् श. ॥

कोटिशठ । श । कोटाकोटौ ॥

कोटीर । पु । किरीटे ॥ जटायाम् ॥

कोटीवर्षम् । न । वाणासुरपुरे ॥

कोटीश. । पु । कोटिशे ॥

कोट्टः । पु । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गे । किल्ला गढ इतिभाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयो' अच् ॥

कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् नग्नायां स्त्रियि ॥ यास्तवासामुक्तकेशी कोट्टवीनम्निकाचसेतिजटाधर. ॥ दुर्गायाम् ॥ वाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्ट॰ । घञ् । वा॰ गुणाभाव. । कोट्टंवाति । वा॰। आत इति कः । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कोट्टवीपुरम् । न । वाणासुरपुरे॥ कोट्ट्या'पुरम् ॥

कोट्टारः । पु । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्या पाटके ॥ कुट्यते । कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । वा॰ आरन् गुणश्च ॥

कोठ. । पुं । चक्राकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ असजनयाम् । असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मविनिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयतेइति ॥ अन्यच्च । वरटीदष्टसिकाशः कण्डूमान् लोहितोऽस्नकफपित्तात् । चणिकोत्पादविनाश कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुण्ठति । कुठिप्रतिघाते । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्य त्वान्नुम् ॥

कोठर' । पु । अङ्कोठवृक्षे ॥

कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥

कोणः । पु । वाद्यप्रभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादिर्वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गज्जा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे। वाजानेकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे। कूंना इतिभाषा ॥ अस्रौ । असादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे। भौमे ॥ द्वयोर्दिशोर्मध्यभागे। विदिशि ॥ सप्तात्समपञ्चमयो ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । करणेति घञ् । कुणध्वने र्वा । कार्त्स्न्यम् ॥

कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । उदंशे । उडुस खटमल मङ्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे

कोथ. । पु । कथो इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोग विशेषे ॥ त्रि । मथिते ॥ शटिते ॥ यथा । मांसकोथः मांसगलनमिति ॥

कोदण्ड: । पुं । भ्रुवि । भ्रूलतायाम् ॥ न । चापे । धनुषि ॥ पु । न । नीवृद्विशेषे ॥ कोटति । कुटसन्तलभाषयो । बा॰ अण्डन् । पृषोदरादि ॥ कौतेर्बिच् । कोदण्डोऽस्यवा ॥

कोद्रव. । पु । धान्यप्रभेदे । कोरदूषे । कोदो इति भाषा ॥ कोद्रवो वातले । ग्राही हिम पित्तकफापह ॥ कौतिकवतेवा । कुशब्दे कुङ्शब्दे वा । बिच् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोश्चाऽसौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ॰ ॥

कोप. । पु । क्रोधे ॥ अस्यनिवृत्त्युपायश्चत शास्त्रे । यथा । अपकारिणि चेत् कोप कोप कोपेकथ न हि । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रसह्य परिपन्थिनीति ॥ अपिच । रिपौबन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्य प्रपश्यत । विवेकिन कुत कोप स्वदेहावयवेष्विवेति ॥ कोपनम् । कुपक्रोधे । घञ् ॥

कोपन. । चि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छील । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

कोपनक. । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यतितच्छीला । युजन्ताट्टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् । चित्रपर्ण्याम् । चिपुटायाम् ॥

कोपित. । चि । कोपम्प्रापिते । सञ्जातकोपे ॥ ता॰ इतच् ॥

कोपी । पु । जलपारावते ॥ चि । क्रोधने ॥ अवश्यङ् कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यकेतिणिनि ॥

कोपोपाय । पु । दण्डे ॥ कोपजन्यउपाय ॥

कोमलम् । न । जले ॥ त्रि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे ॥ काम्यबे । कमुकान्तौ । बा॰ अलच् । अतउत्वम् ॥ कौतिवा । कुशब्दे । इ बा॰ कल तस्यमुट् । वा॰गुण ॥

कोमलकम् । न । कोमलार्थे ॥ मृणाले ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । लवल्याम् ॥

कोमला । स्त्री । चीरिकायाम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । फलकीजाली इतिभाषा ॥

कोयष्टि' । पु । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जल यष्टिरिवास्य । पृ॰ ॥

कोयष्टिक । पु । कोंडापाखी इतिगौडभाषप्रसिद्धे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरक । पु । न । कलिकायाम् । कुड्मले ॥ विकारकोरकावीतिमाघ

कोलम्बक'। पु। वीणाय काये। तन्त्रीहीने अलावूदण्डककुभसमुदाये॥ कोलति। कुल०। बाहुलकाद म्बच्। तत संज्ञायां कन्। ओष्ठ्य मध्य'॥

कोलवल्ली। स्त्री। वशिरे। करिपिप्पल्याम्। कोलइववल्ली तत्तुल्यरोमत्वात्॥

कोलवालुकम्। न। कङ्कुष्ठे॥

कोलशिम्बिः। स्त्री। आलकुशीति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे। शूकरपादिकायाम्। कोलशिम्बि समीरघ्नीगुर्व्युष्णा कफपित्तकृत्। शुक्राग्निसादकृद्रल्या रुचिकृद्बद्धविट् गुरु॥

कोला। स्त्री। पिप्पल्याम्॥ चव्यभेषजे॥ कोलिद्रुमे॥ सुरथस्य राजधान्यन्तरे॥ अस्त्रविशेषे॥ कोलति। कुल०। ज्वलितीतिणा। पचाद्यच्। टाप्॥

कोलाञ्च.। पु। देशविशेषे॥

कोलापुरम्। न। दक्षिणदेशप्रसिद्धेलक्ष्मीदेव्या स्थानविशेषे॥

कोलाविध्वंसी। पु। कोलावासिनि॥ कोलां विध्वसितु शीलमस्य। विशब्देन धाता रन्यार्थं करणम्॥ पर्वतवासिनिम्लेच्छ विशेषे॥ एवंपालयतस्तस्यम्लेच्छा पर्वतवासिन। कोलाविध्वंसिन प्राप्ता. पृथ्वीग्रहणतत्परा इति देवीभागवतोक्ते। अत्र नामैकदेशेनामग्रहणमितिन्यायात् कोलाशब्द' कोलाहल वाचक। तथाच कोलाहलेनान्यायेनैव शत्रुराज्यविध्वंसनशीला. नतुयुद्धनीत्येव लब्धिनइत्यर्थइति भागवत व्याख्यानेनीलकण्ठश्चैव॥ यद्वा। कोलां काञ्चित् सुरथस्य राजधानीं विध्वंसितु मुपमर्दितु शीलमस्य णिनि.॥

कोलाहल। पु। कलकले। बहुविधदूरगाव्यक्तध्वनौ॥ कुल०। कोलन कोल' एकीभाव: तमाहलति। हलविलेखने। अच्॥ गिरिवि०॥

कोलि। पु। स्त्री बदर्याम्॥ कोलति। कुल०। इन्॥

कोली। स्त्री। बदर्याम्। बेर इति प्रसिद्धे वृक्षे॥ कोलति घनीभवति। कुल०। अच्। गौ० ङीष्॥

कोविद.। पु। धीरे। पण्डिते। विदुषि॥ विवेकारि॥ कौति धर्मादि। कुशब्दे। कवते वा। कुङ्शब्दे। विच्। गुण। कोर्वेदस्य विदो वेत्ता। इगुपधेतिक॥ कवि बेदे विदा यस्य वा॥

कोविदार। पु। रक्तकाञ्चनारे। चमरिके। कचनार इति भाषा॥ को

विहारकलिकातिकोमला तन्तुसिद्ध
लिप्ततैलपाचिता । विज्ञुवासजस्तु
वासवासिता वेसवारलुलिताऽति
लोभदा ॥ काञ्चनार' कषायःस्या
दुष्णं शीतहरो लघु' । कृष्ण. पि
त्ताहृत् मदरामदर्षीनयकासनुत् ॥
कुम् भूमिं विहरति । हृ विहारणे ।
कर्मण्यण् । पृषोदरादि. ॥

कोशः । पु । न । कुड्मले ॥ चषके ।
पानपात्रे ॥ दिव्ये ॥ खड्गपिधाने ॥
जातिकोषे । जायफल इति भाषा ॥
अर्थसङ्घाते । अर्थचये ॥ पेश्याम् ।
अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे
॥ योनौ ॥ जिह्वायाम् ॥ गोपनगृ
हे । गुप्तस्थाने ॥ हिरण्यादिनिः
क्षेपाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ आच्छा
दके ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयवि
ज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरे
षु ॥ पनसादिफलस्यान्तःस्थावय
वे । कोआ इति भाषा ॥ शब्दान्तर
संयोगे शोथवशाच कोशं यथा वृत्त
कोश नेत्रकोश इति ॥ कुश्यते ।
कुशसंश्लेषणे । अकर्तरि चेति घञ् ॥
अकुप्ये । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हे
मरूप्ययो. ॥

कोशकारः । पु । कुशियार इति प्रसि
द्धे इक्षुविशेषे पश्यास्यगुणान् मृद्वे

न्यमध्ये ॥ कोशं करोति । ·
अण् ॥

कोशकृत् । पु । कोषकाराख्ये इक्षु
भेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फल
मस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ महाको
शातक्याम् ॥

कोशल । पुं । अयोध्यायाम् । स
रयूकूले निविष्टे जनपदविशेषे ॥
कुश्यति । कुशसंश्लेषणे । वोपदेव
मते तालव्यान्त । वृषादित्वात्
कल । बाहुलकाद् गुणः ॥

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्याम् ।
साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य
मातरि । कौशल्यायाम् ॥ इति शब्द
रत्नावली ॥

कोशशिम्बिकम् । न । मूस इति प्रसिद्धे उत्
कोचे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थितः । पुं । कोशस्थे जलचराणां
गणे ॥

कोशाङ्गम् । न । वृक्षविशेषे । मधूले
। इत्कटे ॥ इतिहारावली ॥

कोशातकः । पुं । कटे ॥ कोशमतति ।
अत० । क्वुन् ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि ॥

षण्डयोः ॥ इति विश्वः ॥

कोशातकी । स्त्री । पटोल्याम् ॥ घोषके । तोरञी इति प्रसिद्धे शाके ॥ तत्पर्यशाक प्रकारस्तु । कोषातकी वल्लिभवाऽग्रपल्लवा स्तक्रेणयुक्ता सुघृतेन संस्कृता. । समर्जिता सैन्धव हिङ्गुमाधिके तैलेऽतिरुच्यावह्निदृष्टिदायका इति ॥ तत्फले ॥ हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफल प्रत्ययस्यलुक् । गौ॰ ङीष् ॥

कोशाम्र । पु । कोशाम इति गौड भाषाप्रसिद्धे फलवृक्षविशेषे । सुकोषके । क्षुद्राम्रे । कृमिवृक्षे ॥ कोशाम्र कुष्ठशोथाऽस्रपित्तव्रणकफापह. । तत्फल ग्राहि वातघ्न मम्लोष्णं गुरुपित्तलम् । पक्वन्तु दीपन रुच्यं लघूष्ण कफवातहृत् ॥

कोशिका । स्त्री । मुक्रपात्याम् ॥

कोशी । स्त्री । पन्नद्ध्याम् । पादरथ्याम् ॥

कोष । पु । न । कुड्मले ॥ पानपात्रे ॥ दिव्ये । शपथे ॥ खड्गपिधाने ॥ जातीकोषे ॥ अर्थसमूहे ॥ यथा । मुक्ताकनकरत्नाढ्य पितृपैतामहोचित: । धर्मार्जितोव्ययसह कोष कोषज्ञसम्मत ॥ धर्म हेतो स्तथा ऽर्थाय भृत्यानाम्भरणायच । आपदर्थञ्च संरक्ष्य कोष कोषवता सदेति ॥ भिक्षाच राजकोषश्च स्तोकस्तोकेन वर्द्धते । अञ्जनञ्च धनञ्चैव स्तोकस्तोके न क्षीयते ॥ पेश्याम् । पक्षिणामण्डे ॥ कुषति निष्कामत्यस्मात् स्वयमेव कुष्यते वा । कुषनिष्कर्षे । अकर्त्तरिचेति घञ् ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ कृताकृतस्वर्णरूप्ययो: । अकुप्ये । हिरण्ये ॥ शिम्बायाम् ॥ भाण्डागारे ॥ पनसादिफलान्त.स्थावयवे ॥ अन्नमयादिपञ्चसु ॥ हितीयभवने ॥ शब्दान्तरसयोगे गोलकवाचकोयम् । यथा । कूपकोषो नेत्रकोषइत्यादि ॥

कोषक । पु । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥

कोषकार । पु । कुषारि इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कोषकारो गुरु: शीतो रक्तपित्तक्षयापह ॥ गुटिपोका इति गौ॰ प्रसिद्धे तन्त्रकीटे ॥ कोषकारवदात्मानं वेष्टय न्नाऽत्रबुध्यसे ॥ अभिधानस्य कर्त्तरि ॥ कोषकरोति । कर्मण्यण् ॥

कोषचञ्चु । पु । सारसखगे ॥

कोषपानम् । न । तत्तदितिकर्त्तव्यताकप्रकृतिकजलपान रूपे परीक्षा विशेषे ॥

कोषफल. । पु । शीतलचिन्याम् ॥

न । कर्पूरतुल्यगन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ कोषे फलमस्य ॥

कोषफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ॥

कोषवृद्धि । स्त्री । अण्डवृद्धौ ॥ कुरण्डे ॥

कोषशायिका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

कोषस्थ । पु । जलचरजीवविशेषा याङ्कमे ॥ यथा । शङ्खः शङ्खनकश्चापि शुक्तिशम्बूककर्कटाः । जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति ॥ कोषस्थामधुरा स्निग्धा. पित्तवातहरा हिमाः । बृंहणा बहुवर्चस्का वृष्या श्च बलवर्द्धना इति ॥

कोषातक. । पु । कचे । केशे ॥ कठे ॥ कोषमतति । अत० । कुन् ॥

कोषातकी । स्त्री । श्वेतघोषे । घोषके ॥ ज्योत्स्निकायाम् । पटोल्याम् ॥ कोषमतति । अत० । कुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

कोषाम्रम् । न । केओडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे ॥ अस्यगुणा । कफवायुनाशित्वम् अग्निदीपनत्वम् मलबद्धताकारित्वञ्चेति ॥

कोषी । पु । आम्रवृक्षे ॥

कोषी । स्त्री । पादुकायाम् ॥

कोष्ठः । पु । कुशूले ॥ गृहमध्ये ॥ कुक्षेर्मध्ये ॥ यथा । स्थानान्यामाग्नि

पक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदयं क पुप्फुसश्च कोष्ठइत्यभिधीयते इति ॥ त्रि । आत्मीये । निजे ॥ कुष्यते । कुष० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन ॥

कोष्ठाक. । पु । पर्वतान्तरे ॥

कोष्ठागारम् । न । धान्यादिकोष्ठके । कोठार इतिभाषा ॥

कोष्णम् । न । ईषदुष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ ईषदुष्णाक् कोष्णम् । ईषदर्थइति कादेशः ॥

कोसल । पुं । सरयूतीरनिविष्टे जनपदविशेषे । अयोध्यानगर्याम् ॥ कुसति । कुससंश्लेषणे । वृषस्यादयोनिर्दिष्टाद्वा । वाहुलकात् कलप्रत्ययोगुणश्च ॥ यद्वा । कौशृथिव्यां सलति गच्छति । सलगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् कुशब्दस्यगुणः ॥

कोहल । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ नाट्यशास्त्रप्रवर्त्तकमुनिविशेषे ॥ सर्वे इति हेमचन्द्रः ॥

कौकृत्यम् । न । अनुतापे ॥ अयुक्तकरणे ॥

कौक्कुटिक' । पु । दाम्भिके ॥ अदूरप्रेरितेक्षणे । भिक्षौ ॥ कुक्कुटीमाया पादमात्रञ्च । तौपश्यति । संज्ञायाम् ललाटकुक्कुट्यौपश्यतीति ठक् । कु

कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लक्ष्यते । अन्यासीहि कीटादिवध भीत्या पादविक्षेपपर्याप्तदेशपर्यन्त मेव चक्षु सयम्य गच्छति ॥

कौकुटिकन्दल । पुं । बोडासाँप इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे । भाण्डपुष्पे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कौक्ष । त्रि । कुक्षौ भवे ॥ तत्रभव, इत्यण् ॥

कौक्षेयकः । पु । असौ । खड्गे ॥ कुक्षौ भव । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्क । पु ।
कौङ्कण । पु । कोकनइतिप्रसिद्धे कोङ्कणदेशे ॥
कौङ्किण । पु ।

कौट । पु । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटज । पु । कुरैया इतिप्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥कूटोऽद्रिशृङ्ग तएव कौट कौटेजायते स्म । सप्तम्यांजनेर्ड । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तलम् । ज्वरहृद्रोगपित्तासृगुदावर्त्त स्रमृवजित् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तच्छाकप्रकारोयथा । काञ्जिकेन मधुरेण मुद्गैः स्वेदितः कुटजपुष्पगुच्छः । पाचित सलवण स्तिलतैले याति हि क्षुसुरभीत्वमिमश्चम् ॥ कौटजं कुसुमं ग्राहि सुस्वादु मृदुशीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तासृगुदावर्त्तज्वरं हरेत् ॥

कौटतक्ष । पु । स्वकर्मजीविनि स्वाधीने निजालयस्थे तक्षणि ॥ कुट्याम्भव कौटः स्वतन्त्र सचासौ तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्ण इतिटच् समासान्त ॥

कौटल्य । पु । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पु । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिक । त्रि । खटीक इतिप्रसिद्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । चरतीतिठक् ॥

कौटिलिक । पु । व्याधे ॥ कर्मारे ॥ कुटिलिकया हरति मृगान् अङ्गारान्वा । अणुकुटिलिकायाः(४।४।१८) ॥

कौटिल्यम् । न । अपसरणे ॥ चाणक्य मूलके ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वाप. । तस्यवापइतिठञ् ॥ पात्रविशेषे ॥ कुडवंसम्भवति । सम्भवत्यवहरतिपचतीतिठञ् । कुडवस्मिन् सम्भवेशयतीत्यर्थः । टिड्ढेतिङीपि कौडविकीब्राह्मणी । कुडवमुपसहरति पचति वेत्यर्थः ॥

कौक्षप । पु । राक्षसे । क्रव्यादे ॥ कुक्षपमन्नं भक्षयितुमीक्षमस्य । शी लमिष्यथम् ॥ यद्वा । कोक्षं पाति । आतइतिकः । कौक्षपस्य निर्कृते रव कु कौक्षपः । तस्येदमित्यण् ॥

कौक्षपदन्तः । पु । भीष्मे । इतिशब्दकल्पद्रुमे ॥

कौण्डिन्य. । पुं । मुनिविशेषे । विष्णुगुप्ते ॥ कुण्डिन्या.गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्ति कुण्डिनजितिबहुत्वेयञोलुकि । कुण्डिनाः ॥

कौतुकम् । न । अपूर्वविषयदर्शनोपभोगोत्साहे । कुतूहले ॥ उत्सवे ॥ अभिलाषे ॥ नर्मणि ॥ हर्षे ॥ परम्परायातमङ्गले ॥ उद्वाहसूत्रे । हस्तसूत्रे ॥ गीतादौ भोगकाले ॥ कुतूहलार्थमिमिसखेदपार्थं कायति । कौ० । आतोनुपेतिकः । उपपदसमासः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येति-ह्रस्वः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । कुत्साम्भन. । अध्या० ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः । केऽण इति ह्रस्व. ॥

कौतूहलम् । न । कुतूहले । कौतुके ॥ कुतूहलति । हलविलेखने । मू० कः ॥ यद्वा । हलति । हल० पचाद्यच् । कुत्साहलम् । प्रज्ञाद्यण् ॥ कुतूहलस्य कर्म भावो वा । यु० अण् ॥

कौत्सः । पु । कुत्सस्यापत्ये । ऋषिविशेषे ॥ ऋष्यण् । बहुत्वे कुत्साः ॥

कौदालीकः । पु । वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ ततुरजक्यांतीवराज्जात ॥

कौद्रविकम् । न । सौवर्चललवणे ॥

कौद्रवीण । त्रि । कोद्रवक्षेत्रे ॥ कोद्रवाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवने क्षेत्रेखञ् ॥

कौन्तिक । त्रि । प्रासिके । कुन्तयोधिनि ॥ कुन्तः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । भक्षगन्धिन्यौषधौ ॥ कुन्तिषु देशविशेषेषु भवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

कौन्तेय. । पु । युधिष्ठिरादिकुन्तीतनयेषु ॥ अपत्ये स्त्रीभ्योढक् ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कौपम् । न । कूपोदके ॥ भूमौखातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृति. । बद्धोऽबद्ध स कूपः स्यात्तदम्भ कौपमुच्यते ॥ कौपं पयो यदि स्वादु पित्तदोषघ्नं हितं लघु । तत् क्षारं कफवातघ्नं दीपनं कफकृत्परम् ॥

कौपीनम् । न । अकार्ये ॥ चीरे । मेखलाबद्धपरिधेयखण्डे ॥ गुह्यप्रदेशे ॥ पापे ॥ कूपपतनमर्हति कौपीन

म् पापम् । तत्साधनत्वात् तदङ्गोप्यत्वात् पुरुषलिङ्ग मपिकौपीनम् । तत् सम्बन्धात् तदाच्छादन मपि कौपीनम् । अालीनकौपीने अधृष्टा कार्ययोरितिसाधु । नात्रावयवार्थे ऽतीवाभिनिवेष्टव्यम् । रूढिशब्दत्वात् ॥

कौमारम् । न । जन्मावधिपञ्चमाब्दपर्य्यन्ताया मवस्थायाम् । पञ्चमाब्दमभिव्याप्यावस्थायाम् ॥ कौमारम्पञ्चमाब्दान्तमित्युक्तः ॥ कुमारस्यकर्मभावोवा । वयोवचनत्वादण् ॥ तन्त्रमते षोडशवर्षपरिमितायाम वस्थायाम् ॥ जात. कुपृथिवीं पद्मां मारयेत् तत्कुमारक. । इति प्रमाणतो विद्धि कौमारं प्राग्भवाब्दत ॥ तद्वति । पु । स्त्री ॥ पु । युवराजे । कँवरइति भाषा ॥ सर्गविशेषे ॥ पण्यौ ॥ अपूर्वपतिङ् कुमारीं पतिमुपपन्न' । कैामारापूर्ववचन इतिद्वितीयान्तादुपयमनकर्त्तयण् प्रत्ययेनसाधु ॥

कौमारभृत्यम् । म । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । कुमारभरणधात्रीक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमुत्थानाञ्च व्याधीना मुपशमनार्थंयत् तत् ॥

कौमारी । स्त्री । मातृकाविशेषे । कार्त्तिकेय शक्तौ ॥ वाराहीकन्दे ॥ भार्यायाम् ॥ अपूर्वपति कुमारी पतिमुपपन्ना । कैामारापूर्व वचनेइति प्रथमान्तात् स्वार्थेऽण् प्रत्ययेनसाधु ॥

कौमुद । पु । कार्त्तिकमासे ॥

कौमुदिका । स्त्री । उमासखीविशेषे ॥

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशिकायाम् ॥ आश्वयुज्यां पूर्णिमायाम् ॥ कुमुदानामियम् । तस्येदमित्यणि टिड्ढेतिङीप् ॥ कार्त्तिक्याम् । कार्त्तिकोत्सवे ॥ कुशब्देन मही ज्ञेया मुदहर्षे ततोद्वयम् । धातुज्ञैर्नियमैश्चैव तेन सा कौमुदीस्मृता ॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां तेनानाभावै परस्परम् । हृष्टा स्तुष्टा सुखायत्ता स्तेन सा कौमुदी स्मृता ॥

कौमुदीचार । पु । न । कोजागरपूर्णिमायाम् । शारद्याम् ॥

कौमुदीपति । पु । इन्दौ ॥ कौमुदी. पति ॥

कौमुदीवृक्षः । पु । दीपवृक्षे । दीवट इति भाषा ।

कौमोदकी । स्त्री । विष्णोर्गदायाम् ॥ को पृथिव्या मोदक पालकत्वात् कुमोदके। विष्णुः तस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदक्याम् ॥

कौरव । पु । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डो' कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवक' । पु । कौरवे ॥ कुरवगुभव कुरोरयं वा । विभाषाकुरुयुगन्धराभ्यामितिवुञ् ॥

कौरव्य. । पु । कौरवे ॥ कुरोरपत्ये । कौरव्य कौरव्यौ कौरव्या ब्राह्मणा । कुर्वादिभ्योण्य' ॥ क्षत्रियेतु । कुरुनादिभ्योण्य इति ण्येकृते तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामितिबहुत्वे लुकि कौरव्य कौरव्यौ कुरव. इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पु ।
कौर्प्याख्य. । पु । } वृश्चिकराशौ ॥

कौल. । त्रि । आन्वयिके । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरत कौल. सर्वत्र समदर्शन इति ॥ अपि च । पशो वैष्णा ह्यधमन्त्र. पशुरेव न संशय ॥ वीरा ह्यधमनु वीर' कौला ब्रह्मविद्भवेदिति भवानीतन्त्रम् ॥ कुलेभवः । अण् ॥

कौलटिनेयः । पु । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुका. सुते । सत्या भिक्षां गेहङ्गेहमटन्त्याः पुत्रे ॥ कुलटायाअपत्यम् । कुलटायावेतीनङ् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेय' । पु । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीपुत्रे ॥ असतीपुत्रे । वान्धकिनेये । बन्धुले ॥ कुलटायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेर' । पुं । असतीसुते । वान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटाया. अपत्यम् । क्षुद्राभ्योवेतिढ्रक् । अङ्गहीना प्रोषकीनाहि क्षुद्रा ॥

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनिरसादौ ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थे. संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे ॥ कुलत्थानाम्भवनक्षेत्रम् धान्यानाम्भवने क्षेत्रखञितिखञ् ॥

कौलव' । पुं । ववादिषु तृतीयकरणे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । वाग्मी विनीतो नितरांस्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तो मनुजो महौजा । सुसम्मतः स्या द्विदुषां कृतज्ञ श्चेत् कौलवाख्यं करणंप्रसूताविति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिक । पु । तन्तुवाये ॥ कुलमार्ग प्रवर्त्तके परशिवे ॥ शश्व कौलिक इतिश्रुते ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथाकौलिक धर्मएष. ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ जन्ये । परीवादे । लोकापवादे ॥ अकार्ये । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिशुनां युधि । प्राणिद्यूते ॥ कुलीनस्य कर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेय' । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपोभरतस्य ॥

कौलेयक । पु । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभव. । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यांयड्ढकञावितिढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवेक्षेत्रे ॥ कुल्माषाणां भवनङ् क्षेत्रम् । धान्यानामितिखञ् ॥

कौल्य । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपकोष' ॥

कौवलम् । न । कुवले । कोलिफले ॥

कौवेरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुवेरानुगे ॥ कुवेरसम्बन्धिनि तत्कार्येच ॥ कुवेरस्येदमित्यर्थेऽण्

कौवेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुवेरशक्त्याम् ॥ अणन्तान् ङीप् ॥

कौशम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । क्वचातिकर्कश शास्त्र. क्वचातिलखित शुचि । एकत्र काव्ये व्याख्यातु स्तावहो कौशलं कवे ॥ इत्यमरुशतकटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावोवा । यु० अण्

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने ॥ प्राभृते ॥

कौशलेय । पु । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ त्रि । कौशलायांभवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थेष्यञ् ॥

कौशल्यायनि. । पु । कौसल्यायनौ ॥

कौशल्येय । पु । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्यायाअपत्येर्थेढक् ॥ मनोमयादान्तरे विज्ञानमये कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थावद्योनसतमर्थाबुद्धिस्तस्याभव ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्वृत्तायां

नगर्याम्। वत्सपत्तने॥ कुशाम्बेन निर्वृत्ता। तेननिर्वृत्तमित्यण्। ङीप्।

कौशिक। पु। विश्वामित्रमुनौ॥ कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण्। गोत्राऽपत्येतु बिदाद्यञ्॥ कौशेभवो वा॥ अध्या० ठञ्॥ नकुले॥ व्याघ्राङ्घ्रे॥ गुग्गुलौ॥ शक्रे॥ कोषज्ञे॥ उलूके॥ शृङ्गाररसे॥ मज्जनि॥ अश्वकर्णवृक्षे॥

कौशिकप्रिय। पुं। रामचन्द्रे॥

कौशिकफलः। पुं। नारिकेले॥

कौशिका। स्त्री। नारिकेलफलनिर्मिते पानपात्रे॥ इति हेमचन्द्रः॥

कौशिकात्मज.। पु। अर्जुने। पार्थे॥

कौशिकायुधम्। न। इन्द्रचापे॥

कौशिकाराति.। पु। काके॥

कौशिकी। स्त्री। चण्डिकायाम्॥ कोशाद्विनिर्गता। तदुक्तम्। शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्यानि. सृताम्बिका। कौशिकीतिसमस्तेषु ततोलोकेषुगीयत इति पृषोदरात्वात्साधुत्वम्॥तत्स्थाने॥ नदीविशेषे॥ नाट्यवृत्तौ॥

कौशिकद्रोण.। पु। आक्षोट वृक्षे॥

कौशीतकी। स्त्री। उपनिषद्विशेषे॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम्। लोपामुद्रायाम्॥

कौशीलवम्। न। नृत्यगीतवादित्रानुबन्धे॥

कौशेयम्। त्रि। कृमिकोशोत्थवस्त्रादौ। रेशमिकपड़ा इति भाषा॥ कोशेसम्भूतम्। कोशाड्ढञ्। कोशस्यविकारो वा। विकारे वा ढञ्॥

कौषिक। पु। कौशिकार्थेषु॥

कौषिकी। स्त्री। उमायाम्। नदीविशेषे॥

कौसल्या। स्त्री। श्रीरामचन्द्रजनन्याम्॥ कोसलस्य राज्ञो ऽपत्यं स्त्री। वृद्धेत् कोसलाजादाञ्ञ्यङ् इति ञ्यङ्। यङश्चाबितिचाप्॥ सूत्रनिर्देशात् कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्य॥

कौसल्यानन्दन.। पु। श्रीरामे॥ कौसल्याया नन्दन॥

कौसल्यानन्दवर्द्धन.। पुं। श्रीरामचन्द्रे॥ कौसल्याया आनन्द वर्द्धयति तच्छील। अनुदात्तेतश्चेतियुच्॥कौसल्यानन्दस्य वर्द्धनो वा॥

कौसल्यायनिः। पु। श्रीरामे॥ कौशल्यस्यापत्यम्। कौशल्यकार्मार्याभ्यां च्चेतिफिञ्। परमप्रकृतेरेवायमिष्यते। तादृरूपे विकृतिनिर्देशोप्यर्थं. स्यात्। मध्यर्थे.। यत प्रत्ययस

न्वियोगेन प्रकृतिरूपनिपात्यते ॥ कौसल्यादयस्त्वालव्यमध्याअपि बोध्याः ॥

कौसीद्यम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्यभावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भ. । पु । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भ कोमलं शाकं कासमर्दैविमर्दितम् । पाचितं तस्समुद्धृते माणिमन्थविमिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजि त्कर्कं रूक्षं मुष्णञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु रुच्यं सरं हितमिति ॥ त्रि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसूंभा कसूमी इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौसृतिक. । त्रि । मायाकारे ॥ कुसृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभ । पु । विष्णोर्मणिप्रभेदे ॥ यथा । आत्मान मस्य जगतो निर्लिप्त मगुणामलम् । विभर्त्तिकौस्तुभ मणिस्वरूपं भगवान् हरिरितिविष्णुपुराणम् ॥ कुस्मर्वं स्तुम्नाति व्याप्नोति इतिकुस्तुभो ऽब्धि । तत्रभव । अण् ॥ कुं स्तोभते इति कुस्तुभो विष्णुः । स्तुभस्तम्भे । मूलक । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्षक । पु । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षा । पु । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्रकच । पु । ग्रन्थिलाख्यतरौ ॥ पु । न । करपत्रे । करवत् करौत आराइति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ षष्ठ्यादितिथयो मन्दा द्विलोम क्रकचः स्मृत ॥ क्र० इति कचति । कचशब्दे । पचाद्यच् ॥

क्रकचच्छद । पु । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशा च्छदा यस्य सः ॥

क्रकचपत्र. । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पु । }
क्रकचपाद । पु । } कृकलासे ॥

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कवयी इतिप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकण । पु । कयार इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कृकरे ॥ क्रइति कणति । कण० । अच् ॥

क्रकर । पु । करीरवृक्षे ॥ क्रकचे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्रइतिकरोति । अच् ॥ क्रइतिशब्दकरणशीलः । कृञो हेतुताच्छील्येतिट ॥

क्रतु । पु । यज्ञे । अग्नीष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपसहिते यज्ञे ॥ काम. क्रतु कर्म जन्म स्वेषामेव

क्रमोभवेत्। तत्रकामक्रत्वोरभेदमा श्रङ्क्याह । पुंसो या विषयापेक्षा स काम इति भएयते ॥ स एव वर्द्धमान सन् क्रतुत्व प्रति पद्यते । रुचेरति शय न्याय्ये विषये क्रतुरीर्यते इति ॥ सङ्कल्पे ॥ ब्रह्मणः कराज् जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे ॥ अध्य वसाये । एवमेवनान्यथेत्यथ विश्वस प्रत्यये ॥ विश्वेदेवविः० ॥ करोति क्रियते वा । कृञ कतु' ॥ इन्द्रियेषु ॥

क्रतुच्छद । पु । बुद्भेदे ॥

क्रतुदोषनुत् । पु । प्राणायामे ॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोदा तेषांदो षा । विकृतानुष्ठाननिषिद्धाचर णाकुलता, तान् नुदति उपशमयतीति क्रतुदोषनुत् । उक्तंच । दह्य न्तेध्मायमा नाना धातूनांच यथा मला । प्राणायामै स्तथा दोषा प्राम्यन्तीन्द्रियगोचराइति ॥

। क्रतुध्रुक्रूट् । पुं। असुरे ॥ नास्तिके ॥

क्रतुद्विट् । पु । असुरे ॥ नास्तिके ॥ क्रतुद्वेष्टि । द्विष अप्रीतौ । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

क्रतुध्वंसी । पुं । वृषाङ्के । शिवे ॥ क्रतु दक्षयज्ञ ध्वंसयति । ध्वंसु० । सुप्यजातावितिणिनि ॥

क्रतुपशु । पु । अश्वे ॥ इतिहारावली ॥

क्रतुपुरुष' । पु । विष्णौ ॥

क्रतुभुक् । पु । अमरे । देवे ॥ क्रतुङ् क्रतौ वा भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यव हारये । अन्येभ्योपिदृश्यते इति क्विप् ॥

क्रतुराज । पु । राजसूययज्ञे ॥ क्रतू नाराजा । टच् ॥

क्रतुविक्रयी पु । क्रतुविक्रायके । म दीययागस्य फल तव भवत्वित्यभि भायधनग्राहकरि ॥

क्रतूत्तम । पु । राजसूययज्ञे ॥ क्रतुषु उत्तम ॥

क्रथकैशिका । पु भूमि विदर्भदेशेषु ॥

क्रथनम् । न । मारणे ॥ क्रथहिंसाया म् । भावे ल्युट् ॥ मुक्तागुणवि ॥

क्रथनकम् । न । क्रथनार्थे । स्वार्थेकः ॥

क्रन्दनम् । न । रोदने । शोकादिना ऽश्रुपतने ॥ आह्वाने ॥ क्रदिआह्वा नेरोदनेच । भावे ल्युट् ॥ योधस रावे ॥ पु । विडाले ॥ इतिशब्दमाला ॥

क्रन्दितम् । न । आह्वाने ॥ रुदिते ॥ युधिचीनकृतौ ॥ क्रदि० । क्त' ॥

क्रम. । पु । अनुक्रमे । नियतपूर्वापर भावात्मनि ॥ शक्तौ ॥ विधाने । क ल्पे ॥ आक्रमणे ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ विततिविशेषे ॥ भिषजांमते चिकित्सायाम् ॥ क्रमणं क्रमतेनेन वा । क्रमु०

। घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥ क्रामतिगच्छति वा । क्रमे पचाद्यच् ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमक । पु । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

क्रमण । पु । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रह । पु । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहेणाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्याद्यउपाया । अध्यात्मविद्याच दृश्यमिथ्यात्वं दृश्यवस्तुन. स्वप्रकाशस्त्र्वबोधयति । तथाच सति एतन्मन स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावप्रयोजनवति दृश्यवस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्धा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा चश्रूयते । यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योनिरात्मा ॥

क्रमपूरक । पु । वकवृक्षे ॥

क्रमशः । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । द वढवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्रा स्त्रिय सर्वा पुत्रदासपरिग्रहा । अस्वतन्त्र स्तच गृही यत्र तत्क्रमात् क्रमागतमिति नारद ॥

क्रमायात । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमु । पु । गुवाके ॥ क्रामति । क्रम० । बाहुलकादु ॥

क्रमुक । पु । भद्रमुस्तके ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ कार्पासिकाया फले ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ पूगे । गुवाके ॥ क्रमति । क्रम० । बाहुलकादु । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेल. । पु । उष्ट्रे ॥

क्रमेलक पु । उष्ट्रे । महाङ्गे ॥ क्रामति । क्रम० । विच् । एलति द्रुलगतौ । एलयतिवा । द्रुलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रय । पु । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्यवस्तुतन्मूल्य मुभयो: सम्मतौ श्रिवे । परस्परासाकरणं क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति ॥ अपिच । क्रयसिद्धिरदृष्टाना गुणश्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपौ । क्रयाला कवाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहं क्षेत्रादिक क्रीत्वा तुल्य मूल्याक्षरान्वितम । पत्रकारयते यत्तु क्रयलेख्य तदुच्यते ॥ इतिवृहस्पति ॥

क्रयविक्रय । पु । वाणिज्ये । बयाज इति भाषा ॥

क्रयविक्रयानुशय. । पु । क्रयविक्रययो पश्चात्तापे । अष्टादशविवादान्तर्गत विवादविशेषे ॥ यथा । क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत चेतिमनु' ॥

क्रयविक्रयिक' । पु । वणिजि ॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् ॥

क्रयविक्रयी । त्रि । क्रयविक्रयकर्त्तरि ॥

क्रयशीर्षम् । न । कपिशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥

क्रयशीर्षकम् । न । ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

क्रयारोह । पु । हट्टे । हाट इति भाषा ॥

क्रयिक: । त्रि । क्रायके । क्रेतरि ॥ क्रयजीवातौ । वणिजि ॥ क्रयेण जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहण सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥ यद्वा । क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । क्रियष्ठकन ॥

क्रयी । त्रि । क्रयकर्त्तरि । क्रेतरि ॥ क्रयोऽस्यास्ति । इनि ॥

क्रय्यम् । त्रि । हट्टासादितवस्तुनि । क्रेतारो ग्राहका' क्रीणीयुरितीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारिते द्रव्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचो यत् । क्रय्यस्तदर्थे इति साधु ॥

क्रव्यम् । न । मांसे ॥

क्रव्यघातन । पु । मृगे ॥

क्रव्यात् । पुं । कौणपे । राक्षसे ॥ त्रि । आममांसभोजिनि गृध्रादौ ॥ क्रव्यमाममांसमत्तीतिविग्रहे क्रव्येऽत्तिविट् ॥

क्रव्याद । पुं । अनले । राक्षसे ॥ सिंहे ॥ श्येने ॥ क्रव्यादोऽस्त्रभक्षश्च इत्युक्तौ शवभक्षकाग्नौ ॥ त्रि । मांसाऽशिनि ॥ मांसमत्तीतिविग्रहे अदकमण्यण् । पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेश' ॥ कृत्तं छिन्नं सदेव पुनर्विशेषत कृत्तं पक्वं भुङ्क्ते इति क्रव्याद. । कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य पृ० क्रव्यादेश इतिकाशिका ॥

क्रशित: । त्रि । कृशीकृते ॥ कृशशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्तात् कर्मणि क्त । णाविष्ठवद्भावे । रऋतो हलादेर्लघोरित्यृकारस्य रेफादेश ॥

क्रशिमा । पु । कार्श्ये ॥ कृशस्य भाव: । पृथ्वादित्वादिमनिच् । रऋतो हलादेरिति रेफादेश' ॥

क्रशीयान् । त्रि । अत्यन्तकृशतरे ॥ क्षीणे ॥ तनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेन कृशः । द्विवचनविभज्येतीयसु

नि रक्षतद्वतिरेफादेश. ॥

क्राम. । पु । अश्वे । हये ॥ क्रामति । क्रम० । क्त ॥ णि । आक्रान्ते ॥ निष्क्रान्ते ॥ व्याप्ते ॥ सङ्क्रान्ते ॥

क्रान्तदर्शी । त्रि । कवौ । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि ॥ क्रान्तमस्य द्वादीन्द्रियविषयतामतिक्रान्तवस्तु सर्वविषयव्यापियथा स्यात्तथावाद्र्ष्टु शीलमस्य ॥

क्रान्ता । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्रान्तिः । स्त्री । आक्रमे ॥ गतौ ॥ खगोलमध्यवर्त्तिसूर्यगमनार्थं तिर्य्यग्गोलरेखायाम् ॥ यथा । अयनाद्यमं यावत् कक्षा तिर्य्यक् तथापरा । क्रान्तिसञ्ज्ञा तया सूर्य्यः सदापर्य्येति भासयन्निति ॥

क्रान्तिवलय । पु । क्रान्तिमण्डले । विषुवद्वृत्ताद्दतुर्विंशतिभागैर्द्दक्षिणेन्चोत्तरे यद्वृत्तंतस्मिन् ॥

क्रान्तु । पु । खगे । पक्षिणि ॥ क्रामति । क्रम० । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्रामन् । त्रि । पादविक्षिपति ।

क्रायक । पु । क्रयिके । क्रेतरि । ग्राहके ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । ण्वुल् ॥ क्रयजीविनि ॥

क्रिमि. । पु । कृमौ । नीलाङ्गौ । रक्षजन्तौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यनिदानम् । यथा । अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रिय पिष्टगुडोपभोक्ता । व्यायामवर्जीच दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति ॥ क्रामति । क्रम० । क्रमितमिशतिस्तम्भामतइञ्चेतीन् ॥

क्रिमिकण्टकम् । न । कृमिकण्टके ॥

क्रिमिघ्न । पुं । विडङ्गे ॥ क्रिमीन् हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेपुचेतिटक् । अतएवैञ्चेतिनियमाप्रवृत्तम् ॥

क्रिमिघ्नी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ टित्वात् ङीप् ॥

क्रिमिजम् । न । अगुरुणि ॥

क्रिमिजा । स्त्री । लाक्षायाम ॥ क्रिमिभिर्जन्यते । जनो० । ड ॥

क्रिमिशत्रु । पु । पारिभद्रमादार इति गौडप्रसिद्धे रक्तपुष्पकेमन्दारे ॥ क्रिमीणांशत्रु ॥

क्रिमिशाम्ब । पु । विटखदिरे ॥

क्रिमिशैल । पु । वल्मीके । नाकौ । बाँबी इति बँबई इतिचभाषा ॥

क्रिय । पु । मेषराशौ ॥

क्रियमाणम् । न । वर्त्तमानदेहनिर्वर्त्त्यकर्माणि ॥

यथा । क्रियाभ्युपगमात् क्षेत्रवीजा र्थे यत् प्रदीयते । तत्क्षेत्रभागिनौ दृष्टौ वीजी क्षेत्रिक एवचेतिमनु ॥

क्रियायोग । पु । देवाराधनतदालया दिकरणरूपाया पुण्यक्रियायाम् ॥ अथनारद प्रतिब्रह्मोवाच । ज्ञानयो गस्तु योगस्य यस्तु साधनमात्मना । यस्तुवाह्यार्थ संयोग क्रियायोग सउच्यते ॥ प्रधान कारणं योगोम् क्तेर्मुनिवरोत्तम । क्रियायोगस्तु यो गस्य परम तातसाधनमिति वह्नि पुराणम् ॥

क्रियावान् । त्रि । कर्मणिरते । कर्मठ ह्यते ॥ क्रियास्यास्ति । तदस्यास्तीति मतुप् ॥

क्रियावसन्न । त्रि । साक्ष्यादिनाप्राप्त पराजये ॥ यथा । स्वयमभ्युपपन्नोपि स्वचर्येवसितोपि सन् । क्रियावस न्नो वादेनु परसभ्यावधारणमिति ॥

क्रियावादी । त्रि । प्रमाणवादिनि ॥ कार्यवादिनि । पुकाकुफर्यादीइति चभाषा ॥

क्रियासमभिहार । पु । पैान पुन्ये ॥ भृशार्थे ॥ क्रियाणाङ् क्रियाविशेषा णांसमभिहार समुच्चय ॥

क्रियासाधनम् । न । ज्ञाने ॥ द्रव्ये ॥ ज्ञानद्रव्याणां सम्यक्त्व कृतः क्रिया

पचार ॥

क्रियेन्द्रियम् । न । कर्मेन्द्रिये ॥ क्रिया साधक मिन्द्रियम् ॥

क्रीड । पु । परीहासे ॥ इतिशब्दर त्नावली ॥

क्रीडनम् । न । खेलायाम् ॥

क्रीडनकम् । न । क्रीडासाधने । खि लैाना इति भाषा ॥ तेमय्यपेताऽ खिलचापलेऽर्भके दान्ते ऽधृतकीड नके ऽनुवर्त्तिनि । इति भागवत म् ॥ पुंलिङ्गोपि यथा । दृष्टात्मजयि नोथ्ययान् नृपान् हसति भूरियम् । अहोमी विजिगीषन्ति मृत्योः क्री डनकानरा इति ॥

क्रीडा । स्त्री । खेलायाम् । परीहासे॥ अवज्ञाने । अनादरे ॥ केलिप्रकारे ॥

क्रीडाताल । पु । तालविशेषे ॥ एक एवप्लुतो यत्रक्रीडाताल सकथ्यते । अपरं नियमं विनेतिदामोदरोक्ते ॥

क्रीडायानम् । न । क्रीडारथे । पु ष्परथे ॥

क्रीडारत्नम् । न । रतै ॥

क्रीडारथः । पुं । क्रीडार्थरथे ॥ असैापुष्प रथ. क्रीडायानं न समराय यत् ॥

क्रीडोपस्करम् । न । क्रीडासाधने ॥

क्रीत । त्रि । क्रयकर्मणि । कृतक्रये । मूल्यप्रदानेन गृहीते । क्रीता इ

तिभाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतम् पण्यन्तु यः क्रयी । स एवास्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्योऽप्रयच्छत. इतिनारद ॥

क्रीतक । पु । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । क्रीणीयात् य स्त्व पत्यार्थं मातापित्रो र्यमन्तिकात् । स क्रीतक सुत स्तस्य सदृशो ऽसदृशो ऽपिवेति ॥ न । क्रये ॥ विनिमये ॥

क्रीतानुशय. । पु । द्रव्यं क्रीत्वा पश्चादनुतापे ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येन य. पण्यक्रेता न बहुमन्यते । क्रीतानुशय इत्येतद्विवादपदमुच्यते इतिया ज्ञवल्क्य. ॥

क्रुङ् । पु । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ क्रुञ्चति गच्छति । क्रुञ्चकौटिल्याल्पीभावयो । ऋत्विगितिसाधु. ॥

क्रुञ्च । पु । क्रौञ्चखगे ॥ क्रौञ्चगिरौ ॥

क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहग्याम् ॥ अ आदित्वाट्टाप ॥ वीणाभेदे इतिकश्चित् ॥

क्रुञ्ची । स्त्री । वराङ्गप्रभेदे ॥

क्रुद्ध । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ क्रुधमन्यो. कुलोविवेक: ॥

क्रुध्यत् । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥

क्रुत् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधकोपे । संपदादित्वात्क्विप् ॥

क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध० । स० क्विप । भागुरिमते टाप् ॥

क्रुन्ना । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश० । शीङ् क्रुशोरित्यादिना क्वनिप् ॥

क्रुष्टम् । न । रोदने ॥ रावे ॥ क्रुशआह्वाने रोदनेच । भावेक्त ॥

क्रूर' । त्रि । कठिने ॥ घोरे ॥ नृशंसे ॥ परद्रोहकारिणि ॥ उष्णे ॥ पु । भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥ श्येनपक्षिणि ॥ कङ्कखगे ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । कृतेश्छक्रूचेतिरक् प्रत्ययो धातो क्रूआदेशश्च ॥ न । नक्षत्रविशेषेषु ॥ पूर्वात्रय याम्य मघे उग्रक्रूर कुजस्तथेत्युक्ते. ॥

क्रूरकर्म्मा । पु । कटुतुम्बीवृक्षे । कटुतुम्ब्याम् ॥ त्रि । भयानककर्मकर्त्तरि ॥

क्रूरगन्ध: । पु । गन्धके ॥

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थार्याम् । तीक्ष्णकण्टकायाम् ॥

क्रूरदृक् । पु । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥

क्रूरधूर्त्त: । पु । कृष्णधत्तूरके ॥

क्रूरप्रसादन. । पु । भक्ते ॥

क्रूररावी । पु । द्रोणकाके ॥

क्रूरलोचन. । पु । शनौ । शनैश्चरे ॥

क्रूरसत्त्व. । पु । व्याघ्रादौ ॥

क्रूरा। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्॥

क्रूराकृति. । पु । रावणे॥ त्रि। भयानकाऽऽकारे॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य॥

क्रोणि । पु। क्रयणे॥

क्रेतव्य । त्रि। क्रयार्हे। क्रेयवस्तुनि॥

क्रेता। त्रि। क्रयकर्त्तरि ॥ यथा । क्रेता तत्र गृहारामान् विनिर्मोति भनक्ति वा। मूल्यं दत्त्वापि नाप्नोति स्थावरं सन्निधिस्थित इति ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। तृन् तृच् वा॥

क्रेय । त्रि। क्रेतव्यमात्रके। हट्टे प्रसारणयोग्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्०। अचोयत्। गुण ॥ कीनने योग्य वस्तु इति भाषा॥

क्रोडः। पु। शनौ॥ उदग्ग्रामे॥ शूकरे॥ वाराहीकन्दे॥ न। स्त्री। अङ्के। भुजान्तरे॥ रक्षसि॥ क्रुड्यते। क्रुड घात्वे। घञ्॥ क्रुडनम्। क्रुडघनत्वे। घञ्वा॥ क्रोडो ऽस्यास्ति। अर्श आदिभ्योऽच् वा॥

क्रोडकन्या। स्त्री। वाराहीकन्दे॥

क्रोडकशेरु. । पु। मुस्तके॥

क्रोडचूडा। स्त्री। महाश्रावणिकावृक्षे॥

क्रोडपर्णी। स्त्री। कण्टकारिकायाम्॥

क्रोडपाद्। पु। कच्छपे॥

क्रोडा। स्त्री। अश्वानामुरसि ॥ भुजान्तरे॥

क्रोडाङ्घ्रि। पु। कच्छपे। कमठे॥

क्रोडी। स्त्री। वाराहीकन्दे॥

क्रोडीकरणम्। न। आलिङ्गने॥

क्रोडीकृत । त्रि। विषयीकृते॥

क्रोडीकृति. । स्त्री। आलिङ्गने। सङ्ग्रहणे॥

क्रोडीमुख. । पु। गण्डके। खड्गे। गैंडा इति भाषा॥

क्रोडेष्टा। स्त्री। मुस्तायाम्॥

क्रोथ. । पु। हनने॥

क्रोध । पु। अमर्षे। कोपे॥ स्वपरापकाररप्रवृत्तिहेता वभिज्वलनात्मकेऽन्त करणवृत्तिविशेषे। परानिष्टाभिलाषे। अनिष्टविषयद्वेषे। चेतोविकार विशेषे। नेत्रलौहित्यादिहेतौ दोष विशेषे॥ क्रोधान्धा. किंनकुर्वन्ति॥ स्वकृत्य क्रोध एवकथयति। अन्धीकरोमि भुवन बधिरीकरोमि धीर सचेतन मचेतनता नयामि। कृत्य न पश्यति नयात्महित शृणोति धीमा नधीत मपि न प्रतिसन्दधातीति॥ क्रोधवशेन सर्वस्यान्ध्य भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीतिभाव । न प्रतिसन्धाति नसस्मरतीत्यर्थ ॥ * ॥ यमै

क्रोष्टेयु । पु । श्वेतेत्तौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्ण विदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लविदार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुशआह्वाने । सितनिगमोति तुन् । स्त्रियाञ्चेति तृज्वत् । ऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥

क्रौञ्च । पु । कोँचवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रुञ्च ॥ ढोंक इतिलोकप्रसिद्धे शरद्विहङ्गे ॥ पर्वत विशेषे ॥ कुररपक्षिणि ॥ अर्हताञ्च जे ॥ दैत्यविशेषे ॥ दधिमण्डोदसमुद्रेणावृते षोडशलक्षयोजनपरिमिते द्वीपविशेषे । इतिश्रीभागवतम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्यः क्रौञ्चाद्रो हेमकन्दरे । स्कन्देन युद्धा सुचिरं चित्रमायी सुमायिना ॥ सर्वेष सत्य दैत्यस्य ख्यात श्चित्रेण कर्मणा । केतुता मगमत् तस्य नाम्ना क्रौञ्चःसउच्यते इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥ क्रुञ्चति । क्रुञ्च० । ऋत्विगादिनाक्किन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पु । कार्त्तिकेये ॥ दारयति । दृविदारणे । ल्युन्ताल्यु । क्रौञ्चस्य गिरिविशेषस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदन । पु । क्रौञ्चमर्दने । पक्षानले । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चखगस्य भार्याया म् ॥ गान्धर्व्याम् ॥

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुली घेचु इति गौडभाषाप्रसिद्धे घेञ्चुलिकायाम् ॥ चिञ्चोटके । चेचुको इतिगौडभाषा ॥ मृणाले ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनो । स्त्री । पद्मवीजे ॥

क्रौञ्चारण्यम् । न । जनस्थानात् क्रोशत्रयान्तरे दण्डकारण्यपार्श्ववर्त्तिन्यरण्ये ॥

क्रौञ्चाराति । पु । कार्त्तिकेये । कुमारे ॥ क्रौञ्चस्य अराति ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्य्यम् । न । कोपजायामनोवृत्तौ ॥ क्रूरत्वे ॥

क्रौशशतिक । पु । भिक्षौ ॥ क्रोशशतादभिगमन मर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति ठञ् ॥ त्रि । शतक्रोशगमनकर्त्तरि ॥ क्रोशशतङ्गच्छति । क्रोशशतयोजनशतयोरिति ठञ् ॥

क्लम. । पु । आयासे । श्रमे ॥ यो ऽनायास श्रमो देहे प्रवृद्ध श्वासवर्जित । क्लमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रवाधक ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्लमुग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धि ॥

क्लमथ' । पु । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० । शमादिभ्योथच् ॥

क्लान्त । त्रि । क्लान्तियुक्ते । श्रान्ते । श्रमार्त्ते ॥

क्लिन्न । त्रि । आर्द्रे । भीजा इतिभाषा ॥ क्लिद्यति स्म । क्लिदू आर्द्रीभावे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त ॥

क्लिन्नाक्ष । त्रि । श्लेष्मादिना क्लिन्नचक्षुषि । चक्षुे ॥ क्लिन्ने अक्षिणी अस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

क्लिशित । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश उपतापे क्लिशू विबाधने वा । क्त । क्लिश क्त्वानिष्ठयोरिति वेट् ॥ न । अन्योन्यपराहते वचसि ॥

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि । परस्परपराहते । सङ्कुले ॥ त्रि । क्लिशिते । क्लेशयुक्ते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश° । क्लिशू° वा । क्त । क्लिश क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भाव ॥

क्लिष्टि । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतम् । न । अधाष्टर्ये ॥

क्लीतकम् । न । मधुयष्ट्याम् ॥ क्लीवनम् । क्लीव अधाष्टर्ये । भावे क्त । आगमशासनमनित्यम् । क्लीतमधाष्टर्यं कायति । कै शब्दे । चुरादिभ्योणिच्चेति णिजभाव । अन्येभ्योपीति ड ॥

क्लीतकिका । स्त्री । नील्याम् ॥ क्लीतकं कयोरन्यस्याः । कपित्थकादित्वात् साधुत्वम् । अतइनिठनाविति ठन् ॥

क्लीतनकम् । न । मधूलिकायाम् ॥

क्लीब । पु । न । नपुंसके । तृतीया प्रकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । न मूत्रं फेनिलं यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति । मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्यां हीनः क्लीब स उच्यते इति ॥ त्रि । विक्रमहीने ॥ क्लीवते । क्लीृ अधाष्टर्ये । इगुपधेति क । अयमोष्ठ्योपध । कोशोष्वन्तस्थमध्ये पाठस्तु भ्रमाद् द्वयोरभेदावबोधः ॥ धर्मकृत्यादौ निवृत्साहे ॥

क्लृप्त । त्रि । रचिते । कल्पिते ॥ विहिते । निर्मिते ॥

क्लेदः । पु । पूतीभावे ॥ यथा । यदश्चितस्य पद्मस्य बन्धू वरुणभास्करौ । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेदक्लेशकरावुभाविति ॥ क्लेदनम् । क्लिदू आर्द्रीभावे । घञ् ॥

क्लेदा । पु । चन्द्रे । इन्दौ ॥ क्लिद्यति । क्लिदू° । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन् क्लेदन्निति कनिन् प्रत्यय ॥

क्लेदन । पु । कफे ॥ पञ्चप्रकारश्लेष्मान्तर्गतश्लेष्मविशेषे ॥ न । आर्द्रीभावे ॥

क्लेदु । पु । चन्द्रमसि । हिमांशौ ॥ क्लिद्यति । क्लिदू° । भृमृशीङित्यादिना

सिवसिद्दनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चे त्यु । क्लिन्दति वा । क्लिदिपरिदेवने ॥

क्लेश । पु । दुःखे ॥ कोपे ॥ व्यवसाये ॥ रोगादौ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ तत्र विद्याविरोधिनी अविद्या । अहं मस्मीत्यहङ्कारोऽस्मिता । इच्छाविशेषो राग । वैरभावोद्वेष । मरणभय मभिनिवेश ॥ क्लिश्यन्त्यनेन । क्लेशन वा । क्लिशूविबाधने । घञ् । अन्वाकर्त्तरि ॥

क्लेशक । पु । क्लेशशीले ॥ क्लिश्यते तच्छील । क्लिशउपतापे क्लिशू° वा । निन्दहिसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूये वुञ् इति वुञ् ॥

क्लेशापह । पु । पुत्रे ॥ क्लेशमपहन्ति इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति अपपूर्वाद्धन्ते क्लेशकर्मोपपदेड प्रत्यय ॥

क्लेशित । त्रि । क्लेशयुक्ते ॥

क्लैतकिकम् । न । मद्ये ॥

क्लैव्यम् । न । ओजस्तेजआदिभङ्गरूपाधैर्ये । निष्पौरुषत्वे ॥ क्लीवस्यभाव कर्म वा । ष्यञ् ॥

क्लोम । न । फुप्फुसे । औदर्यजलाधारे । तिलके ॥ वाग्भटे योर्मध्येवच तन्मध्ये हृदयम् तत्पार्श्वे क्लोमपिपासास्थानमितिवैद्या । अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जलवाहिशिरामूल तृष्णाच्छादनक मतम् ॥ एतत्तु वातरक्तजम् । तदुक्तं वृद्धवाग्भटेन । रक्तादनिलसयुक्तात् कालेयकसमुद्भव इति ॥ क्लवते । क्लुङ्गतौ । मनिन् ॥

क्व । अ । कुत्रेत्यर्थे । कहां इति भाषा ॥ कस्मिन् । किमोदित्यति प्रत्यये का तीतिकिम क्वादेश ॥ अत्यन्तासम्भावनाया क्वच प्रयुज्यते ॥ दौक शब्दौ महदन्तर सूचयत ॥

क्वचन । अ । क्वचिदर्थे ॥

क्वचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्मिंश्चिद्देशे ॥ कदाचिदर्थे ।

क्वण । पु । वीणाया क्वणिते । निक्वणे ॥ ध्वनिमात्रे ॥ कटकादिभूषणशब्दे ॥ शब्दकरणे ॥ क्वणनम् । क्वण शब्दे । क्वणो वीणायाञ्चेत्यप् ॥

क्वणनम् । न । वीणाया क्वणिते । क्वणे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्यत्वभावे ल्युट् ॥ पु । इक्षुकाण्डे । छोटीपाडी इति भाषा । मञ्जुमन्द्रटु इतिचमर्मेती बभाषा इतिचिकाण्डशेष. ॥

क्वथित । त्रि । अतिशयपक्वव्यञ्जनद्रव्यमूलादौ । निष्पक्वे । कषाये । क्वाथे

। काढा इति भाषा ॥ क्यते स्म । कथेनिष्पाके । क्त । स्त्रट् ॥
कथिता । स्त्री । कढी इतिप्रसिद्धे व्यञ्जने ॥ यथा । स्थाल्या घृतेवातैले वा हरिद्रा हिङ्गु भर्जयेत् । अवलेह न संयुक्ततक्रतचैवनि क्षिपेत् ॥ एषा सिद्धा समरिचा कथिता कथिता बुधैः । कथिता पाचनी रुच्या च स्त्रीवह्निप्रदीपनी ॥ कफानिलविवन्धघ्नीकिञ्चित् पित्तप्रकोपनी ॥ अस्तो कामलस्य: शुण्ठाया किञ्चित् कथित या युता । तृष्णया रोचना वृष्या बल्या वातगदापहा. ॥ कोष्ठशुद्धि करा: शुक्ता किञ्चित् पित्तप्रकोपना' । अर्दिते सहनुस्तम्भे विशेषेण हिता स्मृता इति ॥
काथ: । पु । कथे ॥ कथो वीणायाश्चे स्यवभावे पाचिको यक ॥
काथ. । पु । अतिदु.खे ॥ व्यसने ॥ द्रव्यस्यनिष्पाके ॥ तुर्यांशशेषमके ॥ यथा । काथे विचूर्णितं चिप्त्रा तत् षोडशगुण म्पचेत् । पादशेष प्रकर्तव्य मेष काथविधि स्मृत. ॥ काथ्य मानंताय त्रिविधम् । पादावशेषम् । अर्द्धावशेषम् । चिपादावशेषच्च । अस्य नाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् । तच्चपादावशेषंकफनाशकं लघु अग्निवर्द्धकञ्च । अर्द्धावशेष पित्तनाशकम् । चिपादावशेष वातनाशकम् । तेषा मध्ये त्रिपादावशेष जल हेमन्ते शिशिरे चप्रशस्तम् । वसन्ते पादावशेषम् । शरदिग्रीष्मेचार्द्धावशेषम् । वर्षायामष्टभागावशेषं जल प्रशस्तम् ॥ दिनपक्व जल रात्रौगुरु रात्रिपक्वंजल दिवागुरु भवतीति विवेक ॥
काथोद्भवम् । न । कर्प्परर्य्याम । कृत्रिमरसाञ्जने ॥
च: । पु । सवर्णे ॥ राघवे ॥ नरसिंहे ॥ विद्युति ॥ चये ॥ नाशे ॥ चेत्रपाले ॥ एकपञ्चाशन्मातृकावर्णाना मन्तिमेवर्णे ॥ अस्यककारपकारसयोगजन्यत्वेन पृथग्वर्णत्व केचिन्नमन्यन्ते । तेषा मते तन्तोक्तैकपञ्चाशद्वर्णाऽनुपपत्तिरागमोक्तरीत्या च कारस्य मेरुत्वेन कथनाऽनुपपत्तिश्च । तस्मात् चकारस्य पृथग्वर्णत्व मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकारादिक्षकारान्ता वर्णा पञ्चाशदीरिता. । सयोगात् कषयोरेव चकारोमेरुरीरितइति ॥ तथापिमेदिनीहेमचन्द्रादिकोषानुरोधात् ककसयोगजत्वेन कादिवर्गमध्येलिखित ॥

क्षणः । पु । पर्वणि ॥ उत्सवे ॥ यथा । क्षणेऽस्या कुशलमियहति ॥ व्यापारे ॥ व्यापारविकलत्वे । निर्व्यापारस्थितौ ॥ अवसरे ॥ परतन्त्रतायाम् ॥ मध्ये ॥ अनेहसोमानविशेषे । चिंशत्कलापरिमितेकाले । दशपलपरिमिते ॥ लवद्वये ॥ निमेषक्रियावच्छिन्नस्यकालस्य चतुर्थभागे ॥ यथा । आयुष क्षणएकोपिनलभ्यः स्वर्णकोटिभिः । सचेत् तुविफलोयाति कानोहानिस्ततोऽधिकेति ॥ क्षणोतिदुःखम् । क्षणुहिंसायाम् । अच् ॥

क्षणक्षेप । पु । क्षणविलम्बे ॥

क्षणद । पु । गणके ॥ न । जले ॥ क्षणं ददाति । डुदाञ् । आत इतिकः ॥

क्षणदा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षणमुत्सवं निर्व्यापारस्थितिं वा ददाति । कः । टाप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षणनम् । न । वधे ॥ क्षणोतेर्भावे ल्युट् । त्यागे । दाने ॥

क्षणनिःश्वास । पु । शिशुमारे ॥ क्षणेनि श्वासोऽस्य ॥

क्षणप्रभा । स्त्री । विद्युति ॥ क्षणं प्रभायस्याः ॥

क्षणभङ्गः । पु । क्षणनाशे ॥

क्षणभङ्गुर । त्रि । क्षणेकनाश्ये ॥ दृष्टनष्टे ॥

क्षणिक । त्रि । अनित्ये ॥ क्षणमात्रस्थायिनि ॥

क्षणिकत्वम् । न । तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वे ॥ यथा । आकाशे शब्दस्य प्रथमक्षणेउत्पत्तिः द्वितीयक्षणे स्थितिः तृतीयक्षणे विनाश ॥

क्षणिका । स्त्री । तडिति । विद्युति ॥

क्षणिनी । स्त्री । निशि ॥

क्षतम् । न । ईर्मे । व्रणे । स्रवद्रक्तपूयादौ । घाव इतिभाषा ॥ क्षणनम् । क्षणु० । नपुंसके भावे क्तः । अनुदात्तोपदेशस्येत्यादिना णलोपः ॥ खण्डिते ॥ षष्ठगृहे ॥ नष्टे ॥

क्षतकास । पु । पञ्चविधकासरोगान्तर्गतकासरोगविशेषे ॥

क्षतघ्नः । पु । कुकुरोंधा इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥ क्षतं हन्ति । हन० । हन्तेरमनुष्येत्यादिनाटक् ॥

क्षतघ्नी । स्त्री । द्रुमामये । लाक्षायाम् ॥ टित्वात् ङीप् ॥

क्षतजम् । न । रक्ते । रुधिरे ॥ पूये ॥ क्षताज्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिड ॥

क्षततृष्णा । स्त्री । शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य पिपासायाम् ॥

क्षतविध्वंसी । पु । वृद्धदारकवृक्षे ॥

क्षतव्रण । पु । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रत । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डितब्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । क्षतघ्ने ॥

क्षतिः । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि वितरणविमुखे का क्षतिरखिलाम्बुपातृणाम् । केवलघनरसभक्षी चातकपक्षी कमाश्रयतीत्युद्भट ॥

क्षतोदर. । पु । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पु । शूद्रात् क्षत्रियाया मुत्पन्ने ॥ शूद्रा दायोगवः क्षत्ता चण्डालश्चाधमोन्नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासुजायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्ते ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षयते वा । क्षदि चौच संवृतौ । तृन्तृचौशंसि क्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥ क्षत्तार्यशूद्रयोः सुतश्चेत्यमर ॥

क्षत्र । पु । क्षत्रिये ॥ न । तगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षद संवरणे सौत्र. । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्य त्रः ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोप ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोप । तुक् । क्षतोनाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतियोगविभागात्क. ॥ क्षत्रियजातेः कर्मणि ॥

क्षत्रबन्धु. । पुं । क्षत्रियस्य निर्देशे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । अधिक्षिप्तक्षत्रिये ॥ क्षत्रस्य क्षत्रियजातेर्बन्धुरेवा ऽनुष्ठानाभावादिति जातिक्षत्रियो ऽधिक्षिप्यते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्षः । पु । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रिय. । पु । सत्त्वोपसर्जनरजःप्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् । क्षदेः ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिना बोवा । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय. । पृषोदरादि ॥ यद्वा क्षदति क्विबन्तोपपदात् त्रायतेः कप्रत्ययः । क्षत्रस्यापत्यम् । क्षत्राद्घ. ॥ क्षत्रजसेवते कर्म वेदाध्ययनसंयुत । दानादानरतिर्यस्तु स वै क्षत्रियउच्यते ॥ क्षत्रि

या सूर्यचन्द्रवंशजा राजानः। तेच क ले सहस्रवर्षपर्यन्तमासन्। ततो महानन्दिसुतो नन्दः शूद्रायां सुत न शतवर्षपर्यन्तं राज्यं चकार। त दन्ते चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं त त्पुत्रांश्च हत्वा मुरवंशजं चन्द्रगुप्तरा जानं कृतवान्। कलौ नन्दान्त क्ष त्रियवंश। इतिश्रीभागवते १२ स्क न्धे १ ऽध्यायात् सगृहीतम्॥

क्षत्रिया। स्त्री। क्षत्रियाणाम्॥ अर्य क्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे इत्यानुगाग माभावेटाप्॥ क्षत्रियजातौ॥ यो पधत्वान्न ङीष्॥

क्षत्रियाणी। स्त्री। क्षत्रियजातीयाया म्॥ अर्यक्षत्रियाभ्यामितिवार्त्तिक आनुगागमोऽङीषच॥

क्षत्रियी। स्त्री। क्षत्रियस्त्रीयायाम्॥ क्ष त्रियस्यस्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्याया मितिङीष्॥

क्षन्तव्य। त्रि। क्षमणीये॥

क्षन्ता। त्रि। क्षमायुक्ते। सहिष्णौ॥ क्षमते। क्षमूष०। तच्छील। तृन्॥

क्षपण। त्रि। निर्लज्जे॥ इतित्रिका- ण्डशेष॥

क्षपणक। पु। बुद्धभेदे। दिगम्बरसि द्धान्ते॥ सन्न्यासिनि॥ यथा। एक क्षपणक शाकाहर्त्ता तत्र क्षपणक

इत्र शाकाशा। यत्र क्षपणक इत्र शाकाशा तत्र क्षपणक को शाका शा॥ इत्युद्भटः॥

क्षपण्यु। पु। अपराधे॥

क्षपयिता। त्रि। नाशयितरि॥ क्षपय ति। ण्वु०। तृच्॥

क्षपा। स्त्री। निशि। रात्रौ॥ क्षपय तिचेष्टाम्। पचाद्यच्। अस्मात्पच्य न्तात् पचाद्यच्॥ हरिद्रायाम्॥

क्षपाकर। पु। चन्द्रे। नक्षत्रेशे॥ क्ष पांकरोति। कृञोहेतुताच्छील्यानु लोम्येषु इतिटः॥ कर्पूरे॥

क्षपाचर। पु। राक्षसे॥

क्षपाट। पु। राक्षसे॥ क्षपायामटति। अट०। पचाद्यच्॥

क्षपित। त्रि। दूरीकृते॥ नाशिते॥ विस्मृते॥

क्षमम्। न। युक्ते॥ त्रि। शक्ते॥ हि ते॥ क्षमावति॥ पु। धूसरे ऽतिह्र स्वे चटके। धान्यभक्षणे॥ क्षमते क्षम्यते वा। क्षमूषसहने। पचाद्य च्। घञ्वा। नोदात्तोपदेशस्येति नवृद्धि॥

क्षमणीय। त्रि। क्षन्तव्ये॥ क्षमेरनी यर्॥

क्षमता। स्त्री। योग्यतायाम्। साम र्थ्ये॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये॥ यथा

। बर्हिर्देवसदनं दामीत्यत्र दामीति पदस्य छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात् बर्हिरित्यस्य आस्तृतदर्भप्रकाशनसामर्थ्यात् आस्तृतदर्भच्छेदने समुदायमन्त्रस्य नियोगोऽवगम्यते ॥ इतिधर्मदीपिका ॥

क्षमा । स्त्री । भूमौ ॥ तितिक्षायाम् । क्षान्तौ । सत्यपि सामर्थ्ये परिभवहेतुं प्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ आक्रुष्टस्य ताडितस्य वा निर्विकारचित्ततायाम् । हर्षविषादयोरविकृतचित्ततायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । बाह्ये चाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पातिके क्वचित् । न कुप्यति न वा हन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तितेति ॥ अपिच । आक्रुष्टोऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेन्न हन्तेऽपि । अदुष्टैर्वाङ्मनःकायैस्तितिक्षुः स क्षमास्मृतेति ॥ क्रोधजेतु क्षमामेव मन्यन्ते खलु साधवः । यथाहसा ।
क्रोधान्धकारविकटभ्रुकुटीतरङ्ग भीमस्य सान्ध्यकिरणारुणघोरदृष्टेः । निष्कम्पनिश्चलगभीरपयोधिधीरा धीराः परस्य परिवादगिरः क्षमन्ते ॥ क्षमेण वाचा शिरसा नभूवं न चित्ततापेन तनोर्विमर्दैः । नचापि हिंसादिरनर्थयोगः श्लाघ्यापरक्रोधजये क्षमेकेति ॥ क्रोधजयो पाय मप्याह । क्रुद्धेस्मेरमुखावधीरणमयाविष्टे प्रसादक्रमो व्याक्रोशे कुशलोक्तिरात्मदुरितच्छेदात् सवस्ताडने । धिग्जन्तोरजितात्मनोऽस्य महती दैवादुपेता विपत् दुर्वारेति दयारसार्द्रमनसां क्रोधस्य कुतोदय इति ॥ स्वधर्मचिन्तामपहाय योऽयं मत्पापमुह्यर्थमिह प्रवृत्तः । नचेत् क्षमामप्यहमत्र कुर्यामत्तः कृतघ्नो वद कोऽपरोऽन्य । इतिच ॥ क्षमते । अजन्तात् क्षमेष्टाप् ॥ क्षमणम् । भित्वा दृढ्वा ॥ खदिरे ॥

क्षमादंश । पु । शिग्रौ ॥

क्षमावान् । त्रि । क्षान्तियुक्ते ॥ यथा । एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते । यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जन इतिगारुडे ११४ अध्याय ।

क्षमिता । त्रि । क्षमाशीले ॥ क्षमशील । क्षमूष्० । तृन् । स्वरतीति वेट् ॥

क्षमी । त्रि । क्षमितरि । तितिक्षौ । सहिष्णौ ॥ क्षमते तच्छील । क्षमूष्० । शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेध ॥ केसरे । अश्वखरजे । ख्चर इति भाषा ॥

क्षयः । पुं । कासरोगविशेषे । यक्ष्म
णि । शोषे ॥ क्षयति देहम् । क्षि
क्षये । क्षिनिवासगत्योर्वा । अन्त
र्भावितण्यर्थात् क्षियः एरच् । क्रि
याक्षयकरत्वात्तु क्षय इत्युच्यते बुधैः
॥ अस्यौषधम् । यथा । श्वेतकोकि
लाक्षमूलं छागीक्षीरेण संयुतम् ।
त्रिसप्ताहेन वै पीतं क्षयरोगं क्षय न
येत् । रोगमार्त्तण्डे ॥ वेश्मनि । निवासे
॥ संवर्त्ते । कल्पान्ते ॥ क्षीयन्ते प्राणि
नोऽत्र ॥ अपचये । हानौ ॥ क्षयणम्
क्षय ॥ नीतिवेदिनां त्रिवर्गान्तर्गते प्र
थमवर्गे ॥ स तु राज्ञामष्टवर्गस्यापचय
॥ यथा । क्षय स्थानञ्च वृद्धिश्च त्रिव
र्गो नीतिवेदिनामित्यमरः ॥ ध्वंसे
। शरीरसामर्थ्यस्य धनस्य सेनायाश्च
नाशे ॥ पश्चिमोत्तरद्वारगृहे ॥ विरा
मे ॥ हिंसायाम् ॥ क्षीधृहिंसायाम्
। एरच् ॥ धातुक्षयहेतौ ॥ क्षीयते
ऽनेनेति व्यु० पुंसि सञ्ज्ञायामिति घ ॥
६० वत्सरे ॥ मेदिनी क्षयते देवि
सर्वभूतचराचरम् । देशभङ्गश्च दुर्भि
क्षं च ये सञ्चीयते प्रजा ॥ सौराष्ट्रमा
लवे देशे दक्षिणे कोङ्कणे तथा । दु
र्भिक्षं जायते घोरं क्षये संवत्सरे प्रि
ये ॥ कौमुदी नर्मदानद्योश्च यमुनान
र्मदातटे । विन्ध्यायां सैन्धवे चापि
विनश्यन्ति म संशय. ॥ सिंहलं मध्य
देशश्च कालञ्जर तथैव च । क्षये क्षय
न्ति सर्वाणि नान्यथा वरवर्णिनि ॥
क्षयतरु । पु । वेखियापीपर इति प्र-
सिद्धे नन्दीवृक्षे । स्थालीवृक्षे ॥
क्षयथु । पु । कासे ॥
क्षयनाशिनी । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ॥
क्षयपक्ष । पु । कृष्णपक्षे ॥
क्षयमास । पु । रविसङ्क्रान्तिद्वयसहित
मासे ॥ यथा । द्विसङ्क्रान्तिमास
क्षयाख्योमास स च कदाचिदेव भव
ति । क्षय कार्त्तिकादित्रये नान्यत
स्यात् तदा वर्षे मध्येऽधिमासद्वयं स्या
दिति ॥ अपि चाह कालिदास । सौ
राद्यदा चन्द्रमसो गरीयान् मासो
द्विसङ्क्रान्तिरसौ क्षयाख्य । स यत्त
दा स्यात् क्षितिवेदरूपे १४१ रव्दे
मिते वा क्वचिद इन्दुचन्द्रैरिति ॥
क्षयित । त्रि । नाशिते ॥
क्षयी । त्रि । नाशिनी ॥ क्षयशीष ।
जिह्व क्षिविग्रीवा श्माव्य याभ्य मपरि
भृशक्षुम्यश्चेति इनि ॥ राजयक्ष्मा
न्विते ॥ क्षयोऽस्यास्ति । अतइनि
ठनावितीनि ॥
क्षय्य. । त्रि । क्षेतुशक्ये ॥ क्षि० । अचो
यत् । क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ॥
क्षर । पु । मेघे ॥ विनाशिनि कार्येरा

णे ॥ यथा । कार्यकारणरूपन्तु न श्वर् क्षरमुच्यते । क्षरादिकद्धधर्मत्वा द्क्षर ब्रह्म भण्यते इति ॥ क्षर सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्य त इतिच ॥ न । नीरे । जले ॥ क्षर ति । क्षरसञ्चलने । पचाद्यच्

क्षरणम् । न । च्युतै । चूवना इति भाषा ॥

क्षरित । त्रि । च्युते । चूवा गिरा इतिच भाषा ॥

क्षरी । पु । वर्षाकाले ॥ त्रि । क्षरण विशिष्टे ॥

क्षव. । पु । क्षुते । छिक्कायाम् । छीक इतिभाषा ॥ राजिकायाम् ॥ राजि काप्रभेदे ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । ण्यर्थे. । पचाद्यच् ॥ क्षवथम् । क्षु देरप् वा ॥

क्षवक । पु । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ क्षवङ् करोति । कृञ क्विप् ॥

क्षवथु । पु । क्षुते ॥ कासे ॥ क्षौत्य नेन । टुक्षु० । द्वितोऽथुच् ॥

क्षवपत्रा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ॥ क्षव पत्रेषु यस्या ॥

क्षविका । स्त्री । हस्तीप्रभेदे । पीत तण्डुलायाम् । पुत्रप्रदायाम् । बहु फलायाम् ॥

क्षात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥

क्षात्रकर्म । न । क्षत्रियजाते. कर्मणि ॥ यथा । शौर्यं तेजो धृति र्दाक्ष्यंयु द्धेचाप्यपलायनम् । दान मीश्वरभा वश्चक्षात्र कर्मस्वभावजमिति ॥ क्षा त्रञ्चतत् कर्मचेतिविग्रह ॥

क्षान्त । त्रि । सहिष्णौ । सोढे ॥ केन चित् पीडितोपि य समर्थ. संस्तत् पीडापराङ्मुख स्तस्मिन्नित्यर्थ. ॥ क्षम्यतेस्म । क्षमूष्० । क्त । अनु नासिकस्येतिदीर्घ ॥

क्षान्ति । स्त्री । क्षमायाम् । तितिक्षा याम् । क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमने । स त्यपिसामर्थ्ये अपकारिण्यपकाराचि कीर्षायाम् ॥ यथा । क्षमायाश्च ज लवङ्क्षमसो भास्करोदय । क्षा न्ति काले रघौवस्तनामसङ्कीर्तनञ्च रेरिति ॥ क्षमणम् । क्षमूसहने । दि वादि । अशाचित्वात् क्तिन् । अनु नासिकस्येतिदीर्घ ॥ तुद्यमानोपि परुष नोत्तर प्रतिपद्यते ॥

क्षान्तु । त्रि । क्षमाशीले । मर्षके ॥ क्षाम्यति । क्षमू० । क्रमिगमिक्षमि भ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्षाम । त्रि । क्षीणे ॥ अबले ॥ क्षैक्षये । गत्यर्था कर्मकेत्यादिना क्त. ।

चायोम इति निष्ठातत्त्वम । आदे चउपदेशेभितीच्याख्यम् ॥

चामवती । स्त्री । } यागविशेषे ॥
चामवतीष्टि । स्त्री । } यथोक्तम्भवि
ष्ये । चामवत्यादिना यद्दत कर्मणा पूतनापते । दैवदोषादकस्मात् जाते दोषकदम्बके ॥ होमेनैकेन दोषाणां सर्वेषां चयमादिशेत् । एवञ्च एकप्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयाय चामवतीष्टि सर्वत्रदृष्टान्त । इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥

चामाशम् । न । अपथ्ये । अहिते । रोग्ये ॥ त्रि । चीणवदने ॥ चाम माश्येयस्य । चाम श्वतदास्यश्चेतिवा ॥

चार । पु । खार इति प्रसिद्धे रसे ॥ धूर्त्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥ गुडे ॥ न । टङ्कणे ॥ यवचारे ॥ विड् लवणे ॥ सर्ज्जिकाचारे ॥ पलाशधवपूतीकारग्वधपाटलादिजा । चारा स्तुपाचना सर्वे रक्तपित्ताकरा सरा ॥ गुल्मार्श कृमिपुस्त्वघ्ना शर्करा ऽश्मरिनाशना इति राजवल्लभ ॥ चरति । चरसञ्चलने । ज्वलिति कसन्तेभ्योण । उपधावृद्धि ॥

चारक । पु । पक्षिमत्स्यादिपिटके ॥ जालके । नवकलिकावृन्दे ॥ चरति । चर० । ण्वुल् ॥ पक्ष्यादिनाशे ॥

चारकर्द्दम । पु । नरकविशेषे ॥

चारतैलम् । न । पक्वतैलविशेषे ॥ यथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां चारो हिङ्गु लनागरम् । शतपुष्पावचाकुष्ठं दारु शिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्चलयवचार सामुद्र सैन्धवं तथा । भूर्जग्रन्थिविडं मुस्त मधुशुक्त चतुर्गुणम् ॥ मातुलुङ्गरसश्चैवकदलीरसमेवच । तैलमेभिर्विपक्तव्य कर्णशूलापह परम् ॥ बाधिर्यङ्कर्णनादश्च पूयस्रावश्च दारुणा । पूरणादस्यतैलस्य क्रिमय कर्णयो गिलता ॥ चिप्रविनाशमायान्ति शशाङ्कलृतशेखर । चारतैलमिदश्रेष्ठमुखदन्तामयापहम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय ॥

चारत्रयम् । न । त्रिविधचारे ॥ यथा । सर्जिकञ्च यवचारं टङ्कणचारमेवच । चारत्रयञ्च विज्ञेय चारत्रित यमेवच ॥

चारदला । स्त्री । चिल्लाम् । चुद्रा स्तुकशाके ॥ चारोदलेष्वस्या ॥

चारदशकम् । न । दशविधचारे ॥ यथा । शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवै । इत्थशेखरिकमेतिकोद्भवै चारपूर्वदशक प्रकीर्त्तितम् ॥

चारद्रु । पु । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

क्षारद्वयम् । न । सर्जिकायावशूकयो. ॥ क्षारयोर्द्वयम् ॥

क्षारपत्र । पु । } वास्तूकशाके ॥
क्षारपत्रक । पु । }

क्षारभूमि । पु । समुद्रोपान्तदेशे ॥ यथा । जीवन जीवन हन्ति प्राणान् हन्ति समीरण । किमाश्चर्यं क्षारभूमैा प्राणदा यमदूतिका ॥ स्त्री । लवणभूमैा ॥

क्षारमध्य । पु । अपामार्गे ॥

क्षारमृत्तिका । स्त्री । ऊषे ॥ क्षाराचासैामृत्तिकाच ॥

क्षारमेलक । पु । क्षारसङ्घे ॥

क्षारवृक्ष । पु । मुष्कके ॥

क्षारश्रेष्ठ । पुं । पलाशे । किंशुके ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ न । वज्रक्षारे ॥

क्षारषट्कम् । न । षड्विधक्षारे ॥ यथा । यवापामार्गकुटजलाङ्गलीतिलमुष्ककैः । क्षारैरेतैस्तुमिलितैः क्षारषट्कमुदाहृतम् ॥

क्षारसिन्धु । पु । लवणसमुद्रे ॥ सतु जम्बुद्वीपस्यदक्षिणे शाकद्वीपस्यचोत्तरे वर्त्तते ॥

क्षाराच्छम् । न । सामुद्रलवणे ॥

क्षाराब्धि । पु । क्षारसिन्धैा ॥

क्षाराष्टकम् । न । अष्टप्रकारक्षारे ॥ यथा । पलाशवज्रिशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजा । यवजः सर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् ॥ क्षारा एते ऽग्निनातुल्या शूलगुल्महराभृशमिति ॥ क्षाराणामष्टकम् ॥

क्षारिका । स्त्री । भोगपिशाचिकायाम् । क्षुधायाम् ॥

क्षारित । त्रि । स्नाविते ॥ क्षारे ॥ अभिशस्ते । अपवादग्रस्ते । प्राप्तदोषे ॥ क्षार्यते स्म । क्षर० । णयन्त. । क्त ॥

क्षारोद । पु । लवणोदे ॥ क्षारमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदादेशः ॥

क्षालनम् । न । निर्णेजने । प्रक्षालने ॥

क्षालितम् । त्रि । धैाते । निर्णिक्ते । कृत प्रक्षालने ॥

क्षि. । पु । निवासे ॥ गतैा ॥ क्षये

क्षित । त्रि । हिंसिते ॥ क्षिधातोः कर्मणि क्त ॥

क्षिति । स्त्री । निवासे ॥ मेदिन्याम् ॥ महालयेक्षय यातिक्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता ॥ क्षये ॥ रोचनाख्येगन्धद्रव्ये ॥ क्षियति । क्षिनिवासगत्योः । क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् ॥ क्षयणम् क्षीयतेऽस्यावा । क्षिक्षये । क्षिनिवासगत्योः । स्त्रियाङ्क्तिन् ॥ कालभेदे । प्रलयकाले ॥

क्षितिकण । पु । } धूलौ । रजसि ॥
क्षितिकणा । स्त्री । }

क्षितिक्षम । पु । खदिरद्रुमे ॥

क्षितिक्षित् । पु । क्षितीशे ॥ क्षितिं क्षियति । क्षि० तुदादि० । क्विपि तुक् । क्षितिपतिष्वेवासौ क्षितिक्षिदितिभट्टमल्ल ॥

क्षितिज । पु । उपरसविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । महीरुहे ॥ क्षितेर्जात । जनी० । ड ॥ न । खगोले आकाशमध्यान्नवत्यंशान्तरे तिर्य्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥

क्षितिजन्तु । पु । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥

क्षितिधर । पु । पर्वते ॥ कूर्मवासुकिदिग्गजेषु च ॥

क्षितिनाग । पु । उपरसविशेषे । भूनागे ॥

क्षितिनाथ । पु । राजनि ॥

क्षितिप । पु । भूपतौ ॥

क्षितिपति । पु । नृपे । भूपे ॥

क्षितिपाल । पु । भूपाले । राज्ञि ॥

क्षितिपालभाक् । पु । राजनि ॥

क्षितिपुत्र । पु । नरकराजे । नरकासुरे ॥

क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेरन्ध्रम् ॥

क्षितिरुह । पु । वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधत्वात्क । क्षितौ रुह । सप्तमीतिसमास ॥ क्षितौ रोहति वा । रुहेरिगुपधेतिक ॥

क्षितिवदरी । स्त्री । भूवदर्य्याम् । झडबेरी इतिभाषा ॥

क्षितिवर्द्धन । पु । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धके ॥

क्षितिव्युदास । पु । भुहरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥

क्षितिसुत । पु । भौमे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितीश । पुं । राज्ञि ॥ श्रीरामे ॥ क्षितेर्भूमेरीश ॥

क्षित्यदिति । स्त्री । देवक्याम् ॥

क्षित्त्वा । पु । वायौ ॥ क्षयति क्षियति वा ॥ क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । शीङ्क्रुशीत्यादिना क्वनिपतुक् ॥ काले ॥

क्षिप । पु । क्षेपणे ॥ क्षेप्तरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिक ॥

क्षिपक । त्रि । योधे ॥ क्षिपति । क्षिप प्रेरणे । इगुपधज्ञाप्रीकिर:क । ततोऽज्ञातादौक ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेतीत्वाभाव ॥

क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥

क्षिपणि । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ वडिशे ॥ क्षिप्यतेऽनयेति वा ।

क्षिपे किश्चेत्यनि । क्षिपणि क्षेपण मिति वेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपण्याम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपणु । पु । वायौ ॥ क्षिपति । क्षिप० । अनुङ्नदेश्चेति चकारात् क्षिपेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्यु । पु । वसन्ते । इत्युज्ज्वलदत्त ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षिप० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षिप्त । त्रि । प्रेरिते ॥ निक्षेपकृतवस्तुनि । त्यक्त । नुत्ते । मुक्ते ॥ विकीर्णे ॥ अवज्ञाते ॥ न । रागद्वेषादिवशाद्विषयेष्वभिनिविष्टे चित्ते । चित्तस्य प्रथमभूमौ ॥ क्षिप्यते स्म । क्षिप० ॥ क्त ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुर । पु । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इति हलायुध ॥

क्षिप्नु । त्रि । निराकरिष्णौ । निराकरणशीले ॥ क्षेपणशील । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नु ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रवारविशेषाणां संज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्ता लघु क्षिप्रं गुरु कथा ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वात् द्रव्ये वर्त्तमान क्लीबे । द्रव्ये तु त्रिलिङ्ग ॥ शीघ्रगे च ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पु । गन्धमुण्डे । गर्दभाण्डे । गेडीति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीतलवाहिन्यां सरिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिक्षये । क्षि निवासगत्योर्वा । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीण । त्रि । अमासे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षिक्षये । क्त । निष्ठायामण्यदर्थे इति दीर्घं । क्षियो दीर्घादिति न ॥ धर्मार्थं क्षीणकोशस्य क्षीणत्वमपि शोभते । सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दक ॥

क्षीणचन्द्र । पु । विनष्टत्वमयाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदलादूर्द्ध यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । तावत् कालशशी क्षीण पक्षक्तनोपहि स्मृतइति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्मा । पु । जिने ॥

क्षीयमाण । त्रि । अपचीयमाने ॥

चीरम्। न। जले। वारिणि॥ दुग्धे। पयसि॥शाकाम्लफलपिण्याककुलत्थ लवणा मिषै। करीरदधिमाषैश्च प्राय चीरं विरुध्यते॥ स्निग्ध शीत गुरु चीरं सर्वकाल न सेवयेत्। दीप्ताग्निकुरुते मन्द मन्दाग्नि नष्ट मेव च॥ चीर न भुञ्जीत कदाप्यतप्त तप्तञ्च नैतल्लवणेनसार्द्धम्। पिष्टान्न सन्धानकमाषमुद्गकोषातकीकन्दफलादिकैश्च॥ तथाच। मत्स्यमास गुडमुद्गमूलकै कुष्ठ मावहति सेवित पय। शाकजाम्बवरसादिसेवित मारयत्यवुध माशु सर्पवत्॥ चियति। चिनिवासगत्यो। शुसिचिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घत्वञ्च॥ यद्वा। घस्यते। घस्लृ अदने। घसे किच्चेतिईरन्। गमहनेत्युपधालोप.। खरिचेतिचर्त्वम्। शासिवसीति षत्वम्॥ यद्वा चयणम्। चीषुहिंसायाम्। सं० क्विप्। चियमीरयति। ईरगतौ। पयन्त। कर्मण्यण्॥

चीरक.। पु। चीरमोरटलतायाम्॥

चीरकञ्चुकी। स्त्री। चीरीशवृचे॥

चीरकण्ठ। पु। } बालके। स्तनन्धये॥
चीरकण्ठक। पु। }

चीरकन्द। पु। चीरविदार्य्याम्॥

चीरकन्दा। स्त्री। चीरवल्ल्याम्। काभूमिकूष्माण्ड इति गौड भाषा॥

चीरकाकोलिका। स्त्री। चीरविदार्य्याम्। चीरशुक्लायाम्॥ पय्यकाकोलीम्॥

चीरकाकोली। स्त्री। अष्टवर्गपठितौषधिविशेषे। जीववल्ल्याम्॥ इसकीर्यनिशाकेषु काकोल्या. सहशौषसा॥ दुग्धिकाभेदे। शुक्लाकोल्याम्॥ पय्यकाकोलीम्। अश्वखाने ऽश्वगन्धामूलम्॥

चीरकाण्डक। पु। स्नुह्याम्॥ अर्कवृचे॥

चीरकाष्ठा। स्त्री। वटीवृचे॥

चीरकीट.। पु। दुग्धजातकीटे। कालिकायाम्॥

चीरखव। पु। शिरगोला इति गौड भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे॥

चीरजम्। न। दधनि। मक्खने॥ त्रि। चीरजातद्रव्ये॥

चीरद्रु.। पु। अर्कवृचे॥ चीरवन्ति द्रव्यान्तरा॥

चीरद्रुम.। पु। अश्वत्थे। पिप्पले॥

चीरधेनु। स्त्री। दानार्थं चीरनिर्मितायाङ्गवि॥

चीरनाश। पु। शाखोटवृचे॥ दुग्धचये॥

चीरनीरम्। न। आलिङ्गने॥ जलदुग्धसमाहृतौ॥

क्षीरपर्णी । स्त्री । अर्कवृक्षे । विकीरणे ॥

क्षीरपायी । त्रि । दुग्धपानकर्त्तरि ॥

क्षीरमोचकः । पु । शोभाञ्जने ॥

क्षीरमोरट । पु । मोरटे । मधुस्रवे । क्षीरमोरटा इति गौड भाषा प्रसिद्धयांलतायाम् ॥

क्षीरवल्ली । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥ क्षीरवतीवल्ली ॥

क्षीरविकृति । स्त्री । क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धया कूर्च्चिकायाम् ॥ दध्ना सह पयःपक्वं यत् तत् स्याद् दधि कूर्च्चिका । तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं सा भवेत्तक्रकूर्च्चिका ॥ क्षीरस्य विकृतिः ॥

क्षीरविदारिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरविदारी । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे । महाश्वेतौषधौ ॥ क्षीरवतीविदारी ॥ शुक्लकृष्णभूकुष्माण्डयोः ॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो विनालस्तु सनालकः । विनालो रोगहर्त्ता स्याद्द्वयस्थश्री सनालकः ॥

क्षीरविषाणिका । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

क्षीरवृक्ष । पु । राजादन्याम् ॥ उदुम्बरे ॥

क्षीरशर । पु । आमिक्षायाम् । छाना इति गौडभाषा ॥

क्षीरशाकम् । न । दुग्धविकृतौ ॥ अपक्व मेव यन्नष्टक्षीरं शाकं हि तत्पय ॥

क्षीरशीर्षः । पु । श्रीवासे ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरशुक्ल । पु । जलकण्टके । शृङ्गाटके । सिंघाडा इतिभाषा ॥ राजादने ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे ॥ विदार्य्याम् । क्षीरकाकोलिकायाम् । कृष्णभूकुष्माण्डे ॥ क्षीरमिवशुक्ला ॥

क्षीरस । पु । क्षीरसारे ॥

क्षीरसन्तानिका । स्त्री । छाना इति नट्क्षीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकारविशेषे । क्षीरसन्तानिका वृष्या स्निग्धा पित्तानिलापहा ॥

क्षीरसमुद्र । पु । क्षीराब्धौ ॥ अयंश्वेतद्वीपे वर्त्तते ॥

क्षीरसागर । पु । क्षीरसमुद्रे ॥

क्षीरसागरसुता । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

क्षीरसार । पु । पालजिनु इति भाषाप्रसिद्धे क्षीरविशेषे । क्षीरसे ॥ यथा । ईषच्छ्लेष्मकरं शैत्यं पित्तघ्नं तर्पणं गुरु । पुष्टिदोषाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरस ॥ इति रा० नि० ॥ नवनीते ॥ यथा । क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायन त्व

या । मानसे मम नितान्ततामसे नन्दनन्दन कथं न क्षीयसे ॥ क्षीर स्सार ॥
क्षीरसिन्धु । पु । क्षीरार्णवे ॥
क्षीरस्फटिक । पु । क्षीरवर्णस्फटिक विशेषे ॥
क्षीरडिण्डीर । पु । दुग्धफेने । शार्करे ॥
क्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् ॥
क्षीराब्धि । पु । क्षीरसागरे ॥ क्षीरस्य अब्धि ॥
क्षीराब्धिज । पु । चन्द्रे । इन्दौ ॥ शेषे ॥ तार्क्ष्ये ॥ अमृतादिसमूहे ॥ न । सामुद्रलवणे ॥ मौक्तिके ॥
क्षीराब्धिजा । स्त्री । इन्दिरायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेर्जाता । जनी० । ड ॥
क्षीराब्धितनया । स्त्री । रमायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेः तनया ॥
क्षीरामृतम् । न । मधुरमांसे ॥
क्षीराविका । स्त्री । क्षीराव्याम् ॥
क्षीरावी । स्त्री । दुद्धीतिप्रसिद्धौषधौ । दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरमवति । अवरक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥
क्षीराह्व । पु । सरलद्रुमे ॥
क्षीरिका । स्त्री । राजादने । फलाध्यक्षे । खिरणी इतिभाषा ॥ क्षीरिकाया फलं वृष्यं वल्यं स्निग्धं हिमं गुरु । तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षय दोषत्रयास्रजित् ॥ अपिच । क्षीरिकायं फलं पक्वं गुरु विष्टम्भि शीतलम् । कषायं मधुरं साम्लं नातिवातप्रकोपनम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ परमान्ने । पायसे । खीर इतिभाषा ॥ यथा । शुद्धे ऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु घृताक्तां स्तण्डुलान् पचेत् । ते सिद्धा क्षीरिका ख्याता सा सिताज्ययुतोत्तमा ॥ क्षीरिका दुर्जरा वल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरु । विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तनिसाग्निमारुतान् ॥ नालिकेरक्षीरिकां तु प्रोच्यते शास्त्रतोमया ॥ नालिकेरं तनूकृत्य छिन्नपयसि गोक्षिपेत् । सितागव्याज्यसंयुक्तां तत् पचेन् मृदुना ग्निना । नालिकेरोद्भवा क्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टिदा । गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा ॥ एवं कुष्माण्डमज्जादीं स्तथा वंशाङ्कुरानपि । कदलीनां फलान्मूलान् कर्त्तव्या क्षीरिकावुधैरिति ॥ नारङ्गक्षीरिण्यौम्यपथ्य ॥
क्षीरिणी । स्त्री । काञ्चनक्षीरीलतायाम् । तिक्तदुग्धायाम् । पीतदुग्धायाम् । हिमाद्रिजायाम् ॥ क्षीरिणी तिक्तशीताच रेचना शोफतापनुत् ।

क्षीरी | क्षुपम्

कृमिदोषकफघ्नीच पित्तज्वरहराप
हा ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ दुग्धिका
याम् ॥ कुटुम्बिन्यामोषधौ ॥ गम्भा
र्य्याम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याम् । इन् । ङीप् ॥
क्षीरी । पु । मधुकाम् ॥ अर्कवृक्षे ॥ राजा
दने ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वटे ॥ प्लक्षे ॥
सोमलतायाम् ॥ स्थालीहक्षे ॥ क्षी
रमस्त्यस्मिन् वा । अतइनिठना
वितीनि ॥

क्षीरिवृक्ष । पु । न । क्षीरयुक्तवृक्षप
ञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ
पारिशप्लक्षपादपा. । पञ्चैते क्षीरि
णो वृक्षा स्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम्
॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीष वे
तस परे । वदन्तीतिशेष ॥ क्षीरिवृ
क्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणाप
हा । रूक्षा कषाया मेदोघ्ना वि
सर्पामयनाशना ॥ शोथपित्तकफा
स्रघ्ना स्तन्या भग्नास्थियोजका । ए
षां त्वक्गुणा. । त्वक्पञ्चक हिमं
ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित् । तेषाप
ञ्चगुणा' । तेषा पत्र हिमङ्ग्राहि
कफवातास्रनुल्लघु । विष्टम्भाध्मान
जित् तिक्त कषाय लघु लेखनमि
तिराजनिर्घण्ट ॥

क्षीरी । स्त्री । क्षीरिवृक्षे ॥ शिरगो
जा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । दु
ग्धपाषाणे । वज्राभे ॥ दुग्धिकायाम् ॥

क्षीरोश पु । क्षीरकञ्चुकी इति
गौडप्रसिद्धे वृक्षे १२ ॥

क्षीरेयी । स्त्री । पायसे ॥ यथा । क्षी
रेय पायसं प्रोक्तं परमान्नञ्चसू
रिभिरिति हलायुध. ॥

क्षीरोद । पु । दुग्धसमुद्रे । क्षीराब्धौ,
॥ क्षीरमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्य
चेत्युदकस्योदादेश ॥

क्षीरोदतनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ।
श्रियाम् ॥ क्षीरोदस्य तनया ॥

क्षीरोदतनयापति । पु । विष्णौ ॥

क्षीरोदनन्दनः । पु । चन्द्रे ॥

क्षीव । त्रि । मत्ते ॥ क्षीवते स्म । क्षी
वमदे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त
। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेतिसाधु' ।
कोवा ॥

क्षीवा । त्रि । मत्ते ॥ वाहुलकात्कनिन् ॥

क्षु. । पु । सिंहे ॥

क्षुण । पु । अरिष्टवृक्षे ॥

क्षुस्र । त्रि । अभ्यस्ते ॥ प्रहते । चू
र्णीकृते । सम्पिष्टे ॥ क्षुदे. क्तः ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुते । क्षवे । छिक्कायाा
म् ॥ क्षवणम् । टुक्षुशब्दे । सं०
क्विप् । तुक् ॥ वलिनाश्वक्षुतसक्षुत् ॥

क्षुतम् । न । नासिकात सशब्दवायो
र्नि. सरणे । क्षवे ॥ अल्पमकुनम् ।

विस्तं श्रष्ठाणि कार्यसिद्धिरतुलाशङ्के हुताशे भय याम्यामग्निभय सुरद्विण्निकृति लाभ समुद्रालये । वायव्यावरवस्त्रगन्धसलिल दिव्याङ्गनाचोत्तरे सेशान्या मरणं भुवनिगदित दिग्लक्षणंचक्षुते ॥ ज्येष्ठोक्ते क्षुते ऽप्येव सूक्षु किञ्चिन्न कोविदाः ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । विवादेच विवाहेच क्षुतं सप्तसु शोभनम् ॥ असंवृतमुखस्य क्षुन्निषेधो यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्धास्यं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ यत्फलं खञ्जनक्षुते क्षुतेप्येवं तदेव हि ॥ त्रि । शाणादिनातीक्ष्णीकृते ॥ क्षवणम् । टुक्षु शब्दे । भावेक्तः ॥

क्षुतक । पु । राजिकायाम् ॥

क्षुताभिजनन । पु । कृष्णसर्षपे । राई इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

क्षुत्करी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् ॥

क्षुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोभभार्ये ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोभभार्ये धन्यमान्येचपर्जिते । याभ्यांव्याप्त जगत्सर्वं नित्यचिन्तातुरं भवेदिति ॥ चिन्तातुरस्य क्षुत्पिपासा नाशकानजलाचिन्तातुरमित्यर्थः ॥

क्षुद्र । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ कलान्वेषिणि ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । दुरक्ष्याम् ॥

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्षुद्रकम्बु । पु । शङ्खनखे । शम्बूके ॥

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्याम् । वनकरेला इतिभाषा ॥

क्षुद्रकारलिका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्टुः

क्षुद्रकुलिश । पु । न । वैक्रान्तमणौ ॥

क्षुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविधं यथा । एककुष्ठं स्मृत पूर्वं गजचर्मततः परम् । ततश्च मेदलं प्रोक्तं ततश्चापि विचर्चिका ॥ विपादिकाभिधाचैवपामा कच्छूस्ततःपरा । ततोदद्रुश्च विस्फोट किटिभञ्च ततः परम् ॥ ततश्चालसकप्रोक्तं शताकश्च ततः परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

क्षुद्रखदिर । पु । दुष्टखदिरे ॥

क्षुद्रगोक्षुरक । पु । छोटागोखरू इति

भाषा प्रसिद्धेत्रिकण्टके ॥

क्षुद्रघण्टिका। स्त्री । किङ्किण्याम् । घूघरू कौंधनो कर्धनी इतिच भाषा॥ घण्टेव। इवेतिकन्। यद्वा। घण्टयति घण्टतिवा । घटिरीसौ । ण्वुल् । क्षुद्रा चासौ घण्टिकाच ॥

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिविल्लिकाक्षुपे ॥

क्षुद्रचञ्चु । पु । क्षुपविशेषे । त्वक्सार भेदिन्याम् ॥ स्त्री । पच्चिणास्वल्पचञ्च्वाम् ॥

क्षुद्रचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

क्षुद्रचिर्भिटा । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् । कचरी इति भाषा ॥

क्षुद्रचूड । पु । धरमल्लखगे । गूथखले ॥

क्षुद्रजन्तु । पु । स्वल्पजन्तौ ॥ अनकुलात् क्षुद्रजन्तव । क्षुद्रजन्तुरनस्थि स्याद थवा क्षुद्र एव य । शत वाप्रसृतौ येषाङ् केचिदानकुलादपि ॥ क्षुद्रश्चासौजन्तुश्च ॥ शतपद्याम्॥

क्षुद्रजम्बू । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् ॥

क्षुद्रजातीफलम् । न । आमलके ॥

क्षुद्रजीरकम् । न । कणाजीरके । सुगन्धे ॥

क्षुद्रजीवा स्त्री । जीवन्त्याम् ॥

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । अर्जके ॥

क्षुद्रदंशी । स्त्री । क्षुद्रदंशिकायाम् । छोटाडांस इति भाषा । मसड़ इति पर्वतीय भाषा ॥

क्षुद्रदु स्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभायाम् । मरुस्थायाम् । मरुसम्भवायाम् ॥

क्षुद्रदुस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्रधान्यम् । न । कङ्ग्वादिकुधान्य । तृणधान्ये ॥ क्षुद्रधान्य मनुष्ण स्यात् कषाय लघु लेखनम् । मधुर कटुक पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् ॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापहम् ॥

क्षुद्रनासिक. । त्रि । स्वल्पनासायुक्ते । न.क्षुद्रे ॥

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट. ॥

क्षुद्रपनस । पु । डहौ । लकुचे ॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च ॥

क्षुद्रपर्ण । पु । अर्जके ॥ त्रि । सूक्ष्मपत्रे ॥

क्षुद्रपाषाणभेदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । चतुष्पत्र्याम् । कन्दरोद्भवायाम् । शैलोद्भवायाम् ॥

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥
क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥
क्षुद्रफल । पु । } जीवद्रुमे । जी
क्षुद्रफलक । पु । } वनवृक्षे ॥
क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ गोपालकर्कव्याम् ॥ कण्टकार्याम् ॥ अग्निदमन्याम ॥ भूमिजम्बाम् ॥
क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । दृहत्याम् । कण्टकार्याम् ॥
क्षुद्रमत्स्य । पु । छोटीमच्छीतिलोकप्रसिद्धेमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्या स्वादुरसा दोषत्रयविनाशना । लघुपाका रुचिकरा सर्वदाते हितामता ॥ अतिसूक्ष्मा पुस्त्वहरा वृष्या कासनिवारणा ॥
क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कसेरुकन्दे ॥
क्षुद्ररोग । पु । चित्वारिंशद्भेदभिन्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥
क्षुद्रवर्वणा । स्त्री । वरटायाम् ॥
क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥
क्षुद्रवारुणी । स्त्री । सुराया. प्रभेदे ॥
क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥
क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥
क्षुद्रशङ्ख । पु । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥
क्षुद्रशार्दूल. । पु । चित्रके । मृगान्तके । चीता इतिभाषा ॥
क्षुद्रशीर्ष । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पु । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥
क्षुद्रशुक्ति । स्त्री । } जलशुक्तिका-
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । } याम् ॥
क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कटभ्याम् ॥
क्षुद्रश्लेष्मातक. । पु । भूकर्बुदारके ॥
क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मार्जारगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ सहतिसहतेवा । सह० । अच् । टाप् क्षुद्रासहा ॥
क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥
क्षुद्रश्वास । पु । अल्पश्वासरोगे ॥
क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्या
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । } म् ॥ क्षुद्राचासौहिङ्गुलीच ॥
क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नट्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कामेचलायाम् ॥ लघ्वाम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिंस्रायाम् ॥ मक्षिकामात्रे ॥ क्षुणत्ति क्षुणत्तेवा । क्षुदिर् सञ्चूर्णने । स्फायितञ्चीतिरक् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ वाद्दरतायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । दशमूलप्रसिद्धे वृक्ष विशेषे । लघुमन्थे । तनुत्वचायाम् । छोटीगणियारी इतिभाषा ॥ अग्निमन्थद्वयञ्चैव तुल्यं वीर्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वमनीषया ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तेचक्षूरोगौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घात । पु । पोताधाने । पोनामाच इतिगौडभाषा ॥ क्षुद्राद्यण्डाज्जातामत्स्या क्षुद्राण्डमत्स्या । तेषांसङ्घात ॥

क्षुद्रापामार्गः । पु । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । आमलके । काठआवला इतिभाषा ॥

क्षुद्रामलकसञ्ज्ञ' । पु । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्र । पु । कोषाम्रे । सुकोशके ॥

क्षुद्राम्लपनस । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ अश्मन्तकतुल्याम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । शाखाम्लायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पु । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भाव' । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवास्रे ॥

क्षुद्रेवारु । पु । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपाय । पु । मायादिषु । क्रयेण मेखेन्द्रजालानि क्षुद्रोपायाइमेत्रय ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकाशाके । मरुट्याम् ॥ रसवीर्यविपाकेषु सदृशो पूर्वयास्वयम् । पूर्वया उपोदक्या ॥

क्षुद्रोलूक । पु । डुण्डुले । शाकुनेये । खखूसत् इतिभाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षायाम् ॥ क्षोधनम् । क्षुधबुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । बुभुक्षायाम् । अशनायायाम् ॥ बुभुक्षोत्पादकौदर्य्याग्निविकारे ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशल । पु । विल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुर । त्रि । क्षुधापोडिते ॥ यथा । अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धु कामातुराणां नभयं नलज्जा । चिन्तातुराणां नसुखं न निद्रा क्षुधातुराणांनवलंनतेजइति ॥

क्षुधाभिजनन । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी० । नद्यादित्वाल्ल्युः ॥

क्षुधावती । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्तक्षुधोत्पादकवटिकायाम् ।

क्षुधासागररस । पु । भैषज्यरत्नावल्युक्ते औषधविशेषे ॥

क्षुधित. । त्रि । अशनायिते । बुभुक्षिते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षुधेरकर्मकत्वात् कर्तरिक्त । वसतिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुत् सञ्जातास्य वा । तारकादित्वादितच् ॥

क्षुधुनः । पु । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्य.कित्ति उनन् ॥

क्षुप । पु । ह्रस्वशाखाशिफे । शाखोटकादिक्षुद्रवृक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ इक्ष्वाकुभूपतनये ॥ द्वारकापश्चिमदिक्स्थपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । बाहुलकात् प. । अगुणश्च ॥

क्षुपालु । पु । पानीयालौ ॥

क्षुपडोडमुष्टि । पु । विषमुष्टिक्षुपे ॥

क्षुब्ध । पु । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षुभ्यति स्म । क्षुभसञ्चलने । क्त । क्षुब्धस्वान्तेत्यादिनासाधु । त्रि । क्षुभिते ॥ तथाच क्षुब्धोराजा क्षुब्धागिरिनदीत्यादिप्रयोगास्त्वागमशासनस्यानित्यत्वाद्बोध्या ॥

क्षुभ. । पु । प्रवर्तके ॥

क्षुभा । स्त्री । निग्रहानुग्रहकर्त्र्यां देवतायामिति महाभारतम् ॥

क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुले । त्रस्ते ॥ क्षुभे क्त. । इट् ॥

क्षुमा । स्त्री । अतस्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥ छुंब इतिपर्वतीयभाषाप्रसिद्धे लताप्रभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकान् मक् । अस्तिल्लु सुहृद्धृक्षिक्षुभेतिमन्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥

क्षुरः । पु । लोमच्छेदनद्रव्ये । नापिताऽस्त्रे । छुरा इतिभाषा ॥ कोकिलाक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ शफे ॥ महापिण्डीतके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुरविलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिर.क. ॥ यद्वा । क्षुध्वेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपातनाद्रेफलोपोगुणाभावश्च ॥ क्षुरइव क्षुरो वा ॥

क्षुरक । पु । गोक्षुरे ॥ तिलकद्रुमे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरक शीतलो वृष्य स्वाद्वम्ल. पिच्छिल स्तथा । तिक्तो वातामशोथाश्मतृष्णादृष्टत्रनिलास्रजित् ॥ क्षुरति । क्षुर० । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयो. ॥ क्षुरइववा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षुरकर्म्म । न । क्षौरे ॥ देवकार्ये पितृश्राद्धे रवेरशपरिच्छये । क्षुरकर्म न कुर्वीत जन्ममासे च जन्मभे ॥

क्षुरधानम् । न । नापितोपस्कराधाने । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥ क्षुरोधीयतेऽस्मिन् । धाञोल्युट् ॥

क्षुरधारः । पुं । नरकविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे ॥

क्षुरपत्रः । पु । शरे ॥ त्रि । क्षुरतुल्यपत्रयुक्ते ॥

क्षुरपत्रिका । स्त्री । पालक्यशाके । पालक् इतिभाषा ॥

क्षुरप्रः । पु । शरविशेषे ॥ घासच्छेदनास्त्रे । खुरपा इतिभाषा ॥

क्षुरभाण्डम् । न । क्षुराधारे । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥

क्षुरमर्दी । पु । नापिते ॥

क्षुरमुण्डी । पु । नापिते ॥ मुण्डं करोतीतिमुण्डी । क्षुरेणमुण्डी ॥

क्षुराङ्गः । पु । गोक्षुरे ॥

क्षुरिका । स्त्री । पालक्यशाके ॥

क्षुरिकापत्रः । पु । शरे ॥

क्षुरिणी । स्त्री । नमस्कार्याम् । वराहक्रान्तायाम् ॥ नापितभार्यायाम् ॥

क्षुरी । पु । नापिते ॥ क्षुरोऽस्यास्ति इनि. ॥

क्षुरी । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

क्षुद्रः । त्रि । अल्पे ॥ लघौ ॥ क्षोदनम् । क्षुदिर् सम्पेषणे । सं० क्विप् । क्षुदंलाति । आतोनुपेतिक । तोर्लि ॥ यद्वा । क्षुद्यते । स्फायितञ्चीतिरक् । रलयोरेकत्वम् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

क्षुद्रकः । पु । क्षुद्रशङ्खे ॥ नीचे । पामरे ॥ अल्पे ॥ कनिष्ठे ॥ दुःखिते ॥ खले ॥ क्षुद्रशब्दात् स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । क्षुणत्ति क्षुद्यते वा । क्षुदिर्. क्षुदक्षोदे वा । स्फायीतिरक् । क० लत्वम् ॥ यद्वा । क्षुधालक्यते । लक आस्वादने । पुसीतिघ ॥

क्षेत्रम् । न । शरीरे । इन्द्रियाणां करणसंचिते भोगायतने ॥ यथोक्तम् । इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्चचेन्द्रियगोचरा. । इच्छाद्वेष. सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृति ॥ एतत् क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतमिति ॥ सस्यस्योत्पत्तिसङ्कुलस्थानविशेषे ॥ केदारे । व्रीह्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ सिद्धस्थाने ॥ कलत्रे । पत्न्याम् ॥ भारतादौ ॥ भगे ॥ अङ्के ॥ मेषादिराशौ ॥ यथा । मेषश्चवृषश्चैव शुक्रस्यकीर्तितम् । मिथुनञ्चबुधस्यैव सोमस्य कर्कटस्तथा ॥ सूर्यस्यैवभवेत्सिंहः कन्याचैव बुधस्यच । तुलाचैवतुशुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा । धनुःसुरगुरोश्चैव मन्दस्यैवनक्रकुम्भकौ ॥ मीन. सुरगु

रोश्चैव ग्रहक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ स्त्री लावण्यादि प्रसिद्धे गणितव्यवहारे ॥ क्षयति क्षीयते अनेन वा । चिक्ष मे चिनिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥

क्षेत्रकर । पु । क्षेत्रस्य कर्त्तरि ॥ क्षेत्र करोति । दिवाविभेत्यादिनाट ॥

क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुक्याम् ॥

क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिटायाम् । पाण्डुफलायाम् ॥

क्षेत्रज । पु । द्विपिट्टके पुत्रविशेषे । स्वपत्न्यामन्यद्वाराजनितेपुत्रे ॥ यथाहवेधायन । मृतस्यच प्रहृतो य' क्लीवस्य व्याधितस्य वा । अन्येना नुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रज' स्मृत इति । अस्यार्थ । क्लीवादे. स्वे क्षेत्रे तदनुमतोऽन्येन प्रहृत क्षेत्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्तल्पज प्रमीतस्य क्लीवस्यव्याधितस्य वा । स्वधर्मेणनियुक्तायाः सपुत्र क्षेत्रज स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रजा । स्त्री । ताम्बडु इति गौड भाषा प्रसिद्धेतृणविशेषे । गोमूत्रिकायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चविकायाम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिल्पिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रज्ञ । पु । आत्मनि । पुरुषे । शरीरस्य कर्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीराधिदैवते ॥ योऽस्यात्मन कारयिता तङ् क्षेत्रज्ञ प्रचक्षते । इति मनु ॥ क्षेत्राण्याहु शरीराणि तेषाञ्चैव यथासुखम् । अ त्मान वेत्ति संयोगा द्दत क्षेत्रज्ञउच्यते इति ब्रह्म पुराणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम व्यष्टिदेहे द्दक्षिणचक्षुषि व्यवस्थितोऽप्रष्टा चक्षुषो करणाना नियन्ता कार्यकरणस्वामी हिरण्यगर्भविराडात्मभ्या समष्टिदेहाभ्या मन्य इतिव्याख्यातार ॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥ कृषके ॥ क्षीयते इति क्षेत्र शरीर तज्जानाति । ज्ञाअवबोधने । आतोनुपसर्गेक ॥

क्षेत्रदूतिका । स्त्री । हृहत्याम् ॥

क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रपति । पु । क्षेत्रपाले ॥ कद्रादिषु ॥ यथा । कद्रङ् क्षेत्रपतिम् प्राहु केचि द्दक्षि मथा परे । स्वतन्त्र एव वा कश्चित् क्षेत्रस्यपतिरुच्यतेइति॥

क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेत्पापडा इति प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥

क्षेत्रपाल । पु । देवताविशेषे ॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्यकीर्त्तिता । मातृकाक्षरभेदेन सम्भिन्ना नाम भेदत इति ॥ प्रयोजन न्त्वेतत् । नामवस्त्वन्त्यमायोवर्णो मातृकान्तरे

। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालक ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्यय' कर्म कुरुते क्वचित । तस्यकर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो नसंशयइत्यादि ॥ विशेष प्रयोगसारेद्रष्टव्य ॥

क्षेत्ररुहा । स्त्री । वालुकीकर्कव्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित । पु । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भव' । पु । चक्षुक्षुपे ॥ भिण्डाक्षुपे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूत । पु । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीव । त्रि । कर्षके । किसाण इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवोजीविकास्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिप देवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्र क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्ध सिद्धाधिकाराश्श्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसार ॥

क्षेत्राधिप । पु । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रवुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीभुवाम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राधिपाःसुरजादय.॥ इतिज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

क्षेत्रिक. । पु । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पु । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥ इति ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रिय । पु । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्सार्हे ॥ परक्षेत्रेचिकित्स्य. । शरीरान्तरेचिकित्स्यइत्यर्थ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रेचिकित्स्य इति परक्षेत्र शब्दात्घच् परशब्दस्यलोपश्चनिपात्यते ॥ अन्यस्यभार्याया मन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रे क्षत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता धृतराष्ट्रादय. क्षेत्रिया ॥ न । क्षेत्रजतृणे ॥

क्षेपचु' । पु । यावनाले । जुन्हरी जुवार इति भाष ॥

क्षेप । पु । निन्दायाम् ॥ विक्षेपे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विलम्बे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिपप्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपक । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे । क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्ययन्त्रे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्थाच नारी भवति कर्कशा । आयुष क्षेपणार्थन्तु दातव्यस्त्वोभर्त्तदेति शारील. ॥

क्षेपणि: । स्त्री । डॉड इतिख्याते नौ

कादण्डे ॥ क्षिप्यते ऽनया। क्षिपप्र रणे। क्षिपे किन्नेन्त्यान । बाहु लकात् गुण ॥ जालप्रभेदे ॥

क्षेपणी। स्त्री। नौकादण्डे ॥ जालभेदे ॥ कृद्दिकारादक्तिन इति ङीष्॥

क्षेपणीय । पु। भिन्दिपाले । पाषाण प्रक्षेपणास्त्रे ॥ त्रि। क्षेपणार्हे॥

क्षेपिमा । पु। क्षिप्रत्वे ॥ क्षिप्रस्यभाव । पृथ्वादिभ्यादिमनिच्। स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षेपिष्ठ । त्रि । अतिक्षिप्रे ॥ अयमेषा मतिशयेनक्षिप्र'। स्थूलदूरेतीष्ठनि साधु ॥ वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेति श्रुति ॥

क्षेपीयान्। त्रि। क्षिप्रतरे ॥ अयमन यो क्षिप्र । द्विवचनविभज्येतीय सुनि स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षेप्ता । त्रि । क्षेपणकर्त्तरि॥ क्षिप ति। क्षिप॰ । तृच् ॥

क्षेम:। पु । चण्डायाम्। चोरनामग न्धद्रव्ये॥ पु। न। लब्धरक्षणे ॥ कल्याणे । कुशले ॥ मोक्षे ॥ चतुर्थतारायाम् ॥ त्रि । तद्वति ॥ क्षयन्त्यशुभम् । क्षि॰। मन् ॥ क्षियोत्ति वा । क्षिहिंसायाम् । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृ क्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्नि तिमन् ॥

क्षेमक । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ पाण्डुवंशजेराजपुत्रे ॥ परीक्षिदादय क्षेमकान्ता कलै सहस्त्रवत्सरपर्यन्त राजान आसन् । ततोऽस्य वंशस्य विश्रान्ति । तत सोमवंशप्रारब्धान्तरे मगधवंश्याराजान कलौ बहुकालस्थिता ॥ नागविशेषे ॥ भारतप्रसिद्धे राक्षसे ॥

क्षेमकर. । त्रि । मङ्गलकारके ॥ क्षेम स्करः ॥

क्षेमकरी । स्त्री । भवान्याम् ॥

क्षेमकार । त्रि। शुभङ्करे ॥ क्षेमप्रिय मद्रेष्वचेष्वण ॥

क्षेमङ्कर । त्रि । क्षेमकारे । अरिष्टतातै ॥ क्षेमप्रियमद्रेणचेतिचकारात् खच् । मुमागम ॥

क्षेमङ्करी । स्त्री। देवीविशेषे ॥ भगवत्यामूर्त्यन्तरे शङ्खचिल्लयाम् ॥ यथा। कुङ्कुमाक्त सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधवलानने । मत्स्यमांसप्रिये देवि क्षेमङ्करिनमोऽस्तुते इतिदर्शने नमस्कारमन्त्र ॥

क्षेमफला। स्त्री उदुम्बरवृक्षे ॥ क्षेमायफलान्यस्या ॥

क्षेमवान्। त्रि । मङ्गलयुक्ते ॥

क्षेमधूर । त्रि। निर्भयस्थाने वसप्रकाशके ॥

क्षेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ क्षेमङ्कर्याम् ॥ धनञ्जयाम् क्षयक्षयशुभम् । क्षि॰ । क्षिणोति दुःखम् । क्षिहिंसायाम् । मन् । टाप् ॥

क्षेम्य । त्रि । कुशलयोग्ये ॥

क्षेयम् । त्रि । क्षेतुयोग्येपापादौ ॥ क्षि॰ । अक्षेयत् । गुण ॥

क्षैमम् । न । क्षेमवृन्दे । कैदार्ये ॥ क्षेमाणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

क्षैरेयम् । त्रि । क्षीरसंस्कृते ॥ क्षीरेसंस्कृतम् । क्षीराड्ढञ् ॥

क्षैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ ङीप् ॥ पायसे ॥

क्षोड । पु । आलाने । गजबन्धन्याम् ॥

क्षोणि । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकान्नि ॥

क्षोणी । स्त्री । भूमौ ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षोणीप्राचीर । पु । समुद्रे ॥

क्षोद । पु । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥ क्षुद्यते । क्षुदिर् सम्पेषणे । घञ् ॥

क्षोदक्षम । त्रि । । विचारसहे ॥

क्षोदितम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

क्षोदिमा । पु । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भाव । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षोदिष्ठ । त्रि । अतिक्षुद्रे ॥ अयमेषामतिशयेनक्षुद्र । अतिशायनेतमबिष्ठनावितीष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधु ॥

क्षोदीयान् । त्रि । क्षुद्रतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनक्षुद्र । द्विवचनविभज्योतीयसुनि स्थूलदूरेतिसाधु ॥

क्षोद्य । त्रि । क्षोदनीये । चूर्णितुयोग्ये ॥

क्षोभ । पु । व्यर्थमितस्ततः सञ्चलने ॥ क्षोभणे ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

क्षोभक । पु । कामाख्यास्थपर्वतविशेषे ॥ त्रि । क्षोभजनके ॥

क्षोभकृत् । त्रि । विघ्नकारिणि ॥

क्षोभण । पु । कामवाणविशेषे ॥ क्षोभकारके ॥ विष्णौ ॥ प्रकृतिम् पुरुषञ्चैव प्रविश्य स्वेच्छया हरि । क्षोभयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययौ ॥ परिणाम्यपरिणामिनौ उपादाननिमित्तौ । इत्यर्थं ॥ क्षोभयति । क्षुभसञ्चलने । ल्यु ॥

क्षोभित । त्रि । क्षोभयुक्ते । सञ्चालिते ॥

क्षोम । पु । न । मण्डपोपरिशालायाम् । हट्टे ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ॥

क्षोमक । पु । गणहासके । चोरनाम गन्धद्रव्ये ॥

क्षौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ कपिलवर्णे मधुनि ॥ मक्षिका कपिला सूक्ष्मा क्षुद्राख्या स्तत्कृतम्मधु । मुनिभि क्षौद्र मित्युक्तन्तद्वर्णात् कपिलम् भवेत् ॥ गुणैर्माक्षिकवत् क्षौद्र विशेषान्मेहनाशनम् ॥ क्षुद्राभिर्मक्षिकाभि कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादशिक्ष्यम् ॥ पु । क्षितिकणे । पारशै ॥ चम्पकवृक्षे ॥ सजातीयान्मागध्यांजाते सङ्करजातिविशेषे ॥ वागुरादिनाऽस्यजीविका ॥

क्षौद्रजम् । न । सिक्थे । मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥

क्षौद्रधातु । पु । माक्षिके ॥

क्षौद्रप्रिय । पु । जलमधूक वृक्षे ॥ त्रि । मधुप्रिये ॥

क्षौद्रमेह । पु । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षण यथा । कषाय मधुर रूक्ष क्षौद्रमेह वदेद्बुध । कषाय कषायवर्णम् ॥

क्षौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिथा मैण मोम इति भाषा ॥

क्षौम । पु । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्कलांशुके ॥ शणजवस्त्रे ॥ अतसीवस्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । क्षुमायाविकारे ॥ क्षौमाहतेरथे ॥ क्षुवन्त्यत्र ट्‌क्षु० । अर्त्तिस्तुस्विति मन् । तत प्रज्ञाद्यण् ॥ क्षुमाया विकार । तस्य विकारइत्यण् ॥ क्षौमेणदुकूलेनपरिवृतोरथ । परिवृतोरथइत्यण् ॥

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम् ॥ क्षुमानिर्मितकन्यायाम् ॥

क्षौरम् । न । क्षुरकर्मणि । मुण्डने । वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीना कर्त्तनसम्प्रसाधनम् । सम्प्रसाधनम् पवित्रीकरणम् ॥ व्रतादिसमये क्षौरकर्माकरणेदोषो यथा । व्रताना मुपवासानां श्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । न करोति क्षौरकर्म सोऽशुचि सर्वकर्मसु । स्वयमाल्यस्वयपुष्प स्वय दृष्टञ्च चन्दनम् । नापितस्य गृहे क्षौर शक्रादपि हरेत् श्रियम् ॥ रवौदु ख सुख चन्द्रे कुजेमृत्यु बुधेधनम् । मानहन्तिगुरोर्वारे शुक्रेशुक्रक्षयोभवेत् ॥ शनौचसर्वदोषा स्यु क्षौरमत्र विवर्जयेत् ॥ अन्तद्र्वगणे । केशवमानस्तपुर पाटलिपुत्र पुरीमधिञ्च ग्राम् । दितिमदितिञ्चस्मरता क्षौरविधौ भवतिकल्याणमिति ॥ क्षुरेणनिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमित्यण् ॥

क्षौरपव्यम् । न । क्षुरवत्तुल्यतीक्ष्णदढगृहे ॥

क्षौरिक । पु । नापिते ॥ इतिशब्द

माला ॥

क्ष्णुत । त्रि । निशिते । शाणिते ॥ क्ष्णूयतेस्म । क्ष्णुतेजने । क्त ॥

क्ष्मा । स्त्री । मेदिन्याम् । भूमौ ॥ क्षमते भारम् । क्षमूषसहने । क्षमेरु पधालोपश्चेत्यच् । टाप् ॥

क्ष्माज । पु । भौमे ॥

क्ष्मातलम् । न । भूतले ॥

क्ष्मापति । पु । राजनि ॥ क्ष्मायाः पति ॥ क्ष्मापातिवा । पारक्षणे । पातेर्डति ॥

क्ष्माभुक् । पु । राज्ञि ॥ क्ष्माभुनक्ति पालयति । भुजपालनाभ्यवहारयो । क्विप् ॥

क्ष्माभृत् । पु । नृपे । भूपे ॥ शैले । पर्वते ॥ क्ष्माविभर्त्ति डुभृञ् धारणे । पणयोः क्विप्चेति क्विप् । तुक् ॥

क्ष्मालानाथ । पु । वासुदेवे । भगवति ॥ क्ष्मा भूमि ला लक्ष्मी । तयोर्नाथ ॥

क्ष्वेड । पु । ध्वनौ ॥ कर्णामये ॥ विषे ॥ पीतघोषाहृक्षे ॥ न । लोहितार्कपर्णफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुरासदे ॥ कुटिले ॥ क्ष्वेडते मोचयति । क्ष्विड० । पचाद्यच् ॥ क्ष्विद्यत्यनेन वा । ञिक्ष्विदाखेदनमोचनयोः । हलश्चेतिघञ् । पृ० ॥ क्ष्वेलतिवा । क्ष्वेलृचलने । अच् । डलयोरेकत्वम् ॥

क्ष्वेडनम् । न । त्यागे । मोचने । छोडना इति भाषा ॥

क्ष्वेडमन्त्रम् । न । गारुडे ॥

क्ष्वेडा । स्त्री । वंशशलाकायाम् ॥ सिंहनादे ॥ कोषातक्याम् ॥ क्ष्वेडाट्टाप् ॥ क्ष्वेदन वा । ञिक्ष्विदाखेदनमोचनयो मोहनयोरित्येके । घञ् । पृ० ॥ सिंहनादे रूपभेदात्स्त्रीत्वम् । विशेषैर्यंचवाधित इति परिभाषणात्पुंस्त्व ॥

क्ष्वेडितम् । न । सिंहनादे ॥

क्ष्वेलिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ क्ष्वेलति । क्ष्वेलृ० । पचाद्यच् । टाप् । स्वार्थेक ॥

ख

ख । पु । खकारे ॥ सूर्ये ॥ न । इन्द्रिये ॥ पुरे ॥ क्षेत्रे ॥ शून्ये ॥ बिन्दौ ॥ विहायसि ॥ सवेदने ॥ देवलोके । स्वर्गे ॥ शर्मणि । सुखे ॥ खन्याद्य

मगाश्रौ ॥ खन्यते खनति वा । ख नुअवद्दारणो । अन्येभ्योपीतिड ॥ खर्वन्त्यस्मिन् वा । खर्गतौ । ड ॥ अभ्रके ॥

खकुन्तल । पु । शम्भौ । शिवे ॥

खक्खट । पु । कक्खटे । कठिने ॥ खक्खति । खक्खहसने । शकादिभ्यो ऽटन् ॥

खग । पु । सूर्ये ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ मार्गणे । शरे ॥ पक्षिणि । विहङ्गमे ॥ वायौ ॥ खेगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिड ॥

खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणा डीनादिगतिचेष्टायाम् । यथा । डीनप्रडीन मुड्डीन सण्डीन परिडीनकम् । विडीन मवडीनञ्च निडीन डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतित सम्पाताश्चपक्षिणाम् । गतिप्रभेदा । पक्षिगृह कुलायेनीडमस्त्रिया शितिजटाधर ॥

खगति । स्त्री । आकाशगमने ॥

खगप । पु । गरुडे ॥ खगान् पाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिक ॥

खगपति । पु । गरुडे ॥ खगानाम् पति ॥

खगमः । पु । खेचरे ॥

खगवक्र । पु । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥

खगशत्रु । पु । पृश्निपर्ण्याम् ॥

खगस्थानम् । न । कोटरे । निष्कुहे ॥ खगानास्थानम् ॥

खगान्तक । पु । श्येनपक्षिणि ॥

खगासन । पु । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥ खगस्य खगानां वा आसनं यस्मिन् स ॥ खगो गरुड आसनं यस्य वा ॥

खगेन्द्र । पु । गरुडे । वैनतेये ॥ खगानामिन्द्र ॥

खगेन्द्रध्वज । पु । विष्णौ । हरौ ॥ खगेन्द्रो ध्वजे यस्य । खगेन्द्रो ध्वजश्चिह्नं यस्य वा ॥

खगेश्वर । पु । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगानामीश्वर ॥

खगोल । पु । आकाशमण्डले । तस्य विवरणं यथा । एतद्ब्रह्माण्ड सञ्ज्ञक कटाहद्वयस गोलाकारस्सम्पुटन्तरम् । यत्र भूर्भुवस्वर्महर्जनतप सत्यसञ्ज्ञकानि सप्त भुवनानि सन्ति । ब्रह्माण्डमध्ये य परिधि स आकाशकक्ष्या । तन्मध्ये परावहपरिवहसम्वहउद्वहाख्यानां पञ्चानां वायूनास्थानानि अधोध क्रमेणसन्ति । तदधस्तात् अधोध स्थितपूर्वाभिमुखग्रनिनृक्षत्रसतिराहुकेतुमङ्गलसूर्यशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुक्ताः दश कक्षाः ।

त्तरस्थितध्रुवाख्यताराद्वयेन बद्धं न चचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवायुना भ्रमति । ततोधोध क्रमेण सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्तः स द्वोत्तरगति रावहवायुर्भ्रमति । एतद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वरस्य धारणात्मिका शक्ति विभ्राणो भूगोलः शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यन्तर्गता नागासुरसमाश्रया दिव्यौषधिरसोपेता रम्या पातालरसातलमहातलतलातलसुतलवितलातलसंज्ञका ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमेण सप्तपातालभूमयस्सन्ति । सुमेरुपर्वतोपरि शून्ये एका ध्रुवताराभ्रमति । एवं वडवानलोपरि शून्येऽन्याध्रुवतारा भ्रमतीति ॥

खगण्ड । पु । खागण्डा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । मोटगखे । इक्षुकाशे ॥

खङ्कर । पुं । चूर्णकुन्तले ॥

खचमस । पु । चन्द्रे ॥ खेचमसइव ॥

खचर । पु । वायौ ॥ राक्षसे ॥ सूर्ये ॥ नयागामुदाहरणयथा । खचरस्य सुतस्य सुत खचर खचरस्यपिता न पुन खचर' । खचरस्यसुतेन हत खचर खचरी परिरोदिति हा खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा । खचरो रङ्गताले स्यात् गुरुरादौ लघु स्तथा । शान्ते ऽथवा हास्यरसे भवे देषद्गाखरइतिसङ्गीतदामोदर ॥ त्रि । आकाशगामिनि ॥ खेचरति । चर० । चरेष्ट ॥

खचित । त्रि । करम्बिते । घर्षिते । संयुक्ते । छुरिते । व्याप्ते ॥

खज । पु । दर्व्याम् । करछो इति भाषा ॥

खजक । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दम्भि ॥ खज्यते । खजमन्थने । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्य कपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्यजलम् ॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ यथा । वर्षासु चरन्ति घने सङ्गारगा म्रियति कीटलूताश्च । तद्विषजुष्टमपेयं खजल मगस्त्योदयात् पूर्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थ ॥ प्रहस्ते ॥ दर्व्याम् ॥

खजाक । पु । खगे । पक्षिणि ॥ खजति । खज० । खजेराक ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्याम् । करछी च मचा इतिभाषा ॥ खजेराकप्रत्ययान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजाख्योपदंशे ॥

खजित् । पु । बुद्धभेदे ॥ खंजयति । जि० । क्विप् । तुक् ॥

खज्योतिः । पु । खद्योते ॥

खञ्ज । त्रि । विकलगतौ । खोडे । खोडा लंगडा इतिभाषा ॥ खञ्जति । खजिगतिवैकल्ये । पचाद्यच् । तल्लक्षणं यथा । वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नोर्द्वयोर्वधात् ॥

खञ्जक । त्रि । खोरे । खञ्जे ॥

खञ्जकारि । पु । सुसायाम् । खिसारी इतिभाषा ॥

खञ्जखेट । पु । खञ्जनाख्यविहङ्गमे ॥

खञ्जखेल । पु । खञ्जनपक्षिणि ॥

खञ्जन । पु । खञ्जरीटे । ममोला इतिभाषा ॥ अस्य लक्षणाध्याय । खञ्जननामा यो यं विहङ्गमस्तस्य दर्शने प्रथमे । प्रोक्तानि यानि मुनिभिः फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ तत्रचत्वारः खञ्जना भवन्ति । तेषां नामान्याह । स्थूलोऽभ्युन्नतकण्ठः कृष्णगलो भद्रकारकोभद्र. १ । आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः २ पूरयत्याशाम् ॥ कृष्णोगलेऽस्यबिन्दुः सितकरटान्तः सरिक्तकृद् रिक्तः ३ । पीतो गोपीतः ४ इतिकेशवकर खञ्जने दृष्ट ॥ अथ कस्मिन्स्थाने दृष्टः कीदृक्फलं भवतीत्याह । अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु । करितुरगभुजगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे । हस्तितुरङ्गमशालाछत्रध्वजचामराद्येषु ॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपजितोपलिप्तेषु । दधिपात्रधान्यकूटेषुच प्रिय खञ्जनः कुरुते ॥ अन्येष्वप्याह । पङ्के स्वान्नाप्तिर्गोरससम्पच्च गोमयोपगते । शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ गृहपटले ऽर्थभ्रंशो वधेबन्धो ऽशुचौ भवति रोगः । पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गमभावहत्याशु ॥ अन्यदप्याह । महिषोष्ट्रगर्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः । प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभः शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः । सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफलः खञ्जनोऽस्तमये ॥ नीराजने निवृत्ते यया दिशा खञ्जनो व्रजेद्यातम् । पश्येत् तया गतस्य क्षिप्रं नृपतिर्वशमुपैति ॥ अथप्रत्यक्षप्रदर्शनार्थमाह । तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तलेऽस्ति काचः । अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य त

न्कौतुकापनयनाय खनेद्धरित्रीम्॥ अन्यच्छुभाशुभमाह। मृतविकल विभिन्नरोगित स्वतनुसमानफल प्रद खग। वनकृद्भिनिलीयमा नको वियति च वन्धुसमागमप्रद॥ अथशुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह। न्नृपति रपि शुभ शुभप्रदेशेखग म वलोक्य महातले विदध्यात्। सुर भिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिन न्दित मेव मेति वृद्धिम्॥ अथाशु भे खञ्जने दृष्टे विधानमाह। अशु भ मपि विलोक्य खञ्जन द्विजगुरु साधुसुरार्चने रत। न न्नृपति र शुभ समाप्नुयान्नयदि सप्तदिना निर्मांसभुक स्यात्॥ अथ कालफ लप्रदर्शनार्थं माह। आयर्षात् प्रथ मे दर्शने फल प्रतिदिनन्तु दिनशे षात्। दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्चं शा न्तादीप्तादिभिश्चोह्यम्॥ इतिवा राह्याञ्चिचत्वारिंशोध्याय॥ ४३ विशेष शाकुने॥ दिग्विशेषेऽस्य शब्दफलम। वित्त ब्रह्मणि कार्य सिद्धिरतुला शक्रे हुताशेभय याम्या मग्निभय सुरद्विषिकलि लाभ स मुद्रालये। वायव्यां वरवस्त्रगन्धस- लिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्या मरण ध्रुवमिगदितदिग्लक्षण ख

ञ्जने॥ ज्येष्ठीकृतश्चुतेप्येवनोध्यम्॥

खञ्जति। खजि०। न। गमने॥ नन्द्यादित्वाल्ल्यु॥

खञ्जनक। पु। खञ्जने॥

खञ्जनरतम्। न। यतीनां गोपनीये रते॥ यमिना यद्रत गोप्य तत् ख ञ्जनरत विदुरित्युक्ते॥

खञ्जना। स्त्री। खञ्जरीटसमपक्षिणि। क्षुद्रखञ्जनजातौ। सर्षप्याम्॥

खञ्जनिका। स्त्री। खञ्जनाकृतौ। स र्षप्याम्। हापुत्रिकायाम्॥ खञ्जनै व। स्वार्थेक। टाप्। इत्वम्॥

खञ्जरीट। पु। खञ्जने॥ असिधाराया म्॥ ब्रतचारिणि॥ खञ्ज इव ऋच्छ ति। ऋगतौ। वाहुकात् कीटन॥

खञ्जा। स्त्री। छन्द प्रभेदे॥

खट। पु। अन्धकूपे॥ कफे॥ प्रहारा न्तरे॥ टङ्के॥ तृणे॥ लाङ्गले॥ क र्षणे॥ खटकाङ्क्षायाम्। अच्॥

खटक। पु। नागवीटे। टाङ्करे॥

खटकामुख। पु। शराकर्षणमुद्राय म्॥ हस्तकविशेषे॥

खटिक। पु। कुञ्चितपाणौ॥

खटिका। स्त्री। शैलखडी इति प्रसिद्धा याकठिन्याम्। लेखवद्रव्ये॥ कर्णर न्ध्रे॥ वीरणे॥

खटिनी। स्त्री। खट्याम्। खटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । धवलमृत्तिकायाम् ॥ खटी दाहास्रजित् श्वीता मधुरा विषशोथजित् । लेपादौ तद्गुणा प्रोक्ता भक्षितामृत्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी द्वेच गुणै स्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टन । त्रि । खर्वे ॥

खट्टाश । पु । गन्धोतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिजायाम् ॥

खट्टि । पु । शवयाने । अन्तशय्यायाम् ॥

खट्टिक । पु । खटीक इतिख्याते मांसविक्रयिणि ॥ महिषीक्षीरफेने ॥ शाकुनिके । चिडीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । निषद्यायाम् ॥ शवयाने ॥

खट्टेरक । त्रि । खर्वे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ अभाषितपुस्काच्चेति पक्षेऽत्त्वाभाव ॥

खट्वा । स्त्री । पर्य्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खट्यते निद्रालुभि । खटकाङ्क्षायाम् । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभिकाष्ठखण्डैश्च खट्वेति प्रतिचक्षते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौ ॥ कोलशिव्याम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ आदाचार्य्याणामितिपक्षे आत्त्वम् ॥

खट्वाङ्ग । पु । सूर्य्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दण्डारोपितनरशिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ पृष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पु । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पु । शिवे ॥

खट्वारूढ । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ अविनीते । प्रमादिनि ॥ जाल्मे । निषिद्धाऽनुष्ठानपरे ॥ वेद व्रतानिच समाप्य समावृत्तेन हि खट्वारोढव्या ब्रह्मचर्य्येण भूमिशयन । तौपि य खट्वामारोहति सजाल्म । रूढस्थायम् । तेन खट्वा मारोहतु माना निषिद्धानुष्ठानपर सर्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति नित्यतत्पुरुष ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ खल्पाखट्वा । कन् । ह्रस्व । अभाषितपुस्काच्चेतीत्त्वम् ॥

खड । पु । पानान्तरे ॥ भेदे ॥ पु । न । लघुतृणे । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री । } पक्षद्वारे । खिडकीइतिभाषा ॥ इति हारावली ॥
खडक्की । स्त्री । }

खडयूष । पु । यूषवि॰ ॥ यथा । तक्रं

वभित्यच।ङ्गैर्मरिचाजाजिचित्र-कैः। सुपक्व खडयूषोयं चक्रदत्तेन भाषित ॥

खडिका। स्त्री। } सेलखडी इतिभा
खडी। स्त्री। } षा प्रसिद्धायां कठिन्याम्॥

खडु। पु। मृतशय्यायाम्॥

खड्गम्। न। लोहे॥

खड्ग। पु। खांगइतिख्याते गण्डकशृङ्गे ॥ बुद्धभेदे॥ गण्डके। गेंडा इति प्रसिद्धवनमृगे ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये॥ खाँडा तरवारिइतिच ख्याते शस्त्रे। असौ। चन्द्रहासे॥ खण्डति। खडिभेदने। छापूखडिभ्य कित् इतिगन्। आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वा न्नुम्॥ अथ खड्गविषयकत्रयोदशविधसञ्चरणं महाभारते। यथा मण्डलाकारतः खड्गभ्रामणमभ्रान्तमुच्यते १। तदेवबाहुमुद्यम्यकृतमुद्भ्रान्तमीरितम् २॥ भ्रामणं स्वस्य परितः खड्गस्याविद्धमुच्यते ३। परप्रयुक्तशस्त्रवारणार्थमिदंत्रयम्॥ शत्रोराक्रमणार्थाय गमनन्त्वाप्लुतं मतम् ४। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शनं प्रसृतं मतम् ५॥ वञ्चयित्वा रिपोः शस्त्रपातनं गदितं स्मृतम् ६। परिहृत्य भवेच्छत्रो र्वामदक्षिणतो गतिः ७॥ पश्चात् पदापसरणं निरन्तं सम्प्रचक्षते ८। अन्योन्यताडनं प्राहुः सम्पातमुभयोरपि ९॥ आधिक्यमात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदाहृतम् १०। अङ्गप्रत्यङ्गदेशेषु भ्रामणं भारतं स्मृतम् ११॥ विचित्रखड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम् १२। निर्णीय चर्मणि क्षेपो दर्शे सात्वतं हितत् १३॥ इति॥

खड्गकोष। पु। असिपिधाने। खड्गपत्रे॥

खड्गज्ञानम्। न। खड्गपरीक्षायाम्॥

खड्गट। पु। इत्कासे॥

खड्गधेनु। स्त्री। खड्गपुत्रिकायाम्। छुरी इति भाषा॥ गण्डकस्त्रियाम्॥

खड्गपत्र। पु। असिकोषे। खड्गलतायाम्॥

खड्गपरीक्षा। स्त्री। खड्गज्ञाने॥ यथा। अङ्ग रूपं तथा जातिर्नेत्रारिष्टे च भूमिका। ध्वनिर्मानमिति प्रोक्तं खड्गज्ञानाष्टकं शुभम्॥ अभिन्ने दृश्यते यादृक् विभिन्ने घटिते तथा। यदेव दृश्यते चिह्नं तदङ्गं सम्प्रचक्षते १॥ नीलकृष्णादिकं खड्गे रूपमित्यभिधीयते २। तेनैव यत्प्रतीतं स्यात् तज्जातिरिति गद्यते ३॥ अङ्गातिरिक्तं यज्जातिस्तन्मात्रं त्वस्यो पदूचकम्। तन्नेत्र

मिति। जानीयात् खड्गे खड्गविशारद ४॥ अङ्गातिरिक्तं खड्गादि यच्छुद्धत्वापदूषकम्। तदरिष्ट मिति प्राहु ५ भूमि रङ्गादिधारणम् ६॥ य खड्गे जायते शब्दो नखदण्डादिना हते। स ध्वनि ७ स्तुलना मान ८ ञ्चानमष्टविधन्त्विदम्॥ पश्चाद्या निपुणै खड्गे सम्भाव्यन्ते पिकृत्रिमा। अन्या वकृत्रिमै श्चैव ताता वेव सहजा विति॥ शत मङ्गानि चत्वारि रूपाणि जातय स्तथा। चिश नेत्राणि जानीया दरिष्टानि तथैव च॥ भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया ध्वनि रष्ट विधो मत। मानन्तु द्विविध प्रोक्तमित्येषासङ्ग्रहोमत॥ इति॥ विशेषस्तु लौहार्णवलौहप्रदीपयुक्तिकल्पतरुप्रभृतिग्रन्थेषु द्रष्टव्य॥

खड्गपिधानम्। न। } खड्गकोशे। प
खड्गपिधानकम्। न। } रीवारे। प्रत्याकारे। कोषे॥

खड्गलक्षणम्। न। खड्गस्वरूपज्ञाने॥ तत्रादौ खड्गस्य प्रमाणं व्रणानाञ्च शुभाशुभज्ञानार्थमाह। अङ्गुलशतार्द्धं मुत्तम ऊन स्यात् पञ्चविंशति खड्ग। अङ्गुलमानाज् ज्ञेयो व्रणोशुभोविषमसमपर्वस्थ॥ *॥ व्रणानामाकृतिलक्षणमाह। श्रीवृक्षवर्द्धमानात

पत्रशिवलिङ्गकुण्डलाज्ञानाम्। सदृशा व्रणा प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानाञ्च॥ *॥ अशुभलक्षणानि। कृकलासकाककङ्कक्रव्यादकबन्धवृश्चिकाकृतय। खड्गेव्रणा न शुभदा वंशानुगता प्रभूताश्च॥ स्फुटितो ह्रस्व कुण्ठो वंशच्छिन्नो नदृङ्मनोनुगत। अस्वनइतिचानिष्ट प्रोक्तविपर्ययस्तदिष्टफल॥ *॥ खड्गचेष्टितमाह। क्वणित मरणायोक्त पराजयायाप्रवर्त्तन कोशात्। स्वयमुद्गीर्णे युद्धं ज्वलिते विजयो भविता खड्गे॥ *॥ अथपरिभाषार्थमाह। नाऽकारणं विवृणुया न्नविघट्टयेच्च पश्येन्नतत्रवदन नवदेच्चमूल्यम्। देश नचास्य कथयेत् प्रतिमानयेन्न नैवस्पृशेन्नृपति रप्रयतोऽसियष्टिम्॥ *॥ अन्यल्लक्षणमाह। गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च। करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्रा प्रशस्ता सु॥ निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषे कार्यः प्रमाणयुक्त स। मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रसञ्छिन्ने॥ *॥ अथ मुष्टौच्छायाव्रणज्ञानमाह। यस्मिन् तसरप्रदेशे व्रणोभवेत्सदृदेवखड्गस्य। वनितानामिव तिलको गुह्येवाच्यो मु

खड्गल

खड्गः ॥ * ॥ अथव्रणोपायमाह। अथवा स्पृशति यदङ्ग मष्टानिष्टम भृत् तदवधाय। कोशस्यस्यादिष्यो ष्णादि शास्त्र विदिच्चैवम् ॥ शिर सिस्पृष्ट प्रथमेङ्गुले द्वितीयेललाट संस्पर्शे। भ्रूमध्येचतृतीये नेत्रस्पर्शे च तुर्थे च ॥ नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्री वासकेचपञ्चाद्या। उरसिद्वादश सङ्ख्ययोदश कक्षयोर्शेय ॥ स्तन हृदयोदरकुक्षौ नाभौतु चतुर्दशा दयोज्ञेया। नाभीमूलेकव्या गुह्ये एकोनविंशतित ॥ ऊर्वोर्दोविंशेत्या दूर्वामध्येत्रणस्ययोर्विंशे। जानुनिच चतुर्विंशजङ्घायापञ्चविंशेच ॥ जङ्घा मध्येगुल्फेपार्ष्णीपादे तथाङ्गुलिष्व पिच। षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि तिमतेन गर्गस्य ॥ * ॥ अथैतेषाव्र णानाफलान्याह। पुत्रमरणं धना प्तिर्धनहानि सम्पदश्च वन्धश्च। एकाद्यङ्गलसस्थे व्रणे फल निर्दिशे त् क्रमश ॥ सुतलाभ कलहो ह स्तिलब्धि पुत्रमरणधनलाभ। क्रम शो विनाशवनितासिचित्तदुःखानि षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानि, स्त्रीलब्ध यो वधहद्धिमरणपरितोषा। ज्ञेया श्चतुर्दशादिषु धनहानि श्चैकविंशे स्यात् ॥ विपत्तिसिर निर्वाणिधनाग

खड्गल

मोऽमन्त्यसम्पदोऽस्वत्वम्। ऐश्वर्यं मन्त्युराज्यानिचक्रमात् त्रिंशदिति यावत् ॥ अनिर्वाणिमन्त्यु ॥ परतो न विशेष फल विषमसमस्थाश्च पा पशुभफलदा। केचिदफला प्रदिष्टा स्त्रिंशतपरतोऽग्रमितियावत् ॥ * ॥ अथगन्धलक्षणमाह। करवीरोत्प लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग न्ध। शुभदोनिष्टोगोमूत्रपङ्कजमे दस सदृशगन्ध ॥ कूर्मवसासृक्क्षा रोपमश्चभयदु खदोभवतिगन्ध। वै दूर्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ द्धिकर ॥ * ॥ अथशस्त्रपानम्। इ दमोशनमश्च शस्त्रपान रुधिरेण श्रियमिच्छत प्रदीप्ताम्। हविषा गुणवत्सुताभिलिप्सो सलिलेनाक्ष यमिच्छतश्चवित्तम ॥ वडवोष्ट्रकरेणु दुग्धपानयदिपापेन समीहतेर्थसि द्धिम्। झषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धै क रिहस्तच्छिदये सतालगर्भे ॥ आर्कं पयोहुडविषाणमसीसमेत पाराव ताखुशकृताचयुत प्रलेप। शस्त्रस्य तैलमथितस्य ततोऽस्यपानपश्चाच्छि तस्य नशिलासुभवेद्विघात ॥ क्षारे कदल्या मथितेन युक्ते दिनोषितेपा यसमायसतत्। सम्यक् छितंचाश्म निनैतिभङ्ग नचान्यलोहेष्वपितस्य

कैाण्व्यम् ॥ इतिवाराह्याम् ४८ ऽ ध्याय' ॥

खड्गिक । पु । महिषीक्षीरफेने ॥ शौ निके । मांसविक्रयिणि ॥

खड्गी । पु । गण्डके । तुङ्गमुखे । वज्र चर्म्मणि ॥ खड्गं शृङ्गमस्यस्य । इनि ॥ मञ्जुघोषे ॥ त्रि । खड्गधरे ॥

खण्ड । पु । इक्षोर्विकारविशेषे । ऐ क्षवे । चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ प्रयुज्यतेचरसालायाम । खण्ड स्यषोडशपलानिशशिप्रभस्येत्यच ॥ खण्डस्तुमधुरोवृष्यश्चक्षुष्योवृंह- णोहिम । वातपित्तहर स्निग्धोव ल्योवान्तिहर पर ॥ मणिदोषे ॥ न । विडलवणे ॥ * ॥ पु । न । भि न्ने । शकले ॥ खण्ड्यते । खडिभेद ने । कर्मणि भावेवा घञ् ॥ खन्य ते वा । खन्० । अमन्ताड्डः ॥

खण्डक । पुं । सितायाम् । चीनी इ तिभाषा ॥ त्रि । छेदकारिणि ॥

खण्डकथा । स्त्री । वाङ्मयप्रभेदे ॥

खण्डकर्ण । पु । आलुविशेषे । वज्रक न्दे । मकरकन्द इतिभाषा ॥ कटु पाको खण्डकर्ण कफपित्तविनाश न ॥

खण्डकालु । न । आलुविशेषे ॥

खण्डखर्ज्जूरम् । न । खजरइतिख्याते

पक्वान्ने ॥

खण्डज । पु । गुडे ॥ यवासशर्करा याम् ॥

खण्डजोद्भवज । पु । तवराजोद्भवख ण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

खण्डताल । पु । तालविशेषे ॥ यथा । द्रुतमेक भवेद्यत्र खण्डताल स उच्यते । अपर नियत विनेति दा मोदर ॥

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इतिभाषा ॥

खण्डनम् । न । भञ्जने ॥ निराकरणे ॥ छेदने । भेदने ॥

खण्डपरशु । पु । शिवे ॥ खण्डयतीति खण्ड । खण्ड परशुरस्य ॥ जामद ग्न्ये ॥ खण्डयति शत्रून् । खडि० । पचाद्यच् । खण्ड' परशुरस्य ॥

खण्डपर्शु । पु । पर्शुरामे । भार्गवे ॥ शङ्करे । शिवे ॥ चूर्णलेपिनि ॥ ख ण्डामलकभैषज्ये ॥ राहौ । सैंहिके ये ॥ खण्डयतीति खण्ड । सदाऽसु रवधे खण्ड पर्शुरस्य ॥ भग्नदन्तह स्तिनीतिशब्दरत्नावली ॥

खण्डपाल । पुं । शङ्खया चक्रियाज्ञा ते । मयरा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वर्णसङ्करविशेषे । खाण्डिके । मोद के ॥ इतिहारावली ॥

खण्डमोदक । पु । यवासशर्करायाम् ॥
खण्डखवयम् । न । धूर्त्ते । विडखवणे ॥
खण्डविकार । पु । मत्स्यण्ड्याम् ॥ खण्डोविकारोऽस्या ॥
खण्डविकृति । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्य चीनीतिख्यातस्य विकृति ॥
खण्डशाखा । स्त्री । मधिषवल्ल्याम् ॥
खण्डसर । पु । यवासशर्करायाम् ॥
खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटामेघ इतिभाषा ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥
खण्डि । स्त्री । खण्डने ॥
खण्डिक । पु । कलाये ॥ कक्षान्तरे ॥ कक्षे । काख इतिभाषा ॥ खण्डोस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥
खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥
खण्डित । त्रि । भेदिते ॥ छिते । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्कः सुजनेदरिद्रता विकाशलक्ष्मी कमलेषुचञ्चला । मुखेऽप्रसादः सधनेषुसर्वदा यशोविधातुः कथयन्ति खण्डितमिति ॥ क्रासङ्गमिते ॥ खण्डा सञ्जाताऽस्य । ता० इतच् ॥
खण्डिता । स्त्री । स्त्रीयादिनायिकाभेदे । भर्त्तुरन्यासक्तत्वानकलुषितायाम् ॥ ज्ञाते ऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्ते । अपिच । नीत्वा ऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥
खण्डी । पु । वनमुद्गे ॥
खण्डिनी । स्त्री । धरिण्याम् ॥
खण्डिमा । पु । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भाव । इमनिच् ॥
खण्डीर । पु । पीतमुद्गे । सोनामूग इतिभाषा ॥
खतमाल । पु । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥
खदिका । स्त्री । लाजासु । खील इतिभाषा ॥
खदिर । पु । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । बालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टे ॥ खदिर शीतलो दन्त्य कण्डूकासारुचिप्रणुत । तिक्त कषायो मेदोघ्न कृमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान्हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खदस्थैर्येहिंसायाञ्च । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराइतिकिरच् ॥
खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥
खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥
खदिरसार । पु । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा ॥

खदिरिका । स्त्री । लाचायाम् ॥

खदिरी । स्त्री । शाकभेदे । लज्जालुकायाम् । नमस्कार्याम् । लाजालु ड़ी इतिभाषा ॥ खदति । खदे किरच् । ङीप् ॥

खदिरोपमम् । न । खदिराभे । श्वेतखदिरे । सोमवल्के । काँटावावला इतिगौडभाषा ॥

खदूरवासिनी । स्त्री । तारायाम् । बुद्धशक्तिविशेषे ॥

खद्योत । पु । ज्योतिरिङ्गणे । कीटमणौ । प्रभाकीटे ॥ खेद्योतते । द्युत दीप्तौ । अच् ॥ खद्योतयति वा अण् । सूर्ये ॥

खद्योतन । पु । अर्के । सूर्ये ॥ खस्य द्योतन ॥

खधूप । पु । क्रीडाविशेषे । हवाई इतिभाषा ॥ यथा । उर्ध्वं प्रचक्रु नंगरस्य मार्गान् ध्वजान् ववन्धुर्मुमुचु खधूपान् । इतिभट्टि ॥ वन्धूक इतिप्रसिद्धे वन्धूके ॥

खनक । पु । उन्दुरौ ॥ सन्धिचौरे ॥ त्रि । अवदारके । खननकर्त्तरि । भूमिविमर्दे । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानाभिज्ञे ॥ खनति । खनु अवदारणे । शिल्पिनिष्वुन् ॥ स्त्रियामित्त्वं ङी षिखनकी ॥

खननम् । न । विदारणे । खोदना इतिभाषा ॥

खनयित्री । स्त्री । अस्त्रप्रभेदे ॥

खनि । स्त्री आकरे । गङ्गायाम् । धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने ॥ खन्यते । खनु० । खनकष्यज्यसीति इ । खनने ॥

खनित्रम् । न । अवदारणे । कुदाल इतिभाषा ॥ खन्यतेऽनेन । खन खनने । अर्त्तिलूधूसूखनेति इत्र ॥

खनिविम । त्रि । खननेननिर्वृत्ते ।

खनी । स्त्री । खनौ ॥ कृदिकारादिति पाक्षिकोङीष् ॥

खपान्थ । पु । ग्रहे ॥ खस्यपान्थ ॥

खपुर । पु । क्रमुके । गुवाके । सुपारी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तके ॥ व्याधनखे ॥ न । घटे ॥ उद्यनगेपुरे । नभःपर्य्याम् । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचन्दावली इति भाष ॥ त्रि । अलसके ॥ खम् इन्द्रियम् आकाशं वा पिपर्त्ति । पृ पालनपूरणयो । मूलविभुजादित्वात् क । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥

खभ्रान्ति । पु । चिल्ले । चील इति प्रसिद्धे खगे । नभो भ्रमे ॥ खेआकाशे भ्रान्तिर्भ्रमणं यस्य ॥

खमणि । पु । सूर्य ॥ खस्यमणिरिव ॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूलि । स्त्री । वारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री । } वारिपर्ण्याम् ॥
खमूली । स्त्री । }

खर । पु । गर्दभे । रासभे ॥ ख मुख बिलमतिशयित मस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यउपसङ्ख्यानमितिर ॥ घर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्ष विशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ २५ वत्सरे ॥ उपद्रुत जगत्सर्वं तस्करैर्मूषिकैः खरे । पीडिताश्चप्रजा सर्वादेशभङ्ग खरेप्रिये ॥ पश्चिम द्वारगृहे ॥ रवे पारवर्गे ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यव हार्य भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । क ॥

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायाम् ॥

खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम् ॥

खरकाण । पु । तित्तिरिखगे ॥

खरगन्धा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरगृहम् । न । } गर्दभशालाया
खरगेह । पु । } म् ॥

खरघातन । पुं । नागकेशरे ॥

खरच्छद । पु । उलखड इति गौड भाषा प्रसिद्धे तृण विशेषे । उलके ॥ इत्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुदरतृणे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसहे ॥

खरणा । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यावानस । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खरणस । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अन्नासिक।याद्रत्यच् नसादेशश्च । णत्वम् ॥

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । खक्षालुप्रभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥

खरदूषण । पु । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणसहदूषणे ॥ दोषवकुले ॥

खरध्वंसी । पु । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरंध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीति णिनि ॥

खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥

खरपत्र । पु । शाकाख्यद्रुमे ॥ क्षुद्रपचतुलस्याम् । मरुबके ॥ यावनालशरे ॥ खराणि पत्राणियस्य ॥

खरपत्रक । पु । तिलकहचे ।

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । ह्र विकायाम् । अथ पुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपादाढ्य । पु । कपित्थद्रुमे ।

खरपुष्प । पु । मरुवके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । वर्बराशाके । कवर्याम् । वाबुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्याः ॥

खरपुष्पी । स्त्री । वर्बराम् ॥ पाककर्णादित्वात् ङीष् ॥

खरप्रिय । पु । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्याः गौरादित्वान्ङीष ॥

खररोमा । पु । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरशब्द । पु । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाक । पु । फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । खरगृहे ॥ खरा

खरशाला । स्त्री । शाला विभाषा सेनेतिपाक्षिकक्लीबत्वम् ॥ चि । खरशाले जाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थस्यलुक् ॥

खरस्कन्ध । पु प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्ज्जूर्य्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशु । पु । सूर्य्ये । खरास्तीक्ष्णा अंशवोऽस्य ॥

खराग्नि । पु । अर्कार्थमग्निविशेषे ॥

खराब्दाङ्कुरकम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । इक्जट इति गौडभाषा । कारव्याम् । चौयवमानिकेतिकेचित् ॥ खरमश्नुते खरैरश्यत वा । अशूव्याप्तौ सङ्घातेच अशभोजनेवा । उलूल्वादयश्चेतिव ॥

खराह्वा । स्त्री अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सा तु चूर्णाकृतिरिति जरानिर्घण्ट ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खरु । पु । दर्पे ॥ हरे ॥ हये ॥ दन्ते ॥ श्वेतवर्णे ॥ कामदेवे पीतिदीचित ॥ त्रि । ज्वने ॥ निषिद्धैककृत्यौ ॥ निर्बोधे । मूर्खेपीतिदशपादीवृत्ति ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्वराकन्यायाम् ॥ खरुसंयोगोपधान्नेतिनङीष् ॥ खनति । खनु । खनशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु इतिकु रेफश्चान्तादेश ॥

खर्ज्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदंशे ॥

खर्ज्जु । पु । खर्ज्जूम् ॥

खर्ज्ज् । स्त्री । कीटान्तरे । कानखजूरा गोजर इतिचभाषा ॥ खर्जूरोपाद्पे ॥ कण्डूम् ॥ खर्जनम् खर्जतिवा । खर्जपूजनेच चाद्यथने । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊ ॥

खर्ज्जूघ्न । पु । चक्रमर्दे ॥ धत्तूरे ॥ अर्कवृक्षे ॥

खर्ज्जूर । पु । वृश्चिककीटे ॥ न । रूप्ये ॥ खर्जूरफले ॥ पु । स्त्री । तृणद्रुमे ॥ खजति । खर्ज० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्वर ॥ खर्जूरस्य फलम् । फलेविहितस्याणोलुप् ॥

खर्ज्जूरी । स्त्री । वनखजूरे ॥ जातेरस्त्रीतिङोष ॥ गौरादित्वा ॥

खर्ज्जूरीत्रितयम् । न । छोहारा पिण्डखजूरी चुद्रखर्जूरिका तथा । खजूरीत्रितय प्रोक्त ग्रन्थेभावेननिर्मिते ॥ खर्जूरीत्रितय शीत मधुरं रसपाकयो । स्निग्ध रुचिकरं हृद्य चतक्षयहर गुरु ॥ तर्पण रक्तपित्तघ्न पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्बल्य वान्तिवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातचतृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भतगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यागुणैरल्पा स्वल्पाखजरिकास्मृता ॥ खर्जूरीतरुतोयन्तुमदपित्तकरम्भवेत् । वातश्लेष्महररुच्यदीपनवलशुक्रकृत् ॥

खर्प्पर । पु । तस्करे ॥ धूर्त्ते ॥ भिक्षाभाण्डे । भिक्षापात्रे ॥ कपाले । भिन्नभाण्डशकले ॥ न । धातुभेदे । खर्परोतुत्थे ॥ अस्यशोधनम् । नरमूत्रे च गोमूत्रे सप्ताह रसक पचेत् । दोलायन्त्रेण शुद्ध स्यात् तत कार्येषु योजयेत् ॥ खर्पर कटुक क्षार कषाय वामक लघु । लेखन भेदन शीत चक्षुष्य कफपित्तहृत् । विषाश्मकुष्ठकण्डूना नाशन परमम्मतम् ॥

खर्प्परी । स्त्री ।
खर्प्परीतुत्थम् । न । } खर्परीरसके । चक्षुष्ये ॥

खर्व्व । पु । कुब्जकवृक्षे ॥ निधिभेदे ॥ न । दशहस्ते । दशाब्जसख्यायाम् । १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्व्वट । पु । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो यत्रतुग्रामो नगरञ्चैकत स्थितम् । मिश्रन्तु खर्वट नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुश्शतग्राममध्यस्थले ॥

खर्व्वशाख । त्रि । ह्रस्वे । वामने ॥ ह्र
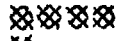
स्वशाखद्रुमे ॥

खर्बा । स्त्री । खर्वप्रमाणायाङ्गवि ॥

खर्बुरा । स्त्री । तरदीरुचे ॥

खर्बूजम् । न । दशाङ्गुले लताफलवि
शेषे ॥ खर्बूज मूत्रल वल्य कोष्ठशुद्धि
कर गुरु । स्निग्ध स्वादुतर शीत वृ
ष्य पित्तानिलापहम् ॥ तेषु सत्त्वा
म्लमधुर सक्षार स्वरसाङ्गवेत् । रक्त
पित्तकर तत्तु मूत्रकृच्छ्रकरपरम् ॥

खर्म्मम् । न । पौरुषे ॥ कौषजांशुके ।
चौमे ॥

खल । पु । सूर्य्ये ॥ तमालवृक्षे ॥ धत्तू
रवृक्षे ॥ न । भुवि ॥ स्थाने ॥ कल्के ॥
खलाधाने । सस्यमर्द्दनस्थाने ॥ त्रि ।
क्रूरे ॥ कर्णेजपे । नीचे । परस्पर
भेदके ॥ अधमे ॥ खलति । खलस
ञ्चये । पचाद्यच् ॥ ख छिद्रलातिवा
। लादाने । क ॥

खलता । स्त्री । खलत्वे ॥ अद्रोहिणि
तथा शान्ते विद्वेष खलता स्मृता ॥
भावकर्मयोस्तल् ॥ गगनलतिकाया
म् ॥ खस्थलता ॥

खलति । पु । खल्वाटे । शिपिविष्टे ।
ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥
स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलति
रिति स्खलते सलोपोऽतच् प्रत्य
यान्तस्य इत्त्वञ्चनिपात्यते ॥

खलतिक । पु । पर्वते ॥

खलपू । त्रि । बहुकरे । भुवमार्जय
ति । भूमिमार्जनकारिणि । फरास
झाडूवरदार इति भाषा ॥ खलंभू
स्थानकल्केषु । खलपुनाति । पूञ्
पवने । क्विप् ॥

खलमूर्त्ति । पु । पारदे ॥

खलाधानम् । न । खले । शस्यमर्द्दन
स्थाने खलान इति भाषा ॥

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् ।
तिलचट्टा इति भाषा ॥

खलि । पु । तैलकिट्टे । खल इति
भाषा ॥

खलिन । पु । न । कविकायाम् ॥ ख
लिन दद्याय दद्यादितिलक्ष्यम् ॥

खलिनी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥ खल
वृन्दे । खल्यायाम् । धानोंके अनेक
खल्यान इति भाषा ॥ खलानासमू
ह इनित्रकच्यचश्चेतीनि ॥

खलिवर्द्धन । पु । दन्तरोगविशेषे ॥
मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्र
वेदन । खलिवर्द्धन सञ्ज्ञोऽसौ जा
ते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिश । पु । खलिशामाच् इति गौ
भाषा प्रसिद्धे मत्स्ये । कङ्कतोटे ।
खलेशये ॥

खलीकार । पु । अपकारे । द्रोहे ॥
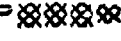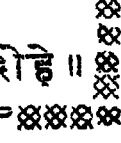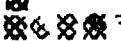
निर्भर्त्सने ।

खलीन । पु । न । कविकायाम् ॥ खे ऽश्वमुखविले लीन ।

खलीनक । पु । कविकायाम् । कवियाली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ।

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये । वाहुलकादुः ॥

खलुक् । पु । अन्धकारे ॥ जान्त' ॥

खलुरेष । पु । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ खलो वर्द्दबन्धनाय निखातो मेढि खलेवालीति भासकः ॥

खलेश । पु । } खलिशे । खलेशये ॥
खलेशय । पु । }

खल्य । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादितियत् ॥ चि । खलहिते ॥ खलाय हितम् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

खल्ल । पु । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्म्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दनपात्रे । खरल इतिभाषा ॥ दृतौ । खाल मयखालमसक इतिचभाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तल्लक्षणं यथा । खल्लीतु पादजङ्घोरुकरमूलावमोटनीति ॥ तस्यौषध यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वितः । सुखोष्णोमर्द्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीट । चि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलु च अपि चेति विग्रहः ॥

खल्वाट । पु । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । ऋजीषे । पिष्टकादिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिलाऽक्ष्यामयापहा । तुवराऽग्निकरी हृद्या पित्तश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्प । पु । रजनीजले । हिमे । ओस इतिभाषा ॥

खश । पु । देशविशेषे । हिमालयप्रान्तिकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणानाञ्च याजनाध्यापनप्रायश्चित्ताद्यर्थदर्शनाभावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥

खशा । स्त्री । तालपर्ण्याम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षकन्यायाम् । यक्षरक्षसामातरि ॥

खशेट । पु । खलेशे । खलिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वास । पु । पवने । वायौ ॥

खष्प । पु । क्रोधे ॥ बलात् कृतौ ॥ खनति । खनु अवदारणे । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा इतिप नि पातनात् खनतेर्नकारस्यषत्वम् ॥

खस । पु । पामरोगे । विचर्चिकायाम् ॥ ब्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायामुत्पन्ने सङ्कीर्णजातौ । तस्यनामा नियथा । झल्लो मल्लश्च राजन्यात् ब्रात्यान्निच्छिवि रेवच । नटश्चकरणश्चैव खसो द्रविड एवचेति ॥

खसकन्द । पु । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिल । पु । खाखसे । खस्खसे ॥

खसम । पु । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पण । पु । बुद्धविशेषे ॥

खसवीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसवीजानि वल्यानि वृष्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानिशमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसवीजानां वल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातघ्नं त्व कफकृच्छीतं स्वादुपाकरसञ्चतत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मज । पु । राक्षसे ॥ खसाया आत्मज ॥

खसूम । पु । विप्रचित्ते पुत्रे ॥

खस्खस । पु । वृक्षविशेषे । खस्खसवीजे । पोस्त इतिभाषा ॥

खस्खसरस । पु । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिक । पु । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

खाखस । पु । खसतिले । खस्खसे ॥ स्यात्खाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृत् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्निवर्द्धनम् । मुहुर्मोहकरं रुच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसवीजे ॥

खाङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिक । पु । लाजेषु ॥

खाटि । स्त्री । असङ्गृहे ॥ किणे ॥ शवरथे ॥ खटति । खट काङ्क्षायाम् । वाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री ।
खाटी । स्त्री । } खाटिशब्दार्थे ॥

खाडवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोलामलकजं चूर्णं गुडव्योषाश्व

रान्वितम् । मातुलुङ्गरसेनाक्तं शोषितं सूर्यरश्मिभि ॥ एवन्तुबहुशोऽभ्यक्तं शोषितञ्च पुन पुन । ईषल्लवणसंयुक्तं चूर्णं खाडवमुच्यते ॥ खाडवं मुखवैशद्यकारकं रुचिधारणम् । हृद्रोगशमनञ्चेतिमुखवैरस्यनाशनम् ॥ भोजनान्ते विशेषेण भोक्तव्यं खाडवं सदा ॥

खाण्डव' । पु । इन्द्रस्यवने ॥

खाण्डवी । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

खाण्डिक: । पु । खण्डपाले ॥ खण्डजीविनि ॥ न । खण्डिकाना समूहे ॥ खण्डिकादिभ्यश्चेत्यञ् ॥

खातम् । न । पुष्करिण्याम् ॥ शतेनधनुभिं, पुष्करिणीति तत्परिमाणम् ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तो धनुस्तच्चतुःकर. । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत् पुष्करिणीशुभा ॥ गर्त्ते ॥ खनु° । क्त । जनसन खनामित्यात्वम् ॥

खातक । पु । अधमर्णे । रिणी इति भाषा ॥ यथा। उत्तमर्णो धनस्वामी अधमर्ण स्तुखातक इतिकश्चित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई इतिभाषा ॥

खातभू । स्त्री । परिखायाम् । प्रतिकूपे ॥

खात्रम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ जलाधारे ॥ खन्यते । खनु° । उषिखनिभ्यांकिदितिष्ट्रन् ॥

खादक । त्रि । भक्षके ॥ यथा । विक्रयै गां विनिमयै दत्त्वा गोमांसखादके । व्रतं चान्द्रायणं कुर्याद्वधे साक्षाद्वधीभवेदितिगोभिल ॥ ऋणग्रहीतरि ॥ खादति तच्छील तद्धर्म तत्साधुकारी वा । खादृ° । निन्दहिंसेतिवुञ् ॥

खादन । पु । दन्ते ॥ न । आहारे । भक्षणे । खाना इतिभाषा ॥

खादित । त्रि । गिलिते । खाया इतिभाषा ॥ खाद्यतेस्म । खादृ° । क्त ॥

खादिर । पु । यूपे ॥ त्रि । खदिरविकृतौ ॥ खदिरस्यविकार । पलाशादिभ्यो वेत्यञ् ॥ खदिरसार इतिप्रसिद्धे । अद्भुतसारे ॥

खादिरसार. । पु । खदिरवृक्षनिर्यासे । खादिरे । सत्सारे ॥

खादुक । त्रि । हिंसालुके ॥ इतिहारावली ॥

खाद्य । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खान । पु । हिन्दुधर्मप्रद्वेषिम्लेच्छ जाति विशेषे ॥

खानि. । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याकरे ॥ खनु° । ण्यन्तादिञ् ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेदे । भीतका

गठा इति भाषा। आला इतिच॥

खानोदक. । पु । नारिकेले । शिर फले॥

खापगा। स्त्री। गङ्गायाम्॥

खार.। पु। खारीपरिमाणे॥ इतिहु-ब्रुचन्द्र.॥

खारि। स्त्री। खार्य्याम्। द्रोणचतुष्टये॥

खारिकम्। न। महापारे वर्त्ते॥

खारिम्पच। त्रि। खारीपरिमितान्नादिपाककर्त्तरि॥ पु। कटाहे॥ खारिम्पचतीतिविग्रहे। परिमाणे पच इति पचेः कर्त्तरिखश्॥

खारी। स्त्री। धान्यमानभेदे॥ यदाहु। पल प्रकुञ्चक मुष्टि कुडवस्तश्चतुष्टयम्। चत्वार कुडवा प्रस्थश्चतु. प्रस्थ मथाढकम्॥ अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोण. सूर्पउच्यते। साईसूर्पो भवेत् खारीद्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता॥ तामेव भारं जानीयात् वाहोभारचतुष्टयम्। इतिभरत.॥ षोडशद्रोणपरिमाणे। इतिलीलावती॥ गोणीचतुष्टये॥ तत्तुषष्ठ्यधिकचतु सहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा॥ द्रोणचतुष्टये॥ यथा। चतुराढकोभवेद्द्रोण. खारीद्रोणचतुष्टमितिस्मृतिः॥

खारीकम्। त्रि। खारीवापे। खारीपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे॥ खार्य्या वाप। खारीपरिमाणमस्य वा। खार्य्याईकन्नित्यार्हीयईकन्॥

खारीवाप.। त्रि। खारीके॥ खार्य्या-वाप॥

खाक्कीर। पु। गर्द्दभजातिशब्दे॥

खार्ज्जूर.। पु। वेधवि०॥ यथा। व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वंशूलान्त्यवज्रेपरिघातिगण्डे। योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेते खार्ज्जूरमर्कोविषमेशशी चेत्॥ यस्मिन्दिने व्याघातादिविरुद्धयोगेसति अर्कनक्षत्रात् चन्द्रोऽभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यकनक्षत्रे चेत् स्यात् तदाखार्ज्जूराख्यो दोष.। यदातु सम. स्यात् तदा नदोष॥

खार्बुजेयम्। न। रसालप्रभेदे॥ यथा। मधुरदधनि मध्ये शर्करा सन्नियोज्य शुचि विदलितखण्ड प्रक्षिपेत् खार्बुजेयम्। करविलुलित मेघैर्वासित नाभिगन्धै र्जिगमिषुजठराग्नि स्थापयत्येव नूनम्॥ रसाल खार्बुजस्तोद विष्टम्भि रुचिकारकम्। हृद्यञ्च कफदृबल्य पित्तघ्न मूत्रकृद्दरम्॥

खिखि। स्त्री। उल्कामुख्याम्। लोम्

डी इतिभाषा ॥

खिङ्किरः । पु । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिवालके । ह्रीबेरे ॥

खिदिर । पु । इन्दौ । कुमुदबान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिवन्धिशुषिभ्यः किरच् ॥

खिद्यमान. । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते । उपतप्ते ॥

खिद्र । पु । रोगे ॥ दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यते ऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

खिन्न । त्रि । अलसे ॥ खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिना ऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पु । सारसङ्ग्रहे ॥ वेधसि ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वेणानुक्तपरिशिष्ट वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातार ॥ शैवज्ञशिवसङ्ख्या दौ ॥ खिलो नारायण प्रोक्त इवव स्महत्या स्मृता । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यत्र नीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेतिक ॥ खिल्यते ऽस्मिन्वा । हलश्चेतिघञ् ।

खिलीकृत । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाह । पु । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाक । पु । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला। खुञ्जाकइतिक्वचित्पाठ ॥

खुर' । पु । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुरच्छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिर'क ॥ यद्वा । स्फूर्ज्जेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामाला । इतिरन् रलोपो गुणा भावश्च ॥

खुरणा । त्रि । खुरणसे ॥ खुरइवनासिकाऽस्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खुरणस' । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुरइव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अञ्नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरशिक्षणे । शराभ्यासे ॥

खुराका । पु । पशौ ॥

खुरालक । पु । लौहमयेवाणे ॥

खुरालिक । पु । ग्रामणीभाण्डभारा

चे । नापितकाक्षुरधान इतिभाषा ॥ उपधाने ॥ खरालिकोपिपाठ ॥
खुरासान । पु । देशविशेषे ॥ सिन्धुपीठ समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायणः ॥
खुल्लम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । नीचे ॥ अल्पे ॥ खदनम् । खदहिंसायाम् । सपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खुद्लाति । कः ॥
खुल्लक । पु । नीचे ॥ स्वल्पे ॥ खुद्लाति । ला० । कुन् ॥
खुल्लम । पु । अयने । पथि । मार्गे ॥
खेखीरक । पु । सशब्दयष्ट्याम् ॥
खेगमन । पु । कालकण्ठविहगे ॥
खेचर । पु । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ शिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥
खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्राभवति खेचरी ॥ नचासन सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिलः । नखेचरीसमा मुद्रा सत्यसत्यञ्चनारदेति ॥
खेट । पु । ग्रहे ॥ कफे ॥ यष्ट्याम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पु । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥ अधमे ॥ खेटति । खिटत्रासे । पचाद्यच् ॥
खेटक' । पु । कर्षकग्रामे ॥ यष्ट्यभिधाने ऽस्त्रे ॥ न । चर्मणि । फलके ॥ मूलार्थवृद्धो । वसुनन्दके ॥ स्वार्थेकः ॥
खेटिताल । पुं । खेडिताले ॥
खेटी । पु । नागरे ॥ त्रि । खेटवति ॥
खेड्रम् । न । तृण विशेषे ॥
खेडिताल । पु । वैतालिके ॥
खेद । पु । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदोरोग इतिकैयट ॥
खेदित । त्रि । खेदयुक्ते ॥
खेदिनी । स्त्री । लतायाम् ॥ अशनपर्ण्याम् ॥
खेयम् । न । परिखायाम् । दुर्गादिपरित खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईचखन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेशः । गुणः ॥ त्रि । खननीये ॥
खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥
खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारौ ॥
खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृचलने । गुरोश्चेत्य ॥
खेलि । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ जन्तौ ॥
खेसर' । पु । खच्चर इति प्रसिद्धे अश्वखरजे । मिश्रशब्दे । अश्वगे ॥

खोङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥
खोटि । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥ इतिशब्दमाला ॥ पाखण्ड्याम् ॥
खोटी । स्त्री । पाखण्डीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥
खोड । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोडृ गतिप्रतिघाते । पचाद्यच् ॥
खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥
खोर । त्रि । } खञ्जे ॥
खोरक । त्रि । }
खोल । त्रि । खञ्जे ॥ रुद्धे ॥ खोडतेरच् । डलयोरभेदः ॥
खोलक । पु । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकाछिलका इतिभाषा ॥
खोल्मुक । पु । मङ्गलग्रहे ॥
ख्यात । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ आख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङः ख्याञ्वा । क्त । नध्याख्येति नत्वाभावः ॥
ख्यातगर्हण । त्रि । विख्यातनिन्दने । अवगीते ॥ ख्याता गर्हणायस्य ॥
ख्यातगर्हित । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥
ख्याति । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नामनि ॥ ज्ञाने ॥ ख्यातिस्तु विधा । असत्ख्यात्यात्मख्यात्यसत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्याप्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥
ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥
ख्यापित । त्रि । प्रकाशिते ॥

ग

ग । पु । गकारे ॥ गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गम्लृ गतौ । गमेर्ड ॥
गगनम् । न । अन्तरिक्षे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनास्मिन्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गश्चान्तादेश ॥
गगनग । पु । रव्यादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥
गगनध्वज । पु । मेघे ॥ दिवाकरे ॥
गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । षट्कल मादौ विरचय शेषे रगणविभूषित मध्ये नियमविहीनं द्वादशके यतिसङ्गतम् । फणिपतिपिङ्गलवर्णित कविकुलहृदयरञ्जन पञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिद गगना

ङ्गनम् ॥ यथा । गिरिवरतनयाकुच रसपानविमुद्रितलोचने निद्राश्वसितसमीरणदूरदुरितभवमोचने । अतिवलविचरद्दसुरवरतारित सुरवरनायके अनुगतजनततातारिणि मम मतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वग । पु । सूर्ये ॥

गगनेचर । पु । ग्रहे ॥ नक्षत्रे ॥

गगनोल्मुक । पु । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपम । त्रि । सर्वगते ॥ गगनमुपमा यस्य ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थेक । अभाषितपुंस्काच्चेति पाक्षिक इत्वाभाव ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनामातिप्रसिद्धायां देवनद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपादविनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् । समन्ताद् ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गापतति वैदिव ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्द्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा च वङ्क्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ ध्यानम् । सिता मकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलसोद्यत्सूत्पलाभीत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपां सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तां नमामीति । गच्छ-

ति गम्यते ऽर्थिभिर्वा । गम्लृ० । गमनगम्ययोरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थेक । केण इतिह्रस्व । आदाचार्याणामितिपाक्षिक आदादेश ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥ तीराद् गव्यूतिमात्रन्तु परित क्षेत्रमुच्यते । अत्रयत् कृत कर्मगङ्गायां नाशसंशय ॥ जन्मस्यास्त्रिदिवयात्मि येमृता स्ते ऽपुनर्भवा ॥

गङ्गागर्भ । पु । गङ्गाया गर्भे ॥ सयथा । भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते जलम् । तावद् गर्भ विजानीयात् तदूर्द्ध तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्य स्त्याज्यो धर्मस्य विक्रय ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । देवट्याम् । विश्वकायाम् ॥

गङ्गाज । पु । कार्त्तिकेये । षडानने ॥ भीष्मे ॥ गङ्गाया जात । जनी० । ड ॥

गङ्गाटेय । पु । चिङ्गिडिमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गर्वाटिले ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भाद् दूर्द्धप्रदेशे ॥ सार्द्धहस्तशत यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रय ॥

गङ्गाधरः । पु । शिवे ॥ अब्धौ ॥ धर

ति। धृत्०। अच्। गङ्गायाः धर ॥ जीर्णातिसारनाशके चूर्णे ॥ यथा हलोलिम्बराज। धातक्यामलकी पयोधरहकीकट्वङ्ग यष्टीमधुश्रीजंव्वा म्रफलास्थिनागरविषाह्रीबेरलोध्रे-न्द्रजै। तुल्यांश विहित सतण्डुल जलंगङ्गाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्णं मपा करोति सकल जीर्णातिसार पर मिति ॥

गङ्गापत्री। स्त्री। हत्वविशेषे। गन्धप त्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्र। पु। भीष्मपितामहे ॥ वर्ण सङ्करजातिविशेषे। लेटात् तीवर कन्यायाजाते। मुरदारफरोस इ तिपारस्यभाषा ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपु राणम् ॥

गङ्गासुत। पु। कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे ॥ गङ्गाया. सुत ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गास्वरूपम्। न। तद्ध्याननिरूपित स्वरूपे ॥

गङ्गिका। स्त्री। गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता यर्थेक। ह्रस्व। अभाषितपुंस्काच्चे तिपाक्षिकोतइदादेश ॥

गच्छ। पु। वृक्षे। गाछ इति भाषा ॥ इति चिकाण्डशेष ॥

गज। पु। मानविशेषे ॥ अरत्नीना मतान्यऽष्टावे कषष्ट्यधिकानिच। गजप्रमाण माख्यातं मुनिभि र्ब्रह्म वादिभि ॥ मानसामान्ये ॥ साधार णो नराङ्गुल्या चिंशदङ्गुलको गजः ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ ह स्तिनि। मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्द्रो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधागज. ॥ वास्तुस्थान विशेषे। प्रस्तारे दैर्घ्य मानन्तु स्वहस्तेन तथानरै। कृत्वा त्रिघ्नगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपण-म् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा हष. खर एवच। गज काकपदश्चैवस्था नान्यष्टौच वास्तुन. ॥ ध्वजे विभू ति मरणञ्चधूमे सिंहेजय श्वाचक रोत्यनर्थम्। वृषेचभोगी चयण खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाशः ॥ औषधपाकार्थं गर्त्तविशेषे। गज पुटे ॥ अष्टसु ॥ चतुर्मात्रिकस्यादिमे ऽऽ पर्याये ॥ भगणे। ऽ। मध्यगुरु सञ्ज्ञायाम् ॥ गजति। गजमदे। प चायच् ॥

गजकन्द। पु। हस्तिकन्दे। स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी। स्त्री। औषधिविशेषे ॥ गजकर्णीतु तिक्तोष्णा तथा वात कफान् जयेत्। शीतज्वरहरी स्वा दु पाके तस्यास्तुकन्दक ॥ पाण्डु रोग कृमिप्लीह गुल्मानाहोदराप-ह। ग्रहण्यर्शोविकारघ्नो वनसूरण

कान्ववत् ॥

गजकूर्म्माशी । पु । गरुडे ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गज पिप्पल्याम् ॥ गजइवकृष्णा । वृह त्वात् ॥

गजगति । स्त्री । अनुष्टुप्वृत्तभेदे ॥ यथा । नभलगागजगति । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशिह रे. । व्रजवधूगजगति मुंद मत्त व्य तनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिट । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारु ण्याम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्णे ॥ दि गुणाद्यात्मन श्छाया दर्शेसा दाप राह्णिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितॄणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छा यायाम् ॥ योगविशेषे ॥ यदेन्दु पि तृदैवत्ये हसश्चैवकरेस्थित । या म्यातिथिर्भवेत् साहिगजच्छायाप्र कीर्त्तितेतिमिताक्षरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यांमघा स्विन्दु करेरवि । यदा तदा गज च्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यत इति कृ त्यचिन्तामणि ॥ अमावास्याश्राद्ध काले ॥ यथा । अमावास्यां गतेसोमे छायायामाङ्मुखीभवेत् । गजच्छा यातुसा प्रोक्ता तत्रश्राद्धंप्रकल्पये- दिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदाभानुग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छायातुसा प्रोक्ता श्राद्ध तत्र प्रकल्पयेदितिवराह ॥

गजढक्का । स्त्री । महानाते । गजोपरि स्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री । गजसमूहे हास्तिके ॥ गजानांसमूह । गजसहायाभ्यामि तितल् ॥

गजतुरगविलसितम् । न । ऋषभग जविलसिताख्यवृत्ते ॥

गजदघ्न । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्त । पु । श्रीगणेशे ॥ गजस्यद न्ताविवदन्तावस्य ॥ गजस्यदन्ते । हा थीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थेदण्डद्वये । खूटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । डङ्गरीलता याम् ॥

गजदानम् । न । हस्तिमदे ॥ मतङ्ग जस्यत्यागे ॥ गजस्यदानम् ॥

गजपादप । पु । नन्दीवृक्ष । स्थाली वृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ।

करिपिप्पल्याम्॥ चविकाया फल प्राहै कथिता गजपिप्पली । गज कृष्णा कटु र्वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यतीसारश्वासकण्ठा मयकृमीन्॥ गजइवपिप्पली । वृ हत्त्वात ॥

गजपुट । पु । औषधपाकार्थं हस्तपरि मिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्ताय पुट स तु गजाह्वय. । इत्य चारत्निकेकुण्डे पुटो वाराह उच्यते॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लता याम्॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्ध । पु । आकरेभ्योगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशाला याम्। वार्य्याम् । हथीथान इति भाषा ॥ बध्यन्त ऽस्याम् । बन्धबन्ध ने । ल्युट् । ङीप् । गजस्यबन्धनी ॥

गजभक्षक । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सा लै इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । यत्वा ॥

गजप्राचल । पु । स्त्री । सिंहे ॥

गजमात्र । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदन. । पु । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । व

हुवीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥ श ल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्र विशेषाणां सञ्ज्ञायाम् ॥ यथा । रो हिण्यार्द्रामृगशिरो गजवीथ्यभिधीय त इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे॥ गजे नसहित आह्वयो नामयस्य। हस्ती नामराजा तेन निर्मितत्वात ॥

गजास्य. । पु । चक्रमर्दवृक्षे ॥

गजाग्रणी । पु । ऐरावतगजे ॥ गजा ना मग्रणी ॥

गजाजीव । पु । आधोरणे । हस्तिप के । इभपालके॥ गजआजीवोयस्य॥

गजाण्डम् । न । पिप्पलमूले ॥

गजानन । पु । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वाणीशाद्या सुमनस स र्वार्थाना मुपक्रमे । यं नत्वा कृ तकृत्या. स्युस्त नमामि गजानन मिति ॥ गजआननमस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तइति गजमुखपरो गजशब्द ॥ गजानन मिवाननम स्येतिवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तर पदलोपौ ॥

गजारि । पु । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ इ तिहड्डचन्द्र ॥

गजारोह. । पु । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । वृद्धे कर्मण्युत् ॥

गजाशन । पु । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश॰ । कर्मणिल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ शल्लक्याम ॥

गजास्य । पु । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्य मस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्ज. । पु । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पु । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्जन्त्यस्याम् । गञ्जिशब्दे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव । स्वार्थे क । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

गड. । पु । गड्इमाच् इतिगौडभाषा प्रसिद्धेमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षेण रहिता कासमर्दविमर्दिता । हिङ्गुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्यखण्डका ॥ गडो वातहरो वल्योरुष्य. पथ्यो ऽग्निवर्द्धन' । मुरुच्य शुक्रदो त्यर्थं किञ्चित्कफकर. सर ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ व्यवधाने ॥ शाकम्भरीये । साँभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्य लघु वातघ्न मत्युष्ण भेदि पित्तलम् । तीक्ष्ण व्यवायि सूक्ष्म च्चा भिष्यन्दि कटुपाकि च ॥ गडति । गड॰ । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडक । पु । मत्स्यविशेषे । शकुलाभेके । गड्इमाच् इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

गडयन्त । पु । मेघे ॥ गडेस्तूभूवन्नीति भाच् । घटादित्वान् मित्त्व ह्रस्व । अयामन्तेतिणेरयादेश ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । साँभर नून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । साँभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडाख्य । पु । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडि । पु । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गुणानामेव दौरात्म्या द्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्ध. सुख स्वपिति गौर्गडिरितिकाव्यप्रकाश ॥

गडु । पु । पृष्ठगुडे । घाटामल्लकयोर्मध्येमांसवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चलु
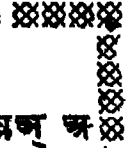
के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ अन्नप्रभेदे । प्र
ल्यासे ॥ गडति गद्यते वा । गड
सेचने । वालुलकादु' ॥
गडुर. । त्रि । कुब्जे ॥
गडुल । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति ।
सि० लच । गौ०ङीषि गडुली ॥
गडेर । पु । मेघे ॥ गर्जति । गड० ।
पतिकठिकुठि गडिगुडीभ्येरक् ॥
गडोत्थम् । न । गडलवणे ॥
गडोल. । पु । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥
गडति । गड० । कपिगडिगण्डी भ्यो
लच् ॥
गड्डरिका । स्त्री । मेषयूथैरनुगम्यमा
नायां मेष्याम् ॥ अज्ञातप्रवाहागम
मूले धारावाहिनि ॥

गडु' । पु ।	}	गडुआ० इति प्रसिद्धे ज
गडुक. । पु ।	}	लपात्रविशेषे ॥ इति
गडूक. । पु ।	}	शब्दरत्नावली ॥

गण । पु । प्रमथे । रुद्रानुचरे ॥ स
ङ्ख्यायाम् ॥ ओघे । समूहे ॥ चण्डाया
म् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभे
दे । त्रिषु गुल्मेषु । इभा २७ -
था. २७ अश्वा. ८१ पदातिका' १३५
समस्तसङ्ख्यया २७०। एतत्परिमा
णविशिष्टायां सेनायाम् ॥ गणेशे ॥
यथा । गणपस्तु महेशानि गण
दीक्षा प्रवर्त्तक इति ॥ गण्यते गण

यति वा । गणसङ्ख्याने । घञ् अ
च्वा । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः
॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वाद्यदादी
जुहोत्यादि र्दिवादिः स्वादिरेव च
। तुदादश्च तनुक्र्यादि श्चुरादिश्च ग
णा इमेति ॥ अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रा
नुसारेण देवमानुष राक्षस इति
पारिभाषिके ॥ यथा । देमरा मदे
मा देदेरा राममदरादरा । देरा
राम मदेरा रा म मदेतिगणात्रयम्
॥ अपिच । पूर्वोत्तरात्रयम्चैव भर
ण्यार्द्राचरोहिणी । इमानिमानुषा
ण्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिणः ॥ ज्येष्ठा
शत भिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिकाः
। चित्रामघाविशाखा. स्युस्ताराराक्ष
सदेवताः ॥ अश्विनी रेवतीपुष्य.
स्वातीहस्त पुनर्वसुः । अनुराधा
मृगशिरःश्रवण देवतारका इति ॥
अस्यफलन्तु । स्वकुलेचोत्तमा प्रीति
र्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरेक
निष्ठाच मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ रा
क्षसी च यदाकन्या मानुषस्य वरो
भवेत् । तदा मृत्यु र्नदूरस्थो नि
र्दुनक्षत्रयापिवेतिश्रीपतिराह ।
निजनिजगणमध्ये प्रीति रत्युत्तमा
स्या दमरमनुजयो सामध्यमा सम्प्र
दिष्टा । असुरमनुजयो श्चेन् मृत्यु

रेव प्रदिष्टो दनुजविबुधयो स्सार्द्धै रमेकान्त मेवेति रामं ॥

गणक । पु । सांवत्सरे । ज्योतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषोयम् । देवलाद्वैश्यागर्भजात । तिथिवारादिज्ञापनञ्च तस्यकर्मोक्त मराशरपद्धतौ ॥ तल्लक्षणंयथा । ज्योतिःशास्त्रविशेषज्ञ सुन्दराङ्ग सभापटु कुलक्रमागत शुद्धो गणकः स्यान्महीपतेरितियुक्तिकल्पतरु ॥ अस्पृश्योयंधर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पाषण्डा बहवो जना । सङ्गदोषान् महेशानि तत्त्वज्ञानाद्वानितां व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देविसंसर्गं वर्जयेत्सुधी । वरं चण्डालसंस्पर्शं कुर्यात्तु साधकोत्तम । तथाप्यस्पृश्यगणकं सर्वदात परित्यजेदिति मन्त्रिषमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणेनक्रीते ॥ सङ्ख्याया इतिकन् ॥ गणयतिवा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकार । पु । धातुसङ्ग्रहकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकयोषायाम् ॥ गणकस्यस्त्री । पुंयोगादितिङीष् ॥

गणकूट । पु । न । गणमैत्रे ॥

गणचक्रम् । न । } धार्म्मिकाणांसम्भूय
गणचक्रकम् । न । } भोजने ॥ गणानाचक्र ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथ । त्रि । गणानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् । तस्यतिथुगागम ॥

गणदीक्षी । पु । बहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्वसवस्तुषिता भास्वरानिला । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवता इति ॥ तत्र आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वेदेवादशस्मृता । वसवश्चाष्टसङ्ख्याता षट्त्रिंशत्तुषितामता ॥ आभास्वराश्चतु षष्टि वीता पञ्चाशदूनका । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ साध्याद्वादशविख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृता । एतेच सहता देवा पुराणेषुनिरूपिताइतिविशेष ॥ समुदायेहत्ता शब्दा अवयवेष्वपिवर्त्तन्ते इतिन्यायादमी षां शब्दानामेकवचनमपिसाधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम् । न । सङ्ख्याने । गिणना ठीकदेना इतिचभाषा ॥ येनैवखिखं मङ्क्थीत् तेनैवगणनं स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथ । पु । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथ ॥

गणनायक । पु । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम ॥

गणनीय । त्रि । सङ्ख्येये । गण्ये ॥ गण्यते। गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपति । पु । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पति ॥ पुष्टिर्गणपते.पत्नी ॥

गणपर्वत. । पु । कैलासाचले ॥

गणपीठ । पु । न । } वक्षसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पु । प्रमथनाथे ॥

गणमैत्रम् । न । गणकूटे ॥ पञ्चास्यविवरण गणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसगणा इति पारिभाषिकशब्दस्य ॥

गणयाजक । पु । विनायकादिगणयागकृति ॥ गणानांयाजक ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां बह्वीनां रात्रीणां समाहार । गणशब्दस्य सङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थेति द्विगु । अह सर्वैकदेशे त्यच् । सङ्ख्यापूर्वं रात्रं क्लीबमिति लिङ्गानुशासने क्लीबत्वविधानात् रात्राह्नाहा पुंसीतिपुंस्त्वं न ॥

गणरूप । पु । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा बहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपक । पु । राजार्के ॥

गणरूपी । पु । श्वेतार्के ॥

गणवतीसुत । पु । दिवोदासे ॥

गणश० । अ । बहुश । गणान् इति । बह्वल्पार्थाच्छस् कारकादन्यतरस्यामितिगणाच्छस ॥

गणहास । पु । } चोरकनामगन्धद्रव्ये । चण्डायाम् ॥
गणहासक । पु । }

गणहासयति । हसे०। णिन्त । अच् ॥ ण्वुल् वुन्वा ॥

गणाग्रणी । पु । गणेशे ॥ गणानामग्रणी ॥

गणाचल । पु । कैलासपर्वते ॥ गणानामचल ॥

गणाधिप । पु । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानां प्रमथानामधिप ॥

गणाधिपति । पु । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानामधिपति ॥

गणान्नम् । न । मठशास्त्रगणसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तर । पु । गणार्थान्तस्थमठधनाद्युपजीविनि । गणार्थोपसृष्टसन्निधिधनाद्युपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गण.समूहोऽस्त्यस्या भर्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथिकायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् गणिकेव ॥ गणकारिकावृक्षे ॥ इभ्याम । हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण०।

रवुल् ॥

गणिकारिका । स्त्री । ओषधौ । अग्नि मन्थे । वड़गणियारी इति गौड़भाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गण । इक्कृष्यादिभ्य । गणं करोति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । कृ कृति । कृ । ण्वुल् । गणिकाचासावारिकाच ॥ जयपर्णे ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौड़भाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्ष विशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसन्तदूत्याम् । अग्निमोदायाम् ॥

गणितम् । न । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधगणितमुक्तं व्यक्तमव्यक्तयुक्तमित्युक्ते । व्यक्त पाटीगणितम् । अव्यक्तंबीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गण्यतेस्म । गण । क्त ॥

गणिपिटका । स्त्री । जिनानाविद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेय । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गणेये ॥ गणेरेय ॥

गणेरु । पु । कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरू । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेश । पु । विनायके । विघ्नराजे । क्रतुखण्डे ॥ यथा । योय कश्चित्तीर्थयात्रान्तुगच्छेत् सुसयत सच पूर्वंगृहेस्वे । कृतोपवास शुचिरप्रमत्त सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमितिब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणाना मीश ॥

गणेशकुसुमम् । न । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । न । सिन्दूरे ॥

गणोत्साह । पु । खड्गे । गण्डके । गेंडा इति भाषा ॥

गण्ड । पु । खड्गिनि । तुङ्गमखे । वज्रचर्मणि ॥ वीथ्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डं गण्डे सन्दधत्या आदात ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कौलचर्या ॥ हयभूषणबुद्बुदे ॥ करिकपोले । कटे । करटे ॥ गण्डति । गडिवदनैकदेशे । अच् ॥ ग्रहप्रभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमेयोगे ॥ तत्रजातस्य फलम् । स्वकार्यकर्त्ता परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भव स्यादितिगण्डवाक्य. । अत्यन्तधूर्त्त पुरुष कुरूप सुहृज्जनाना मतितापदाता ॥ दोषजनकेऽश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्विनीमघमूलाना तिस्रो गण्डाद्यनाडिका । अन्त्या' पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैवजवनाडगु

॥ मूलेन्द्रयोर्दिवागण्डो निशायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाश्वेयो रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तज्जोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तातं विनिहन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरौ संज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम्ॢ० । अम न्ताड्डुः ॥

गण्डकः । पुं । खड्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वा० कः ॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । छायाजोडी इति भाषा ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैकदेशेच शालग्रामस्थलं स्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत् तत् शालग्राममितिस्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्र । पुं । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे दन्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योर्ध्वस्थले ॥ उर्ध्वो गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आत्मव्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डा‌ गात्रेयस्य ॥

गण्डदूर्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदूवी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघुः । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ठपित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षांसमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदः कफाभ्यांचिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्चगण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जालुकाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्त । पुं । मेघे ॥ गण्डयति । गडि० । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेतिझच् सचचित् । गडेर्घटादित्वान्मित्वम् । ह्रस्व । अयामन्तेतिणे रयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैल । पु । गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते महति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्डइवशैल । शैलशब्दः शैलावयवे वर्त्तते । विशेषणं विशेष्येण बहुलमितिसमास ॥ शैलस्य गण्डइवेति वा । राजदन्तादि ॥

गण्डाङ्ग । पु । खड्गिनि । गण्डके ॥

गण्डान्तम् । न । तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डान्त त्रिविधं स्मृतम् । नवपञ्चचतुर्थीनां द्व्येकार्द्धघटिकामितम् ॥

गण्डारि । पु । कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ गण्डयति । गडि° । बाहुलकादालच् । गौ° ङीष् ॥ यद्वा गण्ड मलति । अल° । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गण्डि । पु । वृक्षस्यमूलाच्छाखावधि भागे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

गण्डीर । पु । गडरदुबीति प्रसिद्धे शाके । समष्ठिलायाम् ॥ शूरे ॥ गण्डयति । गडि° । गण्ड्यते वा । बा° ईरन् ॥ यद्वा । गण्डान् ग्रन्थीन् ईरयति । ईरप्रेरणे । कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ सेहुण्डे ॥

गण्डु । पु । स्त्री । ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपद । पु । किञ्चुलुके । केचुआ इति भाषा ॥ गण्डुर्ग्रन्थिः पदान्यस्य ॥

गण्डूपदी । स्त्री । किञ्चुलुकस्त्रियाम् । क्षुद्र किञ्चुलुकजातौ । शिल्याम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूष । पु । मुखपूर्त्तौ । मुखपूर्णतोये ॥ यथा । अपामाहस्यगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयतेइति ॥ इभशुण्डाग्रे । पुष्करे ॥ प्रसृतोन्मिते । प्रसृत्याप्रमिते ॥ कराङ्गुलौ ॥ गण्ड्यते । गडि° । गण्डेरूषन् ॥

गण्डूषा । स्त्री । गण्डूषशब्दार्थे ॥ उक्तनाभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोल । पु । गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति । गडि° । कपिगडिगण्डिकटीभ्योलच् ॥

गण्य । पु । गणनीये । सङ्ख्येये ॥ गणश्चरि ॥ गणसंख्या । धनगर्ब्बसंख्येतियत् ॥

गत । त्रि । विज्ञाते ॥ याते ॥ समासे ॥ पतिते ॥ आप्ते ॥ न । गमने ॥ गम्लृ° । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । अनुदात्तोपदेशेति मलोप ॥

गतत्रप । त्रि । त्यक्तलज्जे ॥ गतात्रपायस्य ॥

गतनासिक । त्रि । नासिकारहिते ।

विशेषे ॥ गता नासिकाऽस्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गता बुद्धिर्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उष्णसारे मथितदुग्धादौ ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथ. । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । फलासङ्गशून्ये ॥ गतसङ्गोऽस्य स. ॥

गतसन्देह । त्रि । निरस्तसर्वसंशये ॥ गतःसन्देहोऽस्य स ॥

गतसन्नक. । पुं । निर्मदे हस्तिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गतः स्मयो गर्वोऽस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतार्त्तवा । स्त्री । वन्ध्यायाम् ॥ वृद्धायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ अभ्युपाये ॥नाडीव्रणसरण्याम् । वृद्धये ॥ कर्मफले स्वर्गादौ ॥ मुक्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम्लृ० । क्तिन् ॥ मरणे ॥

गतिका । स्त्री । नदीविशेषे ॥ परम्परा विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । तच्छीलादि । गम्लृ० । गत्वरश्चेति क्वरप् अनुनासिकलोपश्चनिपात्यते । ङीपि गत्वरी ॥

गद । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ आमये । रोगे ॥ भाषणे ॥ गदति । गद व्यक्तायां वाचि । पचाद्यच् ॥ न । विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद० । ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पु । कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ शरासने । कार्मुके ॥ जल्पाके ॥ गदयति । गद० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेरयादेश ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनाम्ना प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलावृक्षे ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

गदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पु । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययो. ॥

गदाग्रज । पु । श्रीकृष्णे । श्रीहरौ ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निगदलोपं कृत्वा गदाग्रज ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावर । तस्मादग्रेजात. । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गदाग्रणी । पु । क्षयरोगे ॥

गदाधर । पु । हरौ ॥ धरतीतिधरः । बुद्धितत्त्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्या धर ॥ त्रि । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बर । पु । घने । मेघे ॥

गदाराति । पु । औषधे ॥

गदार्त्त । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्त ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पु । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न । } कुष्ठौषधे ॥
गदाह्वयम् । न । }

गदी । पु । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि. ॥ त्रि । गदाविशिष्टे ॥ रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तलक्षणो ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गद । पु । वाच स्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अव्यक्तस्पष्टवक्तरि ॥ तस्य समासिपूर्वकं लक्षणम् । यथा । आहत्य वायु सकफो धमनी शब्दवाहिनी । नरान् करोत्यवचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनि । पु । हर्षशोकादिना अस्फुटध्वनौ । मन्मने ॥ गद्गदस्यावो ध्वनिश्च ॥ मन्याने ॥ गद्गदेध्वनिर्यैव ॥

गद्यम् । न । पद्यभिन्नेकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपाद पदसन्तान गद्यं तच्च त्रिधामतम् । इत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदत ॥ गद्यते । गद० । गदमदचर यमश्चानुपसर्गइति यत् ॥

गद्याणक । पु । अष्टचत्वारि शद्रत्तिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमतेचतु षष्टिगुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्य. । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तु । पु । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीतितुन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छील । गम्लृ० । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्त्यस्य प्रायिकत्वात्तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीयशकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ० । ष्ट्रन् । ङीष् ॥

गन्त्रीरथ. । स्त्री । भटे । शकटे ॥ इतिहारावली ॥

गन्ध । पु । सम्बन्धे । लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिग्रौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धा । यथोक्तम् । गन्धस्तु सौरभेये गे गन्धकेमर्वलेशयो. । सएवद्रव्यवचनो बहुत्वेपुंसि

च स्मृत. इति ॥ सपञ्चविधो यथा । चूर्णीकृतोवा घृष्टोवा दाहाकर्षित एववा । रस सम्मर्दजोवापि प्राण्य ङ्गोद्भवएववा । गन्ध पञ्चविध प्रोक्तो । देवाना प्रीतिदायक इति । तच्च शातत्त्वच्छब्देदृष्टव्यम् ॥ गन्धोमलय जो यस्तु दैवे पैत्रेच सम्मत ॥ कर्पूरगन्धसाराद्या. चोदेष्टेच संस्थिता । चन्द्रभागादयश्चापि रसेपङ्केच सङ्गता: ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गादै। प्रयुज्यते। मृगनाभिर्भवेद् घृष्ट श्चूर्णो ऽप्यन्यस्ययोगत. ॥ एवं सर्वस्तु सर्वत्र गन्धो भवति पञ्चधा । इष्टादिभावादन्योन्य गन्ध. प्रीतिकर पर ॥ गन्धस्य विस्तरोभेद प्रोक्त कालीयकादय । सर्वे पञ्चविधेष्वेवप्रविष्टो भवतीत्यतादिति कालिकापुराणम् ॥ आमोदे ॥ सतुघ्राणग्राह्य पृथिवीगुण । यथा । घ्राणग्राह्योभवेद् गन्धो घ्राणस्यैवोपकारक । सौरभ्या ऽसौरभ्यसद्वेधा परिकीर्त्तित ॥ सतुदशविधोयथा। इष्ट १ कस्तूरिकादौ। अनिष्ट २ शवादौ । मधुर ३ मधुपुष्पादौ । कटु ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हिङ्ग्वादौ । संहत ६ चित्रगन्धोऽनेककल्कगत । स्निग्ध ७ सद्यस्त

घृतादौ । रूक्ष ८ सार्षपतैलादौ । विसद ९ शाल्यन्नादौ । अम्ल १० आम्रातकादौ ॥ मात्रा मात्रे ॥ न । कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवेशिनि ॥ गन्धयते । गन्धअर्दने । प चाद्यच् ॥

गन्धक । पु । शिग्रौ । शोभाञ्जने ॥ गन्धाश्मनि । सौगन्धिके । उपधातुविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । श्वेतद्वीपे परा देव्या क्रीडन्त्या रजसा प्लुतम् । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नाताया क्षीरनीरधौ ॥ प्रसृत यद्रजस्तस्माद्गन्धक. समजायत ॥ तद्भेदा । चतुर्द्धा गन्धक प्रोक्तो रक्त पीत सितोऽसित: । रक्तोहेमक्रियासूक्त पीतश्चैव रसायने । व्रणादिलेपनेश्वेत कृष्ण: श्रेष्ठ स दुर्लभ ॥ श्रेष्ठो हेमक्रियादिषु सर्वत्रप्रशस्ततरइत्यर्थ. । अस्य गुणा । गन्धक कटुक स्तिक्तो वीर्योष्णस्तुवर सर । पित्तल. कटुक पाके कण्डूवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्ति कुष्ठक्षयप्लीहकफवात।न् रसायन ॥ अशोधितो गन्धक एष कुष्ठ करोति ताप विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रूपञ्च बल तथौज शुक्रं निहन्त्येव करोतिचास्त्रम् ॥ शोधितोयस्तु गन्ध स्यात् जरामृत्युरुजापह । अग्निस

न्दीपनः श्रेष्ठो वीर्यवृद्धिकरोऽस्थिकृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लोहपात्रे विनिक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत् । तप्ते घृते तत् समानं क्षिपेद्गन्धकजं रजः ॥ विद्रुतं गन्धकं दृष्ट्वा तनुवस्त्रे विनिक्षिपेत् । यथा वस्त्रादिनः सुस्थ दुग्धमध्येऽखिलं क्षिपेत् ॥ एवम् गन्धकं शुध्येत् सर्वकर्मोचितो भवेत् ॥ गन्धोऽस्त्यस्मिन्। अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दकः । पु । कशेरुणि ॥

गन्धकचूर्णः । पु । न । दारुहलदद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकप्रधानश्चूर्णः ॥

गन्धकाष्ठम् । न । कैरवं ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्र्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । } व्यासमातरि ॥
गन्धकाली । स्त्री । }

गन्धकाष्ठम् । न । अम्बरचन्दने ॥ अगुरुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धककुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकार्याम् ॥

गन्धकेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ स्निग्धोष्णा कफकृत् तिक्तासुगन्धा गन्धकोकिला ॥

गन्धखेडम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे रौहिषे । गन्धशेखा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेडकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्धभूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतूर्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुरभे । मुखवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम् गुर्वादीनां सन्नियोगेन निष्कासिते स्नेहे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूमजः । पु । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलिः । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकर्मकरणाधिकरणे ल्युट् ॥

गन्धनकुलः । पु । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । नाकुली इति भाषा प्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ ना

न्धविशेषे । महासुगन्धायाम् । म हाद्दिगन्धायाम् ॥ गन्धवती मा कुली ॥

गन्धनामा । पु । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्ध पाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कत्तासदृशे क्षुद्ररोगे ॥

गन्धनाली । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिशा । स्त्री । पलाश इतिमालव देशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्र । पु । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे ॥ वर्वरे ॥ नारङ्गे ॥ विल्वे ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । गकपत्रि कायाम् । तवक्षीर्याम ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । दी घपत्रायाम् शटीविशेषे ॥ अजमो दायाम् ॥

गन्धपर्णी । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अ म्बष्ठायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शट्याम् । गन्धमू ल्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशीतु कषा या ग्राहिणी लघु । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुका ऽनुष्णास्यमलनाशिनी । दोषकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहा- पहा ॥

गन्धपाषाण । पु । गन्धके ॥ गन्धयुक्त पाषाण । शाकपार्थिवादि ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूमे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्प । पु । अङ्कोठे ॥ वेतसपादपे ॥ अशोकद्रुमे ॥ बहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणि कार्याम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झक । पु । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफल । पु । कपित्थे ॥ बिल्वे ॥ ते ज' फलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथि कायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्ध फलेऽस्या ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धव न्तिफलान्यस्याः । पाककर्णेति ङी ष् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्धःफ लंसाध्यमस्या ॥

गन्धबन्धु । पु । आम्रवृक्षे ॥ गन्धोबन्धु रस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । मन्थाल्याम् । गन्धभा दालिया इतिगौडभाषा ॥ गन्धेन भद्रा ॥ गन्ध भद्रो ऽस्या वा ॥

गन्धभाण्ड । पु । गर्द्दभाण्डवृक्षे ॥ न । गन्धार्थे भाण्डे ॥

गन्धमांसी । स्त्री । भूतकेश्यामोषधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादन । पु । न । पर्वतविशेषे ।

कुवेरस्याश्रमे । इलावृतस्य पूर्वं उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तमायतदीर्घे भद्राश्ववर्षस्य सीमापर्वते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे ॥ मेरोर्याम्यत. पीतवर्णो विष्कम्भशैले । अयञ्च पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्राय । यत्र सहस्रयोजनोन्नतिमान् जम्बूपादपोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति । मदीवर्घ खिजन्त. । नंद्यादित्यु. ॥ पु । गन्धके ॥ भ्रमरे ॥ रामायणप्रसिद्धे वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी । स्त्री । सुरायाम् ॥ लाक्षाके ॥ चीडानाम्नि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । मुरायाम् ॥

गन्धमार्जार: । पु । खट्टासे ॥ गन्धमार्जारवीर्यन्तु वीर्यकृत् कफवातहृत् । कण्डुकोठज्वर नेत्र्य सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्जार ॥

गन्धमालती । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥

गन्धमुखी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥ गन्धो मुखेऽस्या ॥

गन्धमुण्ड । पु । गन्धभादुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । वनजीवूचे । गर्दभाण्डे ॥

गन्धमूल । पुं । कुलञ्जनाख्ये ॥ कर्चूरे ॥

गन्धमूलक । पु । शट्याम् ॥

गन्धमूला । स्त्री । शट्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका । स्त्री । माकन्द्याम् ॥ शट्याम् ॥

गन्धमूली । स्त्री । शट्याम् ॥ गन्धमूलम स्या पाककर्णेतिङीष् ॥

गन्धमूषा । स्त्री ।
गन्धमूषक । पु ।
गन्धमूषी । स्त्री । } छुच्छुन्दर्याम् । चिक्के । वेशमनकुले ॥

गन्धमृग । पु । खट्टासे ॥ गन्धेनोपलक्षितो मृग. ॥

गन्धमैथुन. । पु । वृषे ॥

गन्धमोहन । पु । गन्धके ॥

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धयुक्ति । स्त्री । कुङ्कुमादिसम्पादने ॥ अस्या विवरणं वाराहीय पञ्चसप्ततमेऽध्यायेद्रष्टव्यम् ॥

गन्धरस । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । बोले ॥ फुलसच्च इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातु विशेषे ॥ गन्धवान् रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्गक । पु । श्रीवेष्टनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

गन्धराज. । पु । कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ स्वनामख्याते शुक्लवर्णे पु

ष्पविशेषे ॥ लवङ्गलतायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धर्व । पु । पशुप्रभेदे । सतुकस्तूरीमृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे ॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातना शरीरम् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ गुप्तप्राणीतिकेचित् । यथा । गन्धर्वा पतयोममेतिविराटे ॥ गायनधर्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । देवयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहू श्चित्ररथो हंसो विश्वावसु स्तथा । गोमायु स्तुम्बुरु र्नन्दिरेवमाद्यास्तेस्मृता' । इति ॥ गानधर्मीगन्धर्वोद्विविध । मर्त्यगन्धर्वोदेवगन्धर्वश्चेति । यथाहुः । अस्मिन कल्पे मनुष्य' सन्-पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्वत्त्व समापन्नोमर्त्यगन्धर्वउच्यते ॥ पूर्वकल्पेकृतात् पुण्यात् कल्पादावेवचेद्भवेत् । गन्धर्वत्व तादृशो ऽत्रदेवगन्धर्वउच्यते इति ॥ गन्ध सौरभम् अर्वति इतिगन्धर्व. । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । श० ॥ गन्धयति गम्यते वा । गन्ध । बु० । अच् घञ् वा । अर्वति । अर्वगतौ । कर्म । गन्धश्चासावर्वश्च । शकंध्वादिर्वा ॥ गन्धोऽर्वा ऽस्येति वा ॥

गन्धर्वतैलम् । न । एरण्डतैले ॥

गन्धर्वनगरम् । न । राजनगराकारे नीलपीतादिमेघरचनाविशेषे ॥ तस्यदिग्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषदंखपुरम् । सितरक्तपीतकृष्ण विप्रादीना मभवाय ॥ दोषदमशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावहमुद गिविदिकस्थं विवर्णनाशाय । शान्ताया तद्दृष्टं सतोरण नृपतिविजयाय ॥ विवर्णाःसङ्करा' ॥ सर्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्च भयद नरेन्द्रराष्ट्राणाम् । चौराटविकान् हन्याद्धूमानलशक्रचापाभम् ॥ गन्धर्वनगर मुत्थितमापाण्डुर मशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु र्वामे रिभयं जय प्रदंसव्ये । अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरंपताकाध्वजतोरणान्वितम् यदा तदा नागमनुष्यवाजिनांपिबत्यसृग् भूरिरणे वसुन्धरा ॥ गन्धर्वाणांनगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्वपुरम् । न । गन्धर्वनगरे । शून्याऽधिष्ठाने मायाविनिर्मितेपत्तने ॥ गन्धर्वाणां पुरमिव ॥

गन्धर्वलोक । पु । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकाधोवर्त्तमानेलोके ॥

गन्धर्ववेद । पु । सङ्गीतविद्यायाम् । सामवेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्वहस्त. । पु ।
गन्धर्वहस्तक. । पु । } मुक्तेरण्डे ॥ गन्धर्वस्य हस्तमिव हस्तः पत्रमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धेलोलुपा ॥

गन्धवणिक् । पु । गन्धी इतिप्रसिद्धे अम्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्य कर्मलिखनं गन्धदानञ्चेति पराशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ पुरीभेदे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धायाम् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । गन्धोत्तमायाम् ॥ वायोर्नगर्याम् ॥ यथा । वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । वलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्वरत्नविनिर्मितेतिमृगेन्द्रसंहिता ॥ वनमल्लिकायाम् ॥ मुरानामनिगन्धद्रव्ये ॥ गन्धोस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधू । स्त्री । शट्याम् ॥ चीडाख्यगन्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इतिभाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डानिपोषा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे हस्वोत्पले । गोवन्द्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवह: । पु । वायौ ॥ वहति । वह प्रापणे । अच् । गन्धस्य वह: ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहक: । पुं । सिताजके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वहति । वह० । पचाद्यच् । टाप् । गन्धस्य वहा ॥

गन्धवधूका । स्त्री । गोरक्षीदुग्धे ॥

गन्धवारि । न । गन्धवासितोदके । गन्धजले ॥

गन्धवाह. । पु । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्धं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्यां सा ॥

गन्धविह्वल । पु । गोधूमे ॥

गन्धबीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धवृक्षक । पु । सालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री शट्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालि । पु । वासमतीतिख्याते कलमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पु । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् । न । गन्धद्रव्याणामग्निसंयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पु । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागो ऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा ॥ मुद्गरवृक्षे ॥

गन्धसारण । पु । छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पु । मत्तेभे ॥ यस्य मदगन्धेन अन्ये गजा पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहं गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धहरयाकर्व्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शट्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखु । पु । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्धआजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्य । पु । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । हृषाकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनबीजपूरके ॥

गन्धारः । पु । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुवर्हुल्ले नीहृदन्तरे । खन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । जियतीति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । } लताविशेषे । प्रसारण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥

गन्धाली । स्त्री । }

गन्धालीगर्भः । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पु । गन्धके ॥ गन्धयुक्तो ऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । शक्त्यादिदेवतार्थ्योदीयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचना । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदु ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीवेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी पुरमिति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदु ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीद कुष्ठसयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं विदु ॥ ३ ॥ स्वरूपं चन्दनं चोर रोचना ऽगुरु मेवच । मद द्वगडयोर्जातं कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टकं विनिर्दिष्टं गणेशस्य महेशितु ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुम मदम् । रक्तचन्दनह्रीवेर
गायपन्थमुदाहृम ॥ ४ ॥ जलका
श्मीरकुष्ठै स्तु रक्तचन्दनचन्दनै ।
उशीरागुरुकर्पूरै स्तैर गन्धाष्टक
विदुरितिमेरुतन्त्रम् ॥ ५ ॥ भिष
जागन्धाष्टक यथा । जातीपत्र लव-
ङ्गञ्च त्वगेला नागकेसरम् । मरि
चमृगनाभिश्च विदु र्गन्धाष्टकन्त्विद
मिति ॥

गन्धि । न । तृणकुङ्कुमे ॥ इति राज
निर्घण्ट ॥

गन्धिक । पु । गन्धके ॥ गन्धोऽस्य स्ति
। अतइनिठना विति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुट्याम् । सुरा
याम् ॥ प्रशस्तोगन्धोऽस्या । इनि ॥

गन्धिपर्णी । पु । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गन्धोतु । पुं । खट्टाशे ॥

गन्धोत्कटा । स्त्री । दमनकवृक्षे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मद्ये
॥ गन्धेनोत्तमा । गन्ध उत्तमोयस्या
वा । राजदन्तादि ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया
वरडै इतिच भाषाप्रसिद्धे सपक्षकी
टे ॥ शुण्ठ्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्ध
यति । गन्ध अर्द्दने । बाहुलकात् ओ
लच् । गौरादि ङीष् ॥

गभस्ति । पु । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री ।
वह्नियोषिति । स्वाहायाम् ॥ गम्यते
। अन्यत्रापीतिड । गोभ्योयद्वा तब
भस्ति दीपयति इति गभस्ति । भस
भर्त्सनदीप्त्योः । क्तिच् क्तौ
चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमि । पु । गभस्तिचक्रस्य मध्ये
सूर्यात्मनास्थिते हरौ ॥ नेमिपदे
न चक्रावयववाचिनाऽवयविचक्र ल
क्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमिश्चक्रमस्य
। गभस्तिचक्रमध्यवर्त्तिन सूर्यात्म
न परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमि ॥

गभस्तिमान् । पु । सूर्ये ॥ न । तलात
लाख्ये पातालभेदे ॥ भारतवर्षीयो
पद्वीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्ते
ऽस्याश्मिन् वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्त । पु सूर्ये ॥ गभस्तयोह
स्तायस्य ॥

गभीर । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगा
धे ॥ गह्वने ॥ गाते जलमत्र गच्छति
वा । गाङ्गतौ गम्लृगतौ वा । गम्भीरा
दयश्चेति गभीरगम्भीराविति वा ग
मेरीरन् भश्चान्तादेश. ॥

गभीरिका । स्त्री । दण्डढक्कायाम् ।
वृहड्ढक्कायाम् । दमामा नमारा इति
च भाषा ॥

गभोलिक । पु । मसूरे ॥

गम । पु । द्यूतप्रभेदे । अध्वनि

र्त्ते ॥ अपर्यालोचने ॥ अध्वनि । वर्त्मनि ॥ सट्टकपाठे ॥ याने । जिगीषोर्गमने ॥ गमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृदृनिश्चगमश्च ॥

गमक । पु । बोधके । ज्ञापके ॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम् । न । रभसे । हर्षे ॥

गमथ । पु । पथि ॥ त्रि । अध्वगे । पथिके ॥ गच्छति गम्यते वा । गम्लृ० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्यो ऽथच्च प्रत्ययः ॥

गमनम् । न । यात्रायाम् । जिगीषोः प्रयाणे । कूच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे । पञ्चविधकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे । तस्य भेदा यथा । भ्रमणं रेचनं स्पन्दनोर्ध्वज्वलनमेव च । तिर्यग्गमनमप्यत्र गमनादेव गम्यते ॥ गम्लृ० । ल्युट् ॥

गमनीय । त्रि । गन्तव्ये ॥ गन्तुमर्हे. । अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता । त्रि । प्रापयितरि ॥

गमित । त्रि । प्रापिते ॥

गमी । त्रि । गमिष्यति ॥ गम्लृ० । गमेरिनि । सच भविष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि ॥

गम्भारिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गम्भारी । स्त्री । सर्वतोभद्रायाम् । काश्मीर्याम् ॥ गम्भार्याः फलमूलञ्च गम्भारी । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकशुषामिति लुपि युक्तवद्भाव. । लिङ्गविभक्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । कर्मण्यण् । पृ० गमनम् ॥

गम्भीरः । पु । जम्बीरे ॥ पङ्कजे । पद्मे ॥ मन्त्रभेदे ॥ त्रि । गभीरे । निम्ने ॥ गहने । दुरवगाहे ॥ गाते जलमत्र गच्छति वा । गाङ्० गम्लृ० वा । गम्भीरादयश्चेति गभीर गम्भीरा विति वा गमेरीरन् भश्चान्तादेशो नुमागमश्च निपातसिद्ध ॥ स्वरः सत्त्वञ्च नाभिश्च गम्भीरं त्रिषु शस्यते ॥

गम्भीरवेदी । पुं । दुर्दरहस्तिनि । अवमताङ्कुशे । चालके ॥ अस्य लक्षणं यथा । चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि । गम्भीरवेदी विज्ञेय. स गजो गजवेदिभिरिति ॥ अन्यच्च । त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्यच्यवनादपि । आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरवेदितेति ॥ गम्भीरं मन्त्रं वेत्तीति ॥

गम्य । त्रि । प्राप्ये ॥ गमनीयायाम् ॥ गम्यते । गम्लृ० । पोरदुपधादिति यत् ॥

गम्यदिक् । स्त्री । गन्तुमिष्टायां दिशि ॥

गम्यमान । त्रि । बुध्यमाने ॥ वर्त्तमाने ।

गमन।अये ग्रामादौ ॥

गम्या। स्त्री। पतन्याम्॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति। समानस्य खेदविगमो गम्यायामगम्यायाञ्च। तत्र नियम क्रियते इयङ्गम्येतिभाष्यम्। खेदयतीति खेदोरोग। इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेदइतिकैयट॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतयास्वदारगमने दोषाभाव॥

गय। पु। असुरविशेषे॥ अमूर्त्तरयपुत्रे राजर्षिप्रभेदे॥ वैवस्वतपुत्रे रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे॥

गयपुरी। स्त्री। गयातीर्थे॥

गया। स्त्री। तीर्थविशेषे। गयराजर्षिपुर्याम्॥ गयाशिरआदिपरिमाणम्। नागा ज्जनार्दना द्कूपा च्चोत्तरमानसात्। एतद्‌ गयाशिरप्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते॥ पितामहं समासाद्य यावदुत्तरमानसम्। फल्गुतीर्थं तु विज्ञेय देवानामपि दुर्लभम्॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिर। मुख्यं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम्॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे। सार्द्धक्रोशद्वयमान गयायां ब्रह्मणेरितम्॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिर। तन्मध्येसर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै॥ गयायां नहि तत् स्थान यत्रतीर्थं न विद्यते। सान्निध्य सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम्॥ ब्रह्मज्ञानेन किंसाध्य गोगृहे मरणेन किम्। वासेन किं कुरुक्षेत्र यदिपुत्रो गयां व्रजेत्॥ श्राद्धकृद् यो गयाक्षेत्रे पितृणामनृणोपि स। शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानाशत मुद्धरेत॥ गयाशिरसिय पिण्डान् येषां नाम्नातु निर्वपेत्। नरकस्थादिव यान्ति स्वर्गस्थामोक्षमाप्नुयु॥ गत्वा वणिग् गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम्। प्रददौ मनुजै सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ॥ प्रेता प्रेतत्वनिर्मुक्ता वणिक् च गृहमागत। प्रेतराज सह प्रेतै र्गयाश्राद्धा द्दिवगत॥ ॥ गयायां सर्वकालेषु पिण्ड दद्या द्विचक्षण। अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयो॥ न त्यक्तव्य गयाश्राद्ध सिंहस्थेऽपि देवगुरौ। तथा दैवप्रमादेन प्रवर्त्तं तु प्रवेषु च॥ पूत कर्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक्॥ मीने मेषेस्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे। नारदर्षिसु लोकेषु गयाश्राद्धं सुदुर्लभम्॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

सप्तसर्वतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ इत्युक्तं प्रदर्शयेद् भिन्नु गयामन्वा न पिण्डदः । इत्युक्तं त्वस्य विष्णुपदे पितृभिः सममुच्यते ॥ गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयाशिरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इति गयामाहात्म्यादिकं वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वमङ्गलाख्यानं वर्त्तते इति देवीगीता । गयायाञ्च गयेश्वरीत्यागमः ॥

गयाचेतनम् । न । पञ्चक्रोशात्मके क्षेत्रविशेषे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । सप्तमकरणे ॥ तज्जातस्य फलम् । विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरो ऽतिधीरो मृदुहास्ययुक्तः । दाता दयालुर्गुणवान् नरः स्याद् गरे परेषामुपकारकर्त्तेति ॥ वत्सनाभाख्यविषे ॥ गरणे ॥ गरणम् । गृ निगरणे । ऋदोरप् ॥ गिरति वा । गृ० । पचाद्यच् ॥

गरघ्नः । पु । कृष्णार्जके ॥ बर्बरे ॥

गरघ्नी । स्त्री । गड़ इति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ गरघ्नी मधुरा तिक्ता तुवरा कफपित्तहृत् । कषघ्नी वह्निकृल्लघ्वी दीपनी बलवीर्य्यकृत् ॥

गरणम् । न । निगारे । भक्षणे ॥ सेचने ॥

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददाति । डुदाञ्० । आतद्गति क. ॥

गरभ' । पु । गर्भे ॥ गिरति गृणाति वा । गृ० । वा० अभच् ॥ मृगे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गृ० । अच् । गरं लाति । ला० । क. । भावपरत्वं गरशब्दस्य ॥ गिरतेः बाहुलकात् कलच् वा ॥

गरलारि. । पु । मरकतमणौ ॥

गरव्रतः । पु । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ मूषिकविषघ्नत्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीप् ॥

गरात्मकम् । न । शिग्रुबीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पु । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भाव । पृथ्वादिभ्य इमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेन गुरौ । गुरुतमे ॥ प्रियस्थिरेति साधुः ॥

गरी । स्त्री । देवताडहूमे ॥ गृणाति । गृ शब्दे । अच् । गौरादि ॥ यद्वा दृश्यते गरत्वितिपाठात् ङीप् वा ॥

गरीयान् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदात्रो र्गरीया न् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयो र तिशयेन गुरु । द्विवचनविभज्योप पदेतरबी यसुनाविती यसुन् ॥

गरुड । पु । मरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैन तेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहा यसागतौ । अन्येभ्योपीतिडः । पृषो दरादित्वात् तलोप ॥ गिरउड्डजिति उडजुवा । केचिद्दिर्मनपठन्ति । तत्रा पूर्ववदेव विग्रह ॥ पञ्चमाचिन्तस्य द्वितीये ऽ । ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वज । पु । विष्णौ ॥ गरुडोध्वज चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडरुतम् । न । अष्टिसप्तकषोडश्या क्षरछन्दिप्रभेदे ॥ यथा । गरुडरुत मजौ भजजमायदाद्युक्ता ॥ अम रमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गं रुडरुत सुरारि भुजगेन्द्रसन्त्रास- ने । धरणिमरावतारविधिडिण्डिड माडम्बरः सजयतिकसरङ्गभुवि सिं हनादोहरे रिति ॥

गरुडव्यूह । पु । गरुडाकृतिवत् कृत रचने व्यूहप्रभेदे ॥ सूक्ष्ममुखपक्षा ङ्गागः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भव ति । अनेन पार्श्वयो र्भये सति मा र्गे व्रजेत् ॥

गरुडाग्रज । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रज ॥

गरुडाङ्कितम् । न ।
गरुडाश्मा । पु ।
गरुडोत्तीर्णम् । न । } मरकतमणौ ॥

गरुत् । पु । पक्षे । पर्ख इति भाषाप्रसि द्धे ॥ गिरतिं । गृनि गरणे । गृणाति वा । गृ शब्दे । मृग्रोरुति ॥

गरुत्मान् । पु । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुत पक्षा सन्त्यस्य । मतु प् । यवादित्वाज्झय इति वत्वं न । तसौमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुवोधी । पु । भारतीखगे । भारद्द इति गौड भाष ॥

गर्ग । पु । ब्रह्मणा पुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे ॥ किञ्चुलुके ॥ गृणाति । ग० । मुद्गिगेर्ग्गाविति ग ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुत विरामान्त तालो ऽयंगर्गसज्ञित इति ॥

गर्गर । पु । वेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा ॥ गर्गर पित्तल किञ्चिद्वातजि त्कफकोपन ॥ अस्याकारगुणौ यथा

। य पीतवर्णोऽपिच्छपिच्छिलाङ्ग पृष्ठेषु रेखा बहुल.समल्क । सगर्गरो वर्वरनादवश्यो जडश्च शीत'कफवातकारी इति ॥ तद्यापश्चो ॥ दधिमन्थनभाण्डे । गर्ग इति शब्दं राति रा० । आतइति क ॥ गिरतिवा । गृ०। वा० गरन् ॥ गृ०। पचायच् उणादयो बहुलमितिबहुलवचना द्विर्वचनमभ्यासेरुगागमश्च ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलश्याम । गगरी इति भाषा ॥ यथा ॥ मेघा दैासक्तवो देया वारिपूर्णाचगर्गरी इति ॥ गैारादि ङीष ॥

गर्गाट । पु । मत्स्यविशेषे । योगनाविके ॥

गर्ज्जम् । न । हस्तिशब्दे ॥ मेघादिशब्दे ॥

गर्ज्जक । पु । गजाड इति गैाडभाषाप्रसिद्ध शालमत्स्ये । शालजे ॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्ध मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

गर्ज्जाफल । पुं । विकयटकवृच्चे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जि । पु । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पु । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज०। भावे क्त ॥ गर्जयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्त. ॥ गर्जोजातोऽस्यवा । ता० इतच् ॥

गर्त्त । पु । अवटे । चितिरन्धे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशांशे ॥ कुकुन्दरे । नितम्बस्थकूपे ॥ अष्टधनुःसहस्रेभ्यो न्यूनगतौजलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनु सहस्राण्यष्टौच गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहागर्त्तास्ता परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गृ० । हसिमृग्रितितन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप्॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्द्दभ । पु । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे ॥ यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्च न विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्य त्रीणि शिचेत गर्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द शब्दे । द्दशशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगद' । पुं । जालगर्दभरोगे ॥

गर्द्दभशाक' । पु । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्दभशाक ॥

गर्द्दभशाका । स्त्री । ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

गर्द्दभशाखी । स्त्री । भार्ग्याम् ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

गर्द्दभाण्ड । पु । निगोंडी पीलख इति प्रसिद्धे वृक्षे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्ष ॥ अथ पचकाण्डफला दिभि रस्वत्याकार ॥ गर्द्दभ गन्धविशेषम् अमति । अमगच्छ्यादिषु । अमन्ताड्ड ॥

गर्द्दभाह्वय । पु । कुमुदे ॥

गर्द्दभिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तत्स्वरूप यथा । मण्डल वृत्त मुत्सन्न सरक्त पिडकावृतम् । रुजाकरीं गर्दभिकां ता विद्याद्वातपित्तजामिति ॥

गर्द्दभी । स्त्री । क्षुद्रजन्तुविशेषे । गोमयकीटे ॥ गर्द्दभिकारोगे ॥ रासभ्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ श्वतकण्टकार्याम् ॥ कटभ्याम् ॥

गर्द्ध । पु । अभिलाषातिशये । स्पृहायाम् ॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । घञ् ॥

गर्द्धन । चि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशील । गृधु० । जुचङ्क्रम्येतियुच् ॥

गर्द्धी । चि । अभिलाषातिशयवति ॥ गर्द्धोऽस्यास्ति । इनि ॥

गर्भ । पु । भ्रूणे । जन्मकारणे ॥ तल्लक्षणयथा । गर्भाशयगतं शुक्र मार्त्तवं जीवसम्भवकम् । प्रकृति सविकाराच तत्सर्वं गर्भसञ्ज्ञकम् ॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यदाङ्गोपाङ्गसयुत । भवेत् तदा स मुनिभि शरीरीति निगद्यते इति ॥ अपिच । चामता गरिमा कुक्षे मूर्च्छा छर्दि ररोचकम् । जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्या प्रकाशनमिति ॥ अर्भके । शिशौ ॥ कुक्षौ ॥ सन्धौ ॥ नाटकसन्धौ ॥ पनसकण्टके ॥ मध्यमे ॥ अपवरके ॥ गङ्गाद्युषितस्थले ॥ भाद्रकृष्णचतुर्द्दश्या याव दाक्रमते जलम् । ताव द्गर्भं विजानीयात तदूर्द्ध्वं तीरमुच्यते ॥ गिरति गृणाति वा गीर्यते वा । गृनिगरणे गृशब्दे वा । अर्त्तिगृभ्याभन् ॥ गर्भोपवरकेऽग्नौ सुतेपनसकण्टके । कुक्षौकुक्षिस्थजन्तौचेतिकोशान्तरम् ॥ अत्रप्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणकरोऽति वराहमिहिर ॥ तत्रादौ प्रयोजन प्रदर्शनार्थमाह । अन्नजगत प्राणा प्रावृट्कालस्य चान्न मायत्तम् । यस्मा दत परीक्ष्य प्रावृट्काल प्रयत्नेन ॥ तल्लक्षणानि मुनिभि र्यानि निवद्धानि तानि दृष्ट्वे दम् । क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्रादिरचितानि ॥ दैवविदविहतचित्तो द्युनिशं

यो गर्भलक्षणे भवति । तस्य मुने रिव वाणी भवति न मिथ्या क्वचि दृशे ॥ शिस्त्वात पर मन्यच्छास्त्र ज्यायोऽस्ति यद्विदित्वैव । प्रध्वस्ति न्यपि काले त्रिकालदर्शी कलौ भवति ॥ अत्र परमतं स्वमत चाह । केचिद्वदन्ति कार्तिकशुक्लान्त मतो त्य गर्भदिवसा स्युः । नतु तन्मत वहूनां गर्गादीना मतवक्ष्ये ॥ मार्ग शिर. सितपक्षप्रतिपत् प्रभृति क्षपा करे ऽषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते गर्भाणा लक्षणं ज्ञेयम् ॥ अथधृतस्य गर्भस्य प्रसवकालज्ञान माह । यन्न क्षत्र मुपगते गर्भे श्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिस्र तद्दिवसे तत्रैव प्रसव मायाति ॥ सितपक्षभ वा कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवारा त्रौ । नक्तं प्रभवा श्चाहनि सन्ध्या जातन्स्र सन्ध्यायाम् ॥ * ॥गर्भाणां विशेष लक्षण कालनिर्देश्यमाह । मृगशीर्षाद्यागर्भा मन्दफला, पौष शुक्लजातोश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण वि. नर्दिशेच्छ्रावणस्यसितम् ॥ माघ सितोत्था गर्भा श्रावणकृष्णे प्रसू ति मायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥ फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासि

ते विनिर्देश्या । तस्यैव कृष्णपक्षो द्भवास्तु ये तेऽश्वयुक् शुक्ले ॥ चैत्र सितपक्षजाता कृष्णेऽश्वयुजस्य वा रिदा गर्भा । चैत्रासितसम्भूता कार्त्तिकशुक्लेऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ मे घानांवायोश्चलक्षणम् ॥ पूर्वोद्भूता पश्चादपरोत्था प्राग्भवन्तिजीमूता । शेषास्वपि दिक्ष्वेव विपर्ययो भव ति वायोश्च ॥ * ॥ गर्भसम्भवल० । ह्लादिमृदूदकृशिवशक्रदिग्भवो मा रुतो वियद्विमलम । स्निग्धसितव हुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखा र्कौ ॥ पृथुवहुलस्निग्धघनं घनसूची क्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्ड मेचकाभ वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥ सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्य काशुभा सन्ध्या । शशिशिव शक्रा शाख्या शान्तरवा पक्षिमृगसङ्घा ॥ विपुला प्रदक्षिणचरा. स्निग्धमयू खा ग्रहा निरुपसर्गा । तरवश्च निरु पसृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टा ॥ गर्भाणां पुष्टिकरा सर्वेषा मेव यो त्र तु विशेष । स्वर्त्तुस्वभावजनितो गर्भविवृद्धौ त मभिधास्ये ॥ तस्य० । पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बु दा. सपरिवेषा । नात्यर्थं मृगशो र्षे पौषे शीतश्च हिमपात. ॥ माघे

शस्तो वायुस्तुषारकलुषद्युती रविशशाङ्कौ । अतिशीत सघनस्य च भानोरस्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥ फाल्गुनमासे रूक्षश्चण्डः पवनोऽभ्रसम्प्लवाः स्निग्धाः । परिवेषाश्चासकलाः कपिलस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥ पवनघनवृष्टियुक्ताश्चैत्रे गर्भाः शुभाः सपरिवेषाः । घनपवनसलिलविद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे ॥ * ॥ गर्भकाले मेघानाम्० । मुक्तारजतनिकाशास्तमालनीलोत्पलाञ्जनाभासः । जलचरसत्त्वाकारा गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ तीव्रदिवाकरकिरणाभितापिता मन्दमारुता जलदाः । रुषिता इव धाराभिर्विसृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ * ॥ गर्भोपघातस्य० । गर्भोपघातलिङ्गान्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः । क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥ रुधिरादिवृष्टिवैकृतपरिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः । इत्युत्पातैस्त्रिविधैश्चान्यैश्चोपहतो गर्भः ॥ स्वर्तुस्वभावजनितैः सामान्यैर्यैश्च लक्षणैर्वृद्धिः । गर्भाणां विपरीतैस्तैरेव विपर्ययो भवति ॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवाम्बुदेवयैतामवपश्च । एतेष्वेषु विवृद्धो गर्भो बहुतोयदो भवति ॥ * ॥ येषु नक्षत्रेषु गर्भः सम्भूतो बहून्यहानि वर्षति तान्याह । शतभिषगाश्लेषार्द्रास्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः । पुष्णाति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः ॥ त्रिविधोत्पातस्य० । दिव्यं ग्रहर्क्षजातं भुवि भौमं स्थिरचरोद्भवं यच्च । दिग्दाहोल्कानिर्घातपरिवेषाश्च वियत्प्रभवम् ॥ * ॥ अनन्तरोक्ताया दिवससंख्याया नियमं करोति । मृगमासादिष्वष्टौ षट् षोडश विंशतिश्चतुर्युक्ता । विंशतिरथ दिवसत्रयमेकतमर्क्षेण पञ्चभ्यः ॥ २० ॥ पञ्चनिमित्तैः शतयोजनं तदर्द्धार्द्धमेकहान्या ऽतः । वर्षति पञ्च समस्ता रूपेणैकेन यो गर्भः ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसंयुक्तानां गर्भाणां पानीयसंख्यामाह ॥ द्रोणः पञ्चनिमित्ते गर्भे त्रीण्याढकानि पवनेन । षड्विद्युता नवाभ्रैः स्तनितेन द्वादशप्रसवे ॥ * ॥ अत्रैव विशेषमाह । क्रूरग्रहसंयुक्ते करकाशनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः । शशिनि रवौ वा शुभसंयुते विते भूरिवृष्टिकराः ॥ * गर्भसम्भवे विशेषलक्षणमाह । गर्भसमयेऽतिवृष्टिर्गर्भाभावाय निर्निमित्तकृता । द्रोणाष्टां

श्मश्यधिके दृष्टे गर्भः परिस्रुतो भवति ॥ * ॥ अत्रैव विशेषफलमाह । गर्भ पुष्ट' प्रसवे ग्रहोपघातादिभि र्यदि न दृष्ट. । आत्मीयगर्भसमये करकामिश्रं ददा त्यम्भ ॥ * ॥ अत्र दृष्टान्तमाह । काठिन्य याति यथा चिरकालधृत पय: पयस्विन्या: । कालातीत तद्वत् सलिलं काठिन्यमुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षण पुष्टिकरमाह । पवनसलिलविद्युद्गर्जिता भ्रान्वितो य स भवति बहुतो य' पञ्चरूपो ऽभ्युपेत । विसृजति यदि तोयं गर्भकाले ऽतिभूरि प्रसवसमय मित्वा शीकराम्भ करोति ॥ ३७ ॥ इति वाराह्यामेकविंशोध्याय' ॥ २१ ॥ अत्र गर्भवायुधारणापि । तत्र तासां लक्षणम् । ज्येष्ठसित ऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणा दिवसा । मृदुशुभपवन. शस्ता स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ विशेषमाह । तत्रैवस्वात्याद्येवृष्टे भचतुष्टये क्रमान्मासा: । श्रावणपूर्वा ज्ञेया. परिस्रुता धारणा स्तास्य ॥ यदि ता स्युरेकरूपा स्त शुभा सान्तरास्तु न शिवाय । तस्करभयदा' प्रोक्ता: श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठा ॥ तानाह । सविद्युत सपृषत. सपांशूत्करमारुता. । सार्कच

न्द्रपरिच्छिन्ना धारणा. शुभधारणा. ॥ यदातु विद्युत श्रेष्ठा: शुभाशाप्रत्युपस्थिता' । तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षण. ॥ सपांशुवर्षा. सा पश्च शुभा बालक्रिया अपि । पतत्त्रिणां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादिषु ॥ रविचन्द्रपरीवेषा स्निग्धा नात्यन्तदूषिता. । वृष्टि स्तथापि विज्ञेया सर्वशस्यार्थसाधिका ॥ मेघा. स्निग्धा संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रिया । तदा स्या न्महती वृष्टि सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ इतिवाराह्यांगर्भवायुधारणाध्यायोद्वाविंशतितम' ॥ २२ ॥

गर्भक । पु । केशमध्येस्थितमाल्ये ॥ गर्भइव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ न । रजनीद्वन्द्वे । दोरात इति भाषा ॥

गर्भकार । पु । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न । गर्भागारे ॥ गर्भइव गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् ॥

गर्भण्ड' । पु । नाभिगुडके । नाभिकी गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य अण्ड इव ॥ शकन्ध्वादि.

गर्भद । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अपत्यदायाम् । प्राणिमातरि । तापसद्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाश । पु । गर्भध्वंसे ॥ तल्लक्षणं यथा । अपविद्धशिरा यातु शीताङ्गी निरपत्रपा । नीलोद्गतशिरा हन्ति सा गर्भं सच तां तथा ॥ मानसागन्तुभि र्मातु रुपतापै प्रपीडित. । गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडित ॥ अन्तर्मृतगर्भल० यथा । गर्भास्पन्दन मार्धीनां प्रणाश श्या वपाण्डुता । भवेदुच्छ्वासपूतित्वं शोथश्चा न्तर्मृते शिशाविति ॥

गर्भनुत् । पु । कलिकायाम् । चिर्चाङ्गिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गर्भपाकी । स्त्री । षष्टिकाख्यव्रीहौ । सट्ठी धान इतिभाषा ॥

गर्भपात । पु । पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने ॥

गर्भपातक । पु । रक्तशोभाञ्जने ॥

गर्भपातन. । पु । अरिष्टद्रुमे । फेनिले । रीठा इतिभाषा ॥

गर्भपातनी । स्त्री । कलिकायाम् ॥

गर्भपातिनी । स्त्री । विशल्यावृक्षे ॥

गर्भरूप । पु । तरुणे ॥

गर्भवती । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । कापन्नसत्त्वायाम् । गुर्विण्याम् ॥ * सद्योगृहीतगर्भाया ल० । श्रमश्चोग्लानि तदो योने रस्रावो ऽश्रमोद्भव । सावसाद पिपासा च ग्लानि स्फूर्तिभङ्गो भवेदिति ॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनल० यथा । स्तनयो र्मुखकाष्र्ण्यं स्या द्रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्या स म्मील्यन्ते विशेषत । छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजते ऽशुभात् । अभेक सदनञ्चैव गर्भिण्या लिङ्गमुच्यते ॥ * ॥ पुत्रगर्भवत्याल० यथा । पुत्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासिद्वितीयके । गर्भो गर्भाशये लक्ष्य. पिण्डाकारो ऽपरंसृणु ॥ दक्षिणाक्षिमहत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने । दक्षिणोरु सुपुष्ट स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता ॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथ । आम्रादिफल मा प्नोति स्वप्नेषु कमलादि च ॥ * ॥ कन्यागर्भवतील० यथा । कन्यागर्भवती गर्भे मेर्षी मासि द्वितीयके । पुत्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीत सवेत्ते ॥ * ॥ नपुंसकगर्भवतील० यथा । नपुंसक यदा गर्भो भवेद्गर्भोऽर्बुदाकृति । उच्चते मध्य पार्श्वे पुरस्तादुदर महद्दितिमाव प्रकाश ॥

गर्भशय्या । स्त्री । पित्ताशयपक्वाशययो र्मध्यवर्तिनि गर्भाशयरूपे गर्भोत्पत्तिस्थाने ॥ तत्स्वरूपं यथा । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

ष कीर्त्तिता । तस्या स्तृतीये त्वाव र्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रो हितमत्स्यस्य मुख भवति रूपत. । ततस्तस्याक्च तथा रूपा गर्भशय्यां वि दु र्बुधा. ॥ इतिभावप्रकाश ॥

गर्भस्राव । पु । चतुर्थमासपर्यन्त शो णितरूपगर्भस्य स्रवणे ॥ तस्यनिदा नलक्षणे यथा । भयाभिघाततीक्ष्णो ष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पत ति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥ आ चतुर्था त्ततो मासात् प्रस्रवे गर्भ विद्रव । तत स्थिरशरीरस्य पात पञ्चमषष्ठयो ॥ गर्भोऽभिघातवि षमाशनपीडनाद्यै पक्वं द्रुमा दिव फल पतति क्षणेन । मूढ करोति पवन खलुमूढगर्भं शूलञ्च योनिज ठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥

गर्भस्रावी । पु । हिन्तालवृक्षे ॥

गर्भागारम् । न । वासगृहे । गृहमध्य भागे ॥ गर्भइव आगारम् ॥ गर्भा शये ॥

गर्भाधानम् । न । दशसंस्कारान्तर्गत प्रथमसंस्कारे ॥ तत्रायक्रम । ऋतु स्नानादूर्द्ध्वं निषेकदिवसे साय सन्ध्या यां मतोतायां पति शुचि सुगन्धि सुवेशोमन्त्रेण कुर्यादर्घ्यंदत्त्वापूर्वा भिमुखोपविष्टायास्सवध्या दक्षिण ह

स्तेनो पस्थस्पृशन् यद्वृक्ष्युक्त मन्त्रसं जपेत । तत पुनरप्युपस्थ स्पृशन् मन्त्रंजपेत् । ततो भार्यामुपेयादिति भवदेवभट्ट. ॥ विशेषो मत्स्यानिभा षो द्रष्टव्य ॥

गर्भाशय । पुं । गर्भवेष्टनचर्मणि । जरा यौ ॥ गर्भशय्यायाम् ॥ गर्भ आशेते ऽत्र । शीङ्० । पुसीतिघ ॥

गर्भाष्टम । पु । निषेकतो ऽष्टमेमासे । देवमासे ॥ गर्भग्रहणमास. सवत् सरो वा ऽष्टमोयस्य ॥

गर्भिणी । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । गुर्वि ण्याम् ॥ गर्भोस्त्यस्याम् । अतइनि ॥ क्षीरावीवृक्षे । क्षीराइ इतिगौड़ भाषा ॥

गर्भिणीअवेक्षणम् । न । कुमारभृत्या याम् । गर्भिणीपरिचर्यायाम् ॥ इ तित्रिकाण्डशेष ॥

गर्भोपघातिनी । स्त्री । वेहति । गर्भ पातकारिगव्याम् ॥ गर्भमुपहन्ति । सुप्यजातावितिणिनि ॥

गर्मुत । स्त्री । स्वर्णे ॥ लतायाम् ॥ म यना इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणधा न्यविशेषे ॥ गिरति गीर्यते वा । गॄ० । ग्रोमुट्चेत्युति ॥

गर्मूटिका । स्त्री । मडुवा इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । गर्मुति ॥

गर्म्मोटिका । स्त्री । जरडीतृणे ॥

गर्व्व । पु । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अहङ्कारस्त्वथाध्यात्मं सर्वसंसारकारणम् । अभिमानोऽधिभूतञ्च रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ऐश्वर्य्यरूपतारुण्यकुलविद्याबलैरपि । इष्टलाभादिनान्येषामवज्ञागर्व्व ईरित ॥ गर्व्वमाने । । घञ् ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गॄ० । कृगृशृदृ भ्योव ॥

गर्व्वर । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गॄ० । कृगृशृदृभ्यश्चेतिष्वरच् ॥ स्त्री । षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष् गर्व्वरी ॥ पु । गन्धर्व्वे ॥

गर्व्वाट । पुं । दौवारिके । द्वारपाले ॥

गर्व्वित । त्रि । गर्व्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । दृप्ते ॥ गर्व्वं सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह्ह गल्ह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह्ह० । गुरोश्चहल इति स्त्रियाम् अप्रत्यय । टाप् ॥

गर्हित । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादि इतच् ॥

गर्ह्य । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुपूये ॥ गर्ह्यते । गर्ह्ह० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । कददे ॥ गर्ह्यं वदति । वद० । सुप्यजातौणिनि णिनिः ॥

गल । पु । गला इति प्रसिद्धे कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्जरसे । राल इति भाषा ॥ गलक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ वाद्य वि० ॥ गिलति । गॄ० । पचाद्यच् । अचि विभाषेति लः ॥ यद्वा । गीर्य्यतेऽनेन । पुंसीति घ ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलक । पुं । प्रकुलाभके । गडके ॥ डलयोरभेद ॥

गलकम्बल । पु । सास्नायाम् । गवां गलस्थिते कम्बलाकारे मांसे ॥ गलस्य कम्बल । गलेकम्बलइववा ॥

गलगण्ड । पु । स्वनाम्ना ख्यातेरोगविशेषे । गिल्लड इति भाषा ॥ तल्ल० यथा । निबद्धः श्वयथुर्य्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदि वा ह्रस्वो गलगण्डं तमादिशेदिति ॥

गलग्रह । पु । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णपक्षे चतुर्थीच सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशीचतुष्कञ्च अष्टावेतेगलग्रहा इति नारद ॥ अपिच । आरम्भानन्तर यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । मर्गादिमुनय सर्वे तमेवाहु

गेलग्रहमिति राजमार्त्तण्ड ॥ व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । स्त्रसमाने ॥ स्त्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्क्कर्याम् । स्वल्पवारिधान्याम् । आल्वाम् ॥ गलति । गल० । लट शतृशानचावितिशतृ । उगित्वान् ङीप् । शप्श्यनोरितिनुम् । स्वार्थेकन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे । कण्ठसूत्रे । सूत्राल्याम् । सकरी तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पु । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालूर्द्ध्वलम्ब जिह्वायाम् । घण्टिकायाम् । सुधास्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्त । पु । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्त ॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालुप्रभेदे ॥

गलाङ्कुर । पु । गलरोगविशेषे । रोहिण्याम् ॥ तस्य सम्प्राप्तिपूर्वक लक्षणं यथा । गलेऽनिल पित्तकफौ च मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैव शोणितम् । गलोपसरोधकरै स्तथाङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रोहिणीति ॥

गलानिल । पु । चिङ्गिडिमाछ इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटेये ॥ गलानिक गलाविल इतिच क्वचित्पाठ ॥

गलि । पु । दुष्टवृषे । शक्तोऽप्यधुर्वहो वृषो गलिरित्युच्यते । गलिया बैल इति भाषा ॥ गुणानामेव दौरात्म्या दुरिधुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्ध सुखंस्वपिति गौर्गलिः ॥

गलित । त्रि । च्युते । पतिते । स्रस्ते । हस्तादितोभ्रष्टे ॥ गल्यतेस्म । गल० । क्त ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरि वा क्त ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्ड । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटे । अस्थिगिला हाडगिला इतिचभाषा ॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देश । पुं । निगारे ॥ गलस्योद्देश समीपभाग: ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानांसमूह । पाशा०य । गलोरज्ज्वाम ॥

गल्ल । पु । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लक । पु । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्क । पु । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवय । पु । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । गवालूके । वनभद्रे । महागन्ध ॥ अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

म्याचिते तप्ते हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मांस गवयसम्भूत सुस्विन्न भूरिवा-स्केति ॥ गवयो मधुरो वृष्य स्निग्धो ष्णःकफपित्तल । विदाही गुरुविष्ट म्भी विपाके विरस. सदैत्यस्य मां सस्य गुणा ॥ वैवस्वतपुचेवानरविशे षे । यथा । रामायणे । पुत्रावैवस्व तस्याच पञ्च कालान्तकोपमा । गयो गवाक्षो गवय शरभो गन्धमादन. इति ॥ गवते । गुङ्शब्दे । वा० अय ॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गव गवेनवा याति । या० । मू० क ॥

गेवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वन धेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषे धे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम प्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीष् ॥

गवराज: । मह्रोक्षे । वृषे ॥ इति शब्द चन्द्रिका ॥

गवल: । पु । वनमहिषे ॥ न । महिष शृङ्गे ॥ अलति । अलभूषणादौ । अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । ऋदोरप् । गवलाति । क ॥

गवाक्ष । पु । जाली झरोखा इतिच भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूदृगयने । जालके ॥ वैवस्वतपुचे कपिविशेषे ॥ गवाक्षिरणा नामक्षीव । अक्षिशब्दो रन्ध्रवाची । अक्ष्णोदर्शनादित्यच्

॥ गावोजलानि किरणानि वा । अ क्षन्ति व्याप्नुवन्ति एतमनेन वा । अ क्षूव्याप्तौ । अकर्त्तर्यैर्थे घञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गो डुम्बायाम् । गोमुक् इति गौडभा षा ॥ शाखोटे । शेउडा इति भाषा ॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिम श्नोति । अशू० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाची । स्त्री । पाँकालमाछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते । अद० । ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ ग वादनीद्वयं तिक्तं पाके कटुरसं लघु । वीर्योष्णं कामलापित्तकफप्लीहोद रापहम् ॥ श्वासकासापह कुष्ठगुल्म ग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भाभग ण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासादना र्थे । गोदलडावनीइतिच भाषा ॥ नीलापराजितायाम् ॥ गौ० ङीप् ॥

गवाह्निक: । पु । गवये । गोसदृशे ऽर ण्यपशौ ॥

गवाशन । पु । गोभक्षके । मोची इति भाषा ॥ यथा । माताप्येका पिताप्ये को मम तस्य च पक्षिण । अहं मु निभि रानीत सचनीतो गवाशनै रित्युद्भट ॥

गवाषिका। स्त्री। लाक्षायाम्। जतुनि॥

गविनी। स्त्री। गवांसमूहे॥ खला दिभ्यइनिर्वक्तव्यः॥

गविष्ठः। त्रि। भूमिस्थे॥ स्वर्गस्थे॥

गविष्ठिरः। त्रि। गविस्थिरे॥ हलद न्तादित्यलुक्। गवियुधिभ्यांस्थिर इतिषत्वम्॥

गवीश्वरः। पु। गवांस्वामिनि। गोम ति। गोमिनि॥ गवामीश्वरः॥

गवेङ्गितम्। न। शुभाशुभाय गवामाका रे॥ यथा। गावो दीना पार्थिवस्या ऽशिवाय पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगात्। मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णाय ताक्षाः पत्युर्भीता स्तस्करानारुव न्त्यः॥ अकारेण क्रोशति चेदनर्थो भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय। भृश निरुद्धा यदि मक्षिकाभि स्तदाशु दृष्टिंसरमात्मजैर्वा॥ आगच्छन्त्यो वे श्म रम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्ध्यै गवां गाः। आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरो मांचा। प्रहृष्टा धन्या गावः स्युर्महिष्योपिचैवम्॥ इतिवाराहीसंहिताया न्नवतिः॥

गवेडु। स्त्री। आरण्यगोधूमाख्ये मु न्यन्ने। गड़गड़ इतिगौडभाषा॥ गवे गवार्थंईडयते। ईड्स्तुत्ये। मृगय्वादित्वात् कु। नैवत्तोदकार स्य ङ। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्॥

गवेधु। स्त्री। गवेडौ॥ गवेधु कटुका स्वाद्वी कार्श्यकृत् कफनाशिनी॥

गवेधुकम्। न। गैरिके॥ इतिराज निर्घण्टः॥

गवेधुका। स्त्री। तृणधान्यविशेषे। ग ड़गड़इति देधानइतिचगौडभाषा। गवेडौ॥ नागबलायाम्॥ मक्षिकूमौ रुधते। रुध०। काकुत्स्थादु। संज्ञा यांकन्॥

गवेरुकम्। न। गैरिके॥

गवेशका। स्त्री। गोरक्षचाकुलिका इ तिगौडप्रसिद्धे वृक्षविशेषे॥

गवेषणा। स्त्री। अन्वेषणायाम्। पर्ये षणायाम्। मार्गणे॥ धर्मान्वेषणे॥ गवेषमार्गणे। चु०। युच्॥

गवेषितम्। त्रि। अन्वेषिते। मार्गिते॥ गवेष्यतेस्म। गवेष०। क्तः॥

गव्यम्। न। ज्यायाम्॥ रामश्चं। त्रि। गोदुग्धादौ। गोसम्बन्धिनि सर्व स्मिन्॥ गव्य त्रिषु गवां सर्वम्। स र्वम् भयविकारावयवादि गवां गव्य म्॥ गविभवम् गौर्देवतास्य वा। गोरजादिप्रसङ्गे यत्॥ गोहिते॥ गवेहितम्। उगवादिभ्यो यत्॥ गोभिर्मिश्रं संयोग उत्पातो वा। गोभ्यो ऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोत्रायाम् । गोवृन्दे ॥ गवांसमूह । खलगोरथात् इतिय ॥ गव्यूतै ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतै ॥

गव्यूति । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्र धनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्र न्तु क्रोश. क्रोशद्वय पुन । गव्यूत स्त्रीतु गव्यूति गोरुत गोमतच्च तत् ॥ गोर्यूतै छन्दस्युपसख्यानम् । अ ध्वपरिमाणेचेत्यवादेश. ॥

गहनम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दु खे ॥ त्रि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रवेशत्वात अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गहन. परमात्मा । अस्यस्वरूप सा मर्थ्यंचेष्टितं वाज्ञातुंनशक्यते ऽतो गहन' ॥ गाह्यते गाहूविलोडने । बहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरा दित्वात् ह्रस्व । कृच्छ्र गहनयोरिति निर्देशाद्वा ह्रस्वः ॥

गहना । स्त्री । अलङ्कारे ॥ इति देवी पुराणम् ॥

गह्वर. । पु । निकुञ्जे ॥ न । गुहा याम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्था

ने । अनेका ऽनर्थसङ्कटे ॥ गाह्यते । गाहू० । छित्वर छत्वरेतिसाधु. ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्ग । पु । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्ति केये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शि वादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्या दाश्विने मासिसूर्ये स्वाति विशा खयो । तदा न्तु जलदै र्मुक्त गाङ्ग मुक्त मनीषिभि ॥ आकाशगङ्गास त्वन्धि जल माहाय दिग्गजा । मे घै रन्तरिता वृष्टि कुर्वन्तीतिवच सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रा यो वर्षति वारिद । सर्वथा तज्जल देय तथैवखरकेवच. ॥ स्थापिते हेमजेपात्रे राजते मृन्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन ससिक्त भवे दक्लेद वर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्वदोषघ्न ज्ञेय सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्र माश्विने मासि गुणै र्गाङ्गवदादिशेत् । यतो ऽगस्त्यस्य दिव्यर्क्षोदयात् सकलं ज लम् । निर्मल निर्विष स्वादु शुक्लं स्या ऽदोषलम् ॥ यत आह । प्र त्तारविषघातेन नाशाना बोधना दिवाम् । वर्षासु सविष तोय द्वि ज अश्विन विनेति ॥

गाङ्गट । पु ।) चिङ्गडिमाच् इति
गाङ्गटक । पु । } गौडभाषाप्रसिद्धे
गाङ्गटेय । पु ।) मत्स्ये ॥ इतिशब्दर
त्नावली॥

गाङ्गायनि । पु । भीष्मे । शान्तनवे ॥ गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादि भ्य फिञ् ॥

गाङ्गेय । पु । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इस्ती शमीने ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । क शेरुणि ॥ मुस्ते ॥ स्वर्णे ॥ यं गर्भं सु षुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् । तदुल्ब पर्वते न्यस्तं हिरण्यसमपद्य त ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादि भ्य श्चेति ढक् ॥

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । नागवलायाम् ॥ गाङ् गजलमीर यति । ईरगतौ चेपणे च । मृगय्वाद यश्चेति कु । स्वार्थे कन् । गौरादि ङीष् ॥

गाङ्गेष्ठी । स्त्री । कटशर्कराखतायाम् । न टाइतिगौडभाषाइति हारावली॥

गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके ॥ गाजरं मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं दीपनं लघु । सङ्ग्राहि रक्तपित्तार्शो ग्रहणीकफवातजित् ॥

गाञ्जिकाय पु । वर्त्तिकापक्षिणि ॥

गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्रे ॥ त्रि । तद्यु ते ॥ अवगाढे । सेविते ॥ तपस्वि गाढतमसां प्रापेति रघु ॥ गाहते स्म । गाहू विलोडने । क्त ॥

गाढमुष्टि । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥ गाढामुष्टिर्यस्य ॥

गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडामध्ये क्रीडाविशेषे ॥ यथा । नौकैका वटि का यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढा वटीति विख्याता पद तस्य न दुष्य तीति ॥

गाणपत । त्रि । गणपतिदेवताके ॥ गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवताऽस्य । अश्वपत्यादिभ्यश्चेतिण्यापवादोऽण् । गाणपत्योमन्त्र इति तु प्रामादि कमेव । गणपतिश्चेत्पत्यादीनाम श्वपत्यादिषु पाठात् ॥ गणपतिसम्ब न्धिनि ॥

गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणप- ते कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्म णादिभ्य कर्मणि चेति ष्यञ् । गण पत्यधिपतिशब्दयोर्ब्राह्मणादिषु पा ठात् ॥

गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिका नां समूहः । गणिकाया यञिति व क्तव्यमिति यञ् ॥

गाणेयः । त्रि । गणनीये । गणयितु श क्ये ॥ गण्यते । गण सङ्ख्याने । क

चोयत् । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्न खिलो प । चिन्निपूर्णो त्यड्वि धानाङ्गुणा भावार्थाद्वा ॥ अन्यथा कप्रत्ययादि त्यनन्तरं पठित्वा अकारमेव विद ध्यात् ॥

गाण्डिव । पु । न । अर्जुनस्यधनुषि ॥ कार्मुकमात्रे ॥ गाण्डि ग्रन्थि रस्या स्ति । गाण्ड्यजगात्सञ्ज्ञायामितिव ॥

गाण्डीवं । पु । न । गाण्डिवे ॥ गाण्डी ग्रन्थिरस्यास्ति । कृदिकारादितिङी षन्तात् गाण्ड्यजगादितिव ॥

गाण्डीवभूषण । पु । अर्जुने ॥ ध नुष्के । धनुष्मति ॥ गाण्डीव भूषणमस्य ॥

गाण्डीवी । पु । अर्जुने । कौन्तेये ॥ चापिनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृक्षे ॥ गाण्डीवोऽस्यास्य । इनि ॥

गातु । पु । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ ग न्धर्वे ॥ त्रि । रोषणे ॥ गायति । गैशब्दे । गातेवा । गाङ्गतौ । क मिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेतितु ॥ गायने ॥

गाता । पु । गायके ॥ गायति । गै० ॥ तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्र भागे ॥ अङ्गे ॥ कलेवरे । इन्द्रिया यतने । शिरःपाण्याद्यवयव नां समु दये । गात इति भाषा ॥ गातेऽने न वा । गाङ्गतौ । ष्ट्रन् ॥ इति वा । बहुलतरणीति इत्योगा ॥ यद्वा । गच्छति । गम्लृ० । गमेर्गा चेति त्रन् । आचान्तादेश ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम ॥

गात्रवश्य । पु । तापसविशेषे ॥ केवल गात्रैरेव य शेते स ॥

गात्रसङ्कोची । पु । जाहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लव । पु । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी । स्त्री । अनुलेपनवर्त्या म् । वर्णके । विलेपने । गात्रानुले पयोग्ये पिष्टदृष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गा त्रमनुलिप्यते ऽनया । करणेति ल्युट् । ङीप् ॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्र सिद्धे ॥

गाथक । पु । गायके । गानोपजीविनि ॥ गायति । गै० । गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके ॥ संस्कृतान्यभा षायाम् । प्राकृतभाषायाम् ॥ गेये ॥ वृत्ते । अचरसङ्ख्यातपद्ये ॥ यथा । पादे द्वादश विषमे मात्रा स्त्वष्टादश द्वितीयेऽपि । पञ्चदश चेत तुरीये कथिता गाथा तथैवार्येति ॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकु षिगार्तिभ्यस्थन् ॥

गाध । पु । तलस्पर्शे । स्थाने ॥ लुप्त

रे। गाइन इति प्रौंजइतिचभाषा॥ क्लिष्टायाम्॥

गाधि। पु। कान्यकुब्जदेशाधिपेचन्द्रवंशीयकुशिकराजस्यपुत्रे विश्वामित्रमुने पितरि॥

गाधिज। पु। विश्वामित्रमुनौ॥ गाधेर्जात। जनी०। ड॥

गाधिपुरम्। न। कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे॥

गाधिभू। पु।
गाधिसुत। पु। } विश्वामित्रे॥
गाधेयः। पु।

गानम्। न। गीते। गेये॥ ध्वनौ॥ गैशब्दे। ल्युट्॥ मार्गो देशीच गानस्य प्रकारौ द्वावुदीरितौ॥

गानिनी। स्त्री। वचायाम्॥

गान्तु। त्रि। गन्तरि॥ गच्छति। गम्लृ०। क्रमिगमि चमिभ्यस्तुन्‌वृद्धिश्च॥

गान्त्रम्। न। शकटे॥ गम्यतेऽनेन। गम्लृ०। भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेतिष्ट्रन॥

गान्दिनी। स्त्री। श्रीगङ्गायाम्। जाह्नव्याम्॥ अक्रूरयादवमातरि॥

गान्दिनीसुत। पु। भीष्मपितामहे॥ अक्रूरयादवे॥

गान्धर्वः। पु। गन्धर्वे॥ विवाहविशेषे यथा। इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च। गान्धर्वं स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भव इति॥ गान्धर्वः समयान्मिथइतिच। यत्र कन्यावरयो रन्योन्यानुरागात् त्वं मे भार्या त्वं मेपति रितिनिश्चय स इच्छयः॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे॥ न। गाने॥ सामवेदस्योपवेदे। पदावस्थितगानपरिच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक्‌षड्जादिस्वरसमुदाये॥ तदाहदत्तिल। पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन समितस्तथा। प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते॥ इति॥ गन्ध सौरभम् अर्वति। अर्वगतौ। कर्मण्यण्। शकन्ध्वादि। तत प्रज्ञाद्यण्॥ त्रि। गन्धर्वसम्बन्धिनि॥

गान्धारः। पु। सिन्दूरे॥ रागप्रभेदे॥ तत्स्वरूप यथा। जटां दधानः कृतभूतिभूषणः काषायवासा स्तमुदेव यष्टिः। सयोगपट्ट कृतनेत्रमुद्रो गान्धाररागः कथित स्तपस्वीति॥ अयंभैरवरागस्य पुत्र। प्रत्यूषोऽस्यगानसमय॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे॥ गन्धारदेशे भव। कच्छादिभ्यश्चेत्यण्॥ गन्धारोऽभिजनोऽस्यथा सिन्ध्वाद्यण्॥ स्वपान्तरे॥ गान्धारिः अपत्यम्। सात्येयगान्धारि-

भ्याश्वेत्थम् । तस्य राजन्यप्येवम् ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अजाविकौच गान्धार नदत । तस्योत्पत्त्यादि यथा । वायु समुद्गतो नाभे कण्ठशीर्षसमाहत । नानागन्धवह पुण्योगान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभे समुद्गतो वायुर्मन्थशोचे च चालयन् । स शब्दस्तेन निर्याति गान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्र पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मता । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादकेइति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराज । पु । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनाम्नाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठेतु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्तागान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँभा इतिप्रसिद्धे मादक द्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यक ग्रन्थ ॥

गान्धारेय । पु । दुर्योधनन्दपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक ॥

गान्धिक । पु । लेखके ॥ सुगन्धिद्रव्यव्यापारिणि । गन्धवणिजि ॥ सतु अम्बष्ठात् राजपुत्र्यांजात.सङ्करजाति । अस्यकर्म लिखन गन्धदानञ्चेति पराशर ॥ गाँधियोन्ना इति गौडभाषा प्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुक । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छील । गम्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्यउकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्य्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरेभवम् । गम्भीराञ्ज्य. ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा गर्जन्त्यपरो दिशि दिशि जलदा सव शरधयो गरीयांश्चामान्नासभाजा समरविटपिनां जन्मभूमि स्त्वमेव । गाम्भीर्यं किञ्च तादृक् त्वयि सलिलनिधे किन्तु विश्वापयाम सर्वोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपाद्दृष्य काकुत्स्थीया ॥

गायक । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल ॥

गायनम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्री सम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पु । खदिरवृक्षे ॥ वह्निगायत्रियातयेति वैद्योक्ते । त्री० इनि ॥ गायत्रस्तोत्रवक्तुर्ज्ञातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गे इतिक । गौ० ङीष् ॥ यथाह्यास । प्रतिग्रहान्न दोषाच्च पातका दुपपातकात् । गायत्री प्रोच्यतेतस्माद्गायन्तंत्रायतेयत इति ॥ अपिच । न भिन्नां प्रतिपद्येत गायत्री ब्रह्मणा सह । सोहमस्मीत्युपासीत विधिनायेनकेनचिदिति ॥ अस्या स्थान पुष्करे ॥ उपलभ्यचसाविर्त्री नोपतिष्ठेतयो द्विज । कालेपिकार्लंसप्ताहात् सपतेन्नाऽत्र संशय ॥ गायत्रीमन्त्रतो याश्च-दत्तयेनाञ्जलित्रम् । कालेसाविचि केण स्यात् तेनदत्त जगत्त्रयमिति पद्मपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम् । भवान्याम् ॥ यथा । गायनाद् गमनाद्वापि गायत्रीत्रिदशार्चितेतिदेवी निरुक्ताध्याय ॥ यद्वा । गानङ् गाय । भावे घञ् । युक् । गायेन गानेन त्रायते । त्रैङ्० । सुपीतियोगविभागात् क ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडक्षरे छन्दोषि । तस्यावृत्तिस्त्रिविधा । यथा । तनुमध्या १ शशिवदना २ सोमराजीति । उदाहरणन्तु तत्तत्स्थाने द्रष्टव्यम् ॥

गायन । त्रि । गायके । गाथके ॥ गायति । गै० । ण्वुट्चेति शिल्पिनि कर्त्तरि ण्वुट । आतोयुक् ॥ जल्पाके ॥

गायनी । स्त्री । गानकर्त्र्याम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्याम् ॥ ण्वुलन्तात् गायकात् स्त्रियां टाप । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्यते । गॄ० । भूवादिगॄभ्योणित्रन् इति णित्रन् प्रत्यय ॥

गारुडम् । न । क्ष्वेडमन्त्रे ॥ मरकतमणौ ॥ विषशास्त्रे ॥ गरुडपुराणे ॥ अस्यश्लोकसङ्ख्योक्तादेवीभागवते यथा । एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं हरिभाषितमिति ॥ स्वर्णे ॥

गारुडिक । पु । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ । पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जातम् । तस्येदमित्यण् ॥

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । पाचीलतायाम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्रसिद्धायां ब्रह्मवादिन्या वचक्नुतनयायाम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं स्त्री । गर्गादिभ्यो यञ् । यञश्चेति ङीप ।

कलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

गार्गीयम् । त्रि । गर्गप्रोक्ते ॥

गार्ग्य । पु । मुनिविशेषे ॥ गर्गस्यगो त्रापत्यम् । ग० यञ् । बहुत्वेगर्गाः ॥

गार्द्ध्यम् । न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षा याम् । तृष्णाभरे ॥ गृध्नव । चतुर्व र्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

गार्ध्रपत्र । पु । गृध्रपत्त्रयुक्ते वाणे ॥

गार्भ । पु । गर्भशुद्ध्यर्थं क्रियमाणे क र्मविशेषे ॥ त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् ॥ गर्भाधानादौ ॥

गार्भिकम् । त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ॥ तस्यसमूह इत्यधिकारे भिक्षादि भ्योण् इत्यणि भस्याढ इति पुवद्भा वेषकृते इनण्यनपत्य इति प्रकृति भाव ॥

गार्ष्टेय । पु । गृष्टिवत्से ॥ गृष्ट्या ऽप त्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

गार्हपत्य । पु । यज्ञाग्निविशेषे ॥ गृ हपतिर्यजमानः तेन संयुक्तः । गृ हपतिना संयुक्तेञ्य । कचसंज्ञाया मित्यनुवृत्ते राष्ट्रनीयादौनाति प्रसङ्ग ॥

गार्हस्थ । पु । गृहस्थे यागपुत्रादिका र्यो द्वितीयाश्रमे ॥ स्वार्थिकोऽण् ॥

गार्हस्थ्यम् । न । गृहस्थत्वे ॥ गृहस्थ स्य कर्म भावो वा । ष्यञ् ।

गालनम् । न । क्षारणे चुवावना पसावना इति गलावना इतिच भाषा ॥

गालव । पु । मुनिविशेषे ॥ लोध्रे ॥ केन्दुके ॥ गालवस्यापत्यम । कस्य न्यकेत्यण ॥

गालि । पु । शापे ॥ इतिवि॰काण्डशेष । यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो भवन्तो वयमिह तदभावा द्गालिदा नेप्यशक्ताः । जगति विदितमेतद्दी यते विद्यमानं नहि शशकविषाणं दीयतेय ह्दान्यैरित्युद्भट ॥

गालित । त्रि । कृतगालने । चुवायानि चोड़ा इतिच भाषा ॥ यथा । गालि त दधि सुस्निग्धमित्यादि ॥ द्रवी कृते ॥ यथा । गालितस्य सुवर्णस्य षोडशांशेन सीसकम् इति । गला या इति भाषा ॥

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥

गालोड्यम् । न । पद्मबीजे । कमल गट्टा इति भाषा ॥

गावल्गाणि । पु । सञ्जये ॥ गवल्गण स्यापत्यम् । अतइञ् ॥

गावेधुक । त्रि । गवेधुकायाअवयवे । तद्विकारेच ॥ बिल्वादित्वाण् ।

गाहनम् । न । प्रवेशने ॥ गाहमादिनि

ख्याते विलोडने ॥

गी । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सरस्वत्याम् ॥ गृणात्यनेनाम् । गृशब्दे । । सं० क्विप् । ऋतइद्धातो ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरि । पु । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्दरकैलासमलया गन्धमादन । महेन्द्र श्रीपर्वतश्च हेमकूट स्तथैव च ॥ अष्टा वेते तु सम्पूज्यागिरय पूर्वादिक् क्रमात् ॥ गिरियके ॥ नेत्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्यदोषविशेषे ॥ सन्यासिना नामविशेषे ॥ यथा । सदोर्द्ध्ववाहु र्यो वीरो मुक्तकेशो दिगम्बर । सर्वत्र समभावेन भावये योगरोत्तम ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरि परिकीर्त्तितइति ॥ स्त्री । गोर्य्यौ । गिलनार्द्दति भाषा ॥ बालमूषिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिलनम् । गृ० । इक् कृष्यादिभ्य ॥ बाहुलकात् किर्वा । ऋतइत् ॥ गिरतिवा । इगुपधकृञटीमि इ किन् ॥

गिरिकण्टक । पु । वज्रे ॥

गिरिकदम्ब । पु । धाराकदम्बे । नीपे ।

गिरिकदली । स्त्री । बहुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥

गिरिकर्णिका । स्त्र । । पृथिव्याम् ॥ श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ अपराजितायाम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरि र्बालमूषिका कर्णाख्या' तत्कर्णतुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । बालमूषिकायाम् ॥ गिरे सज्ञायाकन् ॥

गिरिकाण. । त्रि । गिरिरोगेणैककचक्षुर्हीने ॥

गिरिगुड । पु । गेण्डुके ॥

गिरिज । पु । मधूकवृक्षविशेषे । गौरशाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतुनि ॥ शैलजे ॥ लोहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिड ॥ गिरौ जात वा । सप्तम्यांजनेर्ड. ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्ग्याम् ॥ श्वेतवुञ्चायाम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ नायमाणालतायाम् ॥ कारीवृक्षे ॥ मल्लिकायाम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जाता । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिड. ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौजात गिरिजम् । कम.त । अममतौ । इषादित्वात् कत्व । न मलमस्तितत्र । गिरिजच्चतदमलञ्च ॥ गिरिजाया मलं वा ॥

गिरिज्वर । पु । वज्रे ॥

गिरिश । पु । शिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठे ऽतिदुरारोहे सङ्कटैकमार्गोपेते ऽ न्नर्नदीप्रस्रवणाम्बुदकयुक्ते बहुसस्योत्पन्नक्षेत्रवृक्ष न्विते राज्ञांनिवासस्थाने॥ सर्वेषां तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषाहि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ एषां धन्वदुर्गादीनाम् । गिरिदुर्गं श्रत्रुदुरारोहत्त्व मत्तत्प्रदेशादल्पप्रयत्नप्रेरितशिलादिना बहुविपक्षसैन्यव्यापादनमित्यादयो बहवो गुणा विद्यन्ते तस्मात् प्रयत्नेन तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातु । पु । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गिरेः प्रसृता नदी । गिरिनद्यादीनां चेतिपाक्षिको णत्वाभावः । तेन पक्षे गिरिणदीत्यपिबोध्यम् ॥

गिरिनिम्ब । पु । महारिष्टवृक्षे ॥

गिरिनीलु । पु । पक्षुपकवृक्षे । फालसा इति भाषा ॥ इतिराजनिर्घण्टुः ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पु । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभू । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुटैया इतिभाषाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्ली व । इवार्थे कन् ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेद । पु । विट्खदिरे ॥ इरिमेद इत्यपिपाठः ॥

गिरियक । पु । कन्दुके । गेन्दुके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गिरिवासी । पुं । हस्तिकन्दे ॥

गिरिश । पु । सदाशिवे । शङ्करे ॥ गिरि शयनत्वेना ऽस्यास्तीतिविग्रहे लोमादित्वात् श ॥ गिरौशेते गिरिश्यति उपभोगेन तनू करोति वा । गिरौडच्छन्दसि । लोकेतु छान्दसानां क्वचिद्भाषायामपि प्रयोग इत्याशुबुधविब दित्याह स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

गिरिशृङ्ग । पु । गणेशे । विनायके ॥ न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसार । पु । लोहे ॥ रङ्गे ॥ मलयाचले ॥

गिरिसुत । पु । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा । अवतु वो गिरिसुता प्रशिभूत प्रि

यतमा । बिभ्रतु वो हृदि सदा भग
वत पदयुगमिति ॥

गिरीश । पु । स्थाणौ । रुद्रे । शिवे ॥
अद्रिपतौ । हिमाचले ॥ बृहस्पतौ
॥ गिरे कैलासस्य ईश ॥

गिलः । पु । जम्बीरे ॥ गिलति । गॄ
। मू० क । अचिविभाषेतिलत्वम् ॥

गिलग्राह । पु । कुम्भीरे । नाक्रा इति
भाषा ॥

गिलनम् । न । गिरणे । भक्षणे ॥

गिलि । स्त्री । गिलने ॥ गरणम् ।
गॄ० । इक् कृष्यादिभ्य । अचिविभा
षेतिलत्वम् ॥

गिलित । त्रि । भक्षिते ॥ गिलिर्जाता
ऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गिष्णु । पु । सामवेदविदि ॥ गायके ॥

गीतम् । न । गाने ॥ तल्लक्षणं यथा ।
धातुमातुसमायुक्तं गीत मित्युच्य
ते बुधैः । तत्र नादात्मको धातु र्मा
तु र्वाक्षरसञ्चय इति ॥ तद्विविध य
था । गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगा
त्रविभागतः । यन्त्र स्याद्वेणुवीणादि
गात्रन्तु मुखजमतम् ॥ अपिच । नि
बद्धमनिबद्धञ्च गीतं द्विविधमुच्य
ते । अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनि
यम विना ॥ यद्वानमकधातुभ्यां रचि
तं विना कृतम् । निबद्धञ्च भवे
द्गीत तालमानरसान्वितम् ॥ छ
न्दोगमकधातुञ्च वर्णादिनियमै कृ
तम् ॥ * ॥ कृष्णे पञ्चमभूतेति
सामस्य समपद्यत । यजुर्भ्यो ऽभि
नया जाता रसाश्चा ऽथर्वणः स्मृता
॥ ॥ अङ्गे रागस्य ये गीत हस्तेना
र्थं प्रदर्शयेत् दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं
पादाभ्यां तालनिर्णय ॥ गीतपी
नपयोधरा समदना नारी विचित्रा
कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरण
प्रोद्दीपिता यामिनी । चित्तज्ञाः सु
हृदः सुता सुमनसो भक्ता पुन
सेवका शुद्धं गीतफलं कविस्वमतु
ल संसारसारामता ॥ सङ्गीतकेन
रम्येण सुखं यस्य न चेतसि । मनु
ष्यवृषभो लोके विधिनैव सवञ्चितः
॥ संसारदुःखदग्धानामुत्तमाना म
नुग्रहात् । प्रभुणा शङ्करेणाऽत्र गीतं
वाद्यं प्रकाशितम ॥ गीतज्ञो यदि
गीतेन नाप्नोति परमं पदम् । रुद्र
स्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते
॥ गीतेन हरिणा रङ्गं प्राप्नुवन्त्यपि प
क्षिणः । वना द्वायन्ति फणिन, शि
शवो न रुदन्ति च ॥ कृतिचमत्कृत
ये किमत पर फणिवरो ऽश्वतरो
बल पन्नग । आपहृतां यदवाप म
हाजसा मधुरगीतवशीकृतशङ्कर ॥

परमानन्दविवर्द्धन मभिमतफल व शोकरणम्। सकल जनचित्तहरणं विमुक्तिबीज परगीतमिति प्रशंसा ॥ त्रि। शब्दिते ॥ गै॰। क्त ॥

गीतमोदी। पु। किन्नरे ॥ त्रि। गानानुरागिणि ॥

गीता। स्त्री। कृष्णार्जुनसंवादात्मकेशास्त्रविशेषे ॥ यथा। भारते सर्ववेदाऽर्थो भारतार्थश्च कृत्स्नश । गीताया मस्ति तेनेय सर्वशास्त्रमयी मता ॥ इय मष्टादशाध्यायी क्रमात् षट्कत्रयेण हि। कर्मोपास्तिज्ञानकाण्डत्रितयात्मा निगद्यते इतिनीलकण्ठचतुर्धर ॥ गीतासुगीताकर्त्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैरित्यादिश्रीधरस्वामी ॥ एतदन्या। आश्वमेधिकपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते। देवीभागवतोक्ताभगवतीगीता। अध्यात्मरामायणोक्तारामगीता। श्रीविष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता। शिवगीताद्याश्चवह्व्यो ऽध्यात्मविद्या निरूपणपरा सन्ति ॥

गीतासार। पु श्रीकृष्णार्जुनसवादात्मकेमुक्त्यर्थे ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे गरुडपुराणोक्ते ॥

गीति। स्त्री। गाने ॥ आर्याछन्दोविशेषे ॥ यथा। आर्याप्रथमार्द्धसमद्वितीय मपि चार्द्ध मीच्यते यस्याम्। सागीति फणिपतिना निर्मलमतिना निवेदिता नूनमिति ॥

गीतिका। स्त्री। कृतिसञ्ज्ञकविंशत्यक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा। सजजाभरौसलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका ॥ वरपाणिशोभिसुवर्णकङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता सुपयोधरा पदसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता। फणिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमानसहारिका वरकामिनीव मनोहिता नहि कस्य सा किल गीतिकेति ॥

गीरथ। न। जीवे। बृहस्पतौ ॥

गीर्ण। त्रि। वर्णिते। स्तुते ॥ गिलिते ॥ गीर्यतेस्म। गृनिगरणे शब्दे च। क्त. ॥

गीर्णि। स्त्री। गिरौ। गिलने ॥ गिलनम्। गृ॰। क्तिन्। ऋल्वादिभ्य. क्तिन्निष्ठावत्। तेनलत्वम् ॥

गीर्देवी। स्त्री। सरस्वत्याम् ॥

गीर्लता। स्त्री। महाज्योतिष्मत्याम् ॥

गीर्वाण। पुं। देवे। सुरे ॥ गीरेव निग्रहाऽनुग्रहसमर्था वाणो ऽस्त्रं यस्य स ॥ दन्तोष्ठ्यपाठे गिरवनुते याचते स्तुतिप्रियत्वात्। वनुयाचने। कर्मण्यण्। पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

गीर्वाणकुसुमम्। न। लवङ्गे ॥

गीष्पति। पु। धिषणे। गुरौ। बृह

स्वतौ ॥ गिराम्पति । अहरादीनामितिरेफाभावपक्षे इदुदुपधस्येति ष । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पति । रेफाभावपक्षे गीःपति गीष्पति ॥ पण्डिते ॥

गीष्पतीष्टि । स्त्री । वृहस्पतिसवनाम यागे ॥

गुग्गुल । पुं । स्वनामाप्रसिद्धे वृक्षविशेषस्यनिर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥

गुग्गुलु । पु । कुम्भे । उलूखलके । पुरे ॥ अस्यगुणादय । महिषाक्षो महानील कुमुद पद्म इत्यपि । हिरण्य पञ्चमोज्ञेयो गुग्गुलो पञ्च जातय ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इतिस्मृत । महानीलस्तु विज्ञेय स्वनामसमलक्षण ॥ कुमुद कुमुदाभ स्यात् पद्मोमाणिक्यसन्निभ । हिरण्याख्यस्तु हेमाभ पञ्चानामपि लक्षणमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणा हितावुभौ । हयाना कुमुद पद्म स्वस्थारोग्यकरौपरौ ॥ विशेषेण मनुष्याणा कनक परिकीर्त्तित । कदाचि न्महिषाक्षस्तु मत कैश्चिन्नृणा मपि ॥ गुग्गुलु विंशद स्तिक्तो वीर्योष्ण पित्तल सर । कषाय कटुक पाके कटू रूक्षो लघु पर ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्य सूक्ष्म स्वर्यो रसायन । दीपन पिच्छिलोवल्य कफवातव्रणापचि । मेदोमेहाश्मवाताश्च क्लेद कुष्ठाम्ममारुतान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाकृमीन जयेत् ॥ माधुर्याच्छमये द्वात कषायत्वाच्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित् तेन गुग्गुलु सर्वदोषहा ॥ स नवो वृहणोवृष्य पुराण स्त्वतिलेखन । स्निग्ध काञ्चनसङ्काश पक्वजम्बूफलोपम ॥ नूतनो गुग्गुलु प्रोक्त सुगन्धि र्यस्तु पिच्छिल । शुष्को दुर्गन्धक श्चैव त्यक्तप्रकृतवर्णक ॥ पुराण स तु विज्ञेयो गुग्गुलु र्वीर्यवर्जित ॥ अम्ल तीक्ष्ण मजीर्णञ्च व्यवाय श्रम मातपम् । मद्य रोष त्यजेत् सम्यग् गुणार्थी पुरसेवक ॥ अस्य स्थानविशेषे जन्मादिकथन यथा । जायन्ते पुरपादपा मरुभुवि ग्रीष्मे ऽर्कसन्तापित शीतार्त्ता शिशिरे ऽपि गुग्गुलुरस मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभ महिषाक्षतुल्य मपर सत्पद्मरागोपम भृङ्गाभ कुमुदद्युतिञ्च विधिना ग्राह्या परीक्षा तत ॥ यज्ञे ज्वलन्ति तपने विलय प्रयान्ति क्लिद्यन्ति कोष्णसलिले पयस समाना

। ग्राह्या शुभाः परिहरे च्चिरकाल जातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धव र्णानितिप्रयोगाम्मृतम् ॥ पक्कस्यास्य पूर्णवीर्यत्त्व मासत्रयपर्यन्त तिष्ठती तिवैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु जस्तेये । क्विप् । गुजो व्याधे गुडति । गुडरत्तणे । वाहुलकात् क । ड लयोरैक्यम् ॥

गुच्छ । पु । स्तवके । मल्लिकादिकद म्बे । वहुभि पुष्पै फलैर्वा सम्बा ध पल्लवग्रन्थिर्गुच्छ । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र ल तासमूहो भवति न च प्रकाण्डानि ते गुच्छा मल्लिकादय । भुण्ड इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टि केहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । स स्यादिभ्यच्छ इति श्रीभोज ॥ गूय ते । गुङ् शब्दे । वाहुलकात् छगुवा ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । सं०कि प् । तुक् । गुतच्छ्यति । छोच्छेदने । आतोनुपेतिक ॥

गुच्छक । पु । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कला पे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्णे ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिश । पु । रागीधान्ये । त्वस्यधा न्यविशेषोयम् ॥

गुच्छकरञ्ज । पु । सानन्दे । स्निग्ध दले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्र । पु । तालवृत्ते ॥

गुच्छपुष्प । पु । सप्तच्छदवृत्ते ॥

गुच्छपुष्पक । पु । गुच्छकरञ्जे ॥ री ठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ शिम्ब डीवृत्ते ॥

गुच्छफल । पु । रीठाकरञ्जे ॥ राजा दन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम ॥ द्रा त्तायाम ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छवभ्रा । स्त्री । गुण्डालावृत्ते ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गुण्डासिनी तृणे ॥

गुच्छार्द्ध । पु । चतुर्विंशतियष्टिके हा रे ॥ न । अर्द्धगुच्छे । गुच्छस्य अर्द्ध । ग्रामार्द्धवत् समास ॥

गुच्छाल । पु । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छाह्वकन्द । पु । गुलच्चकन्दे । नि र्यासिटकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जे ॥

गुञ्जरी । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥ अ

स्वरूपं यथा । श्यामा सुकेशी मगनगद्रुमाखां मृदूल्लसत्पल्लवतल्पयाता । श्रुतं स्वराणां दधती विभागं तन्त्रीमुखात् दक्षिणगुर्ज्जरीयम् ॥ अस्याः कालनियमो यथा । नाटो गौडो वराडी च गुर्ज्जरी देशि रेव च । पूर्वोक्ते गान मेतेषां निषिद्धमिति तद्विदः ॥ मतभेदेन पूर्वोक्तेपि गीयते ॥

गुञ्ज । पु । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जत्कृत् । पु । भ्रमरे ॥ गुञ्ज ध्वनिविशेषं करोति । कृञ् । क्विप् तुक् ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीनां गुणगुणध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचिञ्चाम् । रक्तिकायाम् । घुंघची चिरमठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेन ज्ञेय गुञ्जाद्वयं बुधैः. गुञ्जाद्वयन्तु केश्यं स्याद्वातपित्तज्वरापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णामदविनाशनम् ॥ नेत्रामयहरं वृष्यं बल्यं कण्डूव्रणं हरेत् । कृमीन्द्रलुप्तकुष्ठानि रक्ता वर्द्धयतीपि च ॥ मानविशेषे ॥ तुल्या यवाभ्यां कथितात्र गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमाणे । इति वैद्याः ॥ चतुर्व्रीह्यपरिमा

णे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ मधुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे ॥ चञ्चायाम् ॥ गुञ्जति । गुजि अव्यक्ते शब्दे । पचाद्यच ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

गुञ्जितम् । न । गुञ्जने ॥ न गुञ्जितं तन्नजहार यन्मनः इति भट्टिः ॥

गुटि । स्त्री । } गोले । जपसङ्ख्यानसाधने । वटिकायाम् । गोली वडी इति च भाषा ॥
गुटिका । स्त्री ।
गुटी । स्त्री ।

गुड । पु । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पास्याम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो रसो यः सम्पक्वो जायते लोष्टवद्दृढः । स गुडो गौडदेशे तु मत्स्यण्डीव गुडो मतः ॥ गुडो वृष्यो गुरुः स्निग्धो वातघ्नो मूत्रशोधनः । नातिपित्तहरो मेदः कफकृमिबलप्रदः ॥ गुडो जीर्णो लघुः पथ्यो ऽनभिष्यन्द्यग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादनः ॥ गुडो नवः कफश्वासकासकृमिकरोग्निकृत् ॥ श्लेष्माणमाशु विनिहन्ति सदार्द्रकेण पित्तं निहन्ति च सएव हरीतकीभिः । शुण्ठ्या समं हरति वातमशेषमित्थं दोषत्रयक्षयकरा

... गुडाय ॥ गुडति । गुडवेष्ट ने ... पधेत्तिक ॥ यद्वा । गवते । गुड अव्यक्तेशब्दे । क्वादिभ्यः किदिति ड ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुड ॥

गुडक । पु । गुडद्वारापक्वौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्णातेज षण्मासपर्यन्तं तिष्ठतीतिपरिभाषा ॥

गुडकरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडस्यतृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे । । दारु चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न । इक्षौ । रसाले ॥

गुडधाना । स्त्री । गुडमिश्रितधानासु । गुडधानी इतिभाषा ॥ गुडेन धाना गुडधाना । भक्ष्येणमिश्रीकरणमिति समास । मिश्रणक्रियाद्वारा सामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणत्वायेगात् । बहुवचनान्तोयं धानाभृष्टयवेस्त्रिय इतिबहुवचननिर्देशात् ॥

गुडधेनु । स्त्री । दानार्थंगुडादिनिर्मितायां धेनौ ॥

गुडपुष्प । पु । मधूकवृक्षे । महुवा इतिभाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफल । पु । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूल । पु । अल्पमारिषशाके ॥

गुडलम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्त । गुडला गुडली इति चभाषा ॥

गुडबीज । पु । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिप्पटायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

गुडशिग्रु । पु । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ ऊर्णायाम् । लघुकाष्ठे ॥ गुडात् टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् इतिश्रीधरस्वामिन ॥

गुडाकेश । पु । सदाशिवे ॥ गुडा सुहीतद्वत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकायाईश ॥ त्रि । जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालक । पु । न । केशचक्र ॥ मुख मकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशय । पु । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । द्दषदटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति संज्ञाऽन्तरभेदत । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडुची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची

गुडूची । स्त्री । गिलोय इतिभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः । रामपत्नीं वनात् सीतां जहार मदनातुरः ॥ ततस्तं बलवान् रामो रिपुं जायापहारिणम् । हतो वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन् सुराराती रावणे बलगर्विते । देवराजः सहस्राक्षः परितुष्टोऽतिराघवे ॥ तत्र ये वानरा केचिद्राक्षसैर्निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास सिक्त्वाऽमृतवृष्टिभिः ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युताः । पीयूषबिन्दवः पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । सङ्ग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरक्रिमिवमीन् हरेत् ॥ गुडति । गुड रक्षणे । बाहुलकादूचट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्क । पु । कल्कविशेषे ॥ सद्या । अमृतायाश्च चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागा

गुणा

स्युर्गुडमाक्षिकसर्पिषाम् ॥ यथाग्नि भक्षयेदेतन्नरो हितमिताशनः । न तस्य कश्चिद्व्याधिर्न जरापलितं न च ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहना निजरक्तकम् । न च नेत्रगता रोगाः परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं त्रिदोषघ्नं प्रयोगाद्दस्य बुद्धिमान् । जीवेद्वर्षशतं साग्रं यथैवादितिजः सखेति ॥

गुडूचीपत्र । न । अमृतापर्णे ॥ गुडूचीपत्रमाग्नेयं सर्वज्वरहरं लघु । कषायं कटु तिक्तञ्च स्वादुपाकं रसायनम् ॥ बल्यमुष्णञ्च सङ्ग्राहि हन्याद्दोषत्रयंतृषाम् । दाहप्रमेहवातास्रकामलाकुष्ठपाण्डुताः ॥

गुडेर । पु । गुडके ॥ ग्रासे ॥ गुडति गुड० । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्यएरक् ॥

गुडेरक । पु । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुण । पु ॥ मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षणरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वे निविशते ऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सो ऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः ॥ सत्त्वं द्रव्यम् । सत्त्वएव

निविशत इति सावधारणं व्याख्येयम्।
एतेन सत्ता व्यावर्त्यते। सा हि न केव
ल द्रव्ये वर्त्तते किन्तु द्रव्यगुणकर्मसु।
ननु द्रव्य एव द्रव्यत्वं वर्त्तत इति तत्राति
व्याप्तिरत आह। अपैतीति। अप
गच्छतीत्यर्थः। अर्थात् सत्त्वादेव। य
था पीततायां जातायां फलादेर्नील
ताऽपैति नैव द्रव्यत्वं द्रव्यादपैति। एव
मपि गोत्वं गोषु वर्त्तते अश्वादेरपा
पैति तत्रातिव्याप्तिरत आह। पृथग्जा
तिषु दृश्यत इति। गोत्वं हि द्रव्यत्वा
वान्तरनानाजातिषु न दृश्यते गुण
स्तु दृश्यते। यथा अश्वे दृष्टा नीलताह
षादिष्वपि दृश्यते। एतेन पूर्वार्द्धेन स
कलजात्यवच्छेदः। एवं तर्हि कर्म
द्रव्ये वर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु
दृश्यते चेति तत्रातिव्याप्तिरत आह।
आधेयश्चाक्रियाजश्चेति। उत्पाद्या
नुत्पाद्य इत्यर्थः। उत्पाद्यो यथा। घ
टादेः पाकजो रूपादिः। अक्रियाज
अनुत्पाद्यः। स यथा। आकाशादेर्मह
त्त्वादिः। क्रिया तु सर्वाप्युत्पाद्यैव न
नित्येति तस्या द्वैविध्याभावाद्गुणत्वा
भावः। एवमपि द्रव्यस्य गुणत्वं प्राप्नोति
अवयविद्रव्यं हि अवयवद्रव्येषु निवि
शते। असमवायिकारणसंयोगनिवृ
त्तौ विनाशात्तोऽपैति भिन्नजातौ

गुण

येषु च हस्तपादादिषु दृश्यते। द्वि
धश्च भवति नित्यानित्यभेदेन। निर
वयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्वादव
यविद्रव्यस्य तु घटादेरनित्यत्वादत
आह। असत्त्वप्रकृतिरिति। अद्रव्य
स्वभाव इत्यर्थः॥ ॥ उपैत्यन्यज्जहा
त्यन्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि। वाचक
सर्वलिङ्गानां द्रव्यादन्यो गुणः स्मृत
॥ इति पारिभाषिको गुणः। अप्रधान
एवान्तर्भवति॥ तेजोबलवीर्यैश्व
र्यवैराग्यमाक्षयश्चपराश्रितत्वादेव
गुणाः॥ शुक्लादौ॥ स च शुक्लादिश
ब्दानां पटादौ प्रवृत्तिनिमित्तं भव
ति॥ विशेषाधानहेतौ सिद्धे वस्तुध
र्मे। शुक्लादयो हि गवादिकं स्वजा
तीयेभ्यः कृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तय
न्ति॥ अपि च। द्रव्यत्वव्यापकतावच्छे
दकसत्तान्यजातिमत्त्वं तदर्थः॥ यथा
। रूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यापरिमाण
पृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरु
त्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छा-
द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराश्चतुर्विंश
तिर्गुणा इति॥ कर्मव्यतिरिक्तत्वे सति
जातिमात्राश्रये॥ विवेकवैराग्योप
रतितितिक्षासमाधनेषु॥ आकाशा
दौ। सांसिद्धिकवैनयिकप्राकृति
कभेदभिन्ने॥ द्रव्याश्रिते फलादेर

समन्धादौ ॥ सूदे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमसु ॥ गुणानाम् परमं रूपं न दृष्टिपथमृच्छति । यत्तु दृष्टिपथप्राप्तं तन्मायैव सुतुच्छकमिति भगवान्वार्षगण्य । गुणानां सत्त्वादीनाम् परमरूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञ. सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि संस्थाप्यासनमेवच । द्वैधीभावश्च विज्ञेया षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ तेच । देशकालज्ञता दार्ढ्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्यं मूर्जः संवृतमन्त्रता ॥ अविसंवादिता शौर्यं शक्तिश्च कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्यं अमर्षित्वमचापलम् ॥ एतेचतुर्दश गुणा प्रोक्ता' शास्त्रेषुसूरिभि' ॥ गौतमोक्तागुणा यथा । दयासर्वभूतेषु क्षान्ति अनसूया शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणादौ। यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्मा शौर्यादयइवात्मन । उत्कर्षहेतव स्तेस्यु रचलस्थितयो गुणा इति ॥ तत्प्रभेदा यथा । श्लेष' प्रसाद समता माधुर्यं सुकुमारता । अर्थव्यक्ति रुदारत्व मोज कान्तिसमाधय' ॥ इतिवैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणा स्मृता । माधुर्यौज प्रसादाख्या स्त्रय स्ते न पुनर्दश ॥ तस्य दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्यागात परेश्रिता । अन्येभजन्ति दोषत्व कुत्रचिन्न ततोदश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे । दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ समानभागे ॥ यथा । सङ्ख्यायागुणस्यनिमानेमयडित्यत्र ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान् हित्वा ऽन्येगुणवाचिन । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरित्याकरग्रन्थनिष्कर्षादेषनिर्णय ॥ गुण्यते । गुणआमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणा कुर्वन्ति दूतत्त्व दूरेपि वसतां सताम् । केतकी गन्धमाघ्राय स्वय गच्छन्तिषट्पदा ॥

गुणक । पु । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यान्तमङ्कगुणकेनहन्यादिति ॥

गुणकार । पु । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्य । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानाद्गृह्य । पदास्वैरिवाह्यापक्ष्येषुचेति ग्रहे क्यप् ॥

गुणज्ञ. । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा । गुणिनि गुणज्ञो रमते ना ऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोष. । अलि रेति

वनात् कमल नहि भेक स्तेकवा सोपि ॥

गुणचयविनिर्म्मित । पु । मायाकल्पि ते संसारवृक्षे ॥

गुणधर्म्म । पु । गुणाश्रितधर्मे ॥ यथा। यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्म सउच्य ते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका। स्त्री । नृत्ये ॥ शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ आम्रे डिते ॥ गुणआम्रेडने । चु० । गुणास अन्योयुजितियुच् । कात्पूर्वस्येकार ॥ शास्त्रादीनांशीलने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । शीलने ॥

गुणनीय । पुं । शास्त्राद्यभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रवाह' । पु । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्ध । पु । संसारवृक्षे ॥ तच्छा खायाम् ॥ गुणै सत्त्वरजस्तमोभि र्देहेन्द्रियविषयाकारपरिणतै र्जल सेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गु णै प्रवृद्ध ॥

गुणभोक्तृ । न । क्षेत्रज्ञाणा ॥ सत्त्वर जस्तमसा शब्दादिद्वारा सुखदुःख मोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृ त्वात् ॥

गुणभ्रंश । पु । गुणनाशे । वर्थन्तिका याम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्मितगृहे । कोणिकायाम् ॥ इतिहेमचन्द्र' ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इतिहलायुध ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । मदधी ना एते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गु णवन्त नियुञ्जीत गुणहीनन्तु वर्जये त् । पण्डितस्यगुणा सर्वे मूर्खे दो षाहिकेवलमितिगारुडेनीतिसार ॥ गुणोस्यास्य । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवाद । पु । प्रमाणान्तरविरोधेस त्यर्थवादे ॥ यथा । आदित्योयूप इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्यप्र त्यक्षबाधितत्वात् आदित्यवदुज्ज्व लरूपोगुणो ऽनेनलक्षणया प्रति- पाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्ये ॥ सच स त्त्वरजस्तमासि त्रयेगुणा साम्येना वस्थिता जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयति ॥ गुणज्ञे ॥

गुणवृक्ष । पु । कूपके । नैाकामध्यस्थे रज्जुबन्धनस्तम्भे । गुणधरा मस्तूला इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्ष ॥

गुणवृक्षक । पु । कूपके ॥ संज्ञायां-

कन् ॥

गुणसङ्ग । पु । शब्दादिषु सुखदुःख मोहात्मकेष्वभिलाषे ॥ गुणेषु सङ्ग ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापि लशास्त्रे ॥ गुणा सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढ । त्रि । गुणै कार्यतया धर्म्मै देहादिभिर्विकारै सम्यङ्मूढे । स्वरूपास्फुरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागर । पु । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ बुद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे ॥ गुणानां सागर ॥

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकर । पु । बुद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकर ॥

गुणातीत । त्रि । परमेश्वरे ॥ गुणा शीतोष्णसुखदुःखादय सत्त्वादयो वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्त ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वित । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुखदुःखमोहात्मकगुणै र्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणित । त्रि । आहते । पूरिते ॥ यथा । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादि ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे क्त ॥

गुणी । पु । धनुषि । शरावापे । चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणोऽस्यास्ति । इनि ॥

गुणीभूत । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्य । पु । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्यं व्यङ्ग्येतु मध्यमम् ॥

गुणेश । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वर । पु । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वर ॥

गुणोत्कर्ष । पु । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ विरहकालिकमित्रादिविषयकप्रशंसाप्रतिपादने ॥

गुण्ठित । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्डिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्त ॥

गुण्ड्र । पु । असिपत्रे । नीलपत्रे । तृणविशेषे ॥ यस्य कन्द कशेरु ॥

गुण्डक । पु । मलिने ॥ धूलौ ॥ कलोक्तौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्द । पु । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री । काम्पिल्ले । कबीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । जलोङ्गतायाम् । गुन्द्रवन्नायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिक । पु । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिकै सितपीतैश्च मण्डयन्तो गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य रथारोहणानन्तरवासार्थं मण्डपविशेषे । गुण्डीचावाडी इतिभाषा ॥ सप्ताहं ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । मां च रामं सुभद्रां च मम सायुज्यमाप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्डित । त्रि । रजसाकीर्णे । चूर्णिते ॥ गुण्ड्यतेस्म । गुडिवेष्टने । क्त ॥

गुण्य । त्रि । गुणवति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येभ्योपिदृश्यतइतियत् ॥

गुत्थ । पु । मवेधुकायाम् ॥

गुत्थकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्स । पु । स्तबके । विकासोन्मुखकलिकायाम् ॥ कलिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुधपरिवेष्टने । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेतिस कित् ॥ स्मर्ये ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सक । पु । स्तबके । गुच्छा इतिभाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्प । पु । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्ध । पु । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारे ॥ गुत्सस्य अर्द्धं ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मानं सर्वस्यसार्द्धं स्याच्चतुरङ्गुलम् । तस्य स्युर्वलय स्तिस्र शङ्खावर्त्तनिभास्तता ॥ प्रवाहिनीभवेत् पूर्वा सार्द्धाङ्गुलमितामता उत्सर्जनीच तद्वत् सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तस्याश्च संवरणी स्या देकाङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणान्तु बुधै र्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गस्य मार्गोयं पायुर्देहे विनिर्मित ॥ गोदते । गुदक्रीडायाम् । इगुपधेतिक ॥ यद्वा । गूयते ऽनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । गवते वा । गुङ्शब्दे । अब्दादयइतिसाधु ॥

गुदकील । पु ।
गुदकीलक । पु । } अर्शोरोगे ॥

गुदग्रह । पु । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंश । पु । रोगविशेषे ॥ तल्लक्ष० यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुद दहि । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंश त मादिशेदिति ॥

गुदयोनि । पु । कुम्भीके ॥

गुदाङ्कुर । पु । अर्शोरोगे ॥

गुधेर । पु । लौहमातके ॥ गोप्तरि । रक्षके ॥ गुध्यति । गुधपरिवेष्टने । मूलेराद्यश्चेत्येरक् ॥

गुन्दल । पु । मर्द्दलशब्दे ॥

गुन्द्र । पु । तेजनके । शराभिधतृणे ॥ गोंदपटेरा इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पटेरके । शृङ्गवेराभमूले ॥ गुन्द्र कषायो मधुर शिशिर पित्तरक्तजित् । स्तन्यशुक्राजोमूत्रशोधनो मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ गोदते । गुद० । बाहुलकात् रक् । पृषोदरादि ॥

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकायाम् ॥

गुन्द्रा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ भद्रमुस्तके ॥ गांजल इति । द्रागतो । आतोनुपेतिक । पृषोदरादि । टाप् ॥ एरकायाम् ॥ गवेधुकायाम् ॥ गुन्द्रयति । गुद्रिक्रीडे । पचाद्यच् ॥

गुन्द्राल । पु । जीवञ्जीवपक्षिणि ॥

गुपिल । पु । राज्ञि ॥ गोपायति । गुपू रक्षणे गुपादिभ्य किदिति इलच् ॥

गुप्त । त्रि । रक्षिते । कृतरक्षणे । याते ॥ गूढे । कृतगोपने ॥ सहते ॥ आहारनिर्हारविहारयोगा सुसंवृताधर्मविदातु कार्या । वाग्गुप्तिकार्याणि तप स्तथैव धन युषी गुप्ततमे तु कार्ये ॥ इतिवशिष्ठ ॥ वैश्यस्य संज्ञाबोधने ॥ गुप्यते स्म । गुपगोपनादौ । क्त ॥

गुप्तगति । पु । अपसर्पे । चरे ॥ गुप्ता गतिर्यस्य ॥

गुप्तचर । पु । बलदेवे । हलायुधे ॥ गुप्तचारे ॥ गुप्तश्चासौ चरश्च ॥ त्रि । पूर्वंगुप्ते ॥

गुप्तस्नेह । पु । अङ्कोठवृक्षे ॥

गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

गुप्ति । स्त्री । रक्षणे ॥ राज्ञा मात्मगतायां राष्ट्रगतायाञ्च रक्षायाम् ॥ कारागारे ॥ भूगर्त्ते ॥ अवस्करस्थाने । मोखरा इतिभाषा ॥ भूगर्त्ते ॥ यमे ॥ गुप्यते । गोपनञ्च । गुपू० । क्तिन् ॥ गोपने ॥ नगुप्तिरन्नत विना ॥

गुप्तिकर्म्म । न । प्राकारपरिखादिनिर्म्माणे ॥

गुफित । त्रि । गुम्फिते । ग्रथिते ॥

गुम्फ । पु । गुम्फने । ग्रन्थने ॥ बाहोरलङ्कारे । दोर्भूषणे ॥ श्मश्रुणि ॥

गुम्फनम् । न । ग्रथिते । दृब्धे ॥

गुम्फना । स्त्री । रचनायाम् ॥ यथा । वाक्ये शब्दार्थयो सम्यग्रचना गुम्फना स्मृता । शब्दार्थक्रमपर्यायपदवाक्यकृताचसेति ॥

गुम्फित । त्रि । दृब्धे । ग्रथिते ॥ गुम्फ

ग्रन्थे । गय्यन्त । क्त ॥

गुरयाम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गुरीउद्यमे । कुटादि । ल्युट् ॥

गुरु । पु । निषेकादिकृति ॥ निषेकोगर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्नयनादेर् मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहणम् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरु स्यात् । यथा । निषेकादीनि कर्माणि य करोति यथाविधि । सम्भावयतिचान्नेन सविप्रोगुरुरुच्यते इतिमनु ॥ सगुरुर्यं क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥ पितृमाचार्यादौ ॥ शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥ उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शान्तो दान्त कुलीनश्च विनीत शुद्धवेशवान् । शुद्धाचार सुप्रतिष्ठ शुचिर्दक्ष सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारद । निग्रहानुग्रहेशक्तो गुरुरित्यभिधीयते ॥ उद्धर्त्तुंञ्चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्मणोत्तम । तपस्वी सत्यवादीच गृहस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदेन विशेषो यथा । मध्यदेशकुरुचे चलाटकोङ्कणसम्भवा । अन्तर्वेदी प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्चगुरूत्तमा ॥ गौडा साल्वोद्भवा सौरा मागधा केरलास्तथा । कोसलाश्च दशार्णाश्च गुरव सप्तमध्यमा ॥ कर्णाटनर्मदारेवाकच्छातीरोद्भवा स्तथा । कालिङ्गाश्च कलम्बाश्च काम्बोजाश्चाऽधमा मता ॥ मध्यदेशसमुद्भूत. शान्त सर्वगुणैर्युत । पुत्रदारैश्च सम्पन्नोगुरुरागमसम्मत ॥ मध्यदेशसमुद्भूत इतिश्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शाक्ते शाक्तो गुरु शस्त शैवेशैवो गुरु मत । वैष्णवे वैष्णव सौरे सौरो गुरु रुदाहृत ॥ गाणपे गाणपश्चैव कौल सर्वत्र सद्गुरु ॥ इति श्रीमन्महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ रोगग्रस्तो यथा वैद्य परोरोगचिकित्सक. । तथा गुरु मुमुक्षोर्मे गृहस्थो य विरक्तनेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशेषस्तन्त्रसाराद् ज्ञेय ॥ शिष्येण सद्गुरो निन्दादिक न श्रोतव्य तत्रप्रमाणमाह । गुरो र्यत्र परीवादो निन्दावापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्य वा ततोन्यत इति ॥ अत्रनिन्दापरीवादयो सदसद्दोषविषयकत्वेन भेदोबोध्य ॥ द्विमाचे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो विन्दुयुतो विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरु द्विमात्र । पादान्तगामीतु गुरुर्लघुर्वा वर्णो विकल्पेन गुरु र्नियुक्त ॥ वृहस्पतौ । सुराचार्ये ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कपिकच्छ्वा

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ बलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघौ ॥ गृणाति उपदिशतिधर्मादि । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄनिगरणे । कृग्रोरुच्चेतिकु । उत्वान्तादेश ॥

गुरुक्रम । पु । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ इतिहलायुध ॥

गुरुतल्पम् । न । आचार्यवेशनि ॥ धनुर्मीनराश्यो' ॥

गुरुम । पु । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुहन्तरि ॥

गुरुतल्पकः । पुं । तिलमयूरे ॥ इतित्रिकाण्डशेष. ॥

गुरुतर' । त्रि । गरीयसि ॥ सारवत्तरे ॥

गुरुतल्पगः । पुं । विमातृगन्तरि ॥

गुरुता । स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावेतल् ॥

गुरुताल' । पु । तालविशेषे ॥ यथा । एक एव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपर नियमविनेति ॥

गुरुत्वम् । न । महत्त्वे ॥ पतनप्रतियोगिनिगुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् ॥ यथा । अतीन्द्रियं गुरुत्व स्यात् पृथिव्यादिद्वयेतु तत् । अनित्ये तदनित्यस्यान्नित्येनित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्येतु कर्मणि ॥ इतिभाषा परिच्छेद ॥ गुरोर्भाव । तस्यभावस्त्वतलाविनित्व । त्वान्तक्लीबम् ॥ पिण्डपुष्टौ ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्दैवत यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥

गुरुभारिकम् । न । लघुपाके ॥

गुरुमर्द्दल । पु । डिण्डिममवाद्ये ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्ज्जांम्र. । पु । निम्पाके । कामदी नींवू इतिभाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीना मूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तद्देवगुरुवासिनाम् ॥

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्रुमे ॥

गुरुशुश्रूषा । पु । विद्यादातु सेवायाम् ॥ यथाहभगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेनवा । तुष्येय सर्वभूतात्मागुरुशुश्रूषयायथेति ॥

गुरुसारा । पु । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्ध । पु । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

गुरुहा । पु । गुरुघ्ने । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । शास्त्रीये ॥

गुर्ज्जर । पु । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे

पुम्भूम्नि ॥

गुर्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्जरदेशवनितायाम् ॥ वसतिरतिपतिर्गुर्जरीणां कुचेषु॥

गुर्वादित्य । पुं । योगविशेषे । सूर्यजीवयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरु र्दुर्जरो लघुर्वा गर्भोस्त्यस्याः । व्रीह्यादित्वात् इनि । संज्ञापूर्वकत्वान्नणत्वम् ॥ यद्वा । गर्वति । गर्वगतौ । गर्वेरतउच्चे तीनन् । गौरादित्वान्ङीष्॥

गुर्वी । स्त्री । गुर्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीप्रसववेदनाम्॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम् ॥

गुल । पु । ऐक्षवे । गुडे ॥

गुलञ्चकन्द । पु । गुच्छाह्वकन्दे । निघण्टिकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुला । स्त्री । सुधीवृक्षे । थूहर इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आग्नेयास्त्रप्रक्षेप्य वस्तुनि ॥ गुडयुक्तचूर्ण । भक्ष्यान्न विशेषे ॥ घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । तन्धितान क्षीरमरिचै रिमान् सुगुलिका विदु ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ सीतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छ । पु । गुच्छे । स्तबके ॥ पशुजङ्घायाम् । गुलुछु इति पर्वतीय भाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुत्सो गुच्छो गुलुच्छवदितिद्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छ । पु । गुच्छे ॥

गुल्फ । पु । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गलते वा । गलअदने । कलिगलिभ्या फगस्योच्चेतिफक् प्रत्यय । अतउत्वञ्च ॥

गुल्म । पु । सत्त्वप्रधानपुरुषाधिष्ठिते रक्षितृपुरुषसमूहे ॥ त्रिषु सेनामुखेषु ॥ तत्र इभा ९ रथा ९ अश्वा २७ पदातय ४५ । समुदायेन ९० । एतत्परिमाणविशिष्टासेना गुल्म इत्यर्थ ॥ सैन्यरक्षणे ॥ पल्लीभेदे ॥ रक्षार्थ सैन्यस्थाने ॥ अप्रकाण्ड-स्तम्बे । स्तम्बे । लताप्रतानादौ । तृणसमूहे । एकमूला सङ्घाताजाता शरेक्षुप्रभृतयो गुल्मा ॥ प्लीहरोगे ॥ वायुगोला इति प्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयो ऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारत । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्तर्ग्रन्थिरूपिणम्॥

तस्य पञ्चविध स्थान पार्श्वहृन्नाभिवस्तय'॥ हृन्नाभ्यो रन्तरे ग्रन्थि' सञ्चारी यदिवा चल । वृत्त श्चयापचयवान् स गुल्मइतिकीर्त्तित ॥ स च सर्व्वैर्जायते दोषैः समस्तै रपिचोक्तितै । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापरइति ॥ गुध्यते ऽस्मात् । भीमादयोपादाने इतिसाधु ॥ यद्वा । गुध्यते गुडतिवा । गुडवेष्टने रक्षणे वा । बाहुलकात मक् । डलयो रैकत्वञ्च ॥

गुल्मकेतु । पु । अम्लवेतसे ॥

गुल्ममूलम् । न । आर्द्रके ॥

गुल्मवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् ॥

गुल्मी । त्रि । गुल्मवति । गुल्मविशिष्टे ॥

गुल्मिनी । स्त्री । त्रपुषीद्राक्षाताम्बूल्यादिरूपायां प्रतानिन्यां लतायाम् । सप्ताखलतायाम् । उलपे ॥ गुल्म' प्रतानो ऽस्त्यस्याः । अतइनिठनाविती नि । ङीप् ॥

गुल्मी । स्त्री । आमलक्याम् ॥ लवल्याम् ॥ एलायाम् ॥ वस्त्रवेश्म । पटौकसि ॥ वन्याम् ॥ गभ्रनखीवृक्षे । गुडकाँ ओली इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

गुल्य. । पु । मधुरे । स्वादौ ॥

गुवाकः । पु । सुपारी इतिप्रसिद्धे वृक्षे । घोण्टायाम् । पूगे । क्रमुके ॥ गु वन्त्यनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । पिनाकादयश्चेति साधु ॥

गुह' । पु । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ अश्वे । घोटके ॥ शृङ्गवेरपुरवासिनि निषादाधिपतौ श्रीरामसखे ॥ गूहति रक्षति सेनाम् । गुहूसंवरणे । इगुपधेतिक ॥ विष्णौ ॥ गूहते संवृणोति स्वरूपादीनिमाययेतियोगात् ॥

गुहषष्ठी । स्त्री । मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्याम् ॥

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छीलतायाम् ॥ गर्त्ते ॥ अकृत्रिमे ऽद्रिविवरे । पर्वतान्तरावकाशे । देवखाते । बिले । गुफा द्वारइतिचभाषा ॥ कप्रत्ययान्ता टाप् ॥ भिदाद्यङ् वा ॥ गूढा अस्यां ज्ञानज्ञेयज्ञातृपदार्थाः इतिव्याख्यानात् विदुषांबुद्धौ ॥ हृदये हृदाकाशे ॥ अज्ञाने ॥

गुहाचर । त्रि । बुद्धावुपलभ्यमाने ॥ गुहायाचरति । चरेष्ट. ॥

गुहाश्रय । पु । मूषिके ॥ सिंहादिषु ॥ सिंहव्याघ्रवृका ऋक्षतरक्षुद्विपिन स्तथा । बभ्रुजम्बुकमार्जारा इत्यावाः स्युः गुहाश्रया' ॥ गुहाश्रया वातहारा गुरूष्णा मधुराश्च ते । स्निग्धा बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

याम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि ॥ प्रत्यु
त्थानप्रश्रयणाभिवादन विधीयते सा
धु मिथ सुमध्यमे । प्राज्ञै परस्मै
पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव नदे
हमानिने ॥ गुहायां शेते । शीङ्० ।
अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहाहित । त्रि । बुद्धिस्थे । गुहायामा
हित ॥

गुहिनम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति
गूहते वा । गुहू० । गुपादिभ्य किदि
तिइनच् ॥

गुहेर । पु । गोप्तरि ॥ लौहकारे ॥
गूहति गूहते वा । गुहू० । मूलेरादय
श्चेत्येरक् ॥

गुह्य । पु । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्म
नि । विष्णौ ॥ रहस्योपनिषद्वेद्यत्वा
त् गुहायां बुद्धौ हृदयाकाशे वा नि
हित इति वा गुह्य । गुहामर्हति
। दण्डादिभ्ययतियत् ॥ न । रहसि ॥
उपस्थे । भगलिङ्गयो ॥ गुदे ॥ त्रि ।
रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिदक्त
मनर्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥
गूहनम् गुह्यते वा । गुहू० । शसिद्दु
हीतिक्यप् ॥

गुह्यक । पु । देवयोनिविशेषे । कुबे
रनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूह
ति निधिरक्षति । गुहू० । ण्वुल् ।
पृषोदरादित्वाद्यगागम ॥ निधि रक्ष
न्ति ये यक्षास्तेस्युर्गुह्यकसंज्ञका इति
व्याडि ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितकायास
। कैशब्दे । आतइतिक ॥ गुह्यगोपनी
य क सुख यस्य ति वा । अनयो पक्ष
यो शसिद्धुहि गुहिभ्योवेतिकाशिको
क्तो क्यप् ॥ गूंझा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने ।
तस्यप्रकार । समितां सर्पिषा भृष्टां
सितद्राक्षादिसम्भृताम् । एलालवङ्ग
कर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ क्षिप्
त्वान्यसमिताखम्पुटे वेष्टयेत्ते प
चेत् । ततःखण्डेन्यसेत्पक्वे गुह्य
कोऽयमुदाहृत ॥ गुह्यको बृंहणो
हृद्यो हृष्य पित्तानिलापह । मधु
रोऽतिगुरु पाके किञ्चित् सन्धान
कृत्सर ॥

गुह्यकलोक । पु । पिशाचलोकादुप
रि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमाने भुवने॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ ने
पालस्तेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वर । पु । मनुष्यधर्मणि । कुबे
रे ॥ गुह्यकायन्तीतिगुह्यका । तेषा
मीश्वर ॥

गुह्यगुरु । पु । शिवे ॥

गुह्यदीपक । पु । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्द । पु । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्प । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुह्यभाषितम् । न । मन्त्रे ॥ गुह्यवाक्ये ॥ गुह्यञ्च तत् भाषितञ्च ॥

गुह्यबीजः । पु । भूतृणे ॥

गुह्याष्टकम् । न । भारभूत्यादिषु ॥ ते च यथा । भारभूत्यषाढिडिण्डि ला कुलेश्वरपुष्कराः । प्रभासनैमिषौ केदारेति गुह्याष्टकमिहुच्यते ॥ इति म मेन्द्रप्रकाशिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ° । क्विप् । ऊङ्गमादीनामिति वार्त्तिकेन मलोपोऽकारस्य ऊकादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुप्ते ॥ त्रि । अप्रकटे । गुप्ते । संवृते ॥ गहने । कुविशेषने ॥ गुह्यते स्म । गुहू° । क्तः । यस्य विभाषेतीडभावः ॥

गूढकः । पु । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीड । पु । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पु । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथः । पु । अन्तःकरणे ॥ गुप्तवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पु । सर्पे ॥ गूढा पादा अस्य । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । गूढं पादयति । पद गतौ । ण्यन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पु । सर्पे ॥ गूढाः संहताः पादा यस्य । पादाना अपि विशेषे द्वे शते द्वे च विंशती इत्यागमः ॥

गूढपुरुषः । पु । प्रणिधौ । राज्ञोचरे ॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पक । पुं । बकुलपादपे ॥

गूढफल । पु । बदरे ॥

गूढमार्गः । पु । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गायाम् । सुरङ्ग इति भाषा ॥ गूढश्चासौ मार्गश्च ॥

गूढमैथुन । पु । काके ॥ गूढं मैथुनमस्य ॥

गूढवर्चा । पु । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोऽस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । योऽर्थिना गूढतया प्रत्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते तदा गूढो गूढसाक्षी स उच्यते । इति ॥

गूढाङ्ग । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रि । पु । सर्पे ॥

गूढोत्पन्न । पु । पुत्रविशेषे ॥ यथा । उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य सः । स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तल्पजः ॥

गूथ । पु । न । मले । प्रकृति ॥ गूयते । गु शब्दे गु पुरीषोत्सर्गे वा । तिथप्रत्ययगूथेति साधु ॥

गूथचक्र । पु । शरमल्ले । कृकचूडे । गु ये सालिक इति गौडभाषा प्रसि

ष्टे खगे ॥

गून । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । हन्ने ॥ गूयते स्म । गु० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूथम् । न । छदमे ॥

गूवाकः । पु । क्रमुके । गुवाके ॥ गुवत्यनेन । गु० । पिना० साधु ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचक्र ॥

गृञ्जन । पु । लसुन इति प्रसिद्धे रसोनके ॥ रक्तलशुने ॥ इतिराजनिघण्टुः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ सालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जन. शिखो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगनाशनः । गन्धाकृतिरसैस्तुल्य सूक्ष्मनालः पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृजिशब्दे । कर्मणिल्युट् ॥

गृधडीव । पु । लोपाके । पृथुशृगाले । बड़ा मोटा सियाल इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गृत्सः । पु । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौ चेति स । धातोर्दान्तादेश ॥

गृत्समद । पु । ऋषिविशेष ॥

गृधि । स्त्री । मद्दभिलाषे ॥

गृधु । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । भृमिदृव्यधिगृधिधृषिभ्यश्‌ति कुः ॥

गृध्नु । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशील । गृधु० । त्रसिगृधिधृषीतिक्नुः । नेड्वशि कृतीतीड्निषेध ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सङ्गे ॥

गृध्र । पु । दाक्षाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणिखगे । गीध इति भाषा ॥ आसन्नमृत्यो र्निपतन्ति गृध्राद्यो मूर्द्धि गृहोर्द्धभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्य क्रन् ॥

गृध्रकूट । पु । मगधदेशस्थसीमाशैले ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिदले । बदर्याम् ॥ कालियाकड़ा इति गौड़भाषाप्रसिद्धे कण्टकिवृक्षे ॥ शिम्वायाम् । हींस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्रावृक्षे ॥

गृध्रराज । पु । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । जङ्घसन्धौ वातरोगविशेषे ॥ स० यथा । स्फिक्पायूरुकटिपृष्ठजानुजङ्घापद क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाता वातकफात्तन्द्रागौरवारोचकान्विता । इति ॥ गृध्रमपि स्यति । षो अन्तकर्मणि । आतइति कः । गौरा

दिव्याम् ङीष् ॥

गृष्टिः । स्त्री । सकृत्प्रसूतायां गवि ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ बदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्तिच् । पृषोदरादिः ॥ सकृत्प्रसूतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्यास्तुष्ट्यात्वेपि गृष्ट्यादिभ्यश्चेत्यत्र पुनर्ग्रहणमकृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह० गेहेक. ॥ यद्वा । गृह्यते । गर्ह्यते । इगुपधेतिक. ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहस्य चाश्रमस्य तयोरन्यतराश्रमिनिषेविते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहितः सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशौ ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं यस्माद्गृहं तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ अत्राहव्यास । न गृहं बन्धनागारं बन्धनेन च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्तो गृहस्थोऽपि विमुच्यत इति ॥ नहि जड गृहं पुरुष बध्नाति नचान्यद्बन्धने कारणमस्ति किन्तु मनस आसक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वीत इत्यतएवेत्यर्थः ॥

गृहा. । पुभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवति हि तात्स्थ्यात्ताच्छब्द्यम् । अथवा कोशश्लोकादौ अत्रशब्देन पुरुषार्थापेक्षयापदिश्यन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषुत्वौपचारिक. । अथेदमवधेयम् । गृहशब्दोयमर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्ग । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचन. । पुंल्लिङ्गस्तु बहुवचनान्तएवेति ॥

गृहकच्छप. । पु । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

गृहकपोत. । पु । प्रासादकुक्कुटे । भित्तीकपोते । पारावते ॥

गृहकर्त्ता । पु । धूसरेऽतिलघुचटके । धान्यभक्षके ॥

गृहकारक । पु । घरामी राज इति च प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । प्रतिमाघटकादेव कन्यायां नाभितश्च । सूत्रकारस्य सम्भूति सोपानगृहकारक इति पराशरपद्धति ॥

गृहकारी । पु । कुम्हारी इतिभाषाप्रसिद्धकीटे ॥

गृहकूलक. । पु । चिचिण्डाख्यशाके ॥

गृहगोधा । स्त्री । विशम्बरायाम् । प-

ल्लिकायाम। छिपकली बिस्तुयाइति भाषा ॥

गृहगोधिका । स्त्री । मुषल्याम् । गृह गोधायाम् ॥ अल्पागोधा । अल्पार्थे कम् । गृहस्यगोधिका ॥

गृहगोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृहजात । पुं । दास्यामुत्पन्ने दासवि शेषे ॥

गृहणी । स्त्री । काञ्जिके ॥

गृहतटी । स्त्री । वीथ्याम् ॥ इतिहा रावली ॥

गृहद्रुम । पु । मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

गृहधूप । पु । गेहधूपे ॥

गृहनाशन: । पुं । वनकपोते । चित्रकण्ठे । घुघुती पिण्डुकिया इतिचभाषा ॥

गृहनीड । पु । चटके ॥

गृहपङ्क्ति' । स्त्री । एचकजनावासपङ्क्तौ । जिसे अब वारिक कहते ॥

गृहपति' । पु । गृहस्थे ॥ सन्निधि । स दात्रदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ मन्त्रवि शेषे ॥ धर्मे ॥ गृहस्यपति ॥ स्त्री । गृह पत्न्याम् ॥ विभाषासपूर्वस्येतिपाक्षि कोनस्याभाव ॥

गृहपाल । पु । शुनि ॥ गृहपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

गृहपोतक. । पु । वास्तौ । हवेली घर इति चभाषा ॥ इतिशब्दरत्ना- वली ॥

गृहप्रवेश' । पु । गृहान्तर्गमने ॥

गृहवभ्रु । पु । गेहनकुले ॥

गृहवलिप्रिय: । पु । वकपक्षिणि ॥

गृहवलिभुक् । पुं । चटके ॥ काके ॥ वके ॥

गृहभूमि । स्त्री । वास्तौ । वेश्मभुवि ॥

गृहमणि. । पु । दीपे ॥

गृहमाचिका । स्त्री । चर्मचट्याम् । क जिनपत्राथाम् । चाम् चिरथ्या इति भाषा ॥

गृहमृग: । पुं । कुक्कुरे ॥

गृहमेधी । पु । कृतदारपरिग्रहे । गृ हस्थे ॥ गृहैं दारै मेधते सङ्गच्छते । मेधृसङ्गमे च । सुप्यजातौणिनि ताच्छील्ये इति णिनि ॥

गृहमेधिनी । स्त्री । साग्निकापि बुद्धौ ॥ गृहस्थपत्न्याम् ॥

गृहमेधीयम् । न । गृहमेध्ये ॥ गृह मेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतिछ: ॥

गृहमेधीय । पु । गृहाश्रमविहितेक र्मादौ ॥

गृहमेध्यम् । न । गृहमेधीये ॥ गृहमे धो देवतास्य । द्यावापृथिवीतियत् ॥

गृहयाय्य । पु । गृहस्वामिनि ॥ गृहयते । गृहग्रहणे । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्य: ॥

गृहयालु: । पु । गृहीतरि । गृहयाशी ले ॥ गृहयते तच्छील । गृह०चु० । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयाम न्तेतिणेरयादेश ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहान्तिककृता रामे ॥

गृहसवेशक । पु । गृहसन्निवेशोपदे शके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थ । पु । गृहिणि । गृहपतौ । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधन स्तत्त्व ज्ञाननिष्ठोऽ तिथिप्रिय. । श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थो ऽपिविमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहोगृ हस्थ । गृहेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपि स्थइतिक. ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाक्ष । पु । वातायने ॥

गृहागत. । पु । अतिथौ ॥ त्रि । गेह मायाते ॥

गृहाधिप । पु । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिक । पु । गृहिणि ॥

गृहाराम । पु । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्यआराम ॥

गृहाक्षिका । स्त्री । मकुनकायाम् । गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृह मवगृह्यते ऽनया । ग्रहउपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाश्रया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागव ल्ल्याम् । पानकी बेल इतिभाषा ॥

गृहाश्मा । पु । मेषशृङ्गिकायाम् । सि ल इतिभाषा ॥

गृहासक्त । पु । गृह्यके ॥ त्रि । गृहे आसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिमे त्वर्थीय' । ङीप् । गेहकर्मकुशला याम् ॥

गृही । पु । गृहस्थे ॥ गृहा दारा स न्त्यस्य । इनि ॥

गृहीत । त्रि । स्वीकृते ॥ज्ञाते ॥ प्रा से ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषुमृ त्युना धर्म माचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरो हिते ॥

गृहीति । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृही तमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनि ॥

गृहेनर्दी । पु । गेहेशूरे ॥

गृहेश । पु । गृहपतौ ॥

गृहोक्षिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गुह्यः । पु । गुह्यासक्तप्रगापख्जयोः ॥ गुह्यते । गुहू० । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गुह्यसूचे ॥ त्रि । अस्वैरिणि ॥ पचे ॥ गुहू० । ऋदुपधाच्चाकृपिचृतेरितिक्यप् ॥ गृहेभवो वा । यत् ॥

गुह्यक । पु । छेके । गुह्यासक्तपक्षिम्रगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ क्यवन्मात् स्वार्थे ऽनुकम्पायां वाकन् ॥

गुह्या । स्त्री । ग्राखापुरे ॥ इतिमेदिनी । टाप् ॥

गेन्दु । पु । } कन्दुके । गेंद इतिभाषा ॥ गे गमने इन्दुरिव ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घ ॥
गेन्दुक । पु ।
गेन्दूक । पु ।

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयगीतानामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यतायामचोयत् । ईद्यति । गुण ॥ गायति । गैशब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरिवायत् । गीयते इतिवा ॥

गेष्ण । पु । पर्वणि ॥

गेष्णु । पु । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै० । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उद्वसिते । गृहे ॥ गेन गणेशेन ईह्यते काम्यते । ईह० । कर्मणि घञ् ॥ गेगणेशो गन्धर्वो वा ईह ईप्सितोयस्मिन् वा ॥

गेहधूप । पु । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्यपत्राणि बृहतीफलम् । मरिच हिङ्गु मांसी च वीजं कर्पाससम्भवम् ॥ छागरोमा ऽहिनिर्मोको विष्ठा वैडालिकी तथा । गजदन्तस्य तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्त सर्वान् बालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति॥

गेही । पु । गृहिणि ॥

गेहेनर्दी । पु । कापुरुषे । पिण्डीशूरे॥

गेहेशूर । पु । गेहेनर्दिनि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरु इतिभाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुश्च गैरेय गिरिजन्तथा । सुवर्णगैरिकं त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णं ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्ष । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । शाङ्गलिकौषधे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौभव

वम् । नद्यादिभ्यश्चेतिढक् ॥

गो. । पु । बलीवर्दे । अनडुहि ॥ स्वर्गे । रश्मौ ॥ कुलिशे । वज्रे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ गोमेधयज्ञे ॥ ऋषभनामौषधे ॥ स्त्री । सौरभेय्याम् । अर्जुन्याम् । उस्रायाम् ॥ गोमांसं गुरु सुस्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम् । बृंहणं वातहृद्बल्यमपथ्यं पीनसप्रणुत् ॥ चक्षुषि ॥ वाचि ॥ दिशि ॥ मातरि ॥वाणि ॥ भूमौ ॥ वृषराशौ ॥ नवाङ्के ॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा । गम्लृ° । गमेर्डोः ॥

गाव । पुभूम्नि । उदके । जले ॥

गोकण्टक । पु । गोक्षुरके ॥ स्थपुटे । विषमोन्नते ॥ गोक्षुरै स्थपुटीकृते इति हेमचन्द्र ॥ गवां क्षुरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ गोर्भेनो. पृथिव्या वा कण्टकः ॥

गोकर्ण । पुं । अश्वतरे ॥ सर्पे ॥ गौः कर्णोयस्य । गोशब्दस्य चक्षु परत्वात् गोकर्ण. सर्पः ॥ सारङ्गे । मृगविशेषे ॥ गोरिवकर्णोयस्य ॥ गणदेवताविशेषे ॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने । अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ गोः कर्णइव ॥ क्षेत्रे सिद्धत्वेनविशेषे ॥ यथा । महाबलञ्चगोकर्णे शिवभद्रा चचण्डिकेष्वागम. । गोकर्णे भद्रकर्णीत्यादि तिदेवीगीता ॥

गोकर्णी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ गो. कर्णइव । गौ. कर्णोयस्या वा ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोकिराटिका । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

गोकिराटी । स्त्री । सारिकाख्यखगे ॥

गोकिल. । पु । मुसले ॥ हले ॥

गोकील' । पु । मुषले ॥ लाङ्गले ॥

गोकुलम् । न । गोसमूहे । गोधने ॥ गोस्थाने ॥ यथा । गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयो' । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च ॥ व्रजेप्रसिद्धेनन्दावासे ॥ गवां कुलम् ॥

गोकुलिक. । पु । कैकरे । बधिरे ॥ पङ्कस्थगव्युपेक्षके ॥

गोकृतम् । न । गोमये ॥ त्रि । गोभि रा कृते ॥

गोक्षुर' । पु । गोक्षुरके ॥ गोक्षुर. शीतल. स्वादु र्बलकृद् वस्तिशोधनः । मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिद् श्चाश्मरीहर ॥ प्रमेहश्वासकासार्शः कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिर कः । गौर्गोर्वा क्षुर. ॥

गोक्षुरक. । पु । गोक्षुर इतिभाषाप्र

सिद्धार्थापलङ्कषायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गौर्गौर्वा चुर: ॥ स्वार्थेकन् ॥

गोखुर । पु । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वौगावौ । द्विखेगोयुगच् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठजाद्य: स्थानादिषु पशुनामभ्य: ॥

गोग्रन्थि । पु । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ वर्षणे ॥

गोघ्न । पु । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचर । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुञ्जतेहि । उपादानगोचरज्ञानमिति ॥ देशे । गवांजग्धिस्थाने । वने ॥ तथाचभारवि । उपारता: पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रान्तराराशिषु ॥ गावइन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातित ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशे सकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभ शुभफले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपप्लवमौमजमन्दगतय: षष्ठत्रिसस्था शुभा स्चन्द्रार्कावपि तेचतौच दशमौ चन्द्र पुन: सप्तम: । जीव: सप्तनवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सोमात्मज शुक्र: षड्दशसप्तवर्ज्जमितरे सर्वेष्युपान्ते शुभा इति ॥

गोचर्म्म । न । गोस्त्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म्म दत्त्वा स्वर्गे महीयतइति वृहस्पति: ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पाप ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा । अपि गोचर्म्ममात्रेण भूमिदानेन शुद्ध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । हिमालयपत्न्याम् ॥ गाव स्तुतिरूपा श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिसम्बन्धिनी र्महादेवविषयिणी वाँच अञ्चति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्य्यरूपेण शृणोति । अञ्चु॰ । क्विप् । ङीप् ॥

गोच्छाल । पु । भूकदम्बे । कोकशिमा इति गौडभाषा ॥

गोजर: । पु । वृद्धवलीवर्द्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकाद्यम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पन्नयाम् ॥ गोषु जायते । जनी॰ । जनसनेति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिक । पु । भक्ष्यकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । शणकेतुघ्न्याम् ॥

गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् । गोजियालता दारियाशाक इतिचगौडभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हृद्याप्रमेहकासास्रव्रणज्वरहरी लघु ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा स्मृता ॥ पत्रशाकस्ततुगुणा । गोजिह्वा कुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरहरी लघु ॥ गोजिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन ॥

गोडिम्ब । पु । मृगालजम्बाम् ॥

गोडुम्ब । पु । शीर्षहन्ते । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्राख्यकर्कव्याम् । गोमुक इतिगौडभाषा ॥ गांभुवं तुम्बति । तुबिअर्दने । मू॰क । पृषोदरादि. ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गूण इतिभाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दात् आवपनेर्थे जानपदकुण्डगोणेति ङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । शाणाम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ विंशतिपर्णो मायुदाहृता तामेव भारंजानीयादित्युक्तः ॥ द्रोणीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोण्याम् ॥ ह्रस्वागोणी । काशूगोणीभ्यांष्टरच् । षित्त्वात् ङीष् ॥

गोण्ड । पु । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ । नाभिगुडके ॥ त्रि । वृद्धनाभिवति ॥ गो भण्ड इव ॥

गोतम । पु । ब्रह्मण पुत्रे गौतममुनौ ॥

गोतमान्वय । पु । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्र । पु । अद्रौ । पर्वते ॥ न । आख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्याणांमतेनाऽपत्ये ॥ कुले । अभिजने । ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसन्तानसंज्ञाकारिणि ब्राह्मणरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययोः उपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इतिचेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरितिनिर्णय.॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणां मतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषांपुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थः । तथाचाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने । चान्यवैश्यशूद्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथान्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याजकादूति ॥ गोत्राणितु चतुर्विंशति । तथाचमनुः । शाण्डिल्य काश्यपश्चैव वात्स्य सावर्णक स्तथा । भरद्वाजो गौतमश्च सौकालीन स्तथापर ॥ कल्किष श्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयव शिष्ठकौ । विश्वामित्र कुशिकश्च कौशिक श्चतथापर ॥ घृतकौशिकमौद्गल्यौ आलम्यानः पराशर । सौपायन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रोहितस्तथा ॥ वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य स्तथापर । चतुर्विंशति गोत्राणांक थिताःपूर्वपण्डितैः ॥ अपिचमनुः । जमदग्नि भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौतमाः । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानिगोत्राणिमन्वते । एतदुपलक्षणमन्येषामपि दर्शनात् । तथाच । सौकालीनकमौद्गल्यौ पराशरवृहस्पती । काश्चनो विष्णुकौशिकौ कात्यायनात्रेयकाणवका ॥ कृष्णात्रेय साङ्कृतिश्च कौण्डिन्यो गर्गसञ्ज्ञक । आङ्गिरसद्गतिख्यात अनाद्यकाख्यसंज्ञिता ॥ अव्य जैमिनिदर्ङ्गाख्या. शाण्डिल्यो वात्स्यएवच । सावर्णालम्यानवैयाघ्रपद्याश्च घृतकौशिक ॥ शक्तिः कात्यायनश्चैव वासुकीगौतम स्तथा । शुनकसौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्राणि मन्वते । सर्वेद्विजक्षत्रियगोत्रा ॥ इतिवनञ्जयकुलधर्मप्रदीपः ॥ गूयते शब्द्यते स्वसन्तानप्रभवोऽनेन । गुङ्शब्दे । त्रन् । गुधृवीपचीत्यादिनात्रो वा ॥ गां त्रायते वा । नैरूपावने । आतोनुपसर्गे इति क ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्मनामस्मृतिपर्यन्तसमानोदकभावात् पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभिद् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रान् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर्० । सत्सूद्विषेति भिदे क्विप् ॥

गोत्रवृक्ष । पु । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसम्भव । पु । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनाम ग्रहणे ॥ यथा । गोत्रस्खलने भ्रान्ति मानिनिजानीहि केवलां मेऽञ्च । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति पाणिनीय-दूवेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कै । पृथिव्याम् ॥ गोत्राशैला सन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गा त्रायते वा । त्रैङ्० । क ।

टाप् ॥ गव्यायाम् । गवांगणे ॥ गवां समूह । इति वकज्यचश्चेति च ॥

गोद' । पु । मस्तिष्के ॥ चि । गोप्रदे ॥ गांददाति । डुदाञ्० । आतश्तिकः ॥

गोदन्तम् । न । नटमण्डने । हरिताले ॥ पु । गोदन्ते ॥

गोदा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥

गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥ गाव'केशा दीयन्तेखण्ड्यंते ऽस्मिन् । डुदाञ्० । कर्मणि ल्युट ॥

गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥ गां भूमिं दारयति । दृविदारणे । ल्युट् ॥ गौ भूमिर्दीर्यते ऽनेन । करणेल्युड्वा ॥

गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गौतमसम्भवायाम् । ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥

गोदुग्धम् । न । गो' चीरे ॥ अस्यगुणा । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुर रसपाकयो' । शीतलं स्तन्यकृत् स्निग्ध वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोष धातुमलस्रोत किञ्चत् क्लेदकरं गुरु । जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् सेवितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवे दुग्ध वातहारिगुणाधिकम् । पीताया हरते पित्त तथ वात हरं भवेत् ॥ श्लेष्मल गुरु शुक्लाया रक्ताचित्राच वातहृत् । वाखवत्सविवत्सानां गवां दुग्ध त्रिदोषकृत् ॥ वष्कयिण्या त्रिदोषघ्न तर्पणं बलकृत् पय । जाङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथोत्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहारं प्रवर्त्तते ॥ अल्पतृणभक्षणाज्जातं चीर गुरु कफप्रदम् । तत्तु बल्य परंवृष्य स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ पलालतृणकार्पासबीजजं रोगिणो हितम् ॥ * ॥ अपिचाह राजनिघंटः । गवां प्रत्यूषसि चीरं गुरुविष्टम्भि दुर्जरम् । तस्मा दभ्युदिते सूर्ये याम यामार्द्धमेवचा ॥ समुत्तार्य पयोग्राह्यं तत पथ्य दीपनं लघु । विवत्सावालवत्सानां पयो दोषलमीरितम् ॥ समवत्सैकवर्णायाधवलीकृष्णायो रपि । इत्यादा भाषर्णादा ऊर्द्धशृङ्गी च या भवेत् ॥ तासां गवां हितं चीर शृतं वा ऽशृतमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापय. ॥ इति ॥

गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकाह्वये तृणीजायाम् ॥

गोधुक् । पु । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

गोदुह । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० क ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावो दुह्यन्ते ऽस्मिन् । ल्युट् ॥ कालविशेषे । मुहूर्त्ताऽष्टमभागे ॥ यथा । आचम्य च ततः कुर्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टम भागमुद्दीक्ष्योद्यतिथिर्भवेत् इति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । पात्र्याम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट् । ङीप् ॥

गोद्रम । पु । गोमूषे ॥

गोधन । पु । स्थूलाग्रवाणे । तुक्का इति भाषा ॥ इतिहरिवंश ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवां धन समूह ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघातवारणे । धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठतआवद्धायां चर्मपट्याम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम । गोह इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधिः । गोधा व्योषजलैर्भूय चालितां खण्डशः कृताम् । स्विन्नाञ्च तक्रतोयाभ्यां चालितां सूक्ष्मखण्डिताम् ॥ तथैव द्रवेसवाराड्ये प्रलेह्ये वा विधानतः ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रणाशिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता कफघ्नी बलवर्द्धनी ॥ सा तु स्वस्वजलभेदाद्द्विधेति व्याख्यातारः ॥ गुध्यते वाहुर्यया । गुधपरिवेष्टने । हलश्चेति घञ् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । गोयालिया इति गौड भाषा ॥

गोधापदी । स्त्री । सुवहायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इव पादो मूलमस्या । कुम्भपदीषु चेति साधु ॥

गोधास्कन्ध । पु । विट्खदिरे ॥

गोधि । पु । ललाटे ॥ गोधिकायाम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन ॥ गावो नेत्राणि शेरते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति किर्वा ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहेति प्रसिद्धे जलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकापुत्र । पु । गोधाशावके । गौधेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने चन्दनगोह इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् । गोधिकायाः पुत्रः ॥

गोधिनी । स्त्री । वृहतीभेदे । चविकायाम् ॥

गोधुमः । पु । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूम । पु । नागरङ्गे ॥ ओषधीविशेषे ॥ गोहूं इति प्रसिद्धे व्रीहिविशेषे

षे । रसाले । सुमने ॥ गोधूम सुमनो ऽपिस्यात् त्रिविध. सच कीर्त्तित । महागोधूम इत्याख्य पश्चाद्देशात् समागत ॥ मधूलीतु तत. किञ्चिद्दल्पा साऽमध्यदेशजा । निःशूको दीर्घगोधूम. क्वचिन्नन्दीमुखाभिध ॥ गोधूमो मधुर शीतो वातपित्तहरो गुरु । कफशुक्रप्रदो बल्य स्निग्ध सन्धान कृत् सर ॥ जीवनो बृंहणो वर्ण्यो वण्यो वीर्यस्थिरत्वकृत् । कफप्रदो नवीनो नचपुराण । पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभुगिति वाग्भटेनवसन्ते गृहीतत्वात् ॥ मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी मधुरा लघु । शुक्रला बृंहणी पथ्या तद्वन्नन्दीमुखा स्मृता ॥ गुध्यति गुध्यते वा । गुध० । गुधेरूम ॥

गोधूमसम्भवम् । न । काञ्जिकप्रभेदे । सौवीरे ॥

गोधूमसार । पु । सुमनस्य सारांशे । सीरा इति सत्प्रतिचख्याते ॥ तद्विधिर्यथा । निस्तुषान् गोधूमान् उदूखले कण्डयित्वा सायङ्काले मृत्तिकादिपात्रे जले मज्जनं कारयित्वा परदिने प्रभातसमये उपरिस्थजलंक्रमेण दूरीकृत्वा ऽधस्थसार आतपे शुष्कं कृत्वा पाषाणादिस्थापयेदितिपाव राजेश्वर ॥

गोधूमी । स्त्री । गोलोमिकायाम् । गोधूमा इति पायरी इतिचगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुप विशेषे ॥

गोधूलि । पुं । स्त्री । समयविशेषे ॥ यथा । सन्ध्यातपारुणितपश्चिमदिग्विभागे व्योम्नि स्फुरन्निरवतारकसन्निवेशे । बद्धे गवां खुरपुटाग्रविते रजोभि गोधूलि रेष कथितो भृगुजेन योग ॥ अपिच । यावत्सिन्दूरवर्णं गगनतलगतं भानुबिम्बं च नास याव नो दिक्षु यान्ति व्रजति खुरपुटे रुद्धैतो रेणुसङ्घ. । तावद्वैवाहिदोषः प्रशमयतिनच सा क्रूरदृष्टि ग्रैहायां याचायां मा विवाहे सकलशुभकरी सर्वकार्यस्य सिद्धि ॥ शान्तिविधेरिति दीपिका । यथा । गोधूलिं त्रिविधां वदन्ति मुनयो नारीविवाहादिके हेमन्ते शिशिरे प्रयाति मृदुतां पिण्डीकृते भास्करे । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तमिते वसन्तसमये भानौमते दृश्यतां सूर्ये चास्तमुपागते च नियतं वर्षाशरत्कालयो. ॥ हेमन्तशिशिरयो मृदुता प्राप्तपिण्डीकृतरविकाल. । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तरविकाल. । वर्षाशरद्वसन्तेषु ऽस्तगतार्कोचाव एव ॥

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्द । पु । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गांजलं नर्दयति । नर्द शब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्दीय । पु । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्दे ॥ गोमर्द्दभव । छ्राच्छ ॥

गोनस । पु । सर्पविशेषे । तिल्वित्से । मणिलीवोडे ॥ गौरिव नासिका अस्य । अच्नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथ । पु । अनडुहि ॥

गोनाय । पु । गोपाले ॥ गांनयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनास । पु । गोनसे ॥ गौरिव नासा यस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्द । पु । गोमूत्रे ॥

गोप । पु । गुवाल इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । बल्लवे ॥ मणिवन्ध्यां तन्त्रवायात् गोपजाते श्च सम्भव इति पराशरपद्धतिः ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ बोले ॥ त्रि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपू रक्षणे । आयादय आर्द्धधातुकेवा । अच् ॥ गांपातिवा । पा रक्षणे । आतोनुपेतक ॥ गोर्जलात् पातिवा । पा० । सुपीतिक. ॥

गोपक । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थेक ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । हस्तिकोलौ । बदरीच्छदायाम् ॥ बदरीसदृशाकारो वृक्ष. सूक्ष्मफलो भवेत् । कण्टैर्मेवसा घोण्टा गोपघोण्टेतिचोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपति । पु । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे वृषे ॥ व्रमे ॥ भास्करे ॥ निदशाधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपति. ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गौर्भूमेत-स्या' पतिर्वा ॥

गोपदल । पु । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपह्नवे ॥ गोपनाद्दीयते सत्यन गुप्तिरन्वतविना ॥ रक्षायाम ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीय । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधू । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधू । स्त्रिया' पुवद्भिख्यादिनापुवद्भाव. ॥

गोपरस. । पु । बोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पत्तौ रक्षोम् ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ शारिवायाम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू० । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टाप् इति केचित् ॥ गां पाति । पा रक्षणे । आतोनुपसर्गे इति केप्राप्ते । वासरूपन्यायेन आतोमनिन् क्वनिब्वनिपश्चेति येन विच् अदन्तत्वाभावाद्दाब्विधेरभावे गोपा' विश्वपावदितिबोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनाम्बुदारुभित्ति । वडभ्याम् । कुड्येषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू० । बाहुलकात् असच् प्रत्यय । अल्लोपय लोपौ ॥ गवां गोभिर्वा पानम् किरणामां ग्रहणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् स्यति निवर्त्तयति । षोन्तकर्मणि । आतोनुपेसिक । गौ० ङी ॥ ष्

गोपायित । त्रि । रक्षिते ॥ गोपाय्यते स्म । गुपू० । क्त । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

गोपाल । पु । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवापालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तन्नाम यथा । -अथाद्यस्याकोपनीशाम्बु-

अरूचि रक्षणाम्भोजनेत्रो ऽम्बुजस्थो बालो जङ्घाकटीरस्थलकलितरणत्किङ्किणीको मुकुन्द । दोर्भ्यां हैयङ्गवीनं दधद ऽतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूष श्चिरं व इतितन्त्रसार' ॥ सर्वस्य जगतः पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकं वा । पालयति । गा. पालयतिवा । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ डगणे । मध्यगुरौ । ऽ । ॥

गोपालक' । पु । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवां पालके ॥ गोपालएव । स्वार्थे कन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालकाकडी इति प्रसिद्धे कर्कटी प्रभेदे । क्षुद्रैर्वारौ । क्षुद्रचिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्त्रियाम् ॥ अपपुयोगलक्षणोङीष्प्राप्त. पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । महाभीरौ ॥ शारिवाया भेषधौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् ॥ गोरक्ष्याम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली करतालीनर्त्तनशाली पुनातुवनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । शुक्लाष्टीकार्त्तिकेतु स्मृता गोपाष्ट

मी बुधे । तद्दिने वासुदेवोऽभूद् गोप्य पूर्वन्तु वत्सप ॥ तत्र कुर्याद् गवां पूजा गोग्रास गोप्रदक्षिणम् । गवानुगमन कार्यं सर्वान् कामान ऽभीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपस्त्र्याम् ॥ गोपायति । गुपू॰ । ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपस्त्रनार्याम् ॥ गोपस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ शारिवायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू॰ । आयाभावे । पचाद्यच् । गौरादिङीष्॰ ॥

गोपीथ । पु । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलद्रोण्याम् ॥ गावः पिबन्त्यस्मिन् । पा॰ । निशीथगोपीथावगथादृतिथक् ॥ गोपीथ.सोमपानमिति वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छ । पु । हारविशेषे ॥ गोलाङ्गूले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्यमस्तके ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गां जलं पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयो । मू॰ क.॥ गौर्जल पुरमस्येतिवा ॥ यद्वा । पुरति । पुर अग्रगमने । इगुपधेति क. । गवापुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू॰ । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । गोप्यते । गुलमहत्त्वे । इगुपधत्वात् क । रलयोरभेद. गोभि पुरम् ॥ गा पुरतिवा । पुर॰ । मू॰ कोवा ॥

गोपुरक । पु । कुन्दुरुके । बहुगन्धे॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्र । पु । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेश । पु । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू॰ । तृच् ॥ श्रीकृष्णे ॥ सर्चिस्वमायया स्वात्मान संवृणोति ॥

गोप्त्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् ॥

गोप्यः । पु । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणीये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयु र्वित्तं गृहच्छिद्र मन्त्रमैथुन भेषजम् । अपमान तपो दान नव गोप्यानि यत्नत इति ॥ गुप्यते । गुपू॰ । ऋदुपधोण्यत् ॥

गोप्यक. । पु । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थे क. ॥ गोप्य कायति वा । कै॰ । आतश्चेतिक

गोप्याधि । पु । बन्धकविशेषे ॥ तथा च नारदः । अधिक्रियत इत्याधि.

स विशेषो द्विलक्षणः । भूतकालो ऽपनेयश्च धारयेवोपत आधा ॥ स पुनर्द्विविध प्रोक्तो गोप्यो भोग्यस्त थैवच । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोवाणी । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पा ककर्णेतिङीष् ॥

गोभण्डीर' । पु । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दंशे । डाँस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ मत्वेगावो ऽस्य । भूम्नि तदस्यास्ती तिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतौ ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशसावचनैश्चेति नित्यसमासः ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामख्यातायांनद्या म् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रवि शेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्तः । पु । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमय । पु । न । गोविष्ठि ॥ गो.पुरी षम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ अ त्यन्तजीर्णदेहाया वन्ध्यायाश्च विशे षत । रोगार्त्ताया. प्रसूताया न गो गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । छिलीरे ॥

गोमयप्रियम् । न । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीट विशेषे । गर्दभ्याम् । गोवरीला इति भाषा ॥

गोमायु । पु । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां भिकृतांवाचं मिनोति । डुमि ञ्० । कृत्रापेत्यु ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ वृद्धभिक्षुशिष्ये । आमलेरे ॥ चि । गोमति ॥ उपा सके ॥

गोमीनः । पु । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुख' । पु । मातलिपुत्रे ॥ अशादे वगणान्तरे ॥ नक्रे ॥ यक्षविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ ले पने ॥ चौरंक्रियमाणे सुरङ्गाया' प्र भेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रा दिनिर्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे य न्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुल मित पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्मा या ऽष्टाङ्गुलिमुख ग्रीवां तत् षडङ्ग ङ्गुलम् ॥ चेयं गोमुखयन्त्रञ्च सर्व तन्त्रेषुगोपितम् । तन्मुखे स्थापये न्मालां ग्रीवामध्यगत' कर ॥ प्रजपे द्विधिनागुह्यंवर्णमालाधिकंप्रिये । इ ति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादे ततोमालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति भयातन्त्रम् ॥

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थकर्पटादिनिर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे ॥ राढदेशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गोः जले ॥ अस्य गुणाः । गोमूत्रं कटु तीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तकषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् ॥ * ॥ कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपि पीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपि च मूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोऽधिकम् । अतो विशेषाकथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । चोचजायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रकाव्यविशेषे । यथा । गतिक्रमावक्रा यत्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुर्दुष्कराश्चित्रवेदिनः ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्द्धयोः । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुर्दुष्करं तद्विदो विदुरिति ॥ षोडशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धारः ॥

उदाहरणं यथा ॥

प्र	वृ	त्ते	वि	ता	स	द्रा	नं	सा	ध	ने	प्य	त्रि	षा	द्वि	भि ।
व	द्ध	धि	वि	का	स	द्धा	न	यु	ध	ना	प्य	नि	षा	षि	भि ॥

इति माघे १९ सर्गे ४६ श्लोकः ॥ अस्याश्चत्वारो भेदाः । पादगोमूत्रिका अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेति भेदा इति सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पुं । गोमेदकमणौ ॥ द्वीपविशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपतिर्मोम राजा भूत्वासवोद्यत । याज्योऽभूद्वह्निकल्पानां मैतथ्यानां मनोः कुले ॥ स तेषु हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भृगून् गुरून् । वव्रे न गौतमं कोपादशपत् सोऽगमत् क्षयम् ॥ यज्ञवाटेऽस्य ता गावो दग्धा कोपाग्निना मुनेः । तन्मेदसा मही छन्ना

गोमेद सततोऽभवदिति ॥

गोमेदक । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणि विशेषे ॥ न । पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तन्नामणौ ॥ अस्यपरीक्षा यथा । हिमालयेवा सिन्धौवा गोमेदमणिसम्भव । स्वच्छकान्ति गुरु स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ वक्ष्च पिञ्जरो धन्यो गोमेदइतिकीर्त्तित । चतुर्द्धा जातिभेदस्तु गोमेदेपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मण शुक्लवर्णः स्यात् क्षत्रियोरक्तउच्यते । आपीतोवैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानीलउच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीता ऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाढ्य सितवर्णरूप स्निग्धो मृदुर्वातिमहापुरोण ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणि धं तोय करोति लक्ष्मी धनधान्य वृद्धिम् । लघु विरूपो ऽतिखरोऽन्यमान स्नेहोपलिप्तो मलिन खरोपि ॥ करोति गोमेदमणि विनाश सम्पत्तिभोगावलवीर्य्यराशे ॥ ये दोषा हीरके ज्ञेया स्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा वज्रित कार्या शाणेवा रत्नकोविदै ॥ स्फटिकेनैवकुर्वन्ति गोमेदप्रतिरूपिणम । शुद्धस्य गोमेदमणेस्तु मूल्यं सुवर्णतो द्वैगुणमाहुरेके । अन्येतथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परेक्षामरतुल्य माहु ॥ चतुर्विधानामेषातु धार्य्यं परिसम्भतमिति ॥ काकोले ॥ पद्मके ॥

गोमेदसन्निभ । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेध । पु । यज्ञविशेषे ॥ तस्य कलौनिषेधो यथा । अश्वालम्भ गवालम्भ सन्न्यासंपलपैतृकम् । देवराच्च सुतोत्पत्ति कलौपञ्चविवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवोर्युगम् ॥

गोरक्ष । पु । नागरङ्गे । नारङ्गे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीतिरक्ष । गो रक्ष ॥

गोक्षकर्क्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बू । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोण्टाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रलता विशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । अमृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धबहुलायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्ष्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥ गोरक्षतो

ति गोरत्त । सम्बनावत्न्यप् ॥

गोरङ्कु । पु । पक्षिविशेषे ॥ नग्नके ॥ वन्दिनि ॥

गोरट । पु । दुर्खदिरे ॥

गोरणम् । न । गुरणे । उद्यमे । भारा युद्यमने ॥ गूर उद्यमे । चु० । ल्युट् ॥

गोरस । पु । दुग्धे ॥ दधि ॥ दुग्धा नते । घोले । तक्र ॥ गोरसस्य दुग्धस्य विकारत्वात् उपचारात् ॥

गोरसजम् । न । तक्रे ॥

गोराटी । स्त्री ।
गोराटिका । स्त्री । } शारिकाविहगे ॥
गोरिका । स्त्री ।

गोरुतम् । न । क्रोशयुग्मे ॥ गो'शब्दे ॥

गोरोचम् । न । हरिताले ॥

गोरोचना । स्त्री । स्वनामख्यातपीत वर्णद्रव्ये । शोभनायाम् । मङ्गलाया म् । मेध्यायाम् ॥ गोरोचनाक्षिमा तिलका वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषा ऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्त्र कृत् ॥

गोर्दम् । न । मस्तिष्के । मस्तकमध्ये स्नेहे ॥ गुर्यते गुरतेवा । गुरी उद्यम ने । बाहुल्यादय इतिसाधु ॥

गोल । पु । सर्ववर्तुले ॥ मदनवृक्षे ॥ जारात् विधवासुते ॥ भूगोले ॥ खगोले ॥ यथा । शोल शोलु वहि तव

मति भास्करीय शृणु त्वमिति श्रि रोमणि ॥ एकराशौ षड्ग्रहयोगे ॥ यथा । षड्भा मेकस्मिन् यदि भव ति यस्यां निवसति सदा गोलोये। ग प्रलयपद मिन्द्रोपि लभते भ वे लोको रक्त परिहरति पुत्रञ्च जननी नृपाद्यां न श. स्तान्ज्वल ति वसुधा शुष्यतिनदीति ॥ एकरा शौ सप्तग्रहयोगे ॥ यथा । सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोग सदा भवेत् । दुर्भिक्ष राष्ट्रपीडाच तस्मिन् काले नृपक्षय इति ॥ न । मण्डले ॥ गुडे च । डलयोरभेद ॥

गोलक । पु । जारतोविधवासुते ॥ म णिके । अलिञ्जरे । गोल इतिमाट इ तिचभाषा ॥ गुडे ॥ पिण्डे ॥ यथा । ते जसा गोलक सूर्यग्रहर्क्षाण्यम्बुगो लका. । प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्य रश्मिविदीपिता ॥ इतिसूर्यसिद्धान्त ॥ गन्धरसे । बोले ॥ न । गोलोके ॥ गुड्यते । गुडरक्षायाम् । घञ् । स्वा र्थेकन् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलक्षणम् । न । गवा प्रशस्ताप्रशस्त स्वरूपे ॥ यथा । पराशर प्राह वृ-हद्रथाय गोलक्षणं तत् क्रियते ततो ऽयम् । गवा समास' शुभलक्षणा-स्ता सर्वा स्तथा व्यागमतो ऽभिधा

गोलक्ष

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गावश्चाह । सा
स्नाविवर्ज्जिताक्ष्यो मूषिकनयनाश्च
न शुभा गाव. । प्रचला श्चिपिटवि-
षाणा करटा खरसदृशवर्णा श्च ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना
विनतपृष्ठा । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवम-
ध्या दारित खुराश्च ॥ श्यावातिदी
र्घजिह्वा गुल्फै रतितनुभि रति
दृहद्भिर्वा । अतिककुदा' कृषदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ
वृषलक्षणम् । वृषभोऽप्येवंस्थूलातिख
ञ्जवृषणा' सिराततक्रोड । स्थूलसि
राचितगण्ड स्त्रिस्थूलं मेहतेयश्च ॥
मार्जाराक्ष कपिल: करटो वा न
शुभदो द्विजस्यैव । कृष्णोष्ठताल्वुजि
ह्व श्वसनो यूथस्य घातकर: ॥ ६ ॥
स्थूलशकृन्मणिशृङ्ग सितोदर: कृष्ण
सारवर्णश्च । गृहजातोऽपि त्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभ' ॥ ७ ॥ श्या
मक पुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो
बिडालाक्ष: । विप्राणा मपि न शु
भंकरोति वृषभ' परिगृहीत: ॥ ये
चोद्धरन्ति पादान् पङ्कादिव योजि
ता. कृशग्रीवा: । कातरनयना ही
नाश्च पृष्ठत स्ते न भारसहा: ॥ ९ ॥ अ
थशुभलक्षणसहितानाह । मृदुसंह
तताम्रोष्ठा तनुस्फिज ताम्रतालुजि

ह्वाश्च । ह्रस्वतनूच्चश्रवणा: सुकुक्षय:
स्पृष्टजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यू
ढोरस्का दृहत्ककुदयुक्ता । स्निग्धश्ल
क्ष्णतनुत्वग्रोमाण स्ताम्रतनुशृङ्गा: ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोच
ना महोच्छ्वासा: । सिंहस्कन्धा स्त
न्वल्पकम्बला' पूजिता' सुगता: ॥
११ ॥ वामावर्त्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे
च दक्षिणावर्त्तै । शुभदा भवन्त्यन
डुहो जङ्घाभिश्चैणकनिभाभि' ॥ वै
दूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणा: स्थूलनेत्र
वर्त्मान' । पार्ष्णिभि रस्फुटिताभि: श
स्ता. सर्वे च भारसहा' ॥ घ्राणोद्दे
शे सवलि मार्जारमुख' सितश्च द
क्षिणत: । कमलोत्पललाक्षाभ' सु
वालधि र्वाजितुल्यजव' ॥ लम्बै र्वृ
षै र्मेषोदरैश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणक्रोड:
। ज्ञेयो भाराध्वसहो जवेऽश्वतुल्य
श्च शस्तफल: ॥ १५ ॥ सितवर्ण' पिङ्गा
क्ष स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्र: । हं
सो नामशुभफलो यूथस्य विवर्द्धन
प्रोक्त ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधि राता
म्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च । क
ल्माष श्चस्वामिन मचिरात् कुरु
ते पतिं लक्ष्म्या' ॥ १७ ॥ यो वा सि
ते क्ष्च चरणे र्यथेष्टवर्णश्च सोपि शु
भफलकृत् । मिश्रफलोऽपि त्याज्यो

यदिनैकान्तप्रसक्तोऽपि ॥ १८ ॥
इतिवाराहीसंहितायां गोलचलना
माहप्रभ्वाग्रोऽध्याय ॥ ५८॥

गोला । स्त्री । गोदावर्याम् ॥ सख्याम्
॥ कुनव्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ मनःशिले
॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ वालखेल
ने । वालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां ददाति
लाति । ला० । आतइति क ॥ गु
ड्यते वा । गुडवेष्टने । घञ् । डल
योरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूल । पु । असितमुखे कपिवि
शेषे । कपित्थास्ये । दधिशोणे ॥ क्रू
ष्णवानरे ॥

गोलास' । पु । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिह । पु । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढ । पु । लोध्रविशेषे । घण्टा
पाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेस्म । लि
ह० । क्त' ॥

गोलोक । पु । न । श्रीकृष्णस्य निवासे
धामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा ।
वैकुण्ठस्य दक्षभागेगोलोक सर्वमो
हनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभु
जो मुरलीधर' ॥ यद्रूपगोलकं धाम
तद्रूपं नास्ति भामके । श्रानेवा च
क्षुषो' किं वा ध्यानयोगे न विद्यते
॥ अद्भुतत्स्वमयं देवि नानादेवेन शो
भितम् । मध्यदेशे गोलकाख्य श्रीवि
ष्णो र्धाममन्दिरम् ॥ श्रीविष्णोः स
स्वरूपस्य यत्स्थानं चित्तमोहनम् ।
तत्स्थानस्य माहात्म्यं किमया कथ्य
तेऽधुनेत्यादि माहात्म्यादिकं तत्र
शास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणेच द्रष्टव्यम्॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधुमा इति पा-
षदी इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्र
क्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् ।
प्रस्तारिण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ गो
लोमस्व जाता । तत्रजातइत्यण् ॥
वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोमाभि
यम् । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वा
न्नवृद्धिः ॥ वेश्यायाम् ॥ गोलोमा-
ख्या । गोशब्दोगोलोमसदृशेलाक्ष-
णिक' । अनउपधालोपिन इति ङी
प् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पु । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फलिन्या
म् ॥ गविभूमौवन्द्यते । वदि० । कर्म
णिल्युट ॥ पीतदण्डोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठा
न्त गोखुरक्षुण्ण शुष्कचूर्णितगोमय
म् । गोवर तत् समाख्यातं वरिष्ठं
रससाधने ॥

गोवर्द्धन । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्वत
विशेषे । गिरिराजे ॥ वनाद्विः हरिं

हाथोऽयंभूधरो नाम संशय । शुक्ल प्रतिपदि प्रात कार्त्तिके ऽर्च्यो ऽन्नवे- श्मवै ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनध राधारगोकुलत्राणकारक । विष्णु बाहुकृतोच्छ्रायोगवा कोटिप्रदोभ वेति ॥ चि । गोवर्द्धके ॥ गवा वर्द्धन ॥

गोवर्द्धनधर । पु । श्रीकृष्णे । नन्दनन्द ने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरे धरो धारक ॥

गोवर्द्धनधारी । पु । श्रीकृष्णे । यशोदा नन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्द । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानयथा । फुल्लेन्दीवरकान्त मिन्दुवदन वर्हा वतंसप्रिय श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तु भधर पीताम्बर सुन्दरम् । गोपीना नयनोत्पलार्चिततनु गोगोपसङ्घा वृतंगोविन्द कलवेणुवादनपर दिव्या ङ्गभूषभजेइति ॥ गोशब्दवाच्यानि इ न्द्रियाणि निष्पर्शं प्राप्ते ॥ गांवेदलक्ष णां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गा भुवं धेनुं स्वर्गं वेद वा अविदत् वि न्दति वा । विद॰ विन्दत्॰ । गवादि षु विन्दे.संज्ञायामितिश । वाराहरू पेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्ते । इन्द्रेणस्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादि रूपेण वेदोद्धरणाद्वा ॥ गोभिर्वाणी भि र्वेदान्तवाक्यैर्विन्दते वा । गोभि रेव यतो वेद्यो गोविन्द समुदा हृत इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपु राणेयमानुशासनेतन्नाममाहात्म्य यथा । येतिष्ठन्त स्वपन्तश्च गच्छन्त स्खलिते क्षुते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्द ते वस्याज्ञ्या सुदूरतइति ॥ गवाध्यक्षे ॥ वृहस्पतो ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वा दश्याम् ॥

गोविट् । पु । गोमये ॥ गोर्विट् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ वनोपले ॥ गोर्विष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्र विशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । ऊ स्वश्विश्वातथास्वातीगोवीथीतितुश्र श्वितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्य । पु । ग्रामादितो दुर्गाश्च गो परित्राणकारके ॥ गो गैर्ग वा शरण्य ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवांशाला । विभाषासेनेति षाक्षिक क्लीवत्वम् ॥ चि । गोशाले जाते ॥ स्थानान्तगो शालेतिजातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गौसाला

इतिभाषा ॥ गवांशाला ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेमलये कदेशेजाते कालताम्रव्यामिश्रवर्णो उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिशीतलतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति व्याख्यातार ॥ गो शीर्षमिवगोशीर्षोगिरिस्तत्राकार इति स्वामी ॥ गवांमस्तके ॥

गोशीर्षक । पु । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ कपभाद्रिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्ग । पु । बर्बुरवृक्षे ॥ न । गोर्विषाणे ॥

गोश्रुति । पु । वैयाघ्रपद्येऋषिविशेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठन्त्यत्र । छा० । घजर्थे इति सुपिस्थ इति वा क । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ पिदृधिष्ठिताहङ्कारे ॥ गाव ओचादीनीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ गोष्ठीश्राद्धे ॥

गोष्ठपति । पु गवांस्थानाध्यक्षे ॥

गोष्ठश्व । पु । परच्छिद्रके । य स्वगृहाद्गनेस्थित परान्द्वेष्टितस्मिन् ॥ गोष्ठेश्वा इति सप्तमीतत्पुरुषे अचतुरेत्यादिना ऽच् । मत्ताद्वितइतिटिलोप ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वाइत्येव ॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि ॥ सलापे ॥ पोष्यवर्गे ॥ विष गोष्ठी दरिद्रस्य ॥ गावो ऽनेकावाच स्तिष्ठन्त्यस्याम् । घजर्थेक । अम्बाम्बगोभूमीतिषत्वम् । गौरादित्वान् ङीष ॥

गोष्ठीपति । पु । पोष्यवर्गाभिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेद । पु । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । गवां गतिगोचरे ॥ गोपद प्रमाणे ॥ गो पदम् । गाव पद्यन्ते यस्मिन् देशे स गोभि सेवितो गोष्पद । गोष्पदसेवितासेवितप्रमाणेष्वितिसुट् सत्वषत्वञ्चनिपात्यते । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्र वृष्टम् ॥

गोस । पु । बोले ॥ उष काले । विभाते ॥ गांजल स्यति । षोऽन्तकर्मणि । आत इतिक ॥

गोसङ्ख्य । पु । गोपे ॥ गाव सञ्चष्टे । चक्षिङ् । चक्षिङ ख्याञ । समिख्य इतिकः ॥

गोसदृक्ष' । पु । गवये ॥

गोसन्दाय । पु । गोदानकर्त्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ त्रि ।

गोर्जाते ॥

गोसर्गः । पु । प्रभाते ॥

गोसव । पु । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तन । पु । चतुर्यष्टिकहारे ॥ गो। कुचे ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । द्राक्षायाम् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ गौ स्तनोऽस्या । गोस्तनसदृशे गाशब्दो गौण । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवास्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोस्वामी । त्रि । गोपतौ ॥

गोहनम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । बिल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहित । पु । घोषलतायाम् ॥ बिल्वे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवा हितार्थं गोवर्द्धनगिरिं धृतवान् इतिगोभ्योहित. । चतुर्थीतदर्थे त्यादिना चतुर्थी तत् पुरुष । गोर्भूमे भीरावतरणेच्छया शरीर ग्रहणंकुर्वन् वा हित. ॥ त्रि । गवा हितकारके । गोग्रासादकर्त्तरि ॥

गोहिरम् । न । पादमूले ॥

गौच्यः । पु । मेनासुते । मैनाके ॥ गौ

च्या हिमालयपत्न्या. अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढकिप्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो बहुलमिति व्यत्ययेन गर्गादिभ्योयञिति यञ् ॥

गौञ्जिक । पु । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जायव हर्त्तरि ॥

गौड. । पु । देशविशेषे ॥ तद्देशसीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तग शिवे । गौडदेश समाख्यात. सर्वविद्याविशारद. ॥ तद्देशस्थे पुंभूम्नि गौडा ॥ तेच पञ्चोक्ता स्कान्दपुराणे । सारस्वता कान्यकुब्जाः गौड मैथिलकौत्कला । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिन. इति ॥

गौडवास्तुक. । पु । न । वास्तूक प्रभेदे ॥ तदेवतुवृहत् पत्र रक्त स्याद्गौडवास्तुकम् ॥

गौडिक । पु । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधु । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । म द्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराप्रभेदे । वाक्कल्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मेघरागस्य योषिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओज प्रसादमाधुर्य गुणत्रितयभेदत । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतय. परिकीर्त्तिता इति ॥

गौण. । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु

स्वे ॥ सलोपपादितेर्थे ॥ गुणाद्यागत । अण् ॥

गौणधातु । पु । उपधातौ ॥

गौणसन्न्यासी । स्त्री । अग्यागिनि । कर्मफलत्यागिनि वेषिकस्मोभुशायिनि । रूपे ॥

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ अर्थोति प्रकारलक्षणान्तर्गतलक्षणाविशेषे ॥ पश्यात साहित्यदर्पणम् ॥

गौतम । पु । नचिकेतस. पितरिमुनिविशेषे । शरद्वान् गोत्रतो गौतम इति प्रसिद्धे ॥ मुनिविशेषे । शतानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमुनिविशेषे । शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥ कृपे ॥ गौतमस्यायंशिष्य' । तस्येदमित्यण् । तद्भावावतारादा ॥ गौतमस्यापत्ये । ऋष्यण् । बहुत्वे गोतमा ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्यो नद्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्याम् ॥ कृप्याम् ॥ शाक्यलक्षणगौतमप्रणीतायां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रतिपादिकायामहल्यापतिगोतमप्रोक्तामकर्षविद्यायाम् ॥ शार्ङ्गरवावजेनेन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौत्तम । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधार । पु । गोधिकासुते । अन्यैर्गोधायाजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गोधाया अपत्यम् । आरगुदीचामिन्त्यारक् ॥

गौधूम । पुं । गोधूमविकारे ॥ गोधूमस्यावयवो विकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गोधूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

गौधेय. । पु । गोधिकात्मजे । गौधेरे ॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

गौधेर । पु । गौधारे ॥ गोधायाः अपत्यम् । गोधाया ढ्रक् ॥

गौर । पुं । श्वेतसर्षपे ॥ चन्द्रे ॥ धववृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥ गौरा इतिख्याते पीतिवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तत्तद्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेसरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गवते मनोऽत्र वा । गुरी उद्यमने गुङ्गतौ वा । ऋज्जेन्द्रेतिसाधु. ॥ गूर्यते ऽनेन वा । गुरी० । हलश्चेति घञ् । गौरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरव्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरजीरकः । पु । अजाज्याम् । श्वेतजीरके ॥

गौरतित्तिर । पुं । कपिञ्जले ॥
गौरत्वक । पु । इङ्गुदीवृक्षे ॥
गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भाव । इगन्ता च्चलघुपूर्वादित्यण् ॥
गौरवित । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरव सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥
गौरशाक । पु । गिरजमधूके । अल्प पत्रे ॥
गौरसर्षप । पु । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौसर्षपश्च ॥ त्रिभी राज सर्षपै परिमिते ॥
गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे प त्रशाकप्रभेदे । वारिजे । गन्धशाके ॥
गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ इतिद्विरूप ॥
गौराद्रक । पु । स्थावरविषविशेषे ॥
गौरास्य । पु । कृष्णवानरे ॥
गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षायांकन्याया-म् ॥ गौर्येव । क. ॥
गौरिल । पु । सिद्धार्थे ॥ लौहचूर्णे ॥
गौरी । स्त्री । पार्वत्याम ॥ योगाग्नि दग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीतु सा स्मृता ॥ असञ्जातरज कन्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ व-सुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभा र्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । माया देव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वा याम ॥ मल्लिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमांस्याम् ॥ रागिणी विशेषे । मालवरागभार्या याम् ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गूयते । गुङ्शब्दे । ऋज्रेन्द्रेतिरन्तोगौ रोनिपातित । गौरोवर्णोऽस्यास्ता । गौरादित्वान् ङीष् ॥
गौरीगुरु । पुं । हिमवति ॥ गौर्या गुरु ॥
गौरीजम् । न । अभ्रके ॥
गौरीतक्रम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिचं विश्वं जीरं नार ङ्गजन्तथम् । एलाचूर्णान्वित तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या वि हित तक्र सर्वदोषनिवर्हणम् । सुव र्णं पावन दिव्य मन्देशस्य मरुतप्रि यमिति ॥
गौरीपुत्र । पु । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥
गौरीपुष्प । पु । प्रियङ्गुवृक्षे ॥
गौरीललितम् । न । हरिताले ॥
गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥
गौरीसुत । त्रि । दशवर्षोढात्मजे ॥
गौरुतल्पिक । पु । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्प गच्छति । गच्छतौ परदा
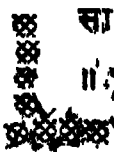
गादिभ्यः इति ठक् ॥

गौल्मिक । पु । मुष्ककवृक्षे ॥

गौल्यम् । न । मधुरे ॥

गौश्शतिक । त्रि । गोशतस्वामिनि ॥

गौष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वंभूत गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ्भूतपूर्वे इतिखञ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथित । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृत ग्रन्थने । गाँथा इतिगूथा इतिचभाषा ॥आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्त

ग्रथितमाल । पु । वद्धपङ्क्तौ ॥

ग्रन्थ । पु । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ शास्त्रे ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशद्वर्णनिर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति निबद्ध्यमानवाक्यसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ० । घञ् ॥

ग्रन्थक । पु । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुप्छन्द श्लोके ॥ सञ्ज्ञायांकन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पु । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेखभूमौ । लेख्यस्थाने । दफतरखाना इति आफिस् इतिच इपरान्तजनभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धि । पु । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थि । पु । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥ वंशादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ हितावल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टा सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथ कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरिति प्रदिष्ट इति ॥ ग्रन्थते । ग्रथि० । सर्वधातुभ्यइन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिचरिभ्यश्चेति इर्वा । स्वरभेद ॥

ग्रन्थिक । पु । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ पु । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृति । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थित । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रथि० । क्त ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिपर्ण । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनलघु । कफवातविषश्वासकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ अस्यले पनगुण । स्नुषता ऽ लक्ष्मीराक्षसज्वरनाशित्वमिति ॥ ग्रन्थीपर्णोन्यस्य । ग्रन्थयइवपर्णान्यस्येतिवा ॥
ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥
ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिपाश । पु । ग्रन्थ्यात्मनिमायाख्यपाशे ॥
ग्रन्थिफल । पु । शाकुरण्डवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥
ग्रन्थिभेद । पु । गँठकटा इति भाषा प्रसिद्धे तस्करविशेषे । य पटप्रान्तस्थित सुवर्णादिकं ग्रन्थिमोचनेन चोरयतिसइत्यर्थः ॥
ग्रन्थिमान् । पु । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यस्यास्तीत्यर्था । मतुप् ॥
ग्रन्थिमत्फल । पु । लकुचे ॥
ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥
ग्रन्थिमूला । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिल । पु । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ तण्डुलीयशाके ॥ छिताव स्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लाति वा । ला० । क ॥
ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ मालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिवर्ण । पु । ग्रन्थिपर्णे ॥
ग्रन्थिहर । पु । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥
ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥
ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसुअदने । ल्युट् ॥
ग्रसित । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥
ग्रसिष्णु । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥
ग्रस्त । त्रि । लुप्तवर्णपदे । असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदंवा यत्रवाक्ये पदेवा ॥ ग्रसते । ग्रसु० । क्त । यस्यविभाषेति पाक्षिक इडभाव ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥
ग्रह । पु । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिवालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ सोमादिपात्रे ॥ यथा । सौभामण्यां सुराग्रहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ सेचयथा । सूर्य श्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चापि बृहस्पति' । शुक्र शनैश्च रो राहु. केतुश्चेति नव ग्रहा. ॥ ए षामष्टधा गति र्यथा । वक्रा ऽतिव- क्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा । शीघ्रा शीघ्रतरा चैव ग्रहाणां गति रष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह उपादाने । ग्रहदृढनिश्चिगमश्चेत्य प् । विभाषाग्रहइत्यच्वा ॥ वन्धने ॥ गृह्यते वध्यते चेचश्चो येन ग्रहणं चक्रेण वन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोल. । पु । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ हस्तयोर्व्या पारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे । हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ वन्द्याम् ॥ धी- गुणे ॥ प्रत्याये ॥ इन्द्रिये ॥ वन्धने ॥ उपरागे । पर्वप्रतिपत्सन्धौ राहु णा सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्य चन्द्रयो र्ग्रहणकारणम् । यथा । भ विपादान्तरे राहो केतोर्वा सस्थि तो रवि । चतुष्पादन्तरे चन्द्र स- दासम्भाव्यतेग्रह' ॥ यस्मिन्नृक्षे रवि स्तस्मा च्चतुर्दशगत. शशी । पूर्णिमा प्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥ कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षं यदि जायते । तत स्वयोदशे सूर्यो राहु णा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरवि चन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनानाच्छाद नकारणं यथा । रविर्भौमनवांशेतु निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधशौरि नवांशेतु भविन्न च्छ्रवर्षणम् ॥ गुरो रंशक मासाद्य दृश्यते सवलाहक । शशिशुक्रनवांशेतु प्रावृट्काले महा ज्जलम् ॥ अन्यत्राव्यक्तभूतौ तौ दृ श्येते छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्र हश्चन्द्रवारे सूर्ये सूर्यग्रहस्तथा । चू डामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृत म ॥ अन्यस्मात्ग्रहणात् कोटिगुणम फलं लभेत ॥ इतिविशेष ॥ गृह्य ते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सा मान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणि' । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णा- ति । ग्रह० । ग्रहेरनि' ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधि ष्ठाननाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवा- हिकायाम् । सङ्ग्रहण्याम् ॥ तस्य नि दानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे नि वृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिन. । भूय सन्दूषितो वह्नि र्ग्रहणीमपि दूषयेत् ॥ एकैकश' सर्वशश्च दोषैर त्यर्थमूर्च्छितै । सा दुष्टा बहुशो भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्वं वा सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम । ग्र हणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोज

ना इति । अतीसारेद्रवधातुप्रद-त्ति ग्रहणशान्तुवद्रुस्यापिमलस्य प्रवृत्तिरितितयोर्भेदः ॥ गृह्णाति जाठराग्निम् गृह्यते वा । ग्रह० । कृत्यल्युटोवहुलमितिल्युट् । ङीप् ॥ यद्दा । ग्रहेरनि । कृदिकारादितिङीष् ॥

ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहणाम् । प्रवाहिकायाम् ॥

ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रहणीहारिणि ॥

ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणांदैवते ॥ यथा । शिवाधिदैवतं सूर्यं वह्निप्रत्यधिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतसोम जलप्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधिदैवतभौम क्षितिप्रत्यधिदैवतम ३ ॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णु प्रत्यधिदैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैव सूर्यास्य मिन्द्रप्रत्यधिदैवतम् । ५ । शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीप्रत्यधिदैवतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापतिप्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं सूर्यास्यं सर्पप्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥ चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैवतम् ९ ॥ कर्न्यादिषु च । अग्निरापो धरा विष्णु रिन्द्रेन्द्राण्यौ प्रजापतिः । सार्पराज्ञी तथाब्रह्मा ग्रहाणां देवता. स्मृता. । इतिलघुशौनकीमतम । शुद्धशौनकयान्तु शिवादीनामेव ग्रहदेवतात्वमुक्तम् ॥

ग्रहद्रुम । पु । शाकवृक्षे ॥

ग्रहनायक. । पु । सूर्ये ॥ शनैश्चरे ॥

ग्रहनाश. । पुं । छातियान इतिगौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

ग्रहनाशन । पु । ग्रहनाशे ॥

ग्रहनेमि । पु । चन्द्रे ॥

ग्रहपति । पु । सूर्ये ॥ ग्रहाणापति. ॥ अर्कद्रुमे ॥

ग्रहपुष । पु । भानौ । सूर्ये ॥

ग्रहभक्ति । स्त्री । केषां जनपदानां को ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरूप्यते तत्र ग्रन्थे ॥ ग्रहाणां भक्तिर्विभाग' ॥ विशेषपश्यशराख्यां १६ अध्याये ॥

ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥ ग्रहेण ग्रहैर्वा भिन्नम् ॥

ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्चतत् भञ्च ॥

ग्रहभीतिजित् । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥

ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणामित्रामित्रादिविचारे ॥ यथा । सूर्यस्य मित्राणि कुजेन्दुजीवा समो बुधोऽरी शनिभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रेतु दिवाकरज्ञौ समा स्मृतामन्दसितेज्य

भौमा ॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजी वा समौ तथा मन्दभृगू बुधोरिः । बुधस्य मित्रे सितभास्करौ समा कुजेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव ॥ मित्राणि जीवस्य कुजेन्दुसूर्या शनि सम शुक्रबुधौ तु शत्रु । शुक्रस्य मित्रे शनि-सौम्यौ समौ कुजेज्यौ तु रिपर वीन्दु ॥ शनेस्तु मित्रे भृगुचन्द्रपुत्रौ जीव समोऽन्येप्यरयस्तु शेषा ॥

ग्रहयाग । पु । ग्रहाणायज्ञे ॥ अस्यप्रयोजनन्तु । शान्तौपुष्टौ महेशानि तथा क्रूरेऽपिकर्मणि । ग्रहयागं प्रकुर्वाणो वाञ्छितार्थ मवाप्नुयादिति महानिर्वाणतन्त्रम् । तस्यशान्तिकस्वेमलमासादावपि कर्त्तव्यत्वम् । पौष्टिकत्वेतु शुद्धकाले ॥ अपिच । गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्टसूचका । पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पूजिता स्यु' शुभावहा ॥ श्रीकाम' शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञंसमाचरेत् । वृष्ट्यायु पुष्टिकामो वा तथै वाऽभिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम् ॥ अस्य प्रयोगो महानिर्वाणे द्रष्टव्य: ॥

ग्रहयुद्धम् । न । ग्रहयोरायो धने ॥ वियति चरतां ग्रहाणा मुपर्य्युपर्यात्ममार्गसंस्थान म् । अतिदूराद्दृग्विषये समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ आ

सन्नकमयोगाद्भेदोल्लेखां ऽशुमर्द्दनासव्यै । युद्ध चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभि रुक्तम् ॥ भेदे वृष्टिविनाशो भेद. सुहृदां महाकुलानाञ्च । उल्लेखे शस्त्रभय मन्त्रिविरोध प्रियान्नत्वम् ॥ अंशुविरोधे युद्धानि भूभृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्द्दा । युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपानाम् ॥ विशेषोवाराह्यां १७ अध्याये॥

ग्रहयुद्धभम् । न । ग्रहयुद्धर्क्षे । यस्मिन्नृक्षे ग्रहयोर्युद्धजात तस्मिन् ॥

ग्रहराज । पु । रवौ ॥ चन्द्रे ॥ ग्रहाणां राजा । टच् ॥ गुरौ ॥

ग्रहवर्षफलाध्याय । पु । कस्य ग्रहस्य-कस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धौ ॥ यतोवराहमिहिरेण पूर्वमेवप्रतिज्ञातमासीत् । वर्षे यस्यफलमासेचम् निप्रणीतमालोक्य । तदुक्तैर्व्यर्थेहं होरातन्त्रोक्तविधानइति ॥ विशेषं पश्यवाराह्यां १९ अध्याये ॥

ग्रहवह्नि' । पु । ग्रहाणां होमाधिकरणे ॥ तेच नव सङ्ख्यका । यथा । कपिल पिङ्गलो धूम्र केतुस्य जठराग्निक. । शिखीच हाटकश्चैव महातेजा हुताशन. । हुताशनस्य विज्ञेयो नवैतेग्रहवह्नयइति ॥

ग्रहशृङ्गाटक । पु । वाराह्या २० अध्याये ॥

ग्रहसमागम । पु । वाराह्या १८अध्याये निरूपित ॥

ग्रहाधार । पु । ध्रुवर्क्षे ॥

ग्रहामय । पु । भूतादिनाजाते रोगे । आवेशे ॥

ग्रहाशी । पु । ग्रहनाशवृक्षे ॥

ग्रहाह्वय । पु । भूताङ्कुशद्रुमे ॥

ग्रहीता । त्रि । गृहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह० । तृन् ॥

ग्राम । पु । संवसथे । विप्रादिवर्णमाये प्राकारपरिखादिरहिते हट्टादिशून्ये बहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रचैव वसन्तिहि । स तु ग्राम इति प्रोक्त. शूद्राणां वास एव वा ॥ तथा शूद्रजनप्राया सुसमृद्धकृषीवला । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसञ्ज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको ग्राम: समूहार्थे । यथा । शब्दग्राम भूतग्राम. । इत्यादि. ॥ सपूर्व सयुगेस्मृत' ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना एकविंशति ॥ तेच षड्जग्रामो मध्यमग्राम पञ्चमग्रामश्चे'ति त्रय । ग्रामलक्षण । यथा कुटुम्बिन सर्व्वएकी भूताभवन्तिहि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्रामइत्यभिधीयते ॥ षड्जग्रामा भवेदादौ मध्यमग्राम एवच । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो थजनेम'त सुभद्रो ग्रामका स्त्रय । षड्जमध्यमगान्धारास्त्रयाणांजन्महेतव ॥ ग्रसते ग्रसतेवा । ग्रसुअदने । ग्रसेरात्वेतिमन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूट । पु । शूद्रविशेषे । मकरसंके । महता इतिभाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्र मवहिर्भतसेनाय.म् ॥ पदास्वै.र.राह्यापक्ष्येषु,चेति कप् ॥

ग्रामज.नम्या.र्वी । स्त्री । मखनिष्ठाव्याम् ॥

ग्रामणी । पु । नापिते ॥ पत्यौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतौ ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामनयति । णीञ० । सत्सूद्विषद्रुत्यादिनाक्विप् । अग्रग्रामाभ्यामितिणत्वम् ॥

ग्रामतक्ष । पु । बहूनां साधारणो काष्ठतक्षिण ग्रामाधीने वर्द्धकौ ॥ ग्रामस्यतक्षा । ग्रामकौट.भ्यातक्ष्णइति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणांसमूह. । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्म' । पु । व्यवाये ॥ ग्रामेभव । युवादित्वादण् । मदान्तौ धर्मश्च ॥

ग्रामभृत । पु । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रश्चेत् सपत्नमा लूण ॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ मृ द्गीभाषे ॥

ग्राममुख । पु । हट्टे ॥

ग्राममृग । पु । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजक । पु । अग्राह्यणविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रा मार्थं यज्वनि ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पु । बहूनांयाजके ॥

ग्रामहासक' । पु । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाधानम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीन । त्रि । ग्रामवशवर्त्तिनि ना पितवर्द्धक्यादौ ॥ ग्रामे ऽधि । सप्त मीतिसमास । अल्पचेतिरख' ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामसन्नि कटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिणी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । ग्रासन इति भाषा ॥ यथा । अहीरवाल हरील वाल इत्यादि ॥

ग्रामीण' । पु । ग्राम्यशूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामे भव । खञ् ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पा लङ्ग्रशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामाद्यख आवितिखञ् । टाप् ॥

ग्रामेयक । पु । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभव । कत्र्यादित्वात्ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्याम् ॥

ग्रामेश । पु । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे ॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतबन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ दन्दालिकन्याघटतौलिचापा ग्रा म्या निशायां वृषमेषकौच ॥ अश्ली ले । भण्डादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्या ग्राम्या प्रोक्ता महर्षिभि' । ग्राम्या वातहरा सर्वं दीपना कफपित्तला: ॥ मधुरा र सपाकाभ्या वृष्या बलवर्द्धना ॥ ग्रा मेभव' । ग्रामाद्यखञा वितिय' च कोय ॥

ग्राम्यकन्द । पु । स्थलकन्दे । वनचो ख इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दस्तुदो षल ॥

ग्राम्यकर्क्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्म । पुं । ग्रामधर्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवा' ग्राम्या हालिकशाकटि कप्रभृतय । तेषाधर्म ॥

ग्राम्यपशु । पु । ग्रामजातजन्तौ ॥ सत् सप्तविधो यथा । गौ मेषो ऽजो

मनुष्यस्य अश्वाश्वतरगर्दभाः। इति॥
ग्राम्यमद्गुरिका। स्त्री। शृङ्गीमत्स्ये॥
ग्राम्यमृग। पु। कुक्कुरे॥
ग्राम्यराशि.। पु। मिथुनकन्यातुलावृश्चिकधनुष्कुम्भेषु॥ रात्रौ मेषवृषयोः॥
ग्राम्यवल्लभा। स्त्री। पालङ्क्यशाके॥
ग्राम्यशूकर.। पु। ग्रामोत्पन्नवराहे। विड्वराहे॥
ग्राम्या। स्त्री। तुलस्याम्॥ नखनिष्पाविकायाम्॥ नील्याम्॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये॥
ग्राम्याश्व। पु गर्दभे॥
ग्रावा। पु। प्रस्तरे॥ पृथ्वीधरे। पर्वते॥ ग्रसते। ग्रसुअदने। अन्येभ्योपीति ड। आवनति। वनसम्भक्तौ शब्दे वा। विच्। ग्रस्यासावावाच॥ ग्रसते। अन्ये० वनिप्। पृ० वा॥ यद्वा। गिरति गृणाति वा। गृनिगरणे शब्दे वा। अन्येभ्योपीति वनिप्। पृ०॥ यद्वा। गरति। गृसेके। मू० क। अवति। अवरक्षणादौ। बाहुलकात् कनि। ग्रस्चासावावाच॥ मेघ॥ इतिविश्व॥ त्रि। दृढे॥ इति शब्दरत्नावली॥
ग्रावस्तुत्। पु। ऋत्विग्विशेषे॥ आजभासे.तकिप्॥

ग्रासः। पु। कवले। पिण्ड। मुखपूरणमात्रादौ॥ यथा। कुक्कुटाण्डप्रमाणस्ययावान्वा प्रविशेन्मुखम्। एतं ग्रास विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशोधनम्॥ इति प्रायश्चित्तेपराशर.॥ ग्रस्यते। ग्रसु०। अकर्त्तरीतिघञ्॥
ग्राह। पु। गाह इति भाषा प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे। अवहारे॥ ग्रहणे॥ गृह्णाति। ग्रह०। विभाषाग्रहइति व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्यमेव ण प्रत्यय। स्वार्थग्रहणाद्वा घञ्वा॥ शिशुके॥
ग्राहक। पु। व्याधानांघातिपक्षिणि। श्येने॥ सितावरशाके॥ विषवैद्ये॥ त्रि। गाहक इति भाषाप्रसिद्धे ग्रहीतरि॥ धान्यानांग्रहीतरि॥ गृह्णाति। ग्रहउपादाने। ण्वुल्॥
ग्राहयिता। त्रि। ग्रहणकारयितरि॥
ग्राहिणी। स्त्री। क्षुद्रदुरालभायाम्॥ च्चिरइति इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तामूलावृक्षे॥
ग्राहित। त्रि। ग्रहणं प्रापिते। ग्रहणकराया इतिभाषा॥
ग्राही। पु। कपित्थे॥ त्रि। ग्रहणकर्त्तरि। ग्राहके॥ मलवद्धके। धारके॥ गृह्णाति। ग्रह०। ग्रह्यादिभ्यो णिनिः॥

ग्राहिफलः । पुं । कपित्थागमे ॥

ग्राह्यः । त्रि । ग्रमादेये । ग्रहीतुमुचिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधराधाम् ॥ तच्छिरायाम् ॥ गिरन्त्यनया गीर्यतेऽनयावा । शेवयह्वजिह्वाग्रीवेतिसाधुः ॥

ग्रीवी । पु । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्तग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्यास्य । ग्रीह्यादिस्वादिनि ॥

ग्रीष्मः । पु । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयो । उष्मागमे ॥ अचज्ञातस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशील । विशाधनैश्वर्य्ययशोमनोज्ञो धन्वी सुवेश प रदारचित्तइति ॥ त्रि । तद्वति ॥ ग्रसतेरसाम् । ग्रसु० । ग्रीष्मइत्युणादिसूत्रेणनिपातितः ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । नवल्याम् । लोणा इति गौडप्रसिद्धे फलद्वचे ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी० । ड ॥ नवमाल्याम् ॥

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्या. ॥

ग्रीष्मसुन्दरः । पु । } गीमाइति
ग्रीष्मसुन्दरक । पु । } गौडप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ग्रीष्महासम् । न । वृक्षतूले । वृद्धवृक्षके । बुढियाकाट्टत इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । } नवमल्लिकायाम् ॥
ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । }

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे ॥ ग्रीवायांभव । अण् ॥ त्रि । तत्रस्थे ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायां भवम् । ग्रीवाभ्योऽणुचेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥

ग्रैष्मिक. । पुं । ग्रीष्मसहचरितोग्रन्थो ग्रीष्म । तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मजायाम् ॥ ग्रीष्मेजातादिः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् । ङीप् ॥

ग्लपित । त्रि । कर्शिते ॥

ग्लस्त । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लसतेस्म । ग्लसुअदने । क्त ॥

ग्लह । पु । पणे । द्यूते शाभस्थाने । द्यूताद्रौजय्यत्वेनस्थापिते ॥ ग्लह्यते ऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुंसीतिघ. । ग्रहश्चेतिघञ्वा । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि ॥ गृह्यते इतिवा ग्लह । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये- पणरूपेणग्रहोवस्तु नि निपातनंवा ॥

ग्लाता । त्रि । ग्लानियुक्ते ॥

ग्लान । त्रि । रोगात् क्षीणकाये । ग्ला
  ने ॥ रोगिणि ॥ ग्लायतिस्म । ग्लैह
  र्षक्षये । गत्यर्थेति क्त । संयोगादे
  रितिनत्वम् ॥

ग्लानि । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । बलही
  नतायाम् ॥ रोगे ॥ हानै ॥ अनुत्
  साहे ॥ ग्लानम् । ग्लै० । ग्लाज्याहा
  भ्योनि' ॥

ग्लानिच्छेदी । त्रि । खेदहारिणि ॥

ग्लावः । पुं । मैथेये । बकाख्यषो । चै
  कितायने ॥

ग्लास्नु । त्रि । ग्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥
  ग्लानशील । ग्लाजिस्थश्चग्स्नु. ॥

ग्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ ग्लेपृदैन्ये । ल्युट् ॥

ग्लो' । पु । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ क
  र्पूरे ॥ ग्लायति । ग्लै० । ग्लानुदि
  भ्यांडो ॥

घ

घ' । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घ
  रशब्दे ॥ इतिमेदिनिकर ॥

घट' । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इ
  भशिरः कूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदरा
  कारे । कम्बुग्रीवादिमदाकारादिरू
  पे । कलसे ॥ कुम्भराशै ॥ द्रोणप
  रिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् ।
  पचाद्यच् ॥

घटक. । पु । वनस्पतै ॥ योजके । व्य
  वहारे ॥ तल्लक्षणं यथा । धावको भा
  वक श्चैव योजक श्चांशक स्तथा । दू
  षक स्तावक श्चैव षडेते घटका.
  स्मृताः ॥ अन्यच्च' । के ने। विदन्ति पु
  रुषा. पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभृ
  तांपरिवर्त्तनं वा । अत्यन्तसूक्ष्ममपि
  येकुलतारतम्यंजानन्तितेपि घटका
  नतु योजकाख्या. ॥ इत्याधुनिकैर्गै
  डदेशोद्भवै कल्पिता कुलदीपिका
  ॥ ह्रस्वघटे ॥ घटयति । ण्यन्तात् घ
  टेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पु । अगस्त्यमुनै ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रतता
  ल्याम् ॥

घटनम । न । निर्माणे । घडना इति
  भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिणांघ
  टना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥
  यथा । अघटनघटनापटीयसी मा
  येति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु० ।
  ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनि. । पुं । अगस्त्यमुनै ॥

घटराज । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठ्याम् ॥ समूहे ॥ घटनम् । घट० । घटादय षित इति षिद्भ्यादङ् ॥

घटालाबु । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

घटिक । पु । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीकायति । कै० । आतइतिक । क्याप्योरितिह्रस्व ॥ न । नितम्बे ॥ त्रि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नौद्व्यचष्ठन् ॥

घटिका । स्त्री । घडी इति भाषाप्रसिद्धे दण्डे । नाडिकायाम् ॥ घटिकाज्ञानोपायो यथा । निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्रप्रमाणक । तैः पञ्चदशभि काष्ठा त्रिंशत्काष्ठा स्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेनक लादशचपञ्चच । उन्मानेनाम्भस सा तु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलै । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसम्भृत ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलय प्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमांशोक्तमेवकल्पप्रमाण मनुस्मारयति निमेषइति सप्तभि । मात्रैव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रलघ्वक्षरोच्चारणकालसम्मितोहि निमेष । निमेषकालतुल्याहि मात्रा लघ्वक्षरञ्च यत इतिब्रह्माण्डोक्तेः ॥ नाडिकाज्ञानोपायमाह । उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मान पात्रम् । अर्द्धेनयोगे त्रयोदश सार्द्धद्वादशेत्यर्थे । उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलताम्रनिर्मितपात्रेण सानाडिकाज्ञातव्येत्यर्थ. । किंप्रमाणतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसम्भृत इति । सार्द्धद्वादशपलजलेनहि मागधदेशप्रस्थः पूर्यते । तत् प्रमाणपात्रं कार्यमित्यर्थात् सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेण कथ नाडिकाज्ञानं क्रियापरिच्छेदत्वात् कालस्य त्याशङ्क्य क्रियासिद्धये-प्रस्थादि विशिनष्टि । हेमेति । माष पञ्चगुञ्ज । हेम्नो माषै श्चतुर्भिश्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितै कृतच्छिद्रा । एतदुक्त भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थसमित मूर्द्धायत पात्र चतुर्माषचतुरङ्गुलहेमशलाकया कृताधश्छिद्र जलेस्थापित तेन च्छिद्रेण यावता कालेन पूर्यते तावान् कालोनाडिकेति । तथाचयुक्त । द्वादशार्द्धप

लोम्नां चतुर्भिः सुतरत्तुलैः । स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजलप्लुतमिति । इतिसट्टीकायांश्रीधरस्वामिनः ॥ गुर्वक्षराणां मुदिते च षष्ट्या मल पलानां घटिका किलैकेति कालिदासः ॥ मुहूर्त्ते ॥ अल्पे घटे ॥ अल्पेव । स्वार्थे क ॥

घटित । त्रि । निर्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घडी इतिभाषा ॥ यथा । अत्यर्थं यदायुःप्रवं स्वर्णभारै रहो यस्य दण्डो वृथा याति याकः । इदानीमपि श्रीश्वरे भक्त चेतो विलम्बिस्य च घोषयन्तीघटीयमिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घड़िका इतिभाषा ॥ घटते । घट० । अच् । जातित्वात् ङीष् ॥

घटीकारः । पुं । कुलाले ॥ घटींकरोति । कुम्भकारवत्‌णण् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादेर्जलोद्धारयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनांयन्त्रम् ॥ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । प्रसुप्तिः पार्श्वयो शूलं तथा जलघटीध्वनि । तवदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं ग्रहणीगदमिति ॥

घटोत्कचः । पुं । हिडम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचान्तक । पुं । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ

घट्ट । पुं । नद्यादौ स्नानार्थं भवतरणस्थाने । घाट इति भाषा । तीर्थावतारे ॥ शुल्कग्रहस्थाने । जगात इति भाषा ॥ घट्यतेऽत्र । घट्टचलने । हलश्चेतिघञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । महापद्मा भीमरथी च घट्टगा यथा च कृष्णा जलसाम्यता गुणे । महापद्माघट्टपयस्तथापि पथ्य लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिघण्टः ॥

घट्टजीवा । पुं । पाटुनि इतिगौड़भाषा प्रसिद्धे वैश्यायां रजका ज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न । अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टितः । त्रि । निर्मिते । घष्टागया इति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रञ्जनायाञ्जेन क्षिप्ते वस्त्रादौ ॥

घण्टः । पुं । व्यञ्जनविशेषे ॥

घण्टकः । पुं । } घेंटकोल इति

घण्टकर्णः । पुं । } गौड़भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

घण्टा । स्त्री । कांस्यनिर्मिते वाद्यवि

शेषे । यथा । सर्ववाद्यमयी घण्टा वाद्याभावे नियोजयेदिति ॥ अतिबलायाम् ॥ नागबलायाम् ॥ घण्टापाटलौ ॥ अहानि । वाहुलकाद्दन्तेष्टौ घत्वञ्च । टाप् ॥

घण्टाकर्ण । पु । शिवस्यातिवल्लभे गणविशेषे ॥

घण्टाताड । पु । घडियावली घण्टा पाँडे इतिचभाषाप्रसिद्धे घण्टावादिनि ॥

घण्टानाद । पु । कुवेरमन्त्रिणि ॥

घण्टापथ । पु । पुरप्रधानमार्गे । महति राजमार्गे । संसरणे ॥ यथा । दशधन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथ स्मृत ॥ घण्टोपलक्षित पन्था । शाकपार्थिवादि ॥ यद्वा । घण्टानापन्था. । घण्टाशब्देन वादित्राणां तद्वतां हस्त्यादीनां वोपलक्षणम् । ऋक्पूरिति अ ॥

घण्टापाटलि । पु । गोलीढे । मुष्ककद्रुमे ॥ अहानि इति घण्टा । पटनम् । पटगतौ । घञ् । पाटं लाति । ला० । वाहुलकाटडि । घण्टाचासौ पाटलिश्च ॥

घाण्टारवा । स्त्री । क्षुपविशेषे । शणपुष्पिकायाम् । वनसण इति झणझनिया इतिच भाषा ॥ घण्टेव आरौति । रुशब्दे । अच् ॥

घण्टाली । स्त्री । कोशातक्याम् ॥

घण्टाबीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टाशब्दम् । न । कांस्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घण्टिक । पु । घरियाराख्ययादोविशेषे ॥

घण्टिका । स्त्री । तालूर्ध्वसूक्ष्मजिह्वायाम् । लम्बिकायाम् ॥

घण्टिनीबीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टु । पुं । गजघण्टायाम् ॥ प्रतापे ॥

घण्टेश्वर । पु । मङ्गलपुत्रे अष्टादशतरिदेवताविशेषे ॥

घतन । पु । मारके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्युगाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ॥

घन । पु । मुस्तायाम् ॥ अब्दे । मेघे ॥ ओघे ॥ दार्ढ्ये । काठिन्ये ॥ मूर्त्तिगुणः काठिन्यम् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणं मूर्त्तिः । सैवगुण ॥ विस्तारे ॥ लौहमुद्गरे ॥ हन्यते ऽनेनवा ॥ शरीरे ॥ कफे ॥ अभ्रके ॥ सजातीयाङ्कत्रयस्यपूरणे ॥ समत्रिघातश्च घनप्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्ते ॥ न । कांस्यतालादिवाद्ये ॥ मध्यमनृत्ये ॥ न्वत्यइत्युपलक्षणगातवाद्ययो. ॥ त्वचे ॥ लौहे ॥ त्रि । निविडे । सान्द्रे ॥ निरन्तरे । पूर्णे ॥ दृढे ॥ हननम् । हन्य

तेवायुनावा । घन० ॥ मूर्त्ती घन इति हन्तेरप्घनादेशश्च ॥

घनकफ । पु । वर्षोपले । करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकाल । पु । वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य काल ॥

घनगोलक । पु । संश्लिष्टरजतसुवर्णे । सोनारूपामिला इतिभाषा । इति हेमचन्द्र ॥

घनच्छदः । पु । शिग्रौ ॥

घनजम्बालः । पुं । चुलुके ॥

घनज्वाला । स्त्री । मेघदीप्तौ । वज्राग्नौ ॥

घनताल । पुं । सारङ्गविहगे ॥

घनतोल । पु । चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम् । न । सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक् । पु । लोध्रे ॥

घनद्रुम । पुं । विकण्टकवृक्षे ॥

घननाभिः । पु । धूमे ॥

घनपत्रः । पुं । पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी । स्त्री । आकाशे ॥

घनपल्लवः । पुं । शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्ड. । पु । मयूरे ॥

घनप्रज्ञ । पु । प्राज्ञे । विशेष विज्ञान विरञ्चिनि ॥ घनीभूताप्रज्ञायस्य ॥

घनफलः । पुं । विकण्टकवृक्षे ॥

घनमूलः । पुं । मोरटे ॥ न । पूरित सजाती याङ्कत्रयस्याङ्के ॥

घनरसः । पु । न । मेघपुष्पे । जले ॥ पु । सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक्सिद्ध रसे ॥

घनवर्त्म । न । आकाशे ॥

घनवल्लिका । स्त्री । विद्युति ॥

घनवल्ली । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

घनवात । पु । नरकविशेषे ॥

घनवास । पुं । कुष्माण्डे ॥

घनवाहन. । पु । शिवे ॥ मेघवाहने । इन्द्रे ॥ घनो वाहन मस्य ॥

घनवीथिः । स्त्री । अन्तरीक्षे ॥

घनश्याम. । पु । श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि । निविडकृष्णवर्णे ॥

घनसार । पु । कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्त पारदे ॥ वृक्षविशेषे ॥ जले ॥ वर वारिदे ॥ घनो दृढः सारो ऽस्य ॥ घनस्य साराइव वा शीतत्वात् ॥

घनसूची । स्त्री । सूच्याकारेमेघे ॥

घनस्कन्धः । पु । कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वन. । पुं । तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ इतिराजनिघण्टु ॥

घनाकर । पु । वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघन. । पु । वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघा

तुकक्कुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निरन्तरे ॥ घातुके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घत्त्व च्चेति पचाद्यचिद्वित्वम् आकृत्वा-भ्यासस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्यय' । पु । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्जूरागमे ॥

घनामलः । पु । शाकवीरे ॥ पुनर्नवायाम् ॥

घनाश्रय । पु । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोपलः । पु । करकायाम् ॥

घर । पु । गृहे । गेहे ॥ हन्ति हन्यते गम्यते ऽतिथिभिर्वा । हन० । हन्ते रन्घचेतिरन् घादेशो नलोपश्चेति दशपादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्ट. । पु । घराट इतिपर्वतीयजन प्रसिद्धायां पेषण्याम् । जाँता चक्की इतिचदेशभाषा ॥

घर्घट' । पु । चिकटमत्स्ये । घाङ्गरा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घर. । पु । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघरा इतिप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरक. । पु । घर्घरेनदे ॥ यथा । शोण घर्घरके शोणस्तु क्वचिद सन्ताप-शोषापहं पथ्यं द । क्रकरं तथाचवलद् चीणाङ्गदृढिप्रदमितिराजनिर्घण्ट ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वादित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इतिगौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्म । पु । निदाघे । स्वेदे । श्रमवारिणि । पसीना इति भाषा ॥ आतपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्ति क्षमनेन । घृक्षरणदीप्त्यो । घरन्ति क्षमनेनवा । घृसेके । घर्मइति घृ धातोर्मगुगुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारणम् । न । छत्रे ॥

घर्म्मविचर्चिका । स्त्री । घर्मविचर्च्याम् । घमाची अमौरी घमौरी अलाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदवाहीनिदुष्यन्ति क्रोधशोकभयै स्तथा । तत स्वेद प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्य घर्मचर्च्चिका ॥ राजिकाकृति कण्डोत्था यतोघर्मविचर्च्चिका ॥

घर्म्मान्त । पु । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । वलाकायाम् ॥

घर्म्मित । त्रि । सञ्जातघर्म्मौ ॥ तारका

ङ्विल्वादितश्च् ॥

घर्ष । पु । विमर्द्दे । घसना इतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घसना इतिभाषा ॥ घृषुसङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणाल । पु । पेषणाश्मनि । शिला पुत्रे । लोढा वट्टा रगणा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसि । पु । आहारे ॥

घस्मर । पु । अमरे । भक्षके ॥ घसति तच्छील । घस्लृअदने । सृघसि इ क्मरच् ॥

घस्र । पु । अहनि । दिवसे ॥ घसत्यन्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काम्ब्याम् ॥ घाते ॥

घाट । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरच् घञ्वा ॥ घाटाऽस्त्यस्य वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरस पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ्वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटैव ॥

घाण्टिक । पु । चाक्रिके । मिलितानां राजस्तावकानां संघेयम् । बहुभिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक ॥ अन्यत्रतु । रात्र. प्रबोधसमये घण्टाशिल्पास्तु घाण्टिका. ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घात । पु । काण्डे । वाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । स मन्निघातस्त्वघन प्रदिष्ट ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातक । त्रि । वधकृति । हननकर्त्तरि ॥ बहूना मेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वेते घातका. स्मृता ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोचिण्णलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यज्ञार्थपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवार । पु । राशिविशेषे विशेषवारे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिश्चीश्चमन्द श्चन्द्रोद्वन्द्वेऽर्कोऽजभे च श्चकर्के । शुक्र कोदण्डालिमीने गुरुश्चमयूकेजीवो घातवारानशस्ता इति ॥

घाति. । स्त्री । पक्षिबन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छील । णिनि. ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । त्रि । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्युकञ् ॥

घात्य । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । सत्य भाव न वित्ति व्यपनुदति यत कर्मनाश्यो घटादि र्मिथ्याभूत स्व कर्म क्षपयति न तथा वित्तिघात्य यत स्तत् । इत्थ सिद्धे विभागे श्रुति शिखरगिरा वित्तिघात्यप्रतीतो बन्धो मिथ्येतिसिद्धे न तदपहतये कर्म जात समर्थ मिति ॥

घार. । पु । सेचने ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ र विधाय सं निधाय । घारिनाम वृत्त मेहि ॥ यथा । रामराम रामराम । सारमे तदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पु । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनामाख्याते तृणे ॥ अद्यते गवादिभि । अद० । घञ् । घञपोश्चेति अदेर्घस्लृ ॥

घासि । पु । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । जनिघसिभ्यामिण् ॥

घु. । पु । ध्वनौ ॥ इतिजटाधर ॥

घुट । पु । घुटि । स्त्री । घुटिक । पु ।	पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इतिभाषा ॥

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटतेऽनया । घुटपरिवर्त्तने । कुन् । टाप् । इत्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इति द्विरूप ॥

घुण । पु । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुणभ्रमणे । इगुपधेतिक ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्बरपर्ण्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

घुण्ट । पु । घुण्टक । पु ।	गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥

घुण्ड । पु । भृङ्गे ॥ घोणते । घुण । कादिभ्य किदितिड. ॥

घुर्घुर. । पु । यमकीटे । घुर्घुरिया इतिगौडभाषा ॥ घूकरशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । झल्लिकायाम् ॥

घुलञ्च । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुघुघुरव । पु । पारावतप्रभेदे ॥

घुषित । त्रि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रकटीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर् विशब्दने । क्त ॥

घुष्ट. । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यतेस्म । घुषिर्० । क्त ॥

घुष्टान्नम् । न । को भोक्तेत्युद्घुष्य सत्रादौ दीयमानेऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूक. । पु । कौशिके । उलूके ॥

घूकारि । पु । वायसे । काके ॥

घूकावास । पु । शाखोटद्रुमे ॥

घूर्ण । पु । शीषसुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥

घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥

घूर्णायमान । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ घूर्णायमानेचक्षेतियथा ॥

घूर्णि । स्त्री । घूर्णने ॥

घूर्णित । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । य उपविष्टो निद्रया घूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्त ॥ घूर्णासञ्जातास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥

घूर्ण्यमान । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्ण्यमानोवृक्ष ॥

घृणा । स्त्री । जुगुप्सायाम् । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् । कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । बाहुलकान्नक् । टाप् ॥ घर्णनम् । घृणुदीप्तौ । भिदाद्यङ् वा ॥

घृणावास । पु । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥

घृणि । पु । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्ये ॥ घरति । घृ० । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्यो । घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययो गुणाभावश्चनिपातित ॥

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्वनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणा ॥ घृत रसायन स्वादु चक्षुष्यंवह्निदीपनम् । शीतवीर्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यं बलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्षःक्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्यं घृतं विशेषेण चक्षुष्यं वृष्यमग्निकृत् । स्वादुपाकरसं शीतं वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं वयसः स्थापकं गुरु ॥ बल्यं पवित्रमायुष्यं सुमङ्गल्यं रसायनम् । सुगन्धं रोचनं चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतलं श्लेष्मलं वृष्यं गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आजमाज्यं करोत्यग्निं चक्षुष्यं बलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृतं दुग्धभवं ग्राहि शीतलं नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रमानिलान् ॥ * ॥ हैयङ्गवीनं ह्यस्तनदुग्धोत्थं तत् स्याद्धैयङ्गवी

नकम्। हैयङ्गवीन चक्षुष्य दीपनं रुचिकृत् परम्। बलकृद्वृंहणं वृष्य विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥ * ॥ वर्षादूर्द्धं भवेदाज्य पुराण तत् त्रिदोषनुत्। मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम् ॥ यथायथाऽखिल सर्पि पुराण मधिक भवेत्। तथा तथागुणै स्वै स्वै रधिकतदुदाहृतम् ॥ * ॥ योजयेन्नव मेवाज्य भोजने तर्पणे श्रमे। बलक्षये पाण्डुरोगे कामलानेत्ररोगयो ॥ * ॥ राजयक्ष्मणि बाले च वृद्धे श्लेष्मकृते मदे। रोगे सामे विषूच्याञ्च विबन्धे च मदात्यये ॥ ज्वरे च दहने मन्दे नसर्पिर्बहुमन्यते ॥ * ॥ घृत मब्दात् पर पक्व हीनवीर्यत्व माप्नुयात्। तैल पक्व मपक्वं वा चिरस्थायि गुणाधिकमिति ॥ * ॥ औषधघटित पक्वघृतस्य पूर्णवीर्यत्वं षण्मासपर्यन्त तिष्ठति ॥ घियते जिघर्त्तिवा। घृ०। अज्जिघसिभ्य क्त ॥

घृतकरञ्ज। पु। करञ्जभेदे। प्रकीर्य्ये। घृतपर्णके। घियाकरञ्ज इति भाषा ॥

घृतकुमारिका। स्त्री। घृतकुमार्य्याम् ॥

घृतकुमारी। स्त्री। कुमार्य्याम्। सहायाम्। तरुण्याम् ॥

घृतदीधिति। पु। अग्नौ ॥

घृतपर्णक। पु। घृतकरञ्जे ॥

घृतपूर। पु। घेवर इतिप्रसिद्धेपक्वान्नविशेषे। घृतवरे। पिष्टपूरे॥ यथा। मर्द्दिता समिता क्षीरनालिकेरघृतादिभि.। अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥ घृतपूरो गुरु र्वृष्य. कफकृद्रक्तमासद। रक्तपित्तहरो- हृद्य स्वादु पित्तहरोऽनिलद् ॥ अपि च। क्षीरेण मर्द्दित चूर्णं गोधूमा- नां सुगालितम्। विस्तार्य्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम्॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्ट कर्पूरमरिचान्वित ॥ नालिकेरजस्तु। समिता मर्द्दिता क्षीरे नालिकेरसिताद्रके। अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपर स्मृत ॥ दुग्धजोपि। पाकपिण्डीकृत क्षीरशर्कराचूर्णमिश्रितम्। घृतपूरविनिर्माण कारयेत् स्वल्पसर्पिषि ॥ शालिभवोपि। सुशालिपिष्ट दु- ग्धन्तु क्वथित वस्त्रगालितम्। खण्डयुक्त घृते पक्व घृतपूरो भवेदयम्- ॥ कशेरुजोपि। कशेरुचूर्णं निक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पय। निर्माण घृतपूराणा प्रकारात्त्रितं भवेत् ॥ आम्ररसभवोपि। पक्वाम्रस्य घृते तसे रसस्त्वनलपिण्डित। शुद्धप्रकारया

योज्यो घृतपूरो यदृच्छया ॥ चीर माद्य स्वरूपद्मि खण्ड चूर्णं तत स्मृतम्। योजिते योविशेषो ऽत्र नदा ख्यास्वर्णसञ्चित' ॥ घृतपूरो गुरुष्ट- ष्यो हृद्य. पित्तानिलापह । सद्य प्राणप्रदो वल्य सुरुच्योग्निप्रदीपन ॥ शृङ्गाटकमुखाना मध्येवस्माद् घृत पूरक. । विचार्य वस्तुसयोगं तद्गुणा नपिचाहरेदिति ॥

घृतपूर. । पु । } करञ्जवृक्षे ॥
घृतपर्णक । पु । }

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

घृतमण्डा । स्त्री । वायसुरयी इतिख्याते वायसोलीवृक्षे ॥

घृतवर. । पु । घृतपूरे । घेवर इति- भाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृताचीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैला याम् ॥

घृताह्व । पु । } सरलद्रवे ॥
घृताह्वय. । पु । }

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतोद । पु । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकय स्य । उत्तरपदस्यचेच्युदकस्योद ॥

घृष्ट । चि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इ ति भाषा । पु । गन्धविशेषे ॥ यथा । घृष्टोमलयजो गन्ध सरलस्तु नमे रुषा । अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्यपङ्क प्रदीयते । घृष्टासघृष्टो गन्धोऽय द्वितीय परिकीर्त्तितइति ॥

घृष्टि । पु । किरौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । आमर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षति । घृषुसङ्घर्षे । क्तिच् ॥

घृष्टिला । स्त्री । चित्रपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्वि. । पु । वराहे । शूकरे ॥ घर्षति । घृषु० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीर्दिविरिति क्विन्नन्तोनिपातसिद्ध ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । कौञ्चादने । घेञ्चु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्क । पु । खगान्तरे ॥

घोट' । पु । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवेष्टने । पचाद्यच् ॥

घोटक । पु । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे प शुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीतौ । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । द। र्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथु स्ताम्र ताल्वोष्ठजिह्व सूक्ष्मत्वक्केशवाल सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णौष्ठपुच्छ. । जङ्घाजानूरुवृत्त: समसितदशन श्चा

घोटके

हसस्थानरूपो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपते शत्रुनाशाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभाना रोमावर्त्ता ना लक्षणमाह । अश्रुपातहनुग ण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुषु । मुष्कनाभिककुदे तथागुदे सव्यकुक्षिचरणे तथाऽशुभा ॥ ० ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिता पृष्ठमध्यनयनोपरिस्थिता. । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा ललाटसहिता' सुशोभना ॥ * ॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषा प्रपाने एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ता । रन्ध्रोपरन्ध्र मूर्द्धनि वक्षसिचेतिस्मृतौ द्वौद्वौ ॥ ॥ अश्व.नांवयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तै सिताभै र्भवति हयशिशुस्तै कषायै र्द्विवर्ष सन्देशै र्मध्यमान्त्यै. पतितसमुचितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दकाश्वा. । सन्देशानुक्रमेण त्रिकपरिगुणिता कालिकापीतशुक्ला काचामक्षीकशङ्खावटचलन मतो दन्तपातञ्चविद्धि ॥ वृतिवाराह्याचतुष्षष्ठितमो ध्याय. ॥ ६४ ॥

घोटकारिः । पुं । महिषे ॥

घोटकेङ्गितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥ सायथा । उत्सर्गो नशुभद मासना परस्य वामेचज्वलन मतोऽपर प्र

घोटके

शस्तम् । सर्वाङ्गज्वलन मवृद्धिदं हयानां द्विवर्षं दहनकणाश्च धूपन वा ॥ अन्त पुर नाश मुपैति मेढ्रे कोश चयं यात्युदरे प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छेच पराजय स्याद्वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय वन्धाय पादज्वलन प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजेच धूम पराभवाय ज्वलनजयाय ॥ नासापुटप्रोथशिरोश्रुपातनेत्रे च रात्रौज्वलन जयाय । पलाशताम्रासितकर्बुराणां नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनस्वेदो निमित्त विना कम्पोवा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्यवा सम्भव । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसध्यानता सादोऽधोमुखता विचेष्टित मिदं नेष्ट स्मृतवाजिनाम् ॥ आरोहणा मन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिन । उपवाह्यतुरङ्गमस्यवा कल्यस्यैव विपन्न शोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चव द्रिपुवधाय हेषित ग्रीवया त्वचलयाच सोन्मुखम् । स्निग्ध मुच्च मनुनादि हृष्टवत्ग्रासरुद्धवदनै श्च वाजिभि' ॥ पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चना-दिकम् । द्रव्य मिष्ट मथवाऽपर भ

ने द्वेषतां यदि समीपतो जय' ॥ भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिन. पथ्यु द्वैपथिकनन्दिनो ऽथवा । सव्यपार्श्व गतदृष्टयो ऽथवा वाञ्छितार्थफलदा स्तुरङ्गमा ॥ वामैश्च पादैरभिता डयन्तो मर्त्तीं प्रवासाय भवन्ति भर्त्तु । सन्ध्यासु दीप्ता मवलोकयन्तो हे षन्ति चेद्बन्धपराजयाय ॥ अतीव हे षन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति यानाम् । रोमच्युतो दीन खरस्वनाश्च पांसून् ग्रसन्तश्च भया यदृष्टा ॥ *॥ समुन्नवद्दक्षिण पार्श्वे शायिन पादसमुत्क्षिप्यच दक्षिणा स्थिता । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्वि दफल यथा सम्भव मादिशे द्वुध ॥ आ रोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो याशानुगो न्यतुरग प्रति हेषितश्च । । वक्रेण वा स्पृशति दक्षिण मात्म पार्श्वे यो ऽश्व सभर्त्तु रचिरात्प्रच्छि नोतिलक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहु र्मूत्रशकृ त् करोति न ताड्यमानो प्य ऽनुलो मयायो । अकार्यभीतो ऽश्रुविलो चनश्च शिव न भर्त्तु स्तुरगो ऽभिध त्ते ॥ इति वाराह्या ९१ अध्याय. ॥

घोटिका । स्त्री । हल्लोवल्याम् । लो नी इतिभाषा ॥ घोटिका ऽम्लरसा चोष्णा वातहृत् कफपित्तकृत् । त्व-ग्दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेह-नुत् ॥ शोथे लोचनरोगेच हिता तज्ज्ञै रुदाहृता ॥ इच्चविशेषे । तु रङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ शोथे । अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया वा । घुणभ्रमणे । अच हलश्चेति घञ्वा ॥

घोणी । पु । वराहे । लम्बरोमणि ॥ घोणानासा ऽस्यस्य । व्री० इनि ॥

घोण्टा । स्त्री । वदर्याम् । गोपघोण्टा याम् । झडबेरी इति भाषा ॥ पूगवृ क्षे ॥ घोणते । घुण० । वाहुलका त् ट ॥ वदरीफलवृक्षयो ॥

घोलार । पु । नासिकाया शब्दे । घु रांटा इति भाषा ॥

घोनस । पु । गोनसे । तिक्तित्सेसर्पे ॥

घोर । पु । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरस गोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ आकाशा दिषु स्थूलेषु दु खप्रकाशका अनव स्थिता रज.प्रधानतया केचिद्विशेषा स्तेच घोरसज्ञका: ॥ न । विषे ॥ त्रि । दारुणे । भयानके ॥ हिंसाद्यनेकाया सबहुलेक्रूरे ॥ परस्यात्मनश्चपीडा करे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुरभी मार्थशब्दयो । ण्यन्तादच् ॥ यद्वा । हन्यते । हन० । हन्तेरच् घुरजि

स्यच धातोर्घुरादेश ॥

घोरदर्शन । पु । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासन । पु । } शृगाले । भरि
घोरवासी । पु । } माये ॥

घोरवासितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्कर स्यभवेद्घोरनाम्नी सुखीशूद्रवर्गे ॥ राजस्यां मनसोवृत्तौ ॥

घोलम् । न । मथितेदधनि । दण्डाहते ॥ ससर निजल घोल वातपित्तहरं स्मृतम् ॥*॥ मस्तुना रहित गाल्य दधिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्र घोल घनतर स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसयुक्त घोल वातप्रनाशनम् । अतीसारेच मन्देग्नौ हित रुच्य बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे
घोलिका । स्त्री । } । कुवकालुका
घोली । स्त्री । } याम् ॥

घोष । पु । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्तिशब्दो ऽत्र । घुषिर्विशब्दने । हलश्चेतिघञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ अम्बुदनादे ॥ अपामार्गे ॥ घोषके ॥ वाह्यप्रयत्नविशेषे ॥ पु । कांस्ये ॥

घोषणम् । घुषघुष्टौ । घञ् ॥

घोषक । पु । महाकोशातक्याम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । पचाद्यच् । स्वार्थेकन् ॥

घोषकाकृति । पु । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चै शब्दिते ॥ यथा । न कर्मणा कनीयस्ता ह्विर्मा नान्तरात्मन. । इति बाहु मिवोद्धृत्य वेदान्ते घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

घोषयित्नु । पु । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । बाहुलकात् इत्नुच् ॥ वन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरञी इति चप्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्नम् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्योगन्धस्त्वादैा ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायते ऽनेन । घ्राणगन्धोपादाने । करणेल्युट ॥घ्रातेस्मवा । घ्रा० । क्त. नुदविदेति वा नत्वम् ॥

घ्रात

घ्राणतर्पण' । पुं । सुगन्धौ ॥

घ्राणदु:खदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

घ्रात. । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । आत्तगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा° । क्त' । नुदविदेति पाच्चिकोनत्त्वाभाव ॥

घ्राति । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ घ्राणम् । घ्रा°। क्तिन् ॥

ङ

ङ । पु । विषये ॥ विषयस्पृहायाम ॥ भैरवे ॥ ङ कारे ॥ * ॥ * ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाद्दौचवाणप्रधानोपनामतुलारामभिश्रात्मज श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपर नामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्गः समाप्तिङ्गत ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखानन्देन निर्मित ॥
श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्राशिप्या प्रकाशित. ॥

वैक्रमे १९२१ शरदि । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैका दश्यां सुराचार्यवारे सुग्रपुरे श्रीघासीरामकनैयालालयो' स्वकीयसस्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव श्रीरामप्रसाददासद्वष्ट्या मुद्राङ्कित: ॥